

ს. ს. ს. შ. პოლიტექნიკური ინსტიტუტის მთავარი ბიბლიოთეკა

მ. ვ. ტარღე

მ ვ რ მ პ ა

შენის კონგრესიდან ვერსალის ზავამდე

1914—1919

თარგმანი
არ. ჯაჯანაშვილისა

გამომცემლობა „მნათობი“

თბილისი—1925

თავი პირველი.

ევროპა ვენის კონგრესიდან 1848 წლის სარემონ-
ლიუციო მოძრაობამდე და 1849—51 წ. წ. რეაქცია.

§ სოციალურ-ეკონომიური და პოლიტიკური ბრძოლის სა-
ერთო ხასიათი და ფორმები მე-19-ე საუკუნის პირველ ნა-
ხევარში.

✓ 1814 წლის აპრილში ნაპოლეონ I ტახტზე უარი სთქვა, შემოდ-
გომას კი ვენაში ევროპის სახელმწიფოთა წარმომადგენლების კონ-
გრესი გაიმართა. ამ კონგრესის სხდომები გრძელდებოდა (ინტერ-
ვალეებით) 1815 წლის ზაფხულამდე; მან სახელმწიფოების საზღვრები
დააწესა, ამასთანავე ერთად ცდილობდნენ, რამდენადაც კი შესაძლე-
ბელი იყო, აღედგინათ ის მდგომარეობა, რომელიც სარეგულიაციო
და ნაპოლეონის ომებამდე არსებობდა. მაგრამ აქაც ზოგიერთი ცვლი-
ლებები მოხდა, რადგანაც ყოვლად შეუძლებელი იყო ყველაფერი
სწორედ იმ სახით აღდგენილიყო, როგორც წინათ იყო (პოლონეთის
ნაწილი, რომელიც პოლონეთის გაყოფის დროს პრუსიას ევრო, ეხლა
რუსეთის ხელში გადავიდა; ბელგია ჰოლანდიას შეუერთეს და სხვ.).

მით უფრო შეუძლებელი გახდა სრული აღდგენა წინანდელი
სოციალურ-ეკონომიური და პოლიტიკური წყობილებისა.

საფრანგეთის დიდმა რევოლიუციამ და ნაპოლეონის ბატონო-
ბამ ევროპაში ისეთი ღრმა ცვლილებები შეიტანეს ცხოვრების ყო-
ველ სფეროში, რომ, მიუხედავად ნაპოლეონის სამხედრო ძლიერების
დამხობისა ევროპის სახელმწიფოების მიერ 1813—1814 წ.წ. და გან-
თავისუფლებისა მისი ბატონობისგან, მიუხედავად იმისა, რომ საფრან-
გეთში ნაპოლეონის ნაცვლად ტახტზე აყვანილ იქმნა ლიუდოვიკ
XVIII, —რევოლიუციის ხანაში დამხობილი ბურბონების დინასტიის
წარმომადგენელი, —მიუხედავად ყოველივე ამისა ვერც ევროპაში და
ველარც საფრანგეთში ძველს რეჟიმსა და რევოლიუციის წინა დროინ-
დელ წესებს სავსებით ვეღარ დაუბრუნდნენ. ეკონომიური ცხოვრება
შრომის თავისუფლებისა, ვაჭრობისა და სამრეწველო კონკურენციის

სრული თავისუფლების საფუძვლებზე უნდა დახყარებულიყო; მოქალაქეთა თანასწორობა კანონის წინაშე ჯერ კიდევ დაკანონებული არ იყო, მაგრამ უწინდელი ფეოდალური წესების სრული აღდგენა უკვე ვეღარსად მოხერხდა. ბოტონყმობა აქა-იქ (ავესტრიის იმპერიის ზოგიერთ ნაწილებში) ჯერ კიდევ შერჩა, მაგრამ დასავლეთ ევროპის ქვეყნების უდიდეს ნაწილში მისი მხოლოდ კვალი და ნამსხვრევები ლა დარჩა.

მე-19-ე საუკუნის მთელი პირველი ნახევარის განმავლობაში ევროპის ეკონომიური განვითარება ჩქარის ნაბიჯით მიმდინარეობდა. აღმოცენება და განვითარება რკინის გზებისა და ნაოსნობისა, განვითარება ორთქლით მამოძრავებელი მანქანებისა და მრეწველობისა, წარმოუდგენელი ზრდა საბანკო საქმისა, უდიდესი გაზრდა მოძრავი კაპიტალისა, — აი უმთავრესი დამახასიათებელი თვისებანი მე-19-ე საუკუნის პირველი ნახევარის ევროპიული ცხოვრებისა.

მაგრამ ისტორიაში მოძრავი კაპიტალის ჩქარი ზრდა ყველგან და ყოველთვის ძველი ფეოდალური ან ნახევრად ფეოდალური, მემამულური ყოფაცხოვრების რღვევა — ნგრევას აჩქარებდა. დასავლეთ ევროპაში, როგორცა ვსთქვით, მე-19-ე საუკუნის პირველ ნახევარში ფეოდალურ ურთიერთობათა და ბატონ-ყმობის კვალი ლა დარჩა, — მით უფრო ჩქარა უნდა აღმოფხვრილიყო ეს დარჩენილი კვალიც.

მაგრამ ამ ფეოდალური და ნახევრად ფეოდალური ტრადიციების, თავად-აზნაურული მიწად-მფლობელობის ყოფილ წარმომადგენლებს სრულიადაც არა სურდათ თავიანთი ბატონობა და გავლენა უბრძოლველად დაეთმოთ. და აი, ჩვენა ვხედავთ, რომ ახალი, ბურჟუაზიული, მოძრავი კაპიტალის ძალის წარმომადგენლებსა და არისტოკრატისა, თავად-აზნაურობისა, მსხვილი მიწადმფლობელობის წარმომადგენლებს შორის ბრძოლა იმართება. ეს ბრძოლა ყველგან ამა თუ იმ სახით ბურჟუაზიული კლასის გამარჯვებით თავდება. ინგლისში ამ გამარჯვებას ბურჟუაზიამ მიადწია 1832 წელს, საარჩევნო რეფორმის წელიწადს; საფრანგეთში — 1930 წელს, ივლისის რევოლიუციის წელიწადს; გერმანიასა და ავსტრიაში თავად-აზნაურულ-თვითმპყრობელურ რეჟიმს მძიმე განსაცდელი დაატყდა 1848 წელს; გერმანიაში, მაგალითად, თავად-აზნაურობის წარმომადგენლებმა მხოლოდ იმიტომ შეინარჩუნეს (1918 წლამდე) თავიანთი გაბატონებული მდგომარეობა სახელმწიფოში, რომ ბევრს რაზეში (და უმთავრესად) გამტარებლები და აღმსრულებლები გახდნენ იმ პოლიტიკისა, რომელსაც სწორედ სავაჭრო-სამრეწველო და ფინანსიურ დუნების ინტერესები უკარნახებდა. ეს ბრძოლა უფრო სშირად გარე-

გნულად ლიბერალებისა (ახალი, ბურჟუაზიული საზოგადოების წარმომადგენლების) და კონსერვატორების (ძველი, დრომოქმული თავდაზნაურული საზოგადოების) ბრძოლის სახეს იღებდა. ლიბერალები საკონსტიტუციო მონარქიას ემზრობოდნენ, კონსერვატორები კი, უმეტეს შემთხვევაში, თვითმპყრობელობას უჭერდნენ მხარსა; იქ, სადაც კონსტიტუცია უკვე არსებობდა, ლიბერალები ცენზის ისეთს გაფართოვებას მოითხოვდნენ, რომელიც ხელისუფლებას ბურჟუაზიას გადასცემდა, კონსერვატორები კი ისეთს ცენზს იცავდნენ, რომელიც არჩევნების დროს გავლენას მსხვილს მიწადმფლობელობას დაუტოვებდა. ეს ბრძოლა ორი კლასისა—ბურჟუაზიულისა თავდაზნაურულ, მიწადმფლობელთა კლასის წინააღმდეგ, ბრძოლა ორი პოლიტიკური მიმართულებისა—ლიბერალურისა კონსერვატიულის წინააღმდეგ, იმ დროს ძალიან ხშირად უკავშირდებოდა ორი მსოფლმხედველობის ბრძოლას: ლიბერალები და მათი მონათესავე რადიკალები მხარს უჭერდნენ სახელმწიფოს განთავისუფლებას ეკლესიის გავლენისაგან, სარწმუნოებრივი დოგმატების კრიტიკულ განხილვის თავისუფლებას, სრულს თავისუფლებას სარწმუნოებრივ და ათეისტურ რწმენათა საქმეში; კონსერვატორები კი ჩვეულებრივად მაგრად ებღაუჭებოდნენ ეკლესიას, რომელიც მათ ძალიან სჭირდებოდათ და რომელიც იმ დროს ადამიანთა გონებაზე ჯერ კიდევ დიდს გავლენას ახდენდა.

ბურჟუაზიის ბრძოლასთან ერთად თავდაზნაურობის წინააღმდეგ, მოძრავი კაპიტალისა—მიწად მფლობელობის წინააღმდეგ, მე-19-ე საუკუნის პირველ ნახევარში ვითარდება მეორე ბრძოლა, —ბრძოლა მუშებისა ბურჟუაზიის წინააღმდეგ ან, უკეთ რომა ვსთქვათ, სამრეწველო კაპიტალის წარმომადგენლების წინააღმდეგ. ამ ბრძოლას თავდაპირველად უწესრიგო, სტიქიური ხასიათი ეძლევა: მუშები მაგალითად, ანგრევენ მანქანებს, რომლებიც ცოცხალი სამუშაო ძალის კონკურენტად მიაჩნიათ. მუშათა მდგომარეობა იმ დროს იმდენად მძიმე იყო, რომ ჯერ კიდევ გაჟღენთილი არ იყვნენ კლასიური აზროვნებით, არა ჰქონდათ საკუთარი პროგრამა და ლოზუნგები და ამიტომ მონაწილეობას იღებდნენ ყოველგვარ რევოლუციონურ ბრძოლაში და ყოველნაირ მოძრაობაში, რომელიც კი არსებული წესწყობილების წინააღმდეგ იყო მიმართული. ინგლისში, მაგალითად, მუშები 1832 წლის საარჩევნო რეფორმის მოპოვების დროს ბურჟუაზიას დაეხმარნენ; მუშებივე დაეხმარნენ ბურჟუაზიას 1830 წელს ბურბონების დამხობის დროს. მაგრამ ბრძოლა ვითარდება: ლიონის აჯანყება მუშებისა 1832 წელს, ჩარტისტული მოძრაობა ინგლისში 1838—48 წ. წ.—უკვე პირველი წმინდა მუშური მოძრაობანი იყო,

ლუი ბლანის მოძღვრება საფრანგეთში, მარქსისა და ენგელსის „კომუნისტური მანიფესტი გერმანულ ენაზე ზოლაპარაკე ქვეყნებისთვის,—აი ის მოვლენანი, რომლებიც ქმნიდნენ ახალ ხანას პროლეტარიატის ბრძოლის საქმეში მისი კლასისიური მოპირდაპირების წინააღმდეგ, თუმცა თავისი საზოგადო მნიშვნელობით სოციალიზმის ისტორიისთვის მალე დავიწყებული და აბნეული მოძღვრება ლუი—ბლანისა ვერ შეგვიძლიან შევადაროთ „მანიფესტს“, რომელმაც მუშათა კლასის ისტორიაში ესოდენ დიდი როლი შეასრულა.

გარდა იმ ბრძოლისა, რომელსაც ბურჟუაზია თავად-აზნაურობის წინააღმდეგ აწარმოებდა და პროლეტარიატი—კაპიტალისტური ბურჟუაზიის წინააღმდეგ, მე-19-ე საუკუნის პირველ ნახევარში ვითარდება და თანდათან თვალსაჩინო ხდება მესამე ბრძოლა ეგრედ წოდებული ნაციონალური მოძრაობანი. ცალკე ეროვნებანი, რომლებიც უცხო ხალხის მონობის უღელ ქვეშ ჩაცვივდნენ, ცდილობდნენ ეს მონობა კისრიდან მოეგლიჯათ და დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრავი ცხოვრება შეექმნათ. ეს მისწრაფება მძლავრი მოსაზრებებით იყო ნაკარნახევი. იტალიაშიც, რომელიც დანაწილებული და რამდენადმე სხვის უღელ ქვეშ იყო მოქცეული, საბერძნეთშიც, რომელიც ოსმალეთის მონობის ქვეშ იტანჯებოდა, ბელგიაშიც, რომელსაც აღარა სურდა ჰოლლანდიასთან ნაძალადევად ყოფილიყო დაკავშირებული, სხვა ქვეყნებშიც ასეთსავე მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ, უცხოეთის ბატონობა თავს იჩენდა უპირველესად ყოვლისა როგორც აღმაშფოთებელი ფორმა ფინანსიურ—ეკონომიურ ექსპლოატაციისა. მოძრაობას საფუძველად ედო ის გარემოება, რომ ერები მოკლებული იყვნენ თავიანთ საკუთარ ეკონომიურ პოლიტიკას, მოკლებული იყვნენ იმედს, რომ მათი ეკონომიური განვითარება ნორმალური იქნებოდა, შეთანხმებული მათს საკუთარ (და არა უცხო) ინტერესებთან. იქ, სადაც ეს საფუძველი არ არსებობდა, ნაციონალური გრძობები ძალიან არა მწვავედებოდა. შოტლანდია, მაგალითად, ძალიან ადვილად შეურიგდა ინგლისელების ფაქტიურ დამორჩილებას; გერმანული ელზასი ორასი წლის განმავლობაში ერთხელაც არ აუჯანყდა თავის დამპყრობელ ფრანგებს. მაგრამ უდიდეს შემთხვევებში უცხოელების ბატონობა იყო ამავე დროს უცხოელების ეკონომიური ექსპლოატაციაც.

რაკი ამდღევარებულ ნაციონალურ მოძრაობას ასაზრდოებდა როგორც ისტორიული მოგონებანი ბრწყინვალე წარსულის შესახებ, ისე გრძობა შეურაცყოფისა მშობლიური კულტურის გათელვის გამო უცხოელების მიერ,—ნაციონალურ—რევოლიუციონური მღელვა-

რებაც აფეთქებამდე მიდიოდა, ზოგჯერ კი ზედიზედ რამოდენიმე აფეთქებას იწვევდა. იქ, სადაც უცხოელების პირდაპირი მონობა არ იყო, არამედ, პირიქით, იყო მხოლოდ ქვეყნის დანაწილება, როგორც მაგ. გერმანიაში, — იქ ნაციონალურ მოძრაობას ამავრებდა სურვილი ჩარჩოების გაფართოებისა სამეურნეო განვითარებისთვის, სურვილი განთავისუფლებისა გარეშე უძღურებისაგან, მეზობელთა შუღმივი თავდასხმისაგან. აქაც მოქმედებდნენ აგრეთვე რომანტიული მოგონებანი ბრწყინვალე წარსულის, საუკუნოებრივი კულტურის შესახებ.

ასეთია სამგვარი ბრძოლა, რომელსაც უკვე მე-19-ე საუკუნის პირველ ნახევარში ვხვდებით: 1) ბურჟუაზიის ბრძოლა თავად-აზნაურობის წინააღმდეგ; 2) მუშათა ბრძოლა სამრეწველო კაპიტალის და მამასადამე, მთელ ბურჟუაზიულ წეს-წყობილობის წინააღმდეგ; 3) ნაციონალური ბრძოლა ეკონომიური და პოლიტიკური დამოუკიდებლობისთვის ან თვითგამორკვევისთვის. არ უნდა ვიფიქროთ, თითქოს ჯერ ერთი ბრძოლა სწარმოებდა, მერე მეორე, მერე მესამე. სიძნელე ისტორიის შესწავლისა საზოგადოდ და 19-20 ს. ს. ისტორიისა კერძოდ სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ ეს მრავალ ფეროვანი მოვლენანი ხშირად ერთსა და იმავე დროს ხდებოდა, ერთმანეთში იხლართებოდნენ და ერთმანეთზე ხშირად უდიდეს ზედგავლენას ახდენდნენ.

კლასიური ბრძოლის მსვლელობის მიხედვით ევროპის უმთავრეს ქვეყნებში ამა თუ იმ ხანაში ხელისუფლების ხასიათიც იცვლებოდა:

ინგლისში 1832 წლის რეფორმამდე ხელისუფლება მფლობელი თავად-აზნაურობის ხელში იყო, 1832 წლის შემდეგ კი იგი განაწილებული იყო თავად-აზნაურობასა და ბურჟუაზიას შორის, თუმცა ბურჟუაზიას დიდი უპირატესობა ჰქონდა; საფრანგეთში ბურბონების კონსერვატორული მმართველობა თავის თავს უპირველესად ყოვლისა თავად-აზნაურობის მემკვიდრეებს და ნაშთად დარჩენილი ელემენტების ინტერესებს უკავშირებდა, — მხოლოდ 1830 წელს, ბურბონების გაძევების შემდეგ, ხელისუფლება მსხვილი ბურჟუაზიის ხელში გადავიდა.

რაცა შეეხება „აღმოსავლეთის“ სამს დიდს სახელმწიფოს (ასე უწოდებდნენ მაშინ რუსეთს, ავსტრიას და პრუსიას), იქ მფობდა თვითმპყრობელური რეჟიმი, რომელიც უმთავრესად თავად-აზნაურობას ემყარებოდა და ცდილობდა უკვე დაწყებული რთული მოძრაობანი ჩაეჭრო. ეს ბრძოლა არსებითად განწირული იყო: დამარცხება ფულზე დამყარებული მეურნეობისა, რომელიც ყოველ წლივ ძლიერ-

ლუი ბლანის მოძღვრება საფრანგეთში, მარქსისა და ენგელსის „კომუნისტური მანიფესტი გერმანულ ენაზე მოლაპარაკე ქვეყნებისთვის,— აი ის მოვლენანი, რომლებიც ქმნიდნენ ახალ ხანას პროლეტარიატის ბრძოლის საქმეში მისი კლასისიური მოპირდაპირების წინააღმდეგ, თუმცა თავისი საზოგადო მნიშვნელობით სოციალიზმის ისტორიისთვის მალე დავიწყებული და აბნეული მოძღვრება ლუი— ბლანისა ვერ შეგვიძლიან შევადაროთ „მანიფესტს“, რომელმაც მუშათა კლასის ისტორიაში ესოდენ დიდი როლი შეასრულა.

გარდა იმ ბრძოლისა, რომელსაც ბურჟუაზია თავად-აზნაურობის წინააღმდეგ აწარმოებდა და პროლეტარიატი—კაპიტალისტური ბურჟუაზიის წინააღმდეგ, მე-19-ე საუკუნის პირველ ნახევარში ვითარდება და თანდათან თვალსაჩინო ხდება მესამე ბრძოლა ეგრედ წოდებული ნაციონალური მოძრაობანი. ცალკე ეროვნებანი, რომლებიც უცხო ხალხის მონობის უღელ ქვეშ ჩაცვივდნენ, ცდილობდნენ ეს მონობა კისრიდან მოეგლიჯათ და დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრივი ცხოვრება შეექმნათ. ეს მისწრაფება მძლავრი მოსაზრებებით იყო ნაკარნახევი. იტალიაშიც, რომელიც დანაწილებული და რამდენადმე სხვის უღელ ქვეშ იყო მოქცეული, საბერძნეთშიც, რომელიც ოსმალეთის მონობის ქვეშ იტანჯებოდა, ბელგიაშიც, რომელსაც აღარა სურდა ჰოლანდიასთან ნაძალადევად ყოფილიყო დაკავშირებული, სხვა ქვეყნებშიც ასეთსავე მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ, უცხოეთის ბატონობა თავს იჩენდა უპირველესად ყოვლისა როგორც აღმშფოთებელი ფორმა ფინანსიურ—ეკონომიურ ექსპლოატაციისა. მოძრაობას საფუძველად ედო ის გარემოება, რომ ერები მოკლებული იყვნენ თავიანთ საკუთარ ეკონომიურ პოლიტიკას, მოკლებული იყვნენ იმედს, რომ მათი ეკონომიური განვითარება ნორმალური იქნებოდა, შეთანხმებული მათს საკუთარ (და არა უცხო) ინტერესებთან. იქ, სადაც ეს საფუძველი არ არსებობდა, ნაციონალური გრძნობები ძალიან არა მწვავედებოდა. შოტლანდია, მაგალითად, ძალიან ადვილად შეურიგდა ინგლისელების ფაქტიურ დამორჩილებას; გერმანული ელზასი ორასი წლის განმავლობაში ერთხელაც არ აუჯანყდა თავის დამპყრობელ ფრანგებს. მაგრამ უდიდეს შემთხვევებში უცხოელების ბატონობა იყო ამავე დროს უცხოელების ეკონომიური ექსპლოატაციაც.

რაკი ამდღევარებულ ნაციონალურ მოძრაობას ასაზრდოებდა როგორც ისტორიული მოგონებანი ბრწყინვალე წარსულის შესახებ, ისე გრძნობა შეურაცყოფისა მშობლიური კულტურის გათელვის გამო უბოძების მიერ, — ნაციონალურ—რევოლიუციონური მღელვა-

რებაც აფეთქებამდე მიდიოდა, ზოგჯერ კი ზედიზედ რამოდენიმე აფეთქებას იწვევდა. იქ, სადაც უცხოელების პირდაპირი მონობა არ იყო, არამედ, პირიქით, იყო მხოლოდ ქვეყნის დანაწილება, როგორც მაგ. გერმანიაში, — იქ ნაციონალურ მოძრაობას ამაგრებდა სურვილი ჩარჩოების გაფართოებისა სამეურნეო განვითარებისთვის, სურვილი განთავისუფლებისა გარეშე უძღურებისაგან, მეზობელთა მუდმივი თავდასხმისაგან. აქაც მოქმედებდნენ აგრეთვე რომანტიული მოგონებანი ბრწყინვალე წარსულის, საუკუნოებრივი კულტურის შესახებ.

ასეთია სამგვარი ბრძოლა, რომელსაც უკვე მე-19-ე საუკუნის პირველ ნახევარში ვხვდებით: 1) ბურჟუაზიის ბრძოლა თავად-აზნაურობის წინააღმდეგ; 2) მუშათა ბრძოლა სამრეწველო კაპიტალის და მამასაღამე, მთელ ბურჟუაზიულ წეს-წყობილობის წინააღმდეგ; 3) ნაციონალური ბრძოლა ეკონომიური და პოლიტიკური დამოუკიდებლობისთვის ან თვითგამორკვევისთვის. არ უნდა ვიფიქროთ, თითქოს ჯერ ერთი ბრძოლა სწარმოებდა, მერე მეორე, მერე მესამე. სიძნელე ისტორიის შესწავლისა საზოგადოდ და 19-20 ს. ს. ისტორიისა კერძოდ სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ ეს მრავალ ფეროვანი მოვლენანი ხშირად ერთსა და იმავე დროს ხდებოდა, ერთმანეთში იხლართებოდნენ და ერთმანეთზე ხშირად უდიდეს ზედგავლენას ახდენდნენ.

კლასიური ბრძოლის მსვლელობის მიხედვით ევროპის უმთავრესს ქვეყნებში ამა თუ იმ ხანაში ხელისუფლების ხასიათიც რცვლებოდა: ინგლისში 1832 წლის რეფორმამდე ხელისუფლება მთლობელი თავად-აზნაურობის ხელში იყო, 1832 წლის შემდეგ კი იგი განაწილებული იყო თავად-აზნაურობასა და ბურჟუაზიას შორის, თუმცა ბურჟუაზიას დიდი უპირატესობა ჰქონდა; საფრანგეთში ბურბონების კონსერვატორული მმართველობა თავის თავს უპირველესად ყოვლისა თავად-აზნაურობის მემკვიდრეებს და ნაშთად დარჩენილი ელემენტების ინტერესებს უკავშირებდა, — მხოლოდ 1830 წელს, ბურბონების გაძევების შემდეგ, ხელისუფლება მსხვილი ბურჟუაზიის ხელში გადავიდა.

რაცა შეეხება „აღმოსავლეთის“ სამს დიდს სახელმწიფოს (ასე უწოდებდნენ მაშინ რუსეთს, ავსტრიას და პრუსიას), იქ მეფობდა თვითმპყრობელური რეჟიმი, რომელიც უმთავრესად თავად-აზნაურობას ემყარებოდა და ცდილობდა უკვე დაწყებული რთული მოძრაობანი ჩაეჭრო. ეს ბრძოლა არსებითად განწირული იყო: დამარცხება ფულზე დამყარებული მეურნეობისა, რომელიც ყოველ წლივ ძლიერ-

დებოდა, დაბრუნება ევროპისა ძველი ფეოდალური დროებისკენ, როდესაც მოძრავი კაპიტალი ან სრულიად არ იყო ან შთანასახში იმყოფებოდა, უკვე ვერავის შეეძლო. ლიბერალურ — კონსტიტუციური მისწრაფებანი თანდათან ძლიერდებოდა, — და თავად-აზნაურულ — თვითმპყრობელურმა რეჟიმმაც ბრძოლა უპირველესად ყოვლისა ამ მისწრაფებას გამოჟუცხადა.

II „წმინდა კავშირი“.

ჯერ კიდევ 1815 წელს იმპერატორმა ალექსანდრე I ევროპის მონარქებს წინადადებით მიმართა, ურთიერთი „ძმური“ დახმარებისთვის შევერთდეთო; ამ მიმართვის შემდეგ ხელი მოაწერეს განსაკუთრებულ აქტს, რომელსაც „წმინდა კავშირი“ უწოდეს. პირველი ხელისმომწერნი იყვნენ: ალექსანდრე, პრუსიის მეფე ფრიდრიხ ვილჰელმ III და ავსტრიის იმპერატორი ფრანცი I.

ავსტრიის კანცლერი თავადი მეტტერნიხი რუსეთის იმპერატორის განზრახვას თავდაპირველად დაცინებით შეხვდა, მაგრამ მალე იგრძნო, ეს „წმინდა კავშირი“ რამდენად მძლავრ იარაღად შეიძლება გადაქცეულიყო არსებული წეს-წყობილების დაცვის საქმეში თუ ამ იარაღით გონივრულად ისარგებლებდა, ფრიად ჰკვიანოდა და შორსმჭვრეტელი მეტტერნიხი პირდაპირ აცხადებდა, რომ რევოლუციონური სულიერი განწყობილება ევროპაში ძალიან ვრცელდებოდა, რომ არსებულ მთავრობებს დიდი ხიფათი მოელოდა. მთელი თავისი სიცოცხლის განმავლობაში იგი კატასტროფას ელოდა (ელისა კიდევ 1848 წ.) მეტტერნიხი იმ დროინდელი რეაქციის სხვა წარმომადგენლებზე მეტად ჰგრძნობდა, რომ აუცილებელი იყო დაღუპვა თვითმპყრობელობისა, რომელსაც იგი იცავდა როგორც ავსტრიაში, ისე სხვა ქვეყნებში. ამიტომ ბრძოლა უფრო მეტის სისასტიკითა და სიჯიუტით დაიწყო. ყველაზე მეტად მას სძულდა ლიბერალურ-საკონსტიტუციო მოძრაობა და ნაციონალურ — განმანთავისუფლებელი ბრძოლა, რომელსაც შეეძლო სწორედ ავსტრია დაემხო, ვინაიდან მასში ბევრი სხვადასხვანაირი ეროვნება შედიოდა.

ვენის კონგრესსზე მან შესძლო და გერმანია ისევ დანაწილებული დასტოვა (გერმანული სახელმწიფოები შეერთებული იყვნენ რაღაც უაზრო და უძლურ „გერმანულ კავშირად“, რომელსაც არავი თარი არც აზრი ჰქონდა და არც ძალა) მეტტერნიხი ვენის კონგრესის შემდეგაც დიდს როლს ასრულებდა ევროპაში:

წმინდა კავშირი ყველა რევოლუციონურ მისწრაფებათა ჩაქრობის მძლავრ იარაღად გადაიქცა. 1817 წ. გერმანიაში სტუდენტების მოძრაობა დაიწყო, თავი იჩინა ლიბერალურ-საკონსტიტუციონალურმა; მაშინათვე შეიკრიფა ახენის კონგრესის დიდი სახელმწიფოებისა, სადაც შემუშავებულ იქმნა ზომები გერმანული მოძრაობის ჩაქრობისა. 1820 წელს რევოლუციონერმა მოძრაობამ იფეთქა ნეაპოლიტანის სამეფოში; მეფე იძულებული გახდა კონსტიტუციას დასთანხმებოდა. მეტტერნიხმა მოიწვია ახალი კონგრესის (რომელსაც სხდომები ჯერ ტროპაუში ჰქონდა, მერე ლაიბახში). ამ კონგრესზე ხელმწიფეებმა, რომლებსაც „წმინდა კავშირზე“ ხელი ჰქონდათ მოწერილი, მიიღეს ზომები, რათა სამხედრო წესით ჩაეკროთ ნეაპოლიტანის რევოლუცია და ნეაპოლში კვლავ თვითმპყრობელობა აღედგინათ. 1820—22 წ. წ. ისპანიაში რევოლუცია იმარჯვებს, მეფე ფერდინანდ VII აძლევს კონსტიტუციას; მეტტერნიხის მოთხოვნით კიდევ იმართება ახალი კონგრესის (ვერონაში), ისპანიის რევოლუციას შეიარაღებული ძალით აქრობენ და ისპანიაში კვლავ თვითმპყრობელურ ხელისუფლებას ამყარებენ. ამისდამიუხედავად მეტტერნიხი მაინც დამშვიდებული არ იყო. 1848 წლამდე თავისუფალი აზრის მკირეოდენ გამოხატულებასაც კი იგი ცენზურით, ციხით, კატორღით და ზოგჯერ კი სიკვდილით დასჯითაც სპობდა და ანადგურებდა. მეტტერნიხს ამ ბრძოლაში ევროპის სხვა თვითმპყრობელი მთავრობები მისდევდნენ. მაგრამ ამ გრძელი პერიოდის განმავლობაში (ზემოდ თქმული სამი მიმართულებით ბრძოლა ვითარდებოდა, ზოგჯერ შეუძინველად იზრდებოდა ზოგჯერ კი მოულოდნელად იფეთქებდა ხოლმე. როგორც „წმინდა კავშირი“, ისე ყოველგვარი ცდა მეტტერნიხის პოლიტიკის უძლურნი აღმოჩნდნენ, ევროპიელი კაცობრიობის სოციალურ-ეკონომიური განვითარების საერთო მსვლელობისთვის ხელი შეეშალათ.

ამ საზოგადო შენიშვნების შემდეგ კლასიური ბრძოლის ხასიათის შესახებ მე-XIX-ე საუკუნის პირველნახევარში, გადავდივართ ცალკე ქვეყნებზე. დავიწყით საფრანგეთიდან.

III რესტავრაციის დრო საფრანგეთში. (1814—1830).

იმ დროს, რომელმაც 1914—1830 წლამდე განვლო, საფრანგეთის ისტორიაში „ბურჰონების რესტავრაცია“ უწოდებენ. („რესტავრაცია“ ხელახლად აღდგენას ნიშნავს). ტახტზე კვლავ ბურჰონე-

ბის დინასტია იქმნა „აღდგენილი“; მეფედ გახდა ჯერ ისევ დიდრ რევოლიუციის დროს თავმოკვეთილ ლიუდოვიკ XVI ძმა, რომელმაც ლიუდოვიკ XVIII სახელწოდება მიიღო (ლიუდოვიკ XVII ბურბონების დინასტიის მომხრენი სთვლიდნენ მოკლული მეფის პატარა შვილს, რომელიც რევოლიუციის ხანაში დაიღუპა).

გამეფებისთანავე ლიუდოვიკ XVIII იძულებული გახდა გამოეცხადებინა საკონსტიტუციო ხარტია, რომლის ძალითაც საკანონმდებლო უფლება უნდა ჰქონოდა მეფეს და ორ პალატას: პირველ პალატას ერქვა პერთა პალატა, რომლის წევრებსაც თვით მეფე ნიშნავდა; მეორე პალატას, დეპუტატთა პალატას, ირჩევდნენ ის მოქალაქენი, რომლებიც წელიწადში არა ნაკლებ 300 ფრანკის პირდაპირ გადასახადებს იხდიდნენ. კანდიდატად მხოლოდ ის შეიძლებოდა ყოფილიყო დასახელებული, რომელიც წელიწადში იხდიდა 1000 ფრანკის პირდაპირ გადასახადს. ეს ცენზი იმდენად დიდი იყო, რომ საფრანგეთის 28—30 მილიონიან მოსახლეობიდან თავისი კანდიდატურის წამოყენების უფლება მხოლოდ 10.000 კაცს ეძლეოდა. რაიცა შეეზება ადმინისტრაციას, სასამართლოებს, ჯარსა და პოლიციას, — ყველაფერი ეს რესტავრაციის დროს დარჩა იმ სახით, როგორც ნაპოლეონმა შექმნა. ასევე ძალაში დარჩა ნაპოლეონის კოდექსი სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო კანონებისა, ეს კანონმდებლობა დამყარებული იყო მოქალაქეთა თანასწორობაზე კანონის წინაშე. ეს იყო ერთად-ერთი უმთავრესი მონაპოვარი დიდი რევოლიუციისა. ეხლა განვიხილოთ, რანაირი სოციალური კლასებისაგან შესდგებოდა საფრანგეთის ხალხი და როგორ ეპყრობოდნენ ეს კლასები მთავრობასა და ბურჟანელების დინასტიას 1814—1840 წ. წ. რესტავრაციის ხანაში.

საფრანგეთის საზოგადოების კლასები რესტავრაციის ხანაში.

დავიწყოთ მუშებიდან.

მუშათა კლასი იმ დროს საფრანგეთში შედარებით, მაგალითად, ინგლისთან, მცირერიცხოვანი იყო. მრეწველობა საფრანგეთში სუსტად იყო განვითარებული, სამანქანო წარმოება ახლად იყო აღმოცენებული, ცოტად თუ ბევრად მსხვილი წამოწყებანი, სადაც რამდენიმე ასი მუშა მაინც იქნებოდა, თითზე ჩამოითვლებოდა; სჭარბობდა წვრილი, ხელოსნური წარმოება. სწორედ, რომ ითქვას, მთელს საფრანგეთში მხოლოდ ორი ქალაქი იყო, სადაც აღამიანი ბევრს მუშას ნახავდა: პარიზი და ლიონი. პარიზში ორი განაპირა უბანი სენტ-ანტუანისა და სენ-მარსელისა, დასახლებული იყო მუშებით.

(დურგლებით, იუველირებით, საფეიქრო ქარხნის მუშებით, ძვირფასი საგნების დამზადებელი ქარხნების მუშებით და სხ.) ლიონში თავმოყრილი იყო უდიდესი წარმოება აბრეშუმეულობისა: იქ მზადდებოდა აბრეშუმის ქსოვილები, რომლებიც მთელ ქვეყანაში იყიდებოდა. ლიონის მუშები ქალაქის მცხოვრებთა შესამჩნევ ნაწილს შეადგენდნენ. საფრანგეთის დანარჩენ ქალაქებში მუშათა მოსახლეობას ისეთი დიდი როლი არა ჰქონდა, როგორც პარიზში და ლიონში. მაგრამ, რადგანაც პარიზს ყოველთვის უდიდესი, გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა მთელი დანარჩენი საფრანგეთისთვის, მუშათა კლასისთვის ხელსაყრელი იყო, რომ მუშები სწორედ პარიზში იყვნენ თავ მოყრილნი: საფრანგეთის დანარჩენი ნაწილი უყოყმანოდ მისდევდა პარიზს, პარიზში კი მუშათა კლასის ხმა უფრო მკვეთრად ისმოდა ვიდრე დანარჩენ საფრანგეთში. მუშათა კლასის ეკონომიური მდგომარეობა ამ ხანაში ძალიან ცუდი იყო. სამუშაო დღე ქარხნებსა და სახელოსნოებში არავითარი კანონებით არ იყო განსაზღვრული; მუშახელი იაფი იყო. მშვიდობიან ვაჭრობაში მონაწილეობისთვისაც კი მუშებს აჯარიმებდნენ და ატუსაღებდნენ სიმშვილი და უსაზღვრო სილატაკე იყო გამეფებული მუშათა კლასის ზოგიერთ ნაწილებში; ძნელი სათქმელი იყო, არსებობდა თუ არა ისეთი ხელობა, რომელსაც შეეძლო უზრუნველყო მუშისა და მისი ოჯახის მძღარი არსებობა. თუ გაძლოდა უნდოდათ, აუცილებლად ცოლსა და მოზარდ შვილებსაც უნდა ემუშავათ. 16—17—18 საუთის სამუშაო დღე იშვიათი მოვლენა არ იყო.

საფრანგეთის მუშათა კლასის რესტავრაციის ხანაში გაერთიანებული არ იყო ცალკე პარტიად, საშოგადოდ არავითარი კლასიური ორგანიზაცია არა ჰქონდა, კლასიური თვითშეგნებაც მხოლოდ ახლად იღვიძებდა. უტოპიური სოციალიზმის პირველი სოციალური მოძღვრებანი (სენ-სიმონი და ფურიე) ამ წლებში მუშათა მასებისთვის სრულიად უცნობი იყო. მაგრამ მუშების სულიერი განწყობილება, განსაკუთრებით მე-19-ე საუკუნის მე-20-ე წლებში თანდათან ბოროტდებოდა. ყოველი გონიერი და მოაზროვნე ადამიანისათვის ცხადი იყო, რომ, თუმცა მუშებს ჯერ თავისი საკუთარი დროშა, საკუთარი კლასიური ორგანიზაცია და კლასიური პოლიტიკა არა ჰქონდათ ისინი მაინც გაჰყვებოდნენ არსებული პოლიტიკური წესწყობილების წინააღმდეგ მიმართულ ყოველგვარ რევოლუციონურ მოძრაობას, თუ ასეთს მოძრაობას ვინემ დაიწყებდა. ეს აუცილებელი იყო, ცხადია, იმ ყოვლად აუტანელი ეკონომიური პირობების გამო, რომლებშიაც მუშათა დიდი უმრავლესობა სცხოვრობდა.

გადავიდვართ გლეხების კლასსზე.

გლეხების კლასი, ამ უამბადაც კი, მთელი საფრანგეთის ერთს დიდს უმრავლესობას შეადგენს. 1789 წლის დიდი რევოლიუციის წინ იგი რევოლიუციონურად იყო განწყობილი: მესაკუთრე-გლეხები (იმ დროს მათი რიცხვი უკვე დიდი იყო) უკმაყოფილონი იყვნენ სხვადასხვა გადასახადებითა და ბეგარიითა, რომლებსაც აზნაურებს (სენიორებს) აძლევდნენ. ეს სენიორები ძველი დროიდანვე ფლობდნენ მიწებს (ასეთს გადასახადებს და ბეგარას ფეოდალურ ანუ სენიორალურ გადასახადს უწოდებდნენ); ბოგანო-გლეხები კი, რომლებსაც თავიანთი საკუთრება არა ჰქონდათ, ცდილობდნენ მიწა შეეძინათ. დიდმა რევოლიუციამ საფრანგეთის გლეხების ეს ორივე ფენა დააკმაყოფილა: ჯერ ერთი, სრულიად მოისპო ყველა ფეოდალური ვალდებულებანი: მეორეც, ყოფილი საეკლესიო და საზღვარ-გარედ გაქცეული აზნაური ემიგრანტების მამულების გაყიდვის დროს, ბევრმა წინანდელმა ბოგანომ თავისი საკუთარი მამული შეიძინა. მას შემდეგ გლეხობა პოლიტიკას ჩამოსცილდა და მხოლოდ იმით იყო დაინტერესებული, რომ რევოლიუციის დროს მოპოვებული მიწა არავის წაერთვა. აი რისთვის უჭერდი მხარს გლეხობა ნაპოლეონს, მიუხედავად იმისა, რომ ჯარის განუწყვეტელი მოგროვება მძიმე ტვირთად მხოლოდ სოფელს აწვებოდა: ნაპოლეონმა თავისი მმართველობის პირველ წლებშივე გლეხებს დაუმტკიცა ის, რაც მათ რევოლიუციამ მისცა. ეხლა, როდესაც 1814 წ. ბურბონები დაბრუნდნენ, ხოლო მათთან ერთად აზნაური—ემიგრანტები, საფრანგეთის სოფელს მღელვარე ხმა მოედო, თითქოს ვიღაც რევოლიუციის დროს მოპოვებული მიწის წართმევას უპირებდა. ნამდვილად თვით მეფე ლიუდოვიკ XVIII ესმოდა, რომ მიწების წართმევაზე ფიქრიც კი არ შეიძლებოდა; მაგრამ ბევრი ახლად დაბრუნებული ემიგრანტი ამის შესახებ დაუროდებლად ლაპარაკობდა. ისინი 25 წლის განმავლობაში საზღვარ-გარეთ დაძრწოდნენ, ბევრს მათგანს ახალი წყობილობისა არაფერი გაეგებოდა; ისინი ფიქრობდნენ, რომ რევოლიუცია მხოლოდ გარდამავალი უბედურება იყო და ეხლა მოქმედება შეიძლებოდა ისე, თითქოს არაფერი მომხდარიყოს. ისინი ვერა ხედავდნენ, რომ უბრალო ლაპარაკიც კი მიწების წართმევის შესახებ საშინლად აღელვებს გლეხებს და დაბრუნებული ბურბონების მტრობადა ხდის.

მუშებიდანა და გლეხებიდან გადავიდეთ ბურჟუაზიაზე.

სამრეწველო ბურჟუაზია უკმაყოფილო იყო ახალი მთავრობით, რადგანაც ნაპოლეონი დიდს მფარველობას უწყვედა საფრანგეთის მრეწველობის განვითარებას, საფრანგეთის ბაზრიდან აძევებდა არა

მარტო ინგლისელებს, რომლებსაც მუდმივ ეომებოდა, არამედ ყველა სხვა კონკურენტებსაც. უფრო მეტიც. ახალ ახალი ქვეყნების დაპყრობით ნაპოლეონი საფრანგეთის მრეწველობისთვის ბაზარს აფართოვებდა. ნაპოლეონის იმპერიის დამხობის შემდეგ ახალ მთავრობას ველარ შეეძლო ინგლისის წინააღმდეგ, ძველებური მტრული პოლიტიკა ეწარმოებინა, — და ინგლისური საქონელით საფრანგეთის ბაზარი აივსო. ინგლასური მრეწველობა გაცილებით უფრო ძლიერი იყო და მასთან ქიშპობა ფრანგებს ვერ შეეძლოთ. მეორეს მხრით, თითქმის ყველა მონაპოვარი ნაპოლეონისა საფრანგეთს 1814 წელს წაერთვა. ამ რიგად, ბევრი მრეწველისთვის ნაპოლეონის იმპერიის დამხობა დასაწყისი იყო მათი განადგურებისა. სამაგიეროდ **სავაჭრო ბურჟუაზიამ** თავისუფლად ამოისუნთქა, როდესაც ხანგრძლივ ომებს ბოლო მოეღო და დამყარდა საერთო მშვიდობიანობა, ბოლო მოეღო წინანდელ შემზღუდველ საბაჟო პოლიტიკას, როდესაც შესაძლებელი გახდა თავისუფალი ვაჭრობა და მოგზაურობა როგორც შიგ საფრანგეთში, ისე საფრანგეთის გარედ. მრეწველებსა და ვაჭრებს გარდა, იმ დროინდელი საფრანგეთის ბურჟუაზიას უნდა მიეკუთნოს საზოგადოების მთელი **განათლებული** კლასი, თითქმის მთელი ინტელიგენცია: ვეჭილები, ექიმები, ინჟინრები, საშუალო მოხელენი. ეს კლასი საერთოდ, ბურბონების რესტავრაციას მტრულად არ დახვდა. რკინასავით მტკიცე სამხედრო დესპოტიზმში ნაპოლეონისა, განსაკუთრებით მისი მეფობის ბოლო წლებში, მძიმე ასატანი გახდა. კონსტიტუცია, რომელიც მისცა დაბრუნებულმა ლიუდოვიკ XVIII, თუმცა ძალიან ზომიერი იყო, მაგრამ მაინც ერთგვარ თავისუფლებას ანიჭებდა პრესას, უზრუნველყოფდა ერთგვარ თავისუფლებას პიროვნებისას, რის შესახებ ნაპოლეონის დროს ფიქრიც კი დაავიწყდათ. დასასრულ, მუშებისა, გლეხებისა და ბურჟუაზიის შემდეგ, უნდა გავიხსენოთ საზოგადოების მეოთხე კლასი: რომელიც რიცხვით უმნიშვნელო იყო, მაგრამ სახელმწიფოში კი უმთავრესს როლს ასრულებდა: ეს იყო თავად-აზნაურობა. ამ კლასის ბელადებად გადაიქცნენ შეურიგებელი ემიგრანტები, რომლებიც საფრანგეთიდან ჯერ ისევ დიდი რევოლიუციის დროს გაიქცნენ და ეხლა კი უკან დაბრუნდნენ. ისინი თავიანთთვის და თავიანთი მახლობლებისთვის თხოულობდნენ არა მარტო საუკეთესო ადგილებს ჯარში, სახელმწიფო სამოქალაქო სამსახურში და მეფის სასახლეში არამედ რევოლიუციის წინააღმდეგელი მდგომარეობის აღდგენასაც; მათ სურდათ მიწები წაერთმიათ გლეხებისთვის, რომლებმაც მიწის ნაკვეთები აზნაური-ემიგრანტების წინანდელი მამულებიდან მიიღეს.

მათ მხარეზე იყო და ეხმარებოდა ნაწილი სამღვდელოებისა, რომელსაც აგრეთვე არ ესმოდა, რომ რევოლუციამდე არსებული მდგომარეობა ველარასოდეს ვერ დაბრუნდებოდა. ასეთი იყო საქმის მდგომარეობა საფრანგეთში, როდესაც მოხდა ერთი მოულოდნელი ამბავი. ამ ამბავმა ცხად ჰყო, რამდენად არა საფუძვლიანადა ზის თავის ტახტზე ბურბონების დინასტია.

ჯერ ერთი წელიწადიც არ გასულიყო ნაპოლეონის იმპერიის დამხობასა და ლიუდოვიკ XVIII გამეფების შემდეგ, რომ მარტის ერთს საღამოს 1815 წელს მეფეს მიუტანეს მრისხანე და სრულიად მოულოდნელი ამბავი: ნაპოლეონი კუნძული ელბიდან დაბრუნდა და პირდაპირ პარიზისკენ მოდისო.

IV ასი დღე.

ნაპოლეონმა იცოდა, საფრანგეთში რაცა ხდებოდა. ის ანგარიშს უწევდა იმ შიშს, რომელიც გლეხების გულში იყო დაბუდებული, ბურჟუაზიის ერთგვარ გაბოროტებას ემოგრანტების გათამამებული საქციელის გამო; დასასრულ, მან იცოდა, რომ ჯარი ძველებურად მისი ერთგული იყო, ბურბონები კი ჯარისკაცებსა და ბევრს ოფიცერს მიაჩნდათ ისეთ ადამიანებად, რომლებიც საფრანგეთის ტახტზე უცხოელების მიერ იყვნენ აყვანილნი. ნაპოლეონი თვალყურს ადევნებდა აგრეთვე იმასაც, რაცა ხდებოდა ვენაში, სადაც ევროპის სახელმწიფოთა წარმომადგენლების კონგრესი იყო მოწვეული... ამ კონგრესსზე ვერას გზით ვერ გაეყოთ ნაპოლეონის შემდეგ დარჩენილი ნადავლი, ზოგჯერ კი ისეთი მდგომარეობა იქმნებოდა, თითქოს სადაც არის რუსეთსა და ავსტრიასა, ავსტრიასა და პრუსიას შორის სერიოზული დავა ასტყდებო. ნაპოლეონმა გადასწყვიტა ყველა ამ გარემოებით ესარგებლა: მან კუნძული ელბა საიდუმლოდ დასტოვა და სამხრეთ საფრანგეთში მოვიდა. ჯარი, რომელიც ლიუდოვიკ XVIII ნაპოლეონის წინააღმდეგ გააზაუნა, მთლიანად მის მხარეს გადავიდა, გლეხები მის დაბრუნებას დიდის თანაგრძნობით დახვდნენ; სამი დღის შემდეგ იგი უკვე დიდის ზეიმით შევიდა პარიზში და კულავ იმპერია აღადგინა. (მეფე ბელგიაში გაიქცა), საფრანგეთი იმპერატორს უბრძოლველად დაემორჩილა, მაგრამ ამ ჟამად მან მხოლოდ სამ თვემდე იმეფა (ნაპოლეონის ამ მეორედ გამეფებას ისტორიაში სწორედ ასეც უწოდებენ. **ასი დღე**). მთელი ევროპა კვლავ მის წინააღმდეგ გაერთიანდა. დაიწყო ომი. 1815 წლის 18 ივნისს ინგლისელებისა და პრუსიელების შეერთე-

ბულმა ძალებმა ნაპოლეონი დაამარცხეს ვატერლოოსთან. იგი ინგლისელებს ჩაუვარდა ხელში, გაგზავნილ იქნა წმ. ელენეს კუნძულზე, სადაც ექვსი წლის შემდეგ გარდაიცვალა.

V ბურბონების მართველობა.

+ მეფე ლიუდოვიკ XVIII და მეფის მისი სასახლის ამაღლა კვლავ პარიზში დაბრუნდნენ. ცოტად ხუთ ბევრად გონიერი წარმომადგენლები თბავდ-აზნაურობისა ხედავდნენ, რომ, თუ ნაპოლეონმა ასე ადვილად, თოფის გაუსროლად, შესძლო ბურბონების დამხობა, სჩანს მტრობრებლები დაბრუნებულ დინასტიას არ ენდობიან, სჩანს საჭიროა ამბერიდან ისეთი მოქმედება, რომელიც გლეხებს და სხვა კლასებსაც დააჯერებს, რომ ბურბონები რევოლუციის არც ერთს მონაპოვარს არ წაართმევენ და უპიროველესად ყოველისა კი, გლეხებს არ წაართმევენ მიწას.

მაგრამ შეურიგებელ ემიგრანტებს არაფრის გაგონება არა სურდათ. მათს სათავეში ჩადგა მეფის ძმა, რომელმაც 1924 წელს კარლი X სახელწოდებით საფრანგეთის ტახტი მემკვიდრეობით მიიღო.

სანამ ლიუდოვიკ XVIII ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო, შეიძლება ბოდა ეფიქრათ, რომ შეურიგებელი ყოფილი ემიგრანტები ვერ გაბედავდნენ რევოლუციის წინა დროინდელი წესების აღდგენას. მაგრამ კარლი X დროს მდგომარეობა შესამჩნევად გაუარესდა. მართალია, კარლ X ვერ გაბედა მიწების წართმევა, მაგრამ მან გამოსცა კანონი, რომლის ძალითაც ხაზინიდან ერთი მილიარდი ფრანკის ოქრო მისცეს იმ ბრავდ-აზნაურებს, რომლებსაც რევოლუციის დროს მიწა ჩამოართვეს. სასულიერო წოდებამ კარლი X დროს განსაკუთრებული მდგომარეობა დაიჭირა და ყველაფერში ერეოდა: სახელმწიფო საქმეებში, სწავლა-აღზრდაში, თვალყურს ადევნებდა მოხლეჩებს. თუმცა კონსტიტუციით პრესასა ზოგიერთი უფლებები ჰქონდა მენიჭებული, მაგრამ კარლ X დროს მთავრობა ყოველის მხრით ცდილობდა ეს თავისუფლება შეეკვეცა.

ყველაფერი ეს წლიდან წლამდე უფრო მეტად და მეტად აღიზიანებდა გლეხობასა და ბურჟუაზიას; მუშათა კლასის კი, როგორც უკვე ითქვა, ისეთს მძიმე ეკონომიურ მდგომარეობაში იმყოფებოდა, რომ მზად იყო მხარი დაეჭირა ყოველნაირი პროტესტისთვის არსებული წეს-წყობლების წინააღმდეგ.

ბურჟუაზიას განსაკუთრებით ის აღიზიანებდა, რომ არავითარი რწმენა არა ჰქონდა ხვალინდელი დღისა. იგი ძალიან აფასებდა

კონსტიტუციას და ეშინოდა, კარლ X ეს კონსტიტუცია არ მოესპო როგორც ამას ურჩევდნენ მისი მახლობელი მეგობრები—ყოფილი ემიგრანტები. ბურჟუაზიას აბრაზებდა ისიც, რომ მეფესთან დაახლოებული იყვნენ ადამიანები, რომლებიც ძველი წესწყობილების აღდგენისთვის ოცნებობდნენ, სახელმწიფოს მმართვედა თავად-აზნაურობა მაშინ, რადესაც ბურჟუაზია დამორჩილებულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. კარლ X ყველაფერს ამას ვერა ხედავდა, ვერა გრძნობდა, რომ საფრანგეთში საიმედო დასაყრდნობი არსადა ჰქონდა. მცირეოდენი ყოყმანის შემდეგ, მან, მართლაც, კონსტიტუციის დარღვევა გადასწყვიტა; პირველ მინისტრად მან დანიშნა შეურთებელი არისტოკრატების მეთაური, ყოფილი ემიგრანტი, თავადი პოლინიაკი. თუმცა დეპუტატთა პალატას მცხოვრებთა მცირერიცხოვანი, ყველაზე მდიდარი ნაწილი ირჩევდა, მაგრამ ამნაირ პალატაშიაც კი მეფისა და მისი მინისტრების მოქმედება დიდს უკმაყოფილებას იწვევდა: არა მარტო ბურჟუაზიული, არამედ ნაწილი თავად-აზნაურული დეპუტატებისაც კი მეფის პოლიტიკას დიდის შიშით ადევნებდნენ თვალ-ყურს. ბევრს მათგანს ეგონა, რომ მეფის ყოველივე ცდა თვითმპყრობელობის აღდგენისა დაუყოვნებლივ რევოლიუციონურ აფეთქებას გამოიწვევსო. დეპუტატებმა მეფის გაფრთხილება სცადეს, მაგრამ გაგულისებულმა მეფემ პალატა დაითხოვა და ახალი არჩევნები დანიშნა. ახალს არჩევნები მოხდა 1830 წლის ზაფხულს. მაგრამ პალატამ შეგროვება ვერ მოასწრო: პოლინიაკმა მეფეს ურჩია, გამოეკეცნებინა მთელი რიგი ბრძანებებისა, რომლებითაც, სხვათა შორის; სრულიად ისპობოდა თავისუფლება პრესისა და ძირიან ფესვიანად იცვლებოდა წესები არჩევნებისა პალატაში. მეფემ ამ ბრძანებებს ხელი მოაწერა,—და მეორე დღეს მათ, გამოცხადების შემდეგ პარიზში რევოლიუციამ იფეთქა.

VI. 1830 წლის ივლისის რევოლიუცია.

რევოლიუცია 1830 წლის 27 ივლისს დაიწყო და სამი დღე გრძელდებოდა. მუშებმა, წვრილი და საშუალო ბურჟუაზიის ნაწილმა, სტუდენტობის ნაწილმა (პოლიტეხნიკურმა სკოლამ და სხვ. სასწავლებლებმა) უმთავრესი მონაწილეობა მიიღეს მოძრაობაში. ჯარი რომელიც, როგორც უკვე ნათქვამი იყო, რესტავრაციის დასაწყისიდანვე ბურჟონებს უცხოელების მიერ დანიშნულ ადამიანებადა სთვლიდა,—ეხლა მაინცა და მაინც დიდის ერთგულებით არ იცავდა ბურჟონებს რევოლიუციისაგან. მეორე დღესვე ერთი პოლკი აჯანყებუ-

ლებსაქენ გადავიდა. შეეშინდათ მთელი ჯარი არ გადავიდეს რევოლიუციის მხარეზეო, და ამიტომ უფროსებმა ჯარისკაცები პარიზიდან გაიყვანეს: აჯანყებულებმა მეფის სასახლე დაიპყრეს და მასზე აღმართეს სამ-ფეროვანი დროშა დიდი რევოლიუციისა (ნაცვლად ბურბონების თეთრი დროშისა).

კარლ X ტახტიდან ჩამოაგდეს, მაგრამ რესპუბლიკა არ გამოცხადდა: მუშებს იმ დროს თავიანთი საკუთარი პოლიტიკური პროგრამმა არა ჰქონდათ, თვით რევოლიუციამაც ისე ერთბაშად იფეთქა და ისე მალე დამთავრდა აჯანყებულთა გამარჯვებით, რომ მუშათა მასსამ ხეირიანად ვერც მოიფიქრა, შემდეგ როგორ ლა უნდა მოქცეულიყო; არც ორგანიზაცია ჰქონდა; რაიცა შეეხება წვრილსა და საშუალო ბურჟუაზიას, მათ შორის იყვნენ ადამიანები რესპუბლიკანური რწმენისა, მაგრამ მათი რიცხვი სრულიად უმნიშვნელო იყო. წვრილსა და საშუალო ბურჟუაზიის უმრავლესობას და მთელ მსხვილ ბურჟუაზიას ეშინოდა რესპუბლიკის გამოცხადებისა, რადგანაც ფიქრობდა, რომ რესპუბლიკის დროს კვლავ განმეორდებოდა ტერრორი რომელიც დიდი რევოლიუციის დროს მძვინვარებდა. ამიტომ განთავისუფლებელ ტახტზე საჩქაროდ შეკრებილმა დეპუტატთა პალატამ მეფედ გამოაცხადა ლუი-ფილიპპე, ჰერცოგი ორლენისა, დამხობილი ბურბონების ნათესავი. ლუი-ფილიპპე ლიბერალად და კონსტიტუციური მართვა-გამგეობის მომხრედ ითვლებოდა; პარიზის ბურჟუაზიის შორის იგი ძალიან პოპულარული იყო; ივლისის რევოლიუციასდენ ბევრი დარწმუნებული იყო, რომ, თუ ბურბონების დამხობა მოხდებოდა, ტახტზე აუცილებლად ლუი-ფილიპპე ავიდოდა. დამხობილი კარლ X ოჯახით ინგლისში წავიდა.

ივლისის რევოლიუციის მნიშვნელობა ევროპის ისტორიაში,

თუმცა 1830 წელს ივლისის რევოლიუცია მხოლოდ სამ დღეს გაგრძელდა და იმით დამთავრდა, რომ ერთ მეფის ნაცვლად ტახტზე მეორე მეფე ავიდა,—მაგრამ მთელს ევროპაში ამ რევოლიუციამ უდიდესი შაბაბქდილება მოახდინა. ბელგია დიპლომატებმა 1814 წლის ვენის კონგრესსზე, ბელგიელთა სურვილის წინააღმდეგ, ნაძალადევად ჰოლლანდიას შეუერთეს. ეხლა, საფრანგეთის ივლისის რევოლიუციის ხევაკლენით, ბელგიაში აჯანყებამ იფეთქა, ბელგია რევოლიუციონური გზით ჩამოშორდა ჰოლლანდიას და დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ გადაიქცა. აჯანყებამ იფეთქა აგრეთვე პოლონეთში, ვარშავაში. პოლონეთის ნაწილს, რომელიც რუსეთს ერგო, არჩეული

სეიმი ჰყავდა, მაგრამ რუსეთის ბატონობა მას საშინლად ამძიმებდა და პოლონეთი დამოუკიდებელ სამეფოს აღდგენაზე ოცნებობდა. პარიზის იელისის რევოლიუციის სამი თვის შემდეგ პოლონეთში დაიწყო რევოლიუცია, რომელიც რუსეთის ბატონობის წინააღმდეგ იყო მიმართული. ნიკოლოზ I აბი თვის განმავლობაში ეომებოდა პოლონელებს, სანამ საბოლოოდ ვარშავა იერიშით არ აიღეს და აჯანყება არ გათავდა. პოლონეთის დაწყნარების შემდეგ ამ ქვეყნის მმართველად დანიშნეს მეფის მოადგილე პასკევიჩი, რომელსაც თითქმის დიქტატორული უფლებები ჰქონდა მინიჭებული. მაგრამ იელისის რევოლიუციას მხოლოდ ეს ორი შედეგი არ მოჰყვა (აჯანყება ბელგიასა და პოლონეთში). მან სასიკვდილო ლახვარი ჩასცა უპირველესად ყოვლისა წმინდა კავშირს: 1814 წლიდან რევოლიუციამ პირველად გაიმარჯვა—და წმინდა კავშირმა მის წინააღმდეგ ვერაფერი მოიმოქმედა. 1830 წლამდე ყოველთვის, როდესაც კი სადმე რევოლიუციონური მოძრაობა იწყებოდა, წმინდა კავშირის პოლიტიკა მის მოსაზრებას ახერხებდა; ესეა კი, 1830 წლის იელისში, უკანასკნელი სიტყვა რევოლიუციას დარჩა. საფრანგეთის ახალი ჰეფე, ლუი-ფილიპპე „მეფე ბარბიკადებისა,“ როგორც მას უწოდებდნენ (რადგანაც იგი ტახტზე რევოლიუციის საშუალებით ავიდა), მაშინათვე ევროპის თითქმის ყველა სახელმწიფოებმა იცნეს. მხოლოდ რუსეთის იმპერატორს ნიკოლოზ I ერთხანად ეწინააღმდეგებოდა ამას, მაგრამ საბოლოოდ იმანაც იცნო საფრანგეთის ახალი მთავრობა, თუმცა ბოლომდის ლუი-ფილიპპეს მტრულად ეპყრობოდა.

საფრანგეთის რევოლიუციამ ინგლისშიაც დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა. საქმე იმაშია, რომ თვით ინგლისი სწორედ ამ დროს თითქოს რევოლიუციონური აფეთქების წინაშე იდგა.

Handwritten signature or mark.

VII ინგლისი 1814—1832 წ.წ. საარჩევნო კანონების რეფორმა 1832 წ.

ინგლისის საზოგადოების კლასები.

X ინგლისის ხალხის სხვადასხვა კლასების ძალთა ურთიერთი განწყობილება არა ჰყავდა იმ განწყობილებას, რომელიც საფრანგეთში არსებობდა. უპირველესად ყოვლისა ინგლისში გლახთა კლასის ძალიან მცირე რიცხოვანი და ნაკლებგავლენიანი იყო. უკვე მე 15-ე საუკუნიდან გლახობა თანდათან მიწას ჰკარგავდა, მათ მიწებს მსხვილი მიწადმფლობელები იძენდნენ; მე-16-17-ე საუკუნიდან მიწების

შეძენა დაიწყო აგრეთვე ქალაქიდან მოსულმა კაპიტალისტებმა, რომლებმაც სახნავი მიწები უზარ-მაზარ საძოვრებად გადააქციეს; ამ საძოვრებზე იკვებებოდნენ ცხვრები, რომელთა მატყლიც მრეწველობისთვის იყო საჭირო. გლეხები თავიანთ სახლ-კარს სტოვებდნენ და მიდიოდნენ ქალაქში, სადაც სამუშაოს მრეწველობაში ეძებდნენ. გლეხების კლასი ინგლისში თანდათან მცირდებოდა. სამაგიეროდ იზრდებოდა მუშათა კლასი. ინგლისის მრეწველობა უკვე მე-18-ე საუკუნის დასასრულიდან მთელ ქვეყანაზე ბატონდება. ინგლისში პირველად გომოიგონეს და გაავრცელეს საქსოვი და საფეიქრო გაუმჯობესებული დაზგები და მანქანები, აგრეთვე ორთქლის მანქანები. ინგლისთან ქიშპობა ევროპაში ველარაგის შეეძლო: თავისი ღირსებითა და სიიაფით ისინი ახალ-ახალ ბაზრებს იპყრობდნენ. მრავალრიცხოვანი მუშათა კლასი, ამისდამიუხედავად, ძალიან ცოტას იღებდა იმ უზარ-მაზარი მოგებიდან, რომელიც ინგლისის მრეწველებს ხვდებოდათ. მუშა-ხელი ბევრი იყო, სოფლიდან ქალაქებს აწყდებოდა ახალ-ახალი მასები მიწა დაკარგული გლეხებისა, რომლებიც სამუშაოს ეძებდნენ, სამუშაო ხელფასის დაწესება სავსებით ქარხნების პატრონებისგან იყო დამოკიდებული; მუშები განსაკუთრებით ცუდს პირობებში ჩაცვიდნენ. სამანქანო წარმოების შემოღების შემდეგ, როდესაც ერთი მანქანა მრავალი მუშის ადგილს იკერდა, და ამიტომ ბევრი მუშა უადგილოდ რჩებოდა ქუჩაში. საქმე იქამდის მიდიოდა, რომ მუშები ბევრგან მანქანებს სწვამდნენ და განზრახ აფუჭებდნენ, ხშირად მუშათა ნამდვილი ამბოხებანი ხდებოდა მანქანების წინააღმდეგ. თუ გლეხობას ინგლისში მე-19-ე საუკუნის დასასრულს უკვე აღარაფითაო მნიშვნელობა არა ჰქონდა ქვეყნის ეკონომიურ ცხოვრებაშიც, სამაგიეროდ მუშათა კლასი ინგლისში გაცილებით უფრო მრავალრიცხოვანი იყო, ვიდრე სხვაგან სადმე: ინგლისი ევროპის მრავალი ბაზრისთვის მუშაობდა, მისი მრეწველობა ყოველ წლივ იზრდებოდა და უკვე მე-18-ე საუკუნის დასასრულს მუშათა კლასი ლონდონში და პროვინციის მრავალ ქალაქში მოსახლეობის უდიდეს ნაწილს შეადგენდა. გარდა ამისა, უდიდესი მალაროები ქვანახშირისა (განსაკუთრებით უელსში და შოტლანდიაში) მუშათა დიდ მოსახლეობას იზიდავდა. სამანქანო წარმოებამ, რომელიც მე-18-ე საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში და მე-19-ე საუკუნის პირველ ათეულ-წელიწადებში, დიდს სისწრაფით ვითარდებოდა, შეჰქმნა უდიდესი სამრეწველო წამრწყებანი და დაწესებულებანი.

ინგლისის ეკონომიური მდგომარეობა ნაპოლეონის იმპერიის და-
ხობის შემდეგ.

როდესაც ომების ხანგრძლივი პერიოდის შემდეგ მშვიდობა-
ნობა დადგა და შესაძლებელი გახდა საერთაშორისო ვაჭრობის აღ-
დგენა, აღმოჩნდა, რომ ყველაზე ძლიერი კაპიტალისტური ქვეყანა
ინგლისია. ამისი მიზეზი მრავალი იყო. ჯერ ერთი, უკვე მე-18-ე სა-
უკუნის დასასრულიდან ინგლისში გაჩნდა და ჩქარა გავრცელდა სა-
მანქანო წარმოება, უმთავრესად საფეიქრო-საქსოვ მრეწველობაში, —
თითქმის განუწყვეტელი ომების გამო რევოლიუციასა და ნაპოლეო-
ნის ეპოქის დროს ეს ახალი გამოგონებანი და აღმოჩენანი ინგლისი-
დან ევროპის სხვა ქვეყნებში იშვიათად და ძალიან ნელა ვრცელდე-
ბოდა. მეორეც, ნაპოლეონთან ომის დროს ინგლისმა შესძლო და
ეკონომიურად დაიმორჩილა ან პირდაპირ ხელთ იგდო საფრანგეთი-
სა და სხვა ქვეყნების კოლონიალური სამფლობელოები. მესამეც ინ-
გლისმა იმავე ომიანობის წლებში მოსპო ან ხელთ იგდო თითქმის
მთელი სავაჭრო ფლოტი კონტინენტალური ევროპის სახელმწიფოე-
ბისა, ამიტომ მისი ბატონობა ყველა ზღვებზე უდავო გახდა.

ამ რიგად, ინგლისის მრეწველები და ვაჭრები, რომლებიც თა-
ვისი და სხვების კოლონიებიდან ბევრსა და იაფ ნედლ მასალას იღე-
ბდნენ, საშუალება ჰქონდათ თავიანთი გემებით ევროპასთან და შო-
რულ ქვეყნებთან ევაჭრათ, მომხმარებლებს ისეთს იაფ საქონელს
აწვდიდნენ, რომ მათთან ქიშპობა იმ დროს ვერავის შეეძლო. ევრო-
პის სხვა ქვეყნებში მრეწველობა ცოტად თუ შევრად შესაძინევად
განვითარებული იყო მხოლოდ რენის პირად მდებარე გერმანიაში.
საქსონიაში, ნაწილობრივ ჩეხიაში და საფრანგეთის ზოგიერთ ადგი-
ლებში: განსაკუთრებით ქალაქებში — პარიზში, აჰენში, ლიონში და
ლილში. მანქანების გავრცელება ევროპაში ცოტად თუ ბევრად შესა-
ძინევად მხოლოდ 1814 წლიდან დაიწყო. მრეწველობამ შესაძინევი მნი-
შვნელობა კონტინენტალური ევროპის ეკონომიურ ცხოვრებაში მხო-
ლოდ მე-19-ე საუკუნის მე-20-ე და შემდეგ წლებში მოიპოვა, მუშათა
კლასმაც მაშინ მოიპოვა მნიშვნელობა რევოლიუციონურ მოძრაობაში.

რაცა შეეხება მიწადმოქმედებას და სოფლის მეურნეობას, აქ
აღსანიშნავია, რომ საფრანგეთსა და გერმანიაში, ავსტრიასა, დანიი-
სა და პოლანდიის ზოგიერთ ადგილებში მე-19-ე საუკუნის მთელ პირ-
ველ ნახევარში ემჩნევა წარმოების დიდი გამოცოცხლება და სურვი-
ლი მეურნეობის წესების გაუმჯობესებისა.

ბრძოლა საარჩევნო კანონების რეფორმისთვის

როდესაც ხანგრძლივი ომი ინგლისისა ნაპოლეონის წინააღმდეგ დამთავრდა, ინგლისის მუშათა მოძრაობა მიიმაჩნდა იქითკენ, რომ მოვპოვებინათ პოლიტიკური უფლებები, რომლებიც საჭირო იყო მუშათა მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად. მუშებმა მოითხოვეს უფლება პარლამენტში დეპუტატების არჩევისა. ამ ბრძოლაში იმ დროინდელ საარჩევნო წესების წინააღმდეგ, მუშებს გარდა, აგრეთვე მთელი ბურჟუაზიაც იღებდა მთნაწილეობას.

საქმე იმაშია, რომ ინგლისის კანონებით პარლამენტში (თემთა პალატაში) არჩევნების უფლება ჰქონდათ მხოლოდ ისეთს ქალაქებსა და ადგილებს, რომლებიც უხსოვარ დროიდან იყვნენ შეტანილნი განსაკუთრებულ სიებში. მას შემდეგ, რაც ეს სიები შესდგა, ბევრი ქალაქი და ადგილი, როლებიც სიებში იყვნენ შეტანილნი, დაუძღურდნენ, დაცარიელდნენ; ხშირად მათი მცხოვრებლები ეკონომიურად დამოკიდებული იყვნენ მდიდარი მეზობლისაგან, ლორდი-მიწადმფლობელისაგან, რომელიც დეპუტატის არჩევაზე თემთა პალატაში გავლენას ახდენდა. ასეთი, წესები სასარგებლო იყო არისტოკრატისთვის, უმაღლესი თავადაზნაურობისათვის, რომელიც დიდს მამულებსა ჰქვოდა. ინგლისის პარლამენტი ხომ ორი პალატისაგან შესდგებოდა: ლორდთა და თემთა პალატისაგან; ყოველ კანონს ორივე პალატა უნდა გაეარა და შემდეგ ხელმოსაწერად მეფისთვის წარდგენილიყო. მაგრამ რადგანაც ლორდთა პალატა შესდგებოდა არისტოკრატებისაგან, რომლებიც მეფის ბრძანებით ინიშნებოდნენ და რომლებსაც თავიანთი უფლება მემკვიდრეობით უფროს შეიღზე გადაჰქონდათ, — მაშასადამე, მთელ დანარჩენ ხალხს კანონმდებლობასა და საზოგადოდ სახელმწიფოებრივ საქმეებზე გავლენის მოხდენა შეეძლო მხოლოდ თემთა პალატის საშუალებით; საარჩევნო წესები კი, როგორცა ვსთქვით, ისეთი იყო, რომ თემთა პალატაში ირჩევდნენ მხოლოდ ადამიანებს, რომლებიც იმავ არისტოკრატის, ე. ი. მსხვილ მიწადმფლობელებს ესურვებოდათ. მაშასადამე გამოდიოდა, რომ მთელი ძალა-უფლება სახელმწიფოში არისტოკრატის ხელში იყო.

ბურჟუაზიას არა სურდა ასეთს მდგომარეობას შერიგებოდა. კაპიტალი იმდენად გაძლიერდა, მრეწველებმა და ვაჭრებმა ისეთი დიდი მნიშვნელობა მოიპოვეს ინგლისის ეკონომიურ ცხოვრებაში, რომ მათ კატეგორიულად მოითხოვეს აგრეთვე პოლიტიკური ძალა-უფლება. ისინი აღნიშნავდნენ, რომ საჭიროა, ჯერ ერთი, საარჩევ-

ნო უფლებები წაერთვას ბევრს ადგილს, რომლებიც ძველ სიებში ირიცხება, მაგრამ არა ჰყავთ საკმაო რიცხვი მცხოვრებლებისა, და ეს უფლებანი გადაეცეს ახალ დიდ საეპრო და სამრეწველო ქალაქებს, რომლებიც სიებში ჯერ არ ირიცხება. მართლაც, ასეთი ცხადი უსამართლობა გამოდიოდა: პატარა ადგილს, სადაც 50 ან 60 კომლი სცხოვრობდა, უფლება ჰქონდა თემთა პალატაში ექვსი დეპუტატი აერჩია, ქალაქს კი, სადაც აუარებელი ქარხნები იყო, უფლება არა ჰქონდა თუნდაც ერთი დეპუტატი აერჩია მხოლოდ იმიტომ, რომ ეს ქალაქი ახალი იყო და ძველ სიებში არ იყო შეტანილი. ამ რიგად, ყველა, ვინც კი დიდს ქალაქებში სცხოვრობდა, ე. ი. ბურჟუზია და მუშები, საარჩევნო უფლების რეფორმით ძალიან დაინტერესებული იყო, მიწად-მფლობელი არისტოკრატები კი, პირიქით, უმეტეს წილად იცავდნენ ძველ წესებს, როდესაც ისინი პატარა ადგილებში არჩევნებს თავიანთი სურვილისამებრ აწყობდნენ. ძალიან ხშირად ისე ხდებოდა, რომ არისტოკრატი, მსხვილი მემამულე, მახლობელ სოფელში გზავნიდა განცხადებას და წინადადებას აძლევდა, ესა და ეს კაცი აირჩიეთო, — იმას ირჩევდნენ კიდევ, რადგანაც ამ პატარა ადგილის მცხოვრებლებს ეშინოდათ მდიდარი მეზობლისა, რომლისგანაც ისინი დამოკიდებულნი იყვნენ.

ამ რიგად, ბურჟუზიამ და მუშებმა, დიდი ქალაქებისთვის საარჩევნო უფლების მოსაპოვებლად, მიწად-მფლობელი არისტოკრატების წინააღმდეგ ბრძოლა დაიწყო. საქმე დემონსტრაციებით დაიწყო, და ბრძოლა ხშირად ძალიან მწვავე ხასიათს იღებდა. მთავრობა დიდხანს ჯიუტობდა. ბრძოლა გრძელდებოდა 17 წელიწადს, სანამ ბოლოსა და ბოლოს არისტოკრატების ერთმა ნაწილმაც და მეფემაც არ დაინახეს, რომ ინგლისი სერიოზული რევოლუციონური ამბების წინაშე სდგას და საჭიროა დათმობა, სანამ ჯერ კიდევ დაგვიანებული არ იყო. როდესაც 1830 წელს საფრანგეთში ივლისის რევოლუცია მოხდა, ინგლისში ამ მოვლენას დიდის თანაგრძნობით შეხვდნენ: რადიკალურ პრესაში გაისმა მუქარა, ჩვენც რევოლუციას მოვახდენთ, თუ საარჩევნო რეფორმა არ განხორციელდაო.

1832 წ. საარჩევნო რეფორმა.

ბოლოს და ბოლოს არისტოკრატების ხანგრძლივი წინააღმდეგობა გატყდა, საარჩევნო რეფორმის კანონი ორივე პალატამ მიიღო და მეფემაც ხელი მოაწერა. ეს მოხდა 1832 წელს. ამ კანონმა ბევრი ძველი ადგილის საარჩევნო უფლება მოსპო და ეს უფლებანი ახალ

ქლაქებს გადასცა; საზოგადოდ კი ეს კანონი იმნაირად
 ნილი, რომ ბურჟუაზიას — მსხვილსაც, საშუალოსაც და თიბ
 წერილსაც — საშუალება ეძლეოდა დეპუტატები აერჩია.
 ხება მუშებს, დაწესებული ცენზი მათთვის ძალთან დიდი იყო; ამი-
 ტომ მუშათა კლასს 1832 წლის რეფორმამ არ მისცა ის, რის მო-
 ლღინიც ჰქონდა.

ჩა

VIII ინგლისი 1832 წ. საპარლამენტო რეფორმიდან ჩარ-
 ტისტული მოძრაობის დასასრულამდე (1848 წ.).

1832 წლის რეფორმამ ინგლისში ისეთი მდგომარეობა შექმნა,
 რომ მას შემდეგ პოლიტიკური ძალა-უფლება ბურჟუაზიისა და ნა-
 წილობრივ არისტოკრატის ხელში გადავიდა: თემთა პალატის უმ-
 რავლესობა ამიერიდან ბურჟუაზიას ეკუთვნოდა, ლორდთა პალატა
 კი კვლავინდებურად მემკვიდრე არისტოკრატის წარმომადგენლების-
 გან შესდგებოდა. ორივე კლასი ერთსულოვნად მოქმედობდა მაშინ,
 როდესაც საჭირო ხდებოდა მესაკუთრეთა საერთო ინტერესების
 დაცვა, მაგალითად, როდესაც საჭირო იყო გამოცემა კანონისა „ლა-
 რიბების შესახებ“ (1834 წ.) ამ კანონით ლარიბების (უმუშევართა)
 დახმარებას სახელმწიფო თავის თავზე იღებდა, ეწყობოდა „მუშათა
 სახლები“, სადაც ცხოვრება იმდენად მძიმე იყო, რომ მალე ეს მუ-
 შათა სახლები მთელი მუშათა კლასისთვის საფრთხობელად გადაიქცა.
 ეს მუშათა სახლები შემოიღეს ნაცვლად იმ დახმარებისა, რომელიც
 ლარიბებს თავიანთ სახლში ეძლეოდათ იმ მესაკუთრეთა ხარჯით. რომ-
 ლებიც სათანადო სამრევლოში სცხოვრობდნენ. „კანონი ლარიბების
 შესახებ“ პარლამენტის ორივე პალატამ ძალიან მალე მიიღო, რად-
 განა: იგი ერთნაირად სასარგებლო იყო ყველა მესაკუთრეთათვის,
 როგორც ბურჟუაზიისთვის, ისე მიწადმფლობელი თავად-აზნაურო-
 ბისთვის. სამაგიეროდ მეორე საკითხმა. რომელსაც ინგლისისთვის
 უდიდესი ეკონომიური მნიშვნელობა ჰქონდა, დიდი მიხლა-მოხლა გა-
 მოიწვია და მხოლოდ ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ გადასწყდა.

პურზე დადებული გადასახადების გაუქმება.

საქმე იმაშია, რომ ჯერ ისევ იმ დროს, როდესაც პარლამენტ-
 ში უმთავრესი ადგილი მიწადმფლობელებს ეკირათ, ინგლისში უცხოე-
 თადან შემოტანილ პურზე დიდი გადასახადები იყო დაწესებული. ეს

გადასახადები ყოველწლიურად იცვლებოდა; როდესაც ცუდი მოსავლის გამო ინგლისში მოყვანილი პური ძვირდებოდა, ეს გადასახადები მცირდებოდა და საზღვარ-გარეთიდან პური შემოდებოდა; მაგრამ როგორც კი პურის უკიდურესი სიძვირე მოისპობოდა, გადასახადები ისევ ღიღდებოდა და საზღვარ-გარეთიდან პურის შემოტანა უკვე შეუძლებელი ხდებოდა. ამას იმიტომ სჩადიოდნენ, რომ ინგლისური პურის ფასი ძალიან არასოდეს არ დაცემულიყო. ასეთი წესები ძალიან სასარგებლო იყო ინგლისის მიწადმფლობელებისთვის, რომლებიც, რა თქმა უნდა, დაინტერესებული იყვნენ, რომ ინგლისის ბაზარზე საზღვარ-გარეთული პური არ გაჩენილიყო და ზავიანთი პური ხელსაყრელ ფასებში გაეყიდათ. მაგრამ დანარჩენი მოსახლეობა, პურის მომხმარებელი, ღიღინანია ამ გადასახადის გაუქმებას მოითხოვდა, რადგანაც იგი მხოლოდ იმით იყო დაინტერესებული, რომ იაფი პური ჰქონოდა.

მრეწველები, ქარხნების პატრონები აგრეთვე დაინტერესებული იყვნენ, რომ იაფი პური ყოფილიყო, რადგანაც, რამდენადაც იაფი იყო პური, იმდენად იაფი ხდებოდა მუშის შრომა. მათ პურზე დადებული გადასახადის წინააღმდეგ სასტიკი აგიტაცია გამართეს. შესდგა დიდი საზოგადოება, რომელიც მიზნად ისახავდა, მხარი დაეჭირა აგიტაციისთვის და ინგლისში უცხოეთის პურის თავისუფლად შემოტანისთვის. აგიტაციის სათავეში ჩადგა კობდენი, რომელმაც თავისი ენერგიით და ორატორული ნიჭით სახელი გაითქვა. ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ 1841 წელს მინისტრმა რობერტ პილმა, როგორც იყო, პარლამენტში გაიყვანა კანონი პურზე დადებული გადასახადების მოსპობის შესახებ.

ჩარტისტული მოძრაობა და მუშათა კლასი:

✕ პურის კანონების წინააღმდეგ მიმართული ბრძოლის დროს მუშათა კლასი თავისი სულიერი განწყობილების მიხედვით ორ ჯგუფად გაიყო: ზოგი პურის კანონების წინააღმდეგ ჰქადაგებდა და ამტკიცებდა, მუშათა კლასი მოიგებს, თუ პურზე იაფი ფასები დაწესდება, ზოგი კი ფიქრობდა, რომ მუშათა კლასს პურის ფასებთან არაფერი საქმე არა აქვს, ვინაიდან შეჭარხნენი, სულერთია, მუშებს მხოლოდ ისეთს სამუშაო ხელფასს მისცემენ, რომ მუშა სიმშლით არ მოკვდეს: თუ პური ძვირი იქნება,—მუშა მეტს მიიღებს და ყველაფერს პურში მისცემს; თუ პური იაფი იქნება,—მუშა ნაკლებს მიიღებს და მაინც ყველაფერს პურში მისცემს. მაშასადამე, ბრძოლა პურზე დადებული გადასახადების გასაუქმებლად იმას ნიშნავს, რომ

მუშებმა მექარხნების ინტერესებისთვის იბრძოლონ. მაგრამ მაინც როდესაც 1846 წელს ეს გადასახადები მოისპო, მუშათა კლასის თართო წრეებში ამ გარემოებას დიდის კმაყოფილებით შეხვდნენ. ამ წლებში, საზოგადოდ, ინგლისის მუშათა კლასის ძალიან რევოლუციონურად იყო განწყობილი. ჯერ კიდევ 1838 წელს მუშათა შორის დაიწყო მოძრაობა რადიკალური პოლიტიკური რეფორმისთვის. მოძრაობის ბელადები აცხადებდნენ, 1832 წლის რეფორმამ მუშები მოატყუა და ამიტომ საჭიროა რადიკალური გარდაქმნა მთელი პოლიტიკური წესწყობილებისათვის. ისინი თხოულობდნენ საყოველთაო და ფარული კენჭის ყრის უფლებას, ყოველწლიურ არჩევნებს პარლამენტში, დეპუტატების დაჯილდოვებას მათი მოვალეობის ასრულების დროს (რათა შეუძლებელ ხალხსაც შესძლებოდა დეპუტატად ყოფნა) და კიდევ ზოგიერთ სხვა კანონს, რომლებიც საჭირო იყო იმისთვის რომ ძალაუფლება მცხოვრებთა ღარიბი უმრავლესობის ხელში გადასულიყო. ეს მოთხოვნებიანი გადმოცემული იყო განსაკუთრებულ „სახალხო ხარტიაში“, რომელიც მთელი მოძრაობის ერთგვარ უმთავრესს მანიფესტად გადაიქცა. ინგლისურად სიტყვა ხარტია გამოიხატვის ასე: „ჩარტერ“, ამ სიტყვის მიხედვით მთელს ინგლისურ მუშათა მოძრაობას ჩარტისტული მოძრაობა ეწოდა. ეს მოძრაობა არ შეწყვეტილა ათი წლის განმავლობაში—1838 წლიდან 1848 წლამდე: ამ ხნის განმავლობაში მოძრაობას ზოგჯერ წმინდა რევოლუციონური ხასიითი ეძლეოდა და საქმე პოლიციასთან და ჯართან შეტაკებამდე, ციხეებზე თავდასხმამდე მიდიოდა. პარლამენტს აძლევდნენ პეტიციებს, რომლებზედაც დიდ ძალ ხალხს ეწერა ხელი და რომლებშიაც თხოულობდნენ კონსტიტუციის გამოცვლას „სახალხო ხარტიის“ მიხედვით. მოძრაობა შესუსტდა და შემდეგ კი სრულიად მოიშორნაწილობრივ იმის მიზეზით, რომ მე-19-ე საუკუნის მე-50-ე წლების დასაწყისში ინგლისის მრეწველობის აყვავება დაიწყო, ამან მუშა-ხელის მოთხოვნები გაზარდა და მუშათა კლასის ეკონომიური მდგომარეობა ძალიან გააუმჯობესა. მუშათა მოძრაობამ ინგლისში თანდათან თავისი პოლიტიკური, რადიკალური ხასიათი დაჰკარგა და მნიშვნელობა პროფესიონალური კავშირებისა, რომლებიც უმთავრესად წმინდა ეკონომიურ მიზნებს ისახავდნენ, გაიზარდა. უნდა კიდევ აღინიშნოს, რომ ჩარტისტული მოძრაობის ზედგავლენით ინგლისში განხორციელდა კანონი. რომელმაც ქალებისა და ბავშვების მუშაობა განსაზღვრა და საზოგადოდ საფუძველი ჩაეყარა საქარხნო კანონმდებლობას, რომელიც მშრომელთა ინტერესების ერთგვარი დაცვისკენ იყო მომართული.

L. Sh

IX. „ივლისის მონარქიის“ დრო საფრანგეთში.
1830 — 1848 წ.

† ლუი-ფილიპეს მეფობა 18 წლამდე გაგრძელდა. ამ დროს საფრანგეთის ისტორიაში „ივლისის მონარქია“ ეწოდება, რადგანაც ლუი-ფილიპე ტახტზე 1830 წლის ივლისის რევოლუციის ამბების გამო ავიდა. ივლისის მონარქია საფრანგეთში მსხვილი ფინანსიური, სავაჭრო და სამრეწველო ბურჟუაზიის სრული პოლიტიკური ბატონობის დრო იყო. თავად-აზნაურობამ, რომელიც 1830 წლამდე ჯერ კიდევ ერთგვარ როლს ასრულებდა, სრულიად დაჰკარგა თავისი მნიშვნელობა. ლუი-ფილიპეს დროს მომქმედი კონსტიტუციის დროს საკანონმდებლო ხელისუფლება ორ პალატას ეკუთვნოდა: 1) პერების პალატას მეფე ნიშნავდა და ისეთ პირებისაგან შესდგებოდა, რომლებიც მთელი სიცოცხლის განმავლობაში მის წევრებად ითვლებოდნენ, 2) დეპუტატთა პალატას ირჩევდნენ საფრანგეთის ისეთი მოქალაქენი, რომლებიც ყოველ წლასურად 200 ფრანკს გადასახადს იხდიდნენ. ეს ცენზი ფრიად მაღალი იყო, საფრანგეთის მთელი მოსახლეობიდან (30 მილიონამდე) საარჩევნო უფლებით მხოლოდ 200.000 კაცი სარგებლობდა. ესენი უმთავრესად ცოტად თუ ბევრად მსხვილი მესაკუთრენი, მიწის, სახლების, სავაჭრო და სამრეწველო წარმოებათა პატრონები იყვნენ. აღარაფერი რომ არა ესთქვათ მუშათა კლასზე, რომელიც ამ ცენზის წყალობით არჩევნებს სრულიად ჩამოშორებული იყო, — გლეხი-მესაკუთრენიც კი ამ ცენზის მიხედვით საარჩევნო უფლებით იშვიათად სარგებლობდნენ. ბურჟუაზიიდან — საარჩევნო უფლებით მხოლოდ მსხვილი და ნაწილობრივ საშუალო ბურჟუაზია სარგებლობდა. წვრილი ბურჟუაზია დეპუტატთა პალატაში ძალიან ნაკლებად იყო წარმოდგენილი.

დროთა მსვლელობით მეფე მისი მინისტრები და ორივე პალატა სავსებით არა მარტო მთელი ბურჟუაზიის, არამედ მხოლოდ მსხვილი ბურჟუაზიის პოლიტიკური ბატონობის იარაღად გადაიქცნენ. ანხორციელებდნენ ისეთს კანონებს, რომლებიც მხოლოდ მსხვილი კაპიტალის წარმომადგენლებისთვის იყო სასარგებლო. პარიზის ბირჟა დიდს გავლენას ახდენდა როგორც შინაურ, ისე გარეშე პოლიტიკაზე. მაგალითად, როდესაც ამ წელიწადს რკინის გზების აშენება დაიწყო, საქმე იმნაირად მოეწყო, რომ მთელი სარგებლობა კერძო მწარმოებლებსა რჩებოდათ, შესაძლებელ ზარალს კი ხაზინა თითონ კისრულობდა. ამის გამო საფრანგეთის ხალხის ფართო წრეებში,

პროლეტარიატის, წვრილი ბურჟუაზიის და ინტელიჯენციის შორის ისმოდა უკმაყოფილება და ბოლოს აღშფოთებაც კი. არა მარტო რკინის გზის საქმეებში, არამედ ყველა სხვა შემთხვევებშიაც მსხვილი კაპიტალის ინტერესებს ყოველთვის უპირატესობა ეძლეოდა. ეს პოლიტიკა თანდათან ხალხს აბრაზებდა. დაარსდა პარტია, რომელიც მიზნად საარჩევნო უფლების გაფართოვებას მოითხოვდა, მაგრამ რომელსაც ამასთანავე ერთად სურდა ტახტი ლუი-ფილიპპეს და მის დინასტიას შერჩენოდა. ამ ზომიერ, უმთავრესად წვრილ-ბურჟუაზიულ პარტიას დინასტიური ოპოზიციის პარტია ეწოდა. მის სათავეში იდგა ოდილონ ბარრო. ეს პარტია უმთავრესად ლეგალური საშუალებებით იბრძოდა, დეპუტატთა პალატაში და პრესაში.

მეორე პარტია, რომელიც მთავრობას უფრო აწუხებდა, რესპუბლიკანური პარტია იყო. ეს პარტია, რომელსაც მომხრეები ჰყავდა წვრილსა და საშუალო ბურჟუაზიაში, მოსწავლე ახალგაზდობაში და 30-ე წლებიდან კი მუშებშიაც, მოითხოვდა ლუი-ფილიპპეს დამხობას და დემოკრატიული რესპუბლიკის დამყარებას. ლუი-ფილიპპეს მეფობის პირველ წლებში რესპუბლიკანური პარტია თავის მორიგ ამოცანად შეიარაღებულ აჯანყებათა ორგანიზაციას სახავდა; მან, მართლაც, რამდენიმე აჯანყება გამოიწვია; მაგრამ ეს აჯანყებანი მთავრობამ ჩააქრო. მაშინ რესპუბლიკანურმა პარტიამ ტაქტიკა გამოიცვალა და უპირველეს მიზნად საყოველთაო საარჩევნო უფლების შემოღება დაისახა. რესპუბლიკანური პარტიის ბელადი (მე-40-ე წლებში) ლედრიუ-როლლენი დარწმუნებული იყო, რომ საყოველთაო საარჩევნო უფლების დროს ბრძოლა რესპუბლიკისთვის თვით პალატაში მიზნერხდებოდა. მესამე პარტია, რომელიც ისევე, როგორც რესპუბლიკანური პარტია, მიზნად ისახავდა ლუი-ფილიპპეს დამხობას, იყო სოციალისტური პარტია; ეს პარტია თავის უმთავრეს მიზნად ისახავდა დამხობას მთელი სოციალურ-ეკონომიური წეს-წყობილებისას, რომელიც კერძო საკუთრების ბატონობაზე იყო დამყარებული, და სოციალისტური წეს-წყობილების განხორციელებას; ამ ცვლილების მოსახდენად პირდაპირ გზად მიჩნეული იყო ყველა საწარმოო იარაღის მითვისება სახელმწიფოს მიერ. ფრანგული სოციალიზმის უმთავრეს თეორეტიკოსად მე-30 ე წლების დასასრულს და მე-40-ე წლების დასაწყისს გახდა ახალგაზდა, ფრიად ნიჭიერი რესპუბლიკისტი ლუი-ბლანი, ავტორი წიგნისა „შრომის ორგანიზაცია“.

ლუი ბლანის მოძღვრებაში მუშებზე ყველაზე ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინა აზრმა, რომ კაპიტალისტური რეჟიმი მუშათა კლასისთვის დამღუპველია, რომ კაპიტალისტურ სისტემას მუშები

გადაშენებისკენ, უღროვო სიკვდილისკენ და საუკუნის საშინელი სი-
ლარიბისკენ მიჰყავს. იგი არწმუნებდა, ნუ დაიჯერებთ, თითქოს კა-
პიტალიზმის დროს მართლაც შესაძლებელი იყოს განსაზღვრა ბავ-
შვების შრომისაო (დეპუტატთა პალატამ ესა სცადა 1841 წ.), რად-
განაც, სულ ერთია, მამა, რომელსაც ბავშვის გამოკვების საშუალება
არ ექნება, იძულებული გახდება იგი სამუშაოდ გაჰგზავნოს თუნდაც
იმიტომ, რომ ბავშვი სიმშლით არ მოკვდესო. ლუი-ბლანს არა სჯე-
რა აგრეთვე ისიც, თითქოს მუშას შეეძლოს ან თითონ ისწავლოს ან
შვილებს ასწავლოს, რადგანაც ამისთვის საჭიროა ერთგვარი თავი-
სუფალი დრო და ქონებრივი დოვლათი; კაპიტალიზმის დროს კი მუ-
შას არც ერთი აქვს, არც მეორე და არც შემდეგში ექნება. ლუი-
ბლანი მოითხოვდა, მოწყობილიყო განსაკუთრებული სოციალური სა-
ხელოსნობები, ე. ი. მუშათა ასოციაციები როგორც სამიწადომქმედო,
ისი სამრეწველო მუშებისთვის. ამ ასოციაციებს თანდათან მთელი
წარმოება თავის ხელში უნდა ჩაეგდო და კაპიტალისტური წეს-წყო-
ბილება მოესპო. წარმოების ორგანიზაციის საქმეში ასოციაციები
ცენტრალური ხელისუფლების მომწესრიგებელ მოღვაწეობას უნდა
ემორჩილებოდნენ. საზოგადოდ კი, ლუი-ბლანის აზრით, სწორედ სა-
ხელმწიფომ უნდა დააყენოს ეს ასოციაციები ფეხზე, მისცეს საჭირო
კაპიტალები და ხელი შეუწყოს კაპიტალიზმიდან ასეთ წესწყობი-
ლებისკენ გადასვლას. ხოლო იმისთვის, რომ სახელმწიფომ ამნაირი
მიზნის დასახევა შესძლოს, საჭიროა მშრომელმა მასსებმა თავიანთი
წარმომადგენლების საშუალებით მონაწილეობა მიიღონ კანონმდე-
ბლობასა და მართვა-გამგეობაში; ამის მიღწევა კი შეიძლება, ერთის
მხრით, საყოველთაო საარჩევნო უფლების განხორციელებით, მეორეს
მხრით, მუშათა კლასის განათლებით, ურომლისოდაც საყოველთაო
საარჩევნო უფლებაც კი ვერავითარ ნაყოფს ვერ გამოიღებს. ლუი-
ბლანის მოძღვრებაში ბევრა რამ იყო ბუნდოვანი და სადავო (ის,
მაგალითად, ამტკიცებდა, თითქოს კაპიტალიზმის მოსპობით დაინ-
ტერესებული იყო არა მარტო პროლეტარიატი, არამედ ბურჟუაზიაც,
და სხვ.). მაგრამ უდიდეს შთაბეჭდილებას მუშებზე არსებული კაპი-
ტალისტური სისტემის ბრწყინვალე კრიტიკა და მისი ბნელ მხარე-
ების დასურათება ახდენდა. ლუი-ბლანი მე-19-ე საუკუნის მე-40-ე
წლებიდან ყველაზე პოპულიარული ადამიანი იყო პარიზის მუშათა
მასებში.

სოციალისტური შიმდინარეობა დიდის სისწრაფით ძლიერდე-
ბოდა. ბურჟუაზიული პარტიებიდან მემარცხენე რესპუბლიკელები ამ
წლებში (1848 წ. თებერვლის რევოლიუციამდე) სოციალისტებს შე-

დარებით მეგობრულად ეპყრობოდნენ, რადგანაც, ჯერ-ჯერობით, მთავრობის წინააღმდეგ მიმართულ საერთო ბრძოლაში ისინი მოკავშირეებად მიაჩნდათ. ასეთი იყო რადიკალური მიმდინარეობანი ლუი-ფილიპეს მეფობის დროს. ლუი-ფილიპეს მთავრობა იძულებული ხდებოდა ანგარიში გაეწია აგრეთვე ორი მტრულად განწყობილ მონარქისტულ პარტიისთვის: ერთს მათგანს სურდა ტახტზე კვლავ აეყვანა ბურბონების დინასტია, რომელიც 1830 წლის ივლისის რევოლუციამ საფრანგეთიდან გააძევა, მეორეს კი სურდა ხელისუფლება გადასცემოდა ნაპოლეონ I ნათესავს ლუი-ნაპოლეონ ბონაპარტს. პირველმა პარტიამ ერთხელ აჯანყება სცადა; თავის მხრით, ლუი-ნაპოლეონმაც ორჯელ სცადა სამხედრო აჯანყების მოწყობა, მაგრამ ორჯელვე აჯანყება მარცხით დამთავრდა.

ივლისის მონარქიის უკანასკნელი წლები.

ლუი-ფილიპეს მეფობის პირველი ათი წელიწადი ძალიან მღელვარე იყო. რესპუბლიკანური, წმინდა მუშური (ლიონში), მონარქიული აჯანყებანი ერთი მეორეს მოსდევდა. ამავე წლებში რამდენჯერმე მეფის მოკვლის განზრახვაც იყო. ერთი ამ გვარი განზრახვის შემდეგ მთავრობამ პრესის თავისუფლება შეზღუდა და დროებით პოლიციური ზომები გააძლიერა.

მაგრამ მე-40-ე წლების დასაწყისში ეს მღელვარე უკმაყოფილება მიუყრდა. იმ პარტიათა შორის, რომლებიც ლუი-ფილიპესადმი და მსხვილი ბურჟუაზიის ბატონობისადმი მტრულად იყვნენ განწყობილნი, გავრცელდა რწმენა, რომ ნაძალადევი, პირდაპირი რევოლუციონური მოქმედებისთვის ჯერ დრო არ დამდგარა და რომ უპირველესად ყოვლისა საჭიროა ფართო აგიტაცია საარჩევნო რეფორმის განსახორციელებლად.

სწორედ ამ დროს ლუი-ფილიპეს მთავრობამ გადასწყვიტა არავითარი რეფორმა არ მოეხდინა. ხშირმა გამარჯვებამ კერძო რევოლუციონური აფეთქებების დროს დაარწმუნეს მეფე, იმისი მინისტრები და დიდი ცენზის საშვალეებით შეკრეფილი დეპუტატთა პალატა, რომ ჯარი არსებული წეს-წყობილების მხარეზეა და ამიტომ მთავრობას სიმტკიცე ჰპართებს. ვერც მეფე, ვერც მთავრობა, ვერც მაღალი ცენზის წყალობით მცხოვრებთა დანარჩენი ნაწილებისაგან გარიყული დეპუტატების პალატა ვერა ხედავდნენ, რომ აღშფოთება უნდათან ძლიერდება და ვრცელდება არა მარტო პროლეტარიატში, არამედ წვრილი და საშვალე ბურჟუაზიის ფართო წრეებშიაც. მართალია,

ივლისის მონარქიის დროს ბავშვების შრომის დასაცავად ქარხნებში ცოტა რამ გაკეთდა; ბევრი რამ გაკეთდა სახალხო განათლების დარგში, გაიხსნა სახალხო სასწავლებლების ახალი ქსელი, მაგრამ, რაც უფრო მეტი დრო გადიოდა, რეჟიმის ბნელი მხარეები უფრო ცხადი ხდებოდა. მთავრობა იმით არა კმაყოფილდებოდა, რომ ცენზიანი პალატა თავის-თავადაც იცავდა ყოველგვარ არსებულ წეს-წყობილებას, იმან დეპუტატების პირდაპირი მოსყიდვაც დაიწყო, სახაზინო ფულებს ურიგებდა. უმაღლეს არისტოკრატიაში თავი იჩინა ხაზინის ძარცვამ და სამარცხვინო მექრთამეობამ. ორი მინისტრი მექრთამეობისთვის სამართალშიც კი იყო მაცემული. საზოგადოებაში დაჟინებით ლაპარაკობდნენ, ის მინისტრებიც, რომლებიც ქრთამებს არ იღებენ, ბირჟაზე მუშაობენ და სხვა და სხვა საეაქრო სპეკულაციაში მონაწილეობას იღებენო.

საარჩევნო რეფორმის მოთხოვნა. ბანკეტები

თანდათან როგორც სოციალისტები, ისე რესპუბლიკელები და ზომიერი („დინასტიური“) ოპოზიცია დროებით გააერთიანა იმ აზრმა, რომ საჭიროა ფართო აგიტაცია საარჩევნო რეფორმის სასარგებლოდ. 1847 წლის ზაფხულს დაიწყო ფართო აგიტაცია როგორც პრესის, ისე სიტყვის საშუალებით. საოპოზიციო პარტიების ორატორები სხვა და სხვა ადგილებში მოგზაურობდნენ და გამოდიოდნენ ეგრეთ წოდებულ „ბანკეტებზე“, სადღესასწაულო სადილებზე, სადაც ბევრი ხალხი გროვდებოდა. აქ ლაპარაკობდნენ არსებული წეს-წყობილების გახრწანაზე, მაღალი ცენზის უსამართლობაზე, მუშა ხალხის მძიმე მდგომარეობაზე და იმაზე, რომ აუცილებლად საჭიროა საარჩევნო სისტემის რადიკალური გამოცვლა.

1847—48 წ. წ. ზამთარი დადგა. ზამთარი ძალიან მძიმე იყო. თავი იჩინა სამრეწველო კრიზისმა, და მუშათა კლასის ერთი ნაწილი ქუჩაში დარჩა. სიმშლილი და უმუშევრობა უმთავრესად საფრანგეთის ორ უდიდეს სამრეწველო ქალაქში, პარიზსა და ლიონში, მძვინვარებდა. ამაოდ ეუბნებოდნენ მეფესა და მის მთავრობას, რომცა იღრუბლებოდა და შეუძლებელი იყო ანგარიში არ გაეწიათ არავისთვის, გარდა იმ 200.000 მდიდარისა, რომლებსაც საარჩევნო უფლება ჰქონდათ. არც შეფეს, არც იმის პირველ მინისტრს გიზოს, არც დეპუტატთა პალატის დიდ უმრავლესობას რეფორმაზე ლაპარაკიც კი არა სურდათ. „თქვენ რევოლუციას მიაღწევთ, ხალხი

არამც თუ გაბრაზებულია თქვენზე, ხალხს სძულხართ“, — ამბობდნენ ოადიკალური ორატორები ბანკეტებზე. ბანკეტები აგიტაციის უმთავრესს იარაღად გადაიქცა.

X 1848 წლის თებერვლის რევოლიუცია საფრანგეთში და მეორე რესპუბლიკა.

1848 წლის თებერვალს პარიზის მუშათა უბანში ერთი ასეთი ბანკეტი გაიმართა. პოლიციის პრეფექტმა ამ ჟამად ეს ბანკეტი აღკრძალა. ამისდამიუხედავად ხალხის უზარ-მაზარი ბრბო უკვე 21 თებერვლიდან გროვდებოდა მოყდნებზე და ქუჩებზე, პურსა, სამუშაოს და საარჩევნო უფლების რეფორმას თხოულობდა. 22 რიცხვიდან მოძრაობა შესამჩნევად გაძლიერდა. მეფე ლუი-ფილიპე იძულებული გახდა მინისტრი ვიზო სამსახურიდან გადაეყენებინა, რადგანაც გაიგო, რომ ნაციონალური გვარდია საარჩევნო რეფორმის მომხრე იყო და მასზე დაყრდნობა მოახლოვებული აჯანყების დროს შეუძლებელი იქნებოდა. ნაციონალური გვარდია საშუალო და წვრილი ბურჟუაზიისგან შესდგებოდა, ეს ბურჟუაზია კი საზოგადოდ უკმაყოფილო იყო მეტის მეტად დიდი საარჩევნო ცენზისა და იმ დიდი როლისა, რომელსაც მსხვილი კაპიტალი საფრანგეთის პოლიტიკაში ასრულებდა. ამიტომ გასაკვირველიც არ არის, რომ განსაცდელის ჟამს იგი მთავრობის დახმარებას არა ჩქარობდა. მართალია ლუი-ფილიპეს განკარგულებაში იყო რეგულიარული ჯარი, რომელიც გარნიზონად პარიზში იდგა. მეფეს არა სურდა საქმე გადამწყვეტ ბრძოლამდე მიეყვანა და ამიტომ ვიზოს სამსახურიდან დათხოვნასთან ერთად მოიწვია ადამიანი, რომელიც საარჩევნო რეფორმის მომხრედ ითვლებოდა. მოძრაობა თითქოს მიყუჩდა. მაგრამ 23 თებერვალს საღამოს სროლა ასტყდა, ჯარმა ერთ ადგილას ბრბოს თოფები დაუშინა. უკვე მიყუჩებულმა მოძრაობამ განახლებულის ძალით იფეთქა. რევოლიუციონერებმა იერიშით აიღეს მეფის სასახლე, საიდანაც მეფემ ძლივს მოასწრო გაქცევა, დაიპყრეს დეპუტატთა პალატა, სადაც გამოცხადებულ იქმნა რესპუბლიკა, — და ჯარმაც მოსპო წინააღმდეგობა. რევოლიუციამ სავსებით და სრულიად მოულოდნელად მალე გაიმარჯვა. ეს მოხდა 1848 წლის 24 თებერვალს.

თბი

**მეორე რესპუბლიკა. სხვა და სხვა საზოგადოებრივი კლასების
დამოკიდებულება მისდამი**

X თავისი არსებობის პირველ კვირებიდანვე ეს რესპუბლიკა ბევრს უნიადავოდ მიაჩნდა. საფრანგეთის ისტორიაში მას ეწოდება „მეორე რესპუბლიკა“ (პირველ რესპუბლიკად ითვლება ის, რომელიც 1792 წელს გამოცხადდა, დიდი რევოლუციის ხანაში).

უმთავრესი მიზეზი მეორე რესპუბლიკის სისუსტისა ის იყო, რომ მას მხარს არ უჭერდა არც ერთი ცოტად თუ ბევრად ძლიერი საზოგადოებრივი კლასი. ბურჟუაზია, არა მარტო მსხვილი, არამედ საშუალოც და წვრილიც, ლუი-ფილიპეს უეცარ დამხობას შიშითა და გაოცებით შეხვდა. როგორც უკვე ვსთქვით, ძალიან ბევრს მთავანს საარჩევნო უფლების გაფართოვება სურდა. მაგრამ ისინი სრულიად არა ფიქრობდნენ, რომ მოძრაობა ასეთს მოულოდნელ სახეს მიიღებდა და საქმე მონარქიის დამხობით გათავდებოდა; წინდაწინვე შიშობდნენ, რომ რესპუბლიკა გამოიწვევდა ტერორს, ქონების განაწილებას, კერძო საკუთრების მოსპობას, ამასთანავე ერთად გლენი-მესაკუთრები, რომლებიც პოლიტიკურ ცხოვრებას ჩამოშორებული იყვნენ, ცნობას პარიზის რევოლუციის შესახებ გაოცებითა და უნდობლობით შეხვდნენ. დასასრულ, მუშები, ერთად ერთი კლასი, რომელმაც რესპუბლიკის გამოცხადება სრულის თანაგრძნობით მიიღო და მზათ იყო მისთვის მხარი დაეჭირა, მალე, რაღაც 3—4 თვის შემდეგ, რესპუბლიკანურ წესწყობილებას უკვე ან მტრულად ეპყრობოდა, ან გულგრილად.

იმ ამბებმა, რომლებიც ახალი რესპუბლიკის პირველ ოთხ თვეში მოხდა, კლასიური წინააღმდეგობანი იმდენად გაამწვავა, რომ იმდროინდელ საფრანგეთში ასეთს წინააღმდეგობათა გამოწვეული რესპუბლიკანურ წეს-წყობილებას არსებობა ვერ შეეძლო.

ნაციონალური სახელოსნოები.

იმ დროს, როდესაც თებერვლის რევოლუცია მოხდა, უმუშევრობა ძალიან დიდი იყო, სამრეწველო კრიზისი უკვე რამდენიმე თვე მრძელდებოდა. პარიზის მღელვარებათა პირველი შედეგი იყო წარმოების შემცირება. დამშეთლმა უმუშევრებმა დროებით მძაფრობას, რომელიც 24 თებერვალს გამოცხადდა, დაუყოვნებლივ დახმარება გოსთხოვა. დროებითი მთავრობაში შედიოდნენ: რესპუბლიკანურ

ჯიჯტიის ბელადი ლედრიუ-როლენი, სოციალისტურად განწყობილი მუშების ბელადი ლუი ბლანი, სოციალისტი მუშა ალბერი და რამდენიმე ზომიერი რესპუბლიკელი. დროებით მთავრობას არც შეეძლო და არცა სურდა მუშებისთვის უარი ეთქვა. გადასწყდა, დაუყოვნებლივ დაარსებულყო „ნაციონალური სახელოსნოები“. პარიზის უბნებში უმუშევარი უნდა ჩაწერილიყვნენ, — ჩაწერის შემდეგ დღეში 142 ფრანკს იღებდნენ; მთავრობას კი შეეძლო ჩაწერილები გაეგზავნა ყველგან, სადაც კი აღმოჩნდებოდა რაიმე სამუშაო, რომელიც ხაზინის ხარჯით სწარმოებდა. 142 ფრანკით იმ დროს თავის გამოკვება შეიძლებოდა, თუმცა არა ძალიან მაძირისად. ჩაწერილები სამუშაოზე უნარს არ აცხადებდნენ, მაგრამ მთელი სიძნელე იმაში მდგომარეობდა, რომ სახაზინო სამუშაო ცოტა იყო, კერძო ქარხნები და სახელოსნოები კი წარმოებას აპირებდნენ, რადგანაც ბაზარი შემცირდა. „ნაციონალურ სახელოსნოებში“ ჩაწერილთა რიცხვი დიდის მისწრაფით იზრდებოდა, და 1848 წლის ივნისში მათი რიცხვი უკვე ასი ათასზე მეტი იყო.

კლასიური ურთიერთობანი თებერვლის რევოლუციის შემდეგ.

ყველაზე სახიფათო აქ ის იყო, რომ დაახლოვებითაც კი არ შეიძლებოდა წარმოდგენა. უმუშევართა ეს ზრდა რით გათავდებოდა. ხაზინა ნაციონალურ სახელოსნოებზე დიდძალ ფულსა ხარჯავდა. როგორც ამ ხარჯების, ისე თებერვლის რევოლუციით გამოწვეული სხვა ხარჯების დასაფარავად დროებითი მთავრობა იძულებული გახდა ვადასახადები $4\frac{5}{6}\%$ გაედიდებინა. ბურჟუაზიასა და გლეხობაში გადასახადების გადიდება მღელვარება გამოიწვია. ამბობდნენ, მთავრობა ხალხს ტყავს აძრობს, რომ როგორმე „პარიზის ხარმაკები“ გამოჰკვებოსო: ასე უწოდებდნენ მუშებს, რომლებიც ნაციონალურ სახელოსნოებში იყვნენ ჩაწერილნი; ავიწყდებოდათ, რომ ეს ადამიანები უდანაშაულონი იყვნენ, რომ ისინი ქუჩაში წარმოების შემცირების გამო იყვნენ დაჩენილნი. გადასახადების ამ გადიდება კლასიური ბრძოლა შეძლებულთა და ღარიბთა შორის მეტის მეტად გაამწვავა. ამნაირ მწვავე პირობებში დროებითმა მთავრობამ გამოაცხადა არჩევნები ნაციონალურ დამფუძნებელ კრებაში. არჩევნები საყოველთაო, პირდაპირ, თანასწორ საარჩევნო უფლების საფუძველზე უნდა მომხდარიყო.

ნაციონალური დამფუძნებელი კრება.

არჩევნები დამფუძნებელ კრებაში დამოკიდებული იყო უმათავრესად გლეხებისგან, რომლებიც მცხოვრებთა დიდს უმრავლესობას შეადგენდნენ და ბურჟუაზიისგან, რომელსაც ჰქონდა დიდი საშუალებანი, გავლენა და დასასრულ, განსაზღვრული გამოცდილება საარჩევნო ბრძოლაში. არჩევნებს შედეგად ის მოჰყვა, რომ უმრავლესობა ან ზომიერი რესპუბლიკელების მხარეზე აღმოჩნდა, ან მონარქისტების მხარეზედაც კი. ცოტად თუ ბევრად რადიკალურად განწყობილ რესპუბლიკელთა რიცხვიც კი ძალიან ცოტა აღმოჩნდა, უფრო ნაკლები იქმნა არჩეული სოციალისტი.

პარიზის პროლეტარიატის ყველაზე რევოლიუციონურად განწყობილმა ნაწილმა ბლანკის მეთაურობით 1848 წ. 15 მაისს ძალიან სცადა ნაციონალური კრების გარეკვა, მაგრამ ეს ცდა ჯარის საშუალებით იქმნა მოგერებული. ამ შემთხვევის შემდეგ რეაქციონური სულიერი განწყობილება, გაბოროტება სოციალისტების წინააღმდეგ სურვილი შეიარაღებული ბრძოლის გამოწვევისა და მუშების განადგურებისა თანდათან უფრო მკაფიოდ მოსჩანდა კრებაში. საჭირო იყო მხოლოდ ბრძოლის საბაზის გამოძებნა. დიდხანს ძებნა არ დასჭირდათ. ნაციონალური სახელოსნოების დაკეტვა მორიგ საკითხად გადაიქცა.

ივნისის აჯანყება მუშებისა პარიზში.

15 მაისის შემდეგ ნაციონალური კრების უმრავლესობამ ნოვლენათა დაჩქარება გადასწყვიტა: იგი ამ ჟამად დარწმუნებული იყო რომ პარიზის პროლეტარიატზე გაიმარჯვებდა და ბრძოლის განსაწყვეად შემთხვევას ეძებდა. საბაზად გადაიქცა საკითხი ნაციონალური სახელოსნოების შესახებ, სადაც ივნისის შუა რიცხვებში ასიათასს მუშაზე მეტი ირიცხებოდა. გადასწყდა ამ სახელოსნოების დაკეტვა, თუმცა ყოვლის მხრიდან ირწმუნებოდნენ, ქუჩაში დარჩენილი მუშები აუცილებლად იარაღს მოჰკიდებენ ხელსაო. სახელოსნოები მაინც დაჰკეტეს, და 1848 წლის 23 ივნისს პარიზში მუშების აჯანყებამ იფეთქა. ეს აჯანყება ოთხი დღე გაგრძელდა და 26 ივნისს მუშების დამარცხებით დამთავრდა. საშინელი საბარბაკადო ბრძოლა სწარმოებდა ქალაქის ყველა ნაწილში, განსაკუთრებით კი მუშაობა უბნებში. მუშები გამირული თავ-განწირულებით იბრძოდნენ; ნათი

ლოზუნგი იყო: „სიცოცხლე მუშაობით, ან სიკვდილი ბრძოლით“. დიქტატორული უფლება ნაციონალურმა კრებამ გენერალ კავენიაკს გადასცა. სისხლის ღვრის შემდეგ, რომელიც ოთხი დღე გაგრძელდა და ლამ-ლამობითაც არა სწყდებოდა, კავენიაკმა ყველა ბარბიკადები დაიპყრო და მებრძოლთა უკანასკნელი ჯგუფები გაჰფანტა. განსაკუთრებული სიმკაცრე დამარცხებულებისადმი გამოიჩინეს სამოქალაქო მილიციის რაზმებმა, ეგრედ წოდებულებმა მობილიმ, რომელიც წვრილ ბურჟუაზიისა და მესაკუთრე გლეხებისაგან შესდგებოდა. მუშებში ისინი მოძულეებული კომუნისტური იდეების წარმონადგენლებსა და თავიანთ მტრებსა ხედავდნენ და ამიტომ ამ ბრძოლაში დიდი სიმძულვარე შეჰქონდათ.

სისხლის ღვრა ოთხი დღის ბრძოლით არ გათავებულა. დამშვიდებისთანავე დაიწყო დახვრეტა იმ პირებისა, რომლებიც ხელში იარაღით ჩაუვარდათ. აჯანყების შემდეგ მონაწილეთა გასამართლება რამდენიმე თვის განმავლობაში არ შეწყვეტილა. რადიკალური და სოციალისტური გაზეთები დაჰკეტეს, სამსახურიდან დაითხოვეს ისეთი პირები, რომლებიც ცნობილი იყვნენ თავიანთი რადიკალური რწმენით. გაძევებულ იქმნენ საფრანგეთიდან სხვა ეროვნების ემიგრანტები, რომლებმაც თავშესაფარი ჰპოვეს საფრანგეთში ჯერ ისევ ლუი-ფილიპპეს დროს, თებერვლის რევოლიუციამდე.

რეაქცია საფრანგეთში.

იენისის აჯანყებამ, ჯერ ერთი, გააღიზიანა და შეაშინა ბურჟუაზია და მესაკუთრე გლეხობა, მეორეს მხრით კი, გამარჯვებამ პროლეტარიატზე გაბატონებულ კლასებს შთაუწერგა რწმენა, რომ ისინი ძლიერი არიან. არსებითად, იენისის აჯანყებიდან დაწყებული, როგორც ბურჟუაზიაში, ისე გლეხობაში თანდნთან ვრცელდებოდა აზრი, რომ თავის დაცვას პროლეტარიატისგან ისინი შესძლებდნენ მხოლოდ ძლიერი, თითქმის დიქტატორული რეჟიმის დროს, და არა რესპუბლიკის დროს, რომელიც, სულერთია, ადრე თუ გვიან მუშებსა და მეთაურებს საშუალებას მისცემდა ლეგალური გაზეთები გამოეცათ, საკანონმდებლო კრებაში ელაპარაკათ, მღელვარება გამოეწვიათ და პროტესტისკენ მოეწოდებინათ. იენისის აჯანყების შემდეგ შეძლებულთა კლასი ისეთმა რეაქციამ მოიცვა, იმდენად მოსწყურდათ მშვიდობიანობა და უზრუნველყოფა, რომ დიდი უმრავლესობა არამც თუ მართვა გამგეობის რესპუბლიკანური ფორმის მოსპობაზე ოცნობებდა, მას ისეთი მონარქიაც კი აღარ უნდოდა, რანაირიც ლუი-

ფილიპპეს დროს იყო, როდესაც ასე თუ ისე პრესის თავისუფლება და პიროვნების ხელშეუხებლობა ადმინისტრაციული თვითნებობისგან, მინც არსებობდა. მათ სურდათ დიქტატურა და კონსტიტუციური მონარქია.

მეორეს ნხრით, მუშათა კლასისი, რომელიც 1848 წლის თებერვალს რესპუბლიკის გამოცხადებას ასე მიესალმა, — ეხლა ივნისის ხოცვა-ჟლეტისა და დახვრეტის შემდეგ. მწარე სასოწარკვეთილებას განიცდიდა. „მუშებსა და რესპუბლიკის შორის აღიმართა გვაშები ათი ათასი ადამიანისა, რომლებიც ივნისის დღეებში დაიღუპნენ“, როგორც ამბობდა ერთი მუშა ამ ხანის მოგონების დროს. პროლეტარიატი დამარცხდა და მრავალის ხნით, თითქმის ოცის წლით, პოლიტიკას ჩამოშორდა. რესპუბლიკა, რომლის დროსაც შესაძლებელი იყო ივნისის დამშვიდება, პროლეტარიატისთვის უცხოც იყო და უსარგებლოც. ბევრი მაშინ დარწმუნებული იყო, რომ ვერც ერთი მონარქია ვერ იმოქმედებდა ისე უღმობელად, როგორც იმოქმედებდა რესპუბლიკანელმა გენერალმა კავენიაკმა, გამარჯვებულმა მუშებზე ივნისის სისხლის მღვრელ დღეებში.

ამ რიგად, ერთად ერთმა კლასმა, რომელსაც ჯერ კიდევ შეეძლო რესპუბლიკისთვის მხარი დაეჭირა, რესპუბლიკას ზურგი შეაქცია. ბურჟუაზიასა და გლეხებში ძალიან ბევრნი დიქტატორს მოუწოდებდნენ, რესპუბლიკის მოსპობაზე ოცნებობდნენ, პროლეტარიატს კი არ ეინტერესებოდა, გადარჩებოდა თუ არა რესპუბლიკა ან ვინ იქნებოდა იმის ადგილას.

გზა დიქტატურისთვის გახსნილი იყო, და დიქტატურაც გაჩნდა.

ლუი-ნაპოლეონი ბონაპარტეს არჩევა რესპუბლიკის პრეზიდენტად.

ჯერ ისევ ლუი-ფილიპპეს დროს საფრანგეთში ლაპარაკი დაიწყეს ნაპოლეონ I ნათესავზე, პრინც ლუი-ნაპოლეონ ბონაპარტეზე, რომელმაც ორჯელა სცადა ჯარისკაცების აჯანყება მეფე ლუი-ფილიპპეს წინააღმდეგ; ის ყაზარმებში მივიდა, მაგრამ მეორე ცდის შემდეგ დაიპირეს, გაასამართლეს და ჩასვეს ციხეში, საიდანაც ექვსი წლის შემდეგ გაიქცა. თებერვლის რევოლუციის შემდეგ ის ნაციონალურ კრებაში აირჩიეს (პირველად უარი განაცხადა, მხოლოდ დასთანხმდა) და 1848 წ. შემოდგომამდე სხდომებში მონაწილეობას იღებდა. ლუი-ნაპოლეონ-ბონაპარტე კეკიანი კაცი იყო, თავდაქერილი, მოხერხებული, ღრმად დარწმუნებული, რომ საფრანგეთ-

ში მეფობა მას ბედითა აქვს ნაანდერძევი; ამიტომ ვადასწყვიტა ყოველნაირის გზით ამ თავისი მიზნისთვის მიეღწია. როდესაც ბურჟუაზიასა და გლეხობაში მუშების ივნისის აჯანყების დამარცხების შემდეგ დაებადათ სურვილი რესპუბლიკის შეცვლისა დიქტატორიით, ორივე ამ კლასსმა თავისი იმედები და ანგარიშები სწორედ ამ კაცზე დაამყარა. უპირველესად ყოვლისა საჭირო იყო მისი პრეზიდენტად არჩევა. ის პირები, რომლებიც ჯერ კიდევ ერთგული იყვნენ რესპუბლიკისა, ახდლად ამბობდნენ, ლუი-ბონაპარტეს ხმას მხოლოდ ის მისცემს, ვისაც რესპუბლიკის მოსაპობა სურსო: თუ ამ ადამიანმა ორჯელ გასწირა სიცოცხლე, რათა იმპერატორის გვირგვინი მოეპოვებინა, უიარაოდ ორჯელ მივიდა ყაზარმებში ჯარისკაცებთან, რათა მეფე ლუი-ფილიპე დაემხო, მაშინ როგორ არ ისარგებლებდა თავისი უდიდესი ძალა-უფლებით და გავლენით, როდესაც რესპუბლიკის პრეზიდენტად გახდებოდა და როდესაც მინისტრების, გენერლების, უმაღლესი და დაბალი მოხელეების დანიშვნა და სამსახურიდან დათხოვნა მასზე იქნება დამოკიდებული? ცხადია, ის აუცილებლად შეეცდებოდა პრეზიდენტიდან იმპერატორად გამხდარიყო.

1848 წ. შემოდგომა; საბოლოოდ შემუშავდა რესპუბლიკანური კონსტიტუცია: საკანონმდებლო უფლება და კონტროლი მართვა-გამგეობისა ამ კონსტიტუციით მინიჭებული ჰქონდა საკანონმდებლო კრებას, რომელსაც საყოველთაო კენჭის ყრით ოთხის წლით ირჩევდნენ, აღმასრულებელი უფლება კი მინიჭებული ჰქონდა რესპუბლიკის პრეზიდენტს, რომელსაც ირჩევდა მთელი ხალხი (ე. ი. უფრო სწორედ რომ ითქვას, სრულწლოვანი მამაკაცები) აგრეთვე ოთხის წლის ვადით. ასეთი იყო ამ კონსტიტუციის უმთავრესი მუხლები. 1848 წლის დეკემბერს მოხდა პრეზიდენტის არჩევნები: 7 მილიონი ხმიდან $5\frac{1}{2}$ მილიონი ხმა ლუი ნაპოლეონ ბონაპარტემ მიიღო: რესპუბლიკის ბედი გადასწყდა.

XI ლუი-ნაპოლეონ ბონაპარტეს პრეზიდენტობა.

რეაქციის გაძლიერება საფრანგეთში.

პრეზიდენტის არჩევის შემდეგ მალე საკანონმდებლო კრების არჩევნები მოხდა. 750 დეპუტატიდან 500 რეაქციონერი იქნა არჩეული, ან თავიანთ თავს აშკარად მონარქისტებადა სთვლიდნენ, ან კონსერვატიული რესპუბლიკის დამყარება სურდათ. ამ კრებამ ძალიან მალე იგრძნო, რომ პრეზიდენტი ლუი-ნაპოლეონ ბონაპარტე მისი

მტერი, და ამასთანავე ერთად ფრიად ძლიერი მტერი. საქმე იმა-
შია, რომ რაც უნდა რეაქციონური არა ყოფილიყო ეს კრება, ბურ-
ჟუაზიასა და გლეხობაში თანდათან მტკიცდებოდა რწმენა, რომ შეძ-
ლებულ კლასთა მტკიცე უზრუნველყოფა სოციალისტური მოძრაობი-
საგან და პროლეტარიატის ახალი აჯანყებებისაგან შეუძლიან მხო-
ლოდ მემკვიდროებით მონარქიას და არა რესპუბლიკას. პრეზიდენტმა
ეს იცოდა და მტკიცედ გადასწყვიტა რესპუბლიკა მოესპო, სწორედ
ვარაუდობდა; რომ მის დასაცავად ერთი კლასი თავს არ გამოიღებ-
და. საკანონმდებლო კრება კი; მიუხედავად თავისი რეაქციონერო-
ბისა, მაინც მისი გეგმებისთვის დაბრკოლებას წარმოადგენდა. ამ
კრებას თითონ რომ შეეთავაზა, მაგ. იმპერატორობა, პრეზიდენტი
ძალიან კმაყოფილი დარჩებოდა, პრეზიდენტის ერთგული პირები სწო-
რედ ამას ოცნებობდნენ, მაგრამ ასეთი რამ შეუძლებელი აღმოჩნდა:
ყველა მონარქისტი ბონაპარტების დინასტიის აღდგენის მომხრენი
არ იყვნენ. ბევრს მათგანს სურდა აღდგენა ბურბონების დინასტიისა,
რომელიც ჯერ ისევ 1930 წლის ივლისის რევოლიუციის დროს დაე-
მხო: მეთორვის მხრით, კონსერვატიული რესპუბლიკელებიც ფიქრობ-
დნენ, რომ ბურჟუაზიისა და გლეხი-მესაკუთრეების სურვილების და-
კმაყოფილება და „ძლიერი სურვილების“ შექმნა რესპუბლიკასაც
შეეძლო.

სახელმწიფო გადატრიალება

ამიტომ ლუი-ნაპოლეონმა გადასწყვიტა სწრაფი, ნაძალადევი
გადატრიალების საშუალებით ემოქმედნა. თავისი აზრის განსახორ-
ციელებლად იგი ნიადაგს სამი წლის განმავლობაში ამზადებდა. სა-
კანონმდებლო კრება თავისი მოქმედებით მუშათა კლასს უფრო და
უფრო აბრაზებდა რესპუბლიკის წინააღმდეგ: მან გამოსცა კანონი,
რომელიც სწორედ მუშების საარჩევნო უფლებებს ზღუდავდა. დაწეს-
და, რომ. არჩევნებში მიანაწილეობის უფლება შეიძლებოდა ჰქონოდა
მხოლოდ ისეთს მოქალაქეს, რომელიც ერთსა და იმავე ადგილას სა-
მი წლის განმავლობაში იცხოვრებდა; რა თქმა უნდა, მუშათა კლას-
ის დიდი ნაწილი, რომელიც სამუშაოს საძებნელად სხვა ადგილებ-
ში დადიოდა, ამ კანონის ძალით საარჩევნო უფლებასაც ვერაგებდა.
რეაქციონური სულიერი განწყობილება კრებაში თანდათან ძლიერ-
დებოდა. გამოიცა კანონი, რომელიც მთელი განათლების საქმეს კა-
თოლიკურ სამღვდელთაგანს უგდებდა ხელში. როდესაც ამ კანონს
თხოულობდნენ, მისი მომხრეები პირდაპირ აცხადებდნენ, სახალხო

მასწავლებლები და საზოგადოდ მასწავლებელთა შემადგენლობა სამ-
ღვდელოების კანტროლის ქვეშ უნდა დავაყენოთ, რათა სკოლებში
სოციალისტური სული აღმოვჩვენოთ.

ამისდამიუხედავად საკანონმდებლო კრებამ ვერც თავისი თავი
გადაარჩინა, ვერც რესპუბლიკა. ლუი-ნაპოლეონი დარწმუნებული იყო
რომ შეძლებული კლასების უმრავლესობა (ე. ი. ბურჟუაზია და მე-
საკუთრე გლეხობა) მას თანავრძნობით ეპყრობოდა, დარწმუნებული
იყო აგრეთვე იმაშიც, რომ მუშათა კლასის რესპუბლიკის ბედ-ილ-
ბალს გულ-გრილად ეპყრობოდა; მან თავისკენ მოიმხრო აგრეთვე
რომის პაპა და, მაშასადამე, საფრანგეთის მთელი სამღვდელოება,
მოიმხრო იმით, რომ 1849 წელს რომში (სადაც ამ დროს რესპუბ-
ლიკა გამოცხადდა) საფრანგეთის ჯარი გაგზავნა, რესპუბლიკა მოსპო
და ტახტზე პაპა აღადგინა. რაც შეიძლება მეტი მომხრეების გასა-
ჩენად, პრეზიდენტი ცდილობდა აგრეთვე ჯარშიაც პოპულიარობა
მოეხვეჭა. ჯარში უკვე ბონაპარტეს გვარი მას პოპულიარულად ხდი-
და. — იმდენად დიდი იყო სახელი მისი ბიძისა, იმპერატორის ნაპო-
ლეონ I. სხვადასხვა მოხერხებული ზომებით პრეზიდენტმა ჯარისკაცე-
ბისა და ოფიცრების გული უფრო მეტად მოინადირა. 1851 წლის
შემოდგომისთვის ყველაფერი თითქოს მზათ იყო. პრეზიდენტმა გა-
დასწყვიტა რესპუბლიკისთვის მოულოდნელად სასიკვდილო ლახვარი
ჩაეცა. როდესაც ყველაფერი მზათ იყო, ლუი-ნაპოლეონმა სახელმწი-
ფო გადატრიალების მოხდენა გადასწყვიტა. 1851 წლის 2 დეკემბერს,
ღამე, თავიანთ ბინებზე დაატუსაღეს ყველა ის დეპუტატები და პო-
ლიტიკური მოღვაწენი მემარცხენე პარტიებისა, რომლებსაც შეეძ-
ლოთ რაიმე წინააღმდეგობა გაეწიათ. ნაციონალური კრების სასახ-
ლე და სხვა უმაღლესი დაწესებულებანი ჯარმა დაიჭირა, კრება და-
თხოვნილ იქმნა და გამოცხადდა სამხედრო მდგომარეობა. გადატრია-
ლებას თითქმის არავითარი წინააღმდეგობა არ გაუწიეს. მუშათა მას-
სა რესპუბლიკის დაღუპვას სრულიად გულ-გრილად შეხვდა. მუშათა
წარის ზოგჯერ გაბოროტებული ხმებიც ისმოდა, ივონებდნენ 1848
წლის იენისის დღეებს, როდესაც „რესპუბლიკამ მუშები დახვრიტა“.
სამი კვირის შემდეგ პრინც ლუი-ნაპოლეონს ახალი კონსტიტუციის
შედგენა მიახდეს, რაც 1852 წელს მან შეასრულა, 1852 წ. ნოემბერ-
ში კი მიიღო ტიტული ნაპოლეონ III, საფრანგეთის იმპერატორისა.
საწამ ვილაპარაკებთ ნაპოლეონ III მეფობის ბანაზე, რომელსაც
დიდბ გავლენა ჰქონდა ევროპიულ პოლიტიკაზე, ჩვენ უნდა განვი-
ხილოთ, რანაირი იყო ევროპის სხვა სახელმწიფოების მდგომარეობა.

7

XII გერმანიის სახელმწიფოები და ავსტრია ვენის კონგრესიდან 1848 წლის მარტის რევოლუციამდე.

საზოგადოებრივი კლასები გერმანიაში მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში.

X გერმანიის ხალხი ნაპოლეონის ომების და ვენის კონგრესის შემდეგ განაწილებული აღმოჩნდა მს ცალკე სახელმწიფოთ. ზოგიერთ მათგანში საკონსტიტუციო წყობილება იყო შემოღებული, სხვებში კი, უმთავრესად დიდსა ძლიერ გერმანულ სახელმწიფოებში, თვითმპყრობელობა იყო გამეფებული. დანაწილება და თვითმპყრობელობის არსებობაც მე-19-ე საუკუნის მძელ პირველ ნახევარში გერმანიის ხალხის სხვადასხვა კლასებში დიდს უკმაყოფილებას იწვევდა.

იმ მიზეზების გასარკვევად, რომლებმაც 1848 წლის გერმანიის რევოლუცია გამოიწვიეს და იმ ამბების გასაგებად, რომლებმაც გერმანია გაერთიანებამდე მიიყვანეს, საჭიროა დახასიათებულ იქნას საზოგადოებრივი კლასები, მათი ეკონომიური მდგომარეობა და სულიერი განწყობილება 1814 წლის ვენის კონგრესიდან 1848 წლის რევოლუციამდე.

1. გერმანიის სავაჭრო-სამრეწველო ბურჟუაზია მე-19-ე საუკუნის პირველ ნახევარში ყოველი ათი წლით დბრდებოდა. გერმანიის მრეწველობა ზოგიერთ ადგილებში, მაგ., საქსონიაში, ვესტფალიაში, პრუსიის რეინის პროვინციებში ჯერ ისევ 17 საუკუნიდან იყო გაძლიერებული და, მაგ., საფრანგეთის მრეწველობას სკარბობდა. ნაპოლეონის დროს, იმპერატორის ბრძანებით, გერმანიის ყველა სახელმწიფოები ვალდებული იყვნენ კონტინენტალური სისტემა მიეღოთ, ე. ი. ინგლისელებთან ვაჭრობაზე უარი ეთქვათ. ეს გარემოება ვაჭრობას და მომხმარებლებს აწუხებდა, მაგრამ გერმანიის მრეწველობის განვითარებისთვის კი ძალიან ხასარებლო იყო: არა მარტო გერმანიის არამედ მთელი კონტინენტალური ევროპის ბაზრებზე გერმანული საქონელის მოთხოვნილება გაიზარდა, რადგანაც ინგლისის კონკორენცია მოისპო. საფეიქრო-საქსოვი მრეწველობა საზოგადოდ ძალიან განვითარდა, სილეზიის რაიონში (პრუსიაში): მეტალურგია აყვავებული იყო რეინზე, რურში და საქსონიაში; ტილოების დამამზადებელი ხელოსნობა განვითარებული იყო ჩრდილოეთში, ჰანოვერში და გერმანელი და ბალტიის ზღვის ნაპირებზე; აქ ამ ხელობას შინა-მრეწველი გლეხები მისდევდნენ. შაქრისა და ღვინის წარმოება

გაძლიერდა სამხრეთში, ბავარიაში, ნაწილობრივ პრუსიაში. ვაჭრობაც მრეწველობასთან ერთად იზრდებოდა, დიდდებოდა ბრუნვა არა მარტო შინაური, არამედ გარეშე ვაჭრობისაც: გერმანული საქონელი მე-19-ე საუკუნის მე-30-ე და მე-40-ე წლებში ავსტრალიასა და სამხრეთ ამერიკის სახელმწიფოებშიაც კი გაჩნდა. სავაჭრო და სანრეწველო ბურჟუაზიის კლასის დიდის სისწრაფით იზრდებოდა როგორც რიცხვის მხრით, ისე თავისი საბრუნავი თანხებით; ამისდამიხედვით უფრო მეტისა და მეტის დაყენებით მოითხოვდა მონაწილეობის უფლებას როგორც კანონმდებლობაში, ისე სახელმწიფოს მართვა-გამგეობაში, ე. ი. მოითხოვდა იმ „პატრიარქალური“, თვითმპყრობელურ-თავად-აზნაურული წესწყობილების მოსპობას, რომელიც იმ დროს გერმანიის სახელმწიფოების დიდს უმრავლესობაში იყო გამეფებული. მაგრამ ვაჭრები და მრეწველები მარტო კონსტიტუციის შემოღებას არა თხოულობდნენ; თავიანთი ეკონომიური მოღვაწეობის ყოველ ნაბიჯზე ისინი დიდს დაბრკოლებებს განიცდიდნენ აგრეთვე გერმანიის პოლიტიკური დანაწილების გამო. მართალია, 1834 წელს მათ შესძლეს შინაური საბაჟოების მოსპობა გერმანიის სხვადასხვა სახელმწიფოებს შორის (დაარსდა „საბაჟო კავშირი“ გერმანულ სახელმწიფოებისა, რომელთა ტერიტორიაზედაც ყველა ვაჭრებს, ამ სახელმწიფოების ქვეშევრდომებს, შეეძლოთ უბაჟოდ ევაჭრათ). მაგრამ ეს ცოტა იყო. გერმანია დანაწილებული იყო და ამიტომ პოლიტიკურად უძლური. სრულიად არა ჰქონდათ სამხედრო ფლოტი, არა ჰყავდათ საკმარისი ძლიერი არმია, რათა საჭირო მომენტში ეკონომიური ინტერესები დაეცვათ, არა ჰქონდათ და არც შეიძლებოდა ჰქონოდათ კოლონიები. დასასრულ, დარწმუნებული არ იყვნენ, რომ საფრანგეთის; ან რუსეთის თავდასხმას არ განიცდიდნენ. გერმანიის მთავრობები, პრუსიით დაწყებული, მორჩილებით ეპყრობოდნენ ნიკოლოზ I და მისი უკმაყოფილების ყოველ-გვარი გამოხატულებისა ძალიან ეშინოდათ. გერმანიის მთელი განათლებული საზოგადოება, ე. ი. გერმანიის ბურჟუაზიის კლასის ყველაზე ინტელიგენტური ნაწილი, გაერთიანებისკენ მიისწრაფოდა; მან შეჰქმნა მთელი პატრიოტიული იდეოლოგია მომავალი „დიდი, მთლიანი თავისუფალი გერმანიის შესახებ“. იმ მდგომარეობას, რომელშიაც გერმანია ვენის კონგრესის შემდეგ იმყოფებოდა, მეტტერნიხის ქმნილებას, საცოდავ „გერმანულ კავშირს“—უდიდესი ნაწილი განათლებული საზოგადოებისა სიძულვილით უცქვროდა. ვენის კონგრესის შემდეგ პირველ წლებში განსაკუთრებულად რევოლიუციონურად იყო განწყობილი ხალაყი მდამე მგრძნობიარე ნაწილი ამ კლასისა—სტუდენტობა.

3. რაიცა შეეხება მუშათა კლასს, მრეწველობის ჩქარ ზრდასთან ერთად დიდის სისწრაფით იზრდებოდა აგრეთვე მისი რიცხვიც. მუშათა კლასის ეკონომიური მდგომარეობა ძალიან ცუდი იყო. ის პერიოდი, რომელსაც მარქსმა „პირენდელი დაგროვების პერიოდი“ უწოდა, ე. ი. ხანა კაპიტალისტური—ორგანიზაციული მრეწველობის პირველი ჩასახვისა და გაფართოებისა, მუშათა კლასისთვის ყველგან და ყოველთვის ფრიად მძიმე პერიოდად უნდა ჩაითვალოს. დანასტატებელი მუშაობა, რომელიც მუშას დღე ღამის $\frac{3}{4}$ ართმევდა, მცირე ხელფასი, რომელიც არასოდეს გამოსაკვებად არა ყოფნიდა მუშაობის დაწყება ბავშვობიდანვე, სრული თვითნებობა პატრონებისა—ყველა ამ მოვლენებს გერმანიის მუშებიც განიცდიდნენ მე-19-ე საუკუნის პირველ ნახევარში. ლაპარაკიც კი არა ყოფილა იმის შესახებ, რომ მუშები საკანონმდებლო გზით დაეცვათ თვითნებობისა და ესპლოატაციისგან. იყო კიდევ ერთი გარემოება, რომელიც გერმანიის მუშის მდგომარეობას იმ დროს უფრო უარესადა ხდიდა, ვიდრე, მაგ. ინგლისელი ან თუნდაც საფრანგეთის მუშების მდგომარეობა იყო. თვითნებობა და ველურობა პოლიციის, სრული უმწიობა სასამართლოსა და ადმინისტრაციის წინაშე, ყველა ბნელი და შეურაცყოფილი მხარეები თვითმპყრობელურ—პოლიციური რეჟიმის მთელი თავის სიმძიმით უპირველესად ყოვლისა მუშათა კლასს აწვებოდა. მუშისთვის კი ყოველივე ამის ატანა უფრო ძნელი იყო, ვიდრე, მაგალითად, საშუალო გლეხებისთვის, რადგანაც საზოგადოდ მუშათა კლასი გონებრივად უფრო განვითარებული იყო და მისი ნერვები უფრო ნაკლებად მაგარი იყო, ვიდრე გლეხისა, რომელიც გაცილებით უფრო ჯანსაღ პირობებში ცხოვრობდა და მუშაობდა, სუფთა ჰაერზე ეს განსხვავება. ნერვიული შთაბეჭდილებებისა მუშასა და გლეხს შორის გერმანული ცხოვრების ბევრმა შეთვალაყურემ ჯერ ისევ მე-20-ე წლებში შეამჩნია.

მუშების რევოლიუციონური სულიერი განწყობილება ჯერ ისევ 1848 წლამდე სჩანდა. მართალია მათი კლასსიური თვითშეგნება ჯერ კიდევ ბუნდოვანი იყო, მაგრამ ყოველი გაფიცვა ამ თვითშეგნებას აკაჭებდა. გაფიცვები კი იშარტებოდა, მიუხედავად იმისა, რომ მათი მოწყობა ძნელდებოდა, გამეფებული იყო სრული პოლიტიკური უუფლებობა, პოლიცია და სასამართლოები მძვინვარებდა, მთელი თავისი სიმძიმით აწვებოდა იმათ, ვისაც „უწესოების“ ჩადენას დასწამებდნენ. თერძი ვეიტლინგის აგიტაციამ გერმანიის მუშებს პირველად გააცნო კომუნისტური იდეები; რეინის პროვინციაში მოდიოდა ხმები ფრანგული სოციალიზმის შესახებ,—მოდიოდა უმთავრესად 1848 წლის

რევოლიუციის დასაწყისშივე; დასასრულ 1847 წელს გამოვიდა შარქისა და ენგელსის ცნობილი კომუნისტური მანიფესტი, რომელმაც გერმანულ სოციალისტურ მოძრაობას მტკიცე საფუძველი ჩაუყარა და ხაზ-გასმით აღნიშნა, რა დიდი მნიშვნელობა აქვს კლასიკურ ბრძოლას მთელი კაცობრიობის წარსულში, აწმყოში და მომავალში. კომუნისტურ მანიფესტს, მის გამოსვლისთანავე, გერმანიის მუშების მხოლოდ ყველაზე მოწინავე, განვითარებული ნაწილი გაეცნო. მაგრამ მისი გავლენა მუშათა კლასის რევოლიუციონური სულიერი განწყობილების ზრდაზე 1848 წელს—ყოვლად უდავოა. მოთხოვნებიანი პოლიტიკური განთავისუფლებისა, მოთხოვნებიანი გერმანიის გაერთიანებისა მუშათა მოთხოვნებიანიც იყო. მაგრამ ნათეს ბელადებს ეს მხოლოდ პირველ ნაბიჯად მიაჩნდათ. გაერთიანებული გერმანული რესპუბლიკა მათის აზრით უნდა ყოფილიყო მხოლოდ პირველი საფეხური ბრძოლისა კაპიტალისტური წეს-წყობილების დასამხობად.

3. ბურჟუაზიასა და მუშათა კლასიდან ეხლა გლეხობაზე ვადავიდეთ. ნაპოლეონთან ბრძოლის დროს ბატონ-ყმობა გერმანიის სახელმწიფოებში ან სრულიად მოისპო ან მისი ნაშთები და დარჩა. ზოგს გერმანულ სახელმწიფოში ბატონ-ყმობა მოსპო ნაპოლეონმა დაპყრობის შემდეგ; სხვაგან კი, მაგ, პრუსიაში, ბატონ-ყმობა მოსპობილ იქმნა მაშინ, როდესაც ეს სახელმწიფო ნაპოლეონმა გაანადგურა; მაშინ პრუსიის მთავრობამ იგრძნო, რომ დაღუპვის გზაზე დამდგარი სახელმწიფოს გადარჩენა მხოლოდ ძირითადს რეფორმას შეეძლო. მაგრამ იმავე პრუსიაში, აგრეთვე სხვა ადგილებში ნაპოლეონის შემდეგ თავად-აზნაურობამ კვლავ თავი წამოჰყო და მთელი თავისი ძალ-ღონით შეეცადა ბატონ-ყმობის აღდგენას თუ არა, ყველა იმის შენარჩუნებას მაინც, რის შენარჩუნებაც ჯერ კიდევ შეიძლებოდა. ერთგვარი დანაკიდებულება მემამულისაგან დარჩა განსაკუთრებით პრუსიის აღმოსავლეთ პროვინციებში. გასამართლებისა და დასჯის უფლება (დატუსალება მცირე ხნით და ზოგან კი ფიზიკურად დასჯაც) მიწათ-მფლობელ მემამულეების ხელში იყო. ეს დანაკიდებულება განსაკუთრებით საგრძნობი ხდებოდა იქ, სადაც უმიწა-წყლო გლეხობა სცხოვრობდა და სადაც ეს გლეხობა იძულებული ხდებოდა მიწა მემამულისაგან იჯარით აეღო. გლეხთ-მიწადმფლობელებისა და გლეხთ-მოიჯარადრეების გარდა, იყვნენ აგრეთვე სრულიად უმიწა-წყლო ბოგანოები, რომელთა ეკონომიური მდგომარეობა საზოგადოდ ქალაქის დაქირავებული მუშების მდგომარეობაზე უკეთესი არ იყო. საზოგადოდ კი გლეხების პოლიტიკური სულიერი განწყობი-

ლება გამოუჩვეველი იყო და 1848 წ., სულ სხვადასხვანაირი აღმოჩნდა: ზოგან გლეხები რევოლიუციას აშკაოდ თანაუგრძობდნენ და ჰლელავდნენ; ზოგან კი, პირიქით, მონარქისტულ გრძნობებს ამკლავებდნენ; ზოგან მემამულეები (მაგ. შემდეგში ცნობილი ბისმარკი) გლეხებისაგან შემდგარი რაზმების გაგზავნასაც კი აპირებდნენ მეფის დასახმარებლად რევოლიუციის წინააღმდეგ. მაგრამ გლეხების უკმაყოფილება ბატონ-ყმობის ნაშთებით (მემამულის სასამართლოს უფლებით და სხვ.) იმდენად დიდი იყო, რომ 1848 წელს უპირველესად ყოვლისა ამ ნაშთების საბოლოო ლიკვიდაცია გახდა საჭირო.

4. დასასრულ, 1848 წლის წინ გერმანიის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში უდიდესი ადგილი თავად-აზნაურობას ეჭირა. საზოგადოების ეს კლასი ძალიან დიდს როლს თამაშობდა ჯერ ერთი იმიტომ, რომ მის განკარგულებაში იყო უდიდესი მამულები, ე. ი. უზარმაზარი უძრავი კაპიტალი, რომელიც თავად-აზნაურობას მტკიცე ეკონომიურ ნიადაგს აძლევდა; მეორეც თავად-აზნაურობას შორეული წარსულიდან ხელთ ეპყრო არა მარტო უმაღლესი არამედ ცოტად თუ ბევრად გავლენიანი თანამდებობანი სამოქალაქო მართვა-გამგეობისა. სასამართლო, ადმინისტრაცია, ადგილობრივი თვითმართველობა, ფინანსიური უწყება — ყველაფერი თავად-აზნაური — მოხელეების ხელში იყო. როდესაც გლეხებზე ვლაპარაკობდით, ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ მემამულე-აზნაურს, მიუხედავად ბატონ-ყმობის გაუქმებისა, მაინც შენარჩუნებელი ჰქონდა უფლება გასამართლებისა, შეეძლო გლეხი ფიზიკურად დაესაჯა და ციხეში ჩაესვა. ჯარში ყველა თანამდებობანი და აფიცრის ადგილები განსაკუთრებით თავად აზნაურობას ეჭირა.

ამ გავლენიან წოდებას სურდა თავისი ძალა გამოეყენებინა თავისი მდგომარეობის განსამტკიცებლად სახელმწიფოში. თავად-აზნაურობას უმეტეს წილად არა სურდა არც კონსტიტუცია არც გერმანიის გაერთიანება, არც ისეთი რამ რეფორმა, რომელიც მის მდგომარეობას შეარყევდა.

ოპოზიციონური მოძრაობის დაწყება გერმანიაში.

ასეთი იყო გერმანიის ხალხის კლასიური დანაწილება და სულიერი განწყობილება სხვა და სხვა კლასებისა. უკმაყოფილების პირველმა ნიშნებმა თავი იჩინა 1817—1819 წ. წ., როდესაც სტუდენტური მოძრაობა გერმანიის უმთავრეს უნივერსიტეტებს მოედო. საქმე მიდიოდა ერთგვარ პოლიტიკურ დემონსტრაციამდე (1817 წ.), ტერორისტულ აქტამდე (1819 წ. სტუდენტმა ზანდმა

მოკლა ერთი იმ დროს ცნობილი ლიტერატორი კოცებუ, რომელსაც რუსეთის ჯაშუშობას აბრალებდნენ). ამ მოძრაობამ საყოველთაო ყურადღება მიიპყრო, და ავსტრიის იმპერიის კანცლერმა მეტტერნიხმა იმდროინდელი მთელი ევროპის რეაქციის ბელადმა მთელი თავისი გავლენა მოიმარჯვა, რათა გერმანიის მთავრობებს ეს მოძრაობა უსასტიკესი ზომებით ჩაექრო. ცენზურა სასტიკი გახდა, სტუდენტებსა და ზოგიერთ პროფესორებს დევნა დაუწყეს. მოძრაობა აშკარად თავს აღარ იჩენდა, მაგრამ სტუდენტურ ორგანიზაციებში (სათვისტომოებში) კი დარჩა. ივლისის რევოლუციის ზედ-გავლენით დასავლეთ გერმანიის ზოგიერთ ადგილებში მოხდა რევოლუციონური გამოსვლები, რომლებიც ადვილად ჩააქრეს.

მაგრამ ლიბერალურ-კონსტიტუციური და გამაერთიანებელი მოძრაობა მაინც დიდის სისწრაფით იზრდებოდა. ასეთი იყო მდგომარეობა 1840 წლამდე, როდესაც პრუსიაში გარდაიცვალა მოხუცი მეფე ფრიდრიხ-ვილჰელმ III და ტახტზე მისი შვილის-შვილი ფრიდრიხ-ვილჰელმ IV ავიდა. პრუსია ყველაზე დიდი და გავლენიანი სახელმწიფო იყო გერმანიაში; ამიტომ ახალი პირის გამოჩენა პრუსიის თვითმპყრობელ ტახტზე ფრიად დიდმნიშვნელოვანი მოვლენა იყო გერმანიის დანარჩენი სახელმწიფოებისთვის.

პრუსიის ეს ახალი მეფე უცნაური ადამიანი იყო. მას უწოდებდნენ რომანტიკოსს, მეოცნებეს, რომელიც აღტაცებით ეპყრობოდა საშუალო საუკუნოების გერმანული იმპერიის ყოფილ დიდებას. ამიტომ ყველა, ვინც კი გერმანიის გაერთიანებაზე ოცნებობდა, ელოდა, რომ ფრიდრიხ-ვილჰელმ IV ამ ოცნების განხორციელებას მოისურვებდა და პრუსიის მეფედან გერმანიის იმპერატორად გადაიქცეოდა. მეორეს მხრით, ხმა დადიოდა, რომ ახალი მეფე საესებით იზიარებს მოძღვრებას თავისი ხელისუფლების „ღვთაებრივი“ წარმოშობის შესახებ და სძულს თვით აზრიც კი კონსტიტუციის შესახებ. ამასთანავე ერთად, ცხადი იყო, რომ მომავალ გაერთიანებულ გერმანიაში აუცილებლად კონსტიტუციური წესწყობილება უნდა ყოფილიყო, და რომ თვითმპყრობელობამ თავისი დრო მოსკამა. ფრიდრიხ-ვილჰელმ IV ფანტაზიური და ძალიან მგრძნობიარე ადამიანი იყო, (უკანასკნელ დღეებში იგი ქუჯაზე შეიშალა). თავისი საქციელით, თავისი გაუბედაობით ფრიდრიხ-ვილჰელმ IV უკმაყოფილების ზრდას უფრო მეტად შეუწყო ხელი. 1847 წელს მან განიზრახა სათათბირო კრების მოწვევა ადგილობრივ თვითმმართველობათა („ლანდტაგების“) წარმომადგენლებისგან (უმეტეს წილად თავად-აზნაურებთაგან). მაგრამ ამ სათათბირო კრებამ („შეერთებულმა ლანდტაგმა“) ვერაფერ

დააკმაყოფილა და ისე დაიშალა, რომ ვერაფერი გააკეთა. უკმაყოფილება უფრო გაძლიერდა.

და აი, სწორედ ამ დროს 1848 წლის თებერვლის უკანასკნელ და მარტის პირველ დღეებში მთელ გერმანიას მოედო ხმები პარიზის თებერვლის რევოლიუციის შესახებ. რევოლიუციონური ცეცხლი მაშინათვე გერმანულ სახელმწიფოებში გადავარდა და უპირველესად ყოველისა პრუსიას მოედო.

1848 წლის მარტის რევოლიუცია.

მღელვარე სახალხო მოძრაობა, რომელმაც 1848 წლის მარტის დასაწყისში ბერლინში იფეთქა, დამთავრდა აჯანყებით, რომელიც 18 მარტს პრუსიის სატახტო ქალაქს მოედო. სასტიკი ბრძოლის შემდეგ ჯარების წინააღმდეგ, რომლებიც მთავრობის ერთგულნი დარჩნენ, მეფე ფრიდრიხ-ვილჰელმ IV. დათმობის გზას დაადგა. გვარდია, ქალაქიდან გაიყვანეს, მეფე კონსტიტუციას დაჰპირდა და მალე ნაციონალური კრებაც მოიწვიეს. პირველ ხანებში ისე სჩანდა, თითქოს რევოლიუციამ გაიმარჯვა, მით უფრო, რომ ყოველის მხრიდან საქსონიიდან, ბავარიიდან, ბერლინიდან, პატარ-პატარა გერმანელი სახელმწიფოებიდან მოდიოდა ხმები მღელვარე რევოლიუციონური მოძრაობის შესახებ, მთავრობათა დათმობის შესახებ, იმის შესახებ, რომ ზოგიერთ ადგილას (გერმანიის სამხრეთით) ძალიანა ვრცელდება რესპუბლიკანური პროპაგანდა და მზადდება რესპუბლიკანური რაზმები სრული პოლიტიკური გადატრიალების მოსახდენად.

უმთავრესი კი ის იყო, რომ ავსტრიიდან მოდიოდა ხმები არა მარტო ვენაში მომხდარი მღელვარე რევოლიუციის, არამედ იმის შესახებაც, რომ აჯანყებამ იფეთქა ავსტრიის იტალიანურ პროვინციებში (ლომბარდიასა და ვენეციის ოლქებში), რომ უნგრეთი აპირებს ჩამოშოვებას და ახლოვდება უკვე ჰაბსბურგთა მონარქიის დასრულებისა.

ავსტრია 1848 წლის რევოლიუციის წინ.

ავსტრიის სოციალურ-ეკონომიური წყობილება რაოდენადმე განსხვავდებოდა იმ გერმანული სახელმწიფოების წყობილებისაგან, რომლებიც მეტტერნიხის მიერ შექმნილ უძლურ და უფრო სახელათ არსებულ „გერმანულ კავშირში“ შედიოდნენ.

ავსტრიაში მრეწველობა უფრო ნაკლებად იყო განვითარებული, ვიდრე გერმანელთა კავშირის ზოგიერთ სხვა სახელმწიფოში:

მხოლოდ ჩეხიას (რომელიც ავსტრიაში შედიოდა) შეეძლო თავისი მრეწველობით ოდნავ მაინც გათანასწორობოდა საქსონიას, პრუსიის რეინის პროვინციებს, ვესტფალიას. ბურჟუაზია ავსტრიაში უფრო მცირე რიცხოვანი იყო, ნაკლებად მდიდარი, ნაკლებად განათლებული, ნაკლებად შეგნებული, ვიდრე გერმანულ სახელმწიფოებში. მუშათა კლასიც ნაკლებად მნიშვნელოვანი იყო. თავად-აზნაურობას უფრო პრივილეგიური მდგომარეობა ეჭირა, ვიდრე, მაგ., პრუსიაში. ბატონ-ყმობა ავსტრიის ბევრს ადგილას ჯერ კიდევ არსებობდა, იქაც-კი, სადაც იგი ძალიან შემსუბუქებული იყო, გლეხები უფრო მეტად იყვნენ დაბეჩავებულნი, დაშინებულნი და დამორჩილებულნი, ვიდრე პრუსიაში, აღარაფერი რომ არ ითქვას გერმანიის სამხრეთ სახელმწიფოებზე, სადაც გლეხები უფლებრივად დანარჩენ კლასებთან თითქმის გათანასწორებული იყვნენ. რაიცა შეეხება ავსტრიის ეკონომიურად და სოციალურად ჩამორჩენილ ნაწილებს (მაგ., ვალიციას, უნგრეთს, ნაწილობრივ ბუკოვინას), აქ ბატონ-ყმობა ჯერ ისევ გაბატონებული იყო. არსებობდა კიდევ ერთი თვალსაჩინო, თავისებურება ავსტრიის მდგომარეობისა. **ნაციონალური საკითხი ავსტრიაში ჯერ ისევ მაშინ მწვავე საკითხი იყო, ისტორია იმ გზით წავიდა რომ 1814 წლის ვენის კონგრესის შემდეგ ჰაბსბურგთა დინასტიურ თვითმპყრობელ ბრძანებლობის ქვეშ მოექცნენ სხვადასხვა ეროვნებანი, რომლებსაც ურთიერთშორის არაფერი საერთო არა ჰქონდათ არც თავიანთი ეკონომიური ინტერესებით, არც თავიანთი წარმოშობებით, არც ენით, არც კულტურით.** ავსტრიის („ჰაბსბურგის მონარქიის“) ზოგიერთი ნაწილი ეკონომიურად ერთმანეთს უკვე შეედრებოდნენ, ზოგი კი მხოლოდ ძალით იყო ვაერთიანებული. ერთადერთი გამაერთიანებელი ძალა, რომელიც ამ ნაწილების მორჩილებაში იმყოფებოდა, იყო ძალა-უფლება ცენტრალური მთავრობისა, ე. ი. იმპერატორისა. ჯარი, რომელიც იმპერიის სხვადასხვა ნაწილებიდან გროვდებოდა და რკინის დისციპლინას ემორჩილებოდა, მთელს სახელმწიფოში ნაწილდებოდა იმნაირად, რომ რაზმები, რომლებშიაც უმეტეს ნაწილად სლავიანები იყვნენ, უნგრეთში იმყოფებოდნენ, უნგრეთის რაზმები—იტალიაში, იტალიისა—ქვემო ავსტრიაში და სხვა. ეს იმიტომაც ხდებოდა, რომ სახალხო მღელვარებათა დროს დასამშვიდებლად ამა თუ იმ ქვეყნისთვის უცხო ელემენტი გამოიყენებინათ. საზოგადოდ, ავსტრიის ცენტრალური მთავრობა ძალიან მოხერხებულად სარგებლობდა ნაციონალური ანტიპატიებით და იმ მტრობით, რომელიც დაშინებულ ხალხთა შორის არსებობდა. სარგებლობდა იგი აგრეთვე კლასიური მტრობითაც, სწორედ ორი წლის

წინათ რევოლიუციამდე, 1846 წ., გალიციაში, მაგ., მთავრობის წაქეზებით მოხდა ჟღერა პოლონელი მემამულეებისა, რომელიც მათმა გლეხებმა მოაწყვეს. ეს წაქეზება იმით აიხსნება, რომ მთავრობამ პოლონელების დაშინება მოისურვა.

ნაციონალური ხასიათის მღელვარება განსაკუთრებით ავსტრიის იტალიანურ პროვინციებში (ლომბარდიასა და ვენეციის ოლქებში) და უნგრეთში ემჩნეოდა. ორივე ქვეყანა ავსტრიის იმპერიის დანარჩენ ნაწილებს ეკონომიურად არ საჭიროებდა, ამიტომ ავსტრიის ბატონობას ისინი განიცდიდნენ, როგორც მძიმე ტვირთს და ექსპლუატაციას. ორივე ქვეყანაში, როგორც ლომბარდია—ვენეციაში, ისე უნგრეთში, გარდა ამისა, საზოგადოების განათლებულ წრეებს ახსოვდათ ისტორია თავიანთი ქვეყნისა, სანამ იგი ავსტრიას ჩაუვარდებოდა ხელში, და ამიტომ ნაციონალურ დამოუკიდებლობაზე ოცნებობდნენ.

ნაციონალურ დამოუკიდებლობაზე ოცნებობდნენ აგრეთვე სლავიანურ ქვეყნებში, რომლებიც ავსტრიის მონობას განიცდიდნენ—პოლონეთსა და ჩეხიაში (ავსტრიის იმპერიის სამხრეთით, სამხრეთ-სლავიანთა შორის ნაციონალური მოძრაობა მხოლოდ ახლად იწყებოდა; თუმცა, სამხრეთ-სლავიანებს უნგრელები უფრო სძულდათ, ვიდრე ცენტრალური, ვენის მთავრობა). პოლონეთსა და ჩეხიაში ნაციონალური მოძრაობა გაძლიერებული იყო, მაგრამ იმ დროს იგი იმდენად ვერ გაძლიერდა, რამდენადაც იტალიანურ პროვინციაში და უნგრეთში.

ასეთი იყო მდგომარეობა, როდესაც ავსტრიაში გავრცელდა ხმები პარიზის თებერვლის რევოლიუციის შესახებ.

რევოლიუცია ავსტრიაში.

რევოლიუციამ უპირველესად ყოვლისა ვენაში იფეთქა 1848 წ. 13 მარტს. ბურჟუაზიამაც და მუშებმაც თავიდანვე ამ რევოლიუციაში დიდი მონაწილეობა მიიღეს. ვენის გერმანელ მოსახლეობას ნაციონალური უკმაყოფილებისთვის არავითარი საბუთი არა ჰქონდა, რადგანაც ცენტრალური მთავრობა სწორედ გერმანული იყო (როგორც ჰაბსბურგთა დინასტია). მაგრამ ბურჟუაზია ლიბერალურად, კონსტიტუციონურად იყო განწყობილი, იგი მონაწილეობას თხოულობდა პოლიტიკურ ცხოვრებაში, თხოულობდა თავისი მნიშვნელობის აღიარებას სასენლმწიფოში, თანახმად იმ მოძრავე კაპიტალის მნიშვნელობისა, რომელიც მის განკარგულებაში იყო; მუშები კი ეკო-

ნომიურად ისევე ცუდს მდგომარეობაში იყვნენ, როგორც გერმანიაში. გაბოროტება მთავრობის წინააღმდეგ ავსტრიაში მეტად მწვავე იყო. პრუსიაში, მაგ., მოხელეობა შედარებით პატიოსანი და აღმსრულებელი მანც იყო; ავსტრიაში კი უხეში თვითნებობა ბატონობდა, ხშირი იყო ბოროტმოქმედებანი; მექრთამეობა განეფებული იყო ადმინისტრაციის როგორც უმაღლესს, ისე დაბალ წრეებში; მართლ-მსაჯულების ხომ ხსენებაც არ იყო.

ავსტრიის გარეშე და შინაური პოლიტიკის სული და გული, 1814 წლის ვენის კონგრესიდან დაწყებული 1848 წლამდე, თავადი მეტერნიხი იყო, ჭკვიანი და შრომის მოყვარე ადამიანი, რომელიც ძალიან მოხერხებულად იცავდა ავსტრიის გარეშე მყუდროებას და დიდ-მპყრობელურ ინტერესებს—მაგრამ შინაური პოლიტიკის სფეროში კი რაიმე რეფორმებზე ლაპარაკიც კი არა სურდა. მეტტერნიხი იყო წარმომადგენელი ყოვლად უხეში, მტკიცე და ურყეველი რეაქციონისა: ოცდაცამეტი წლის განმავლობაში იგი მთელი თავისი ძლიერი ჭკუითა და ნებისყოფით რეაქციას იცავდა არა მარტო ავსტრიაში, არამედ გერმანელ სახელმწიფოებშიაც, სადაც მას დიდი გავლენა ჰქონდა; იქ, სადაც საჭირო იყო ბრძოლა უკმაყოფილების წინააღმდეგ, მან არ იცოდა ზომიერება დევნასა და სისასტიკეში. ავსტრიის სატუსალოებში წლობითა და ათეული წლობით იტანჯებოდნენ ლომბარდიისა და ვენეციის, უნგრეთისა, პოლონეთის და ჩეხიის განთავისუფლებისათვის მებრძოლნი; პრესსა დამუხრეებელი იყო; პოლიციურმა ჯაშუშობამ უდიდეს ზომამდე მიიღწია. მეტტერნიხს, როგორც ჭკვიან ადამიანს, გონების გამოფხიზლების ზოგიერთ მომენტებში, კარგად ესმოდა, რომ ამ ნაძალადევი ზომებით ცხოვრების მომწიფებული მოთხოვნილებების ჩაქრობა არ შეიძლებოდა და რაკი რეფორმებზე უარსს ამბობდა, რევოლიუცია აუცილებელი იქნებოდა. მაგრამ, რაც უფრო მეტად ეშინოდა რევოლიუციისა, მით უფრო გააფხარებული სდევნიდა იმათ, ვისაც რევოლიუციონურ რწმენას ამჩნევდა. და აი, 1848 წლის 13 მარტს მის თავზედაც გავიღვა: ვენაში რევოლიუციამ იფეთქა. მეტტერნიხი, გადაცმული, საჩქაროდ ქალაქიდან გაიპარა, იმპერატორი ფერდინანდი დათმობის გზას დაადგა. რევოლიუციამ ვენაშიც გაიპარჯვა ისევე, როგორც იპარჯებდა ყველგან ევროპაში ამ ღირსშესანიშნავ 1848 წლის გაზაფხულს.

მალე აქაც შეიკრიბა ნაციონალური კრება, რომელმაც უპირველესად ყოვლისა ბატონ-ყმობა მოსპო და დაიწყო კონსტიტუციის შემუშავება ავსტრიის იმპერიისთვის. გაჟეფდა პრესის სრული თავისუფლება. იმპერიის ყველა კუთხეში დაიწყო ნაციონალური მოძ.

რაობანი. ლომბარდია და ვენეცია, აგრეთვე უნგრეთი აჯანყდნენ და გამოაცხადეს თავიანთი დამდუკიდებლობა. სუსტი ნების ყოფისა და ჭკუის იმპერატორი და მთელი სასახლე დაიბნენ და პასიურად ელოდნენ, რანაირ ამბებს მოიტანდა ხეაღინდელი დღე.

XIII რევოლიუცია იტალიანურ სახელმწიფოებში.

ლომბარდიასა და ვენეციაში თხოულობდნენ შეერთებას მთავალ გაერთიანებულ იტალიასთან, რომლის სათავეშიაც უნდა ჩამდგარიყო სავოის დინასტია; ეს დინასტია სარდინიაში მეფობდა. სარდინიის სამეფოს ჯარი შეიჭრა ლომბარდიაში, რათა აჯანყებულებს ავსტრიელთა გაძევებაში დახმარებოდნენ. ლომბარდიასა და ვენეციის მოძრაობას მხარი დაუჭირა რევოლიუციონერმა აფეთქებამ იმ სახელმწიფოებში, რომელთა შორისაც იმ დროს იტალიის ხალხი იყო განაწილებული; რევოლიუცია მოხდა ნეაპოლის სამეფოში, სადაც მკაცრი და უტვირთ ტირანი ფერდინანდ I-მა შინათვე იძულებული გახდა კონსტიტუციას დასთანხმებოდა. რომში რევოლიუციონერებმა პაპი IX აიძულეს რომიდან გაქცეულიყო, და რომის რესპუბლიკა გამოაცხადეს (ამდრომდე პაპი ქალაქ რომისა და მთელი რომის ოლქის მეფედ ითვლებოდა; ამ ოლქს „საეკლესიო ოლქი“ ეწოდებოდა). მოძრაობა უფრო პატარ-პატარა იტალიანურ სახელმწიფოებშიაც ხდებოდა. ყველგან ხმა მალლა თხოულობდნენ იტალიის გაერთიანებას ერთ სახელმწიფოდ. სხვადასხვა აზრი არსებობდა მხოლოდ შემდეგი საკითხის შესახებ გაერთიანებული იტალია მონარქია უნდა იყოს თუ რესპუბლიკა. ზოგნი (მათ შორის განთქმული იტალიელი რევოლიუციონერი, გმირი და წინამძღოლი გარიბალდი, ყოფილი მატროსი სავაჭრო გემისა) ამბობდნენ, თუ სარდინიის მეფე თავის ჯარით ავსტრიელებს გარეკავს და იტალიის სახელმწიფოებიდან პატარ-პატარა ტირანებს გააძევებს, მაშინ ყველაზე სწრაფი საშუალება გაერთიანებისა იქნება: ამ მეფის გამოცხადება იტალიის მეფედ. სხვა რევოლიუციონერები კი, მაძინის მეთაურობით, ფიქრობდნენ, რომ მომავალი იტალია აუცილებლად რესპუბლიკა უნდა იყოსო. ყოველ შემთხვევაში, იტალია რომ გაერთიანდებოდა, ამაში 1848 წ. გაზაფხულს ეჭვი არავის შეჰქონდა.

იტალიის გაერთიანების უმთავრესს დაბრკოლებებს ხომ ყოველთვის ავსტრია შეადგებდა, ავსტრია კი ამ ჟამად ყოველად დაუძლურებული იყო: აჯანყება იმარჯვებდა აგრეთვე უნგრეთშიაც, სადაც დემოკრატიულად განწყობილ ელემენტებს მეტი და მეტი უპირატესობა ეძლეოდა.

ამასთანავე ერთად იმავე 1848 წ. გაზაფხულს დაისვა საერთო საკითხი მთელი ჰაბსბურგთა მონარქიის ძველი სახით არსებობის შესახებ. დაისვა საკითხი გერმანიის გაერთიანების შესახებ.

XIV რევოლუციონური მოძრაობის განვითარება ევროპაში. ფრანკფურტის პარლამენტი.

1848 წლის აპრილსა და მაისში მღელვარე რევოლუციონური მოძრაობა თანდათან გაძლიერდა ავსტრიასა, იტალიასა, უნგრეთში და გერმანიის სახელმწიფოებში. თანდათან უფრო და უფრო რადიკალურ მოთხოვნილებებს აყენებდნენ, შეიარაღებული აჯანყებისთვის ემზადებოდნენ. პირველ ხანებში ღრმა კლასიური წინააღმდეგობანი ორივე რევოლუციონურად განწყობილ კლასში (ბურჟუაზიასა და მუშებში) ჯერ კიდევ გამოძვლავებული არ იყო, და საერთო რევოლუციონური ფრონტი ჯერ არ დარღვეულიყო.

რუსეთის იმპერატორი ნიკოლოზ I, უძლიერესი დასაყრდენი, ევროპის ყველა რეაქციონური ძალების, ჯერ მხოლოდ იმუქრებოდა, მაგრამ ადგილიდან კი არ იძროდა.

და აი, სწორედ ამ დროს მიინის ფრანკფურტში, წმ. პავლეს ეკლესიის შენობაში, შეიკრიბნენ წმინდა რევოლუციონური გზით, გერმანიის შთავრობების დაუხმარებლად, არჩეული წარმომადგენლები მთელი გერმანიის ხალხისა. ამ კრებას, რომელსაც ისტორიაში „ფრანკფურტის პარლამენტი“ ეწოდება, თავისი განსაკუთრებული, ერთად ერთი მიზანი ჰქონდა: მას უნდა გერმანია გაერთიანებინა და ამ მომავალი გაერთიანებული გერმანიისთვის კონსტიტუცია შეემუშავებინა, ფრანკფურტის ამ პარლამენტის უმრავლესობა მსხვილ საშუალო და წვრილ ბურჟუაზიას ეკუთვნოდა; ძლიერად იყო წარმოდგენილი განათლებული საზოგადოება, რომელიც როგორ ზევითაცა ესტკვით განსაკუთრებული სიყვარულით ეყარობოდა ოცნებას მომავალი დიდი გერმანიის შესახებ.

ფრანკფურტის პარლამენტი საბოლოოდ შემდეგს გეგმას დაადგა: ყველა არსებულმა გერმანულმა სახელმწიფოებმა (პრუსიამ, საქსონიამ, ბავარიამ, ბადენმა და სხვ.) უნდა შეინარჩუნონ თავიანთი მეფეები და ცალკე პარლამენტები თავიანთი შინაური საქმეებისთვის (ამიერიდან ყველა ისინი კონსტიტუციურ ქვეყნებად უნდა გადაქცეულიყვნენ), მაგრამ მიუხედავად სრული დამოუკიდებლობის თავიანთ შინაურ საქმეებში, ისინი მაინც ერთი გერმანული იმპერიის წევრები უნდა ყოფილიყვნენ. ყველა ეს ცალკე გერმინული სახელმ-

წიფოები გარეშე საქმეებში და ყველაფერში, რაც მთელი იმპერიის ინტერესებს შეეხებოდა (მაგ., საბაჟო პოლიტიკა, იმპერიის ფინანსები, ჯარი, ფლოტი, დიპლომატია). უნდა ემორჩილებოდნენ განსაკუთრებულ საერთო საიმპერიო ორგანოებს: 1) იმპერატორს, 2) იმპერიის ყველა მცხოვრებლების მიერ არჩეულ რეისტაგს და 3) განსაკუთრებულ საბჭოს, რომელიც გერმანიის იმპერიაში შესულ ცალკე საელმწიფოების მთავრობათა მიერ დანიშნულ უმაღლეს მოხელეებსაგან უნდა შესდგებოდეს. რეისტაგსა და ამ საბჭოს საკანონმდებლო ძალაუფლება უნდა ჰქონოდა, იმპერატორს კი აღმასრულებელი ასეთი იყო, საზოგადოდ, ფრანკფურტის პარლამენტის გეგმები და სურვილები. მაშინ, 1848—49 წ. წ., მან ამ პროგრამის განხორციელება ვერ შესძლო, მაგრამ შემდეგში, ოცი წლის შემდეგ, უდიდესი ნაწილი ამ პროგრამისა ბისმარკმა განახორციელა.

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საკითხს: ვინ იქნებოდა გერმანიის იმპერატორი? ზოგი ფიქრობდა, რომ იმპერატორად უნდა გამხდარიყო ავსტრიის იმპერატორი, რომელიც თავისი კვერთხის ქვეშ გააერთიანებდა გერმანიისა და ავსტრიის იმპერიებს; ამასთანავე ერთად ავსტრიის წმინდა გერმანული ნაწილები გაერთიანებული გერმანიის შემადგენლობაში შევიდოდა; მეორეებს კი სურდათ იმპერატორად პრუსიის მეფე ფრიდრიხ-ვილჰელმ IV გამხდარიყო. საბოლოოდ საიმპერატორო გვირგვინი მაინც მას შესთავაზეს, მაგრამ მან უარი განაცხადა, რადგანაც არ სურდა გვირგვინი „რევოლიუციონერებისაგან“, ე. ი. თავისი ნებით შეკრებილი ფრანკფურტის პარლამენტისაგან მიეღო. გარდა ამისა, სწორედ ამ დროს მას კვლავ ნიკოლოზ I შიში შეეპარა: თუმცა ეს უარი მან სწორედ მაშინ განაცხადა, როდესაც რევოლიუციონური მოძრაობა შესუსტდა. ეხლა საჭიროა რევოლიუციის ამ ხან მოკლე გამარჯვების შემდეგ გადავიდეთ იმ რეაქციის დახასიათებაზე, რომელიც 1848 წლის მიორე ნახევარში და განსაკუთრებით კი დასასრულს დაიწყო.

XV რეაქცია ავსტრიასა, გერმანიასა და იტალიაში

† უკვე ზაფხულიდან და განსაკუთრებით კი 1848 წლის შემოდგომიდან ავსტრიასა და გერმანიაში რევოლიუციონური იერიშების სისუსტე შეემჩნა. მთავრობა კი პირველი შიშის შემდეგ მომაგრდა და განოსწორდა.

ამის მიზეზი მრავალი იყო. ჯერ ერთი, საერთო რევოლიუციონური ფრონტი თანდათან დაირღვა: ეკონომიური ინტერესების წი-

ნაღმდევობანი ბურჟუაზიასა და მუშათა კლასის შორის თახდათან თვალსაჩინო ხდებოდა. ბურჟუაზია უმთავრესად საკონსტიტუციო წესწყობილებას თხოულობდა,—მან მიაღწია კიდევ არა მარტო დაპირებებს, არამედ დამფუძნებელი კრებების მოწვევასაც პრუსიასა და ავსტრიაში; უფრო პატარ-პატარა გერმანელ სახელმწიფოებშიაც ცდილობდნენ ახალ ლიბერალურ-კონსტიტუციურ გზას დასდგომოდნენ. რაც შეეხება გერმანიის გაერთიანების მოთხოვნას, ფრანკფურტის პარლამენტის სხდომები მომასწავებელი იყო იმისა, რომ ეს უმთავრესი სურვილი როგორც სავაჭრო-სამრწველო ბურჟუაზიისა, ისე მთელი განათლებული საზოგადოებისა ახლო მომავალში განხორციელდებოდა. მეორეც, ავსტრიასა და გერმანიაში რევოლიუციის პირველ თვეებშივე გლეხები სრულიად განთავისუფლდნენ ბატონ-ყმური ნაშთებიდან, ე. ი. გლეხებმა მიიღეს ყველაფერი რასაც იმ დროს თხოულობდნენ. რაიცა შეეხება მუშათა კლასს, რომელმაც ბერლინში და ვენაში რევოლიუციონურ ბრძოლებში დიდი მონაწილეობა მიიღო თითქმის არაფერი მოუგია. რა თქმა უნდა, კონსტიტუციური წესწყობილების დამყარების შემდეგ, მუშათა კლასს შეეძლო ბრძოლა თავისი ეკონომიური განთავისუფლებისთვის უფრო ხელსაყრელ პირობებში ეწარმოებინა, ვიდრე უწინ, მარტის რევოლიუციამდე, როდესაც ყველგან პოლიტიკური თვითნებობა და უუფლებობა იყო გამეფებული. მაგრამ ყველაფერი ეს მომავალში უნდა მომხდარიყო, ამ ჟამად კი მუშები თივიანთ თავს მოტყუებულადა სთვლიდნენ. მათს წრეში არსებობდა სურვილი რევოლიუციის გაგრძელებისა და ვალრმაგებისა,—და აი, სწორედ აქ აღმოჩნდნენ გარიყულნი, უფრო მეტიც, შეძლებულთა კლასში უკვე დაიბადა შიში მომავალი რევოლიუციონური აფეთქების წინაშე. ბურჟუაზიისთვის თანდათან თვალსაჩინო ხდებოდა სურვილი, მთავრობას შერიგებოდნენ, დაკმაყოფილებულიყვნენ იმით, რაც მთავრობამ დაუთმო, და მთავრობასთან ერთად მოესპო განვითარება მუშათა რევოლიუციონური მოძრაობისა.

მაგრამ საქმეც სწორედ ის იყო, რომ, რა წამს წინანდელმა საერთო რევოლიუციონურმა ფრონტმა რყევა დაიწყო, რაწამს მთავრობამ დაინახა, რომ შეძლებული კლასები დახმარებას უკვე მისგან მოელიან, მან მაშინვე ანგარიში გაუწია ამ გარემოებას, ჯერ მუშებს გაუსწორდა მერე უკან წაიღო ყველაფერი, რასაც კი დაჰპირდა, თითქმის ყველგან კონსტიტუციური დაპირებანი ან მთლიანად, ან ნაწილობრივ შეუსრულებელი დარჩა.

აქ ამ რეაქციის მხოლოდ უმთავრესს მომენტებს აღვნიშნავთ. რეაქცია ისევე, როგორც რევოლიუცია, 1848 წ. საერთო ევროპიუ-

ლი მოვლენა იყო, — ერთი ქვეყნის რეაქცია. გავლენას ახდენდა მეორე ქვეყნის რეაქციაზე. პირველი ნიშანი რეაქციისა გამოჩნდა იქ, სადაც გაისმა პირველი გრივალი რევოლუციისა: პარიზში.

როდესაც, ევროპაში ხმა გაისმა, მუშათა აჯანყება პარიზში, 23—26 ივნისს, გენერალი კავენიაკის ჯარებმა სისხლში ჩაახრჩესო, — ყველგან ამ ამბავმა რეაქციონერთა შორის დიდი სიხარული გამოიწვია: თუ პარიზში, რევოლუციის მთავარ ადგილას, მოძრაობა ჩაქრობილია, სჩანს სხვა ადგილებშიაც რევოლუციის დღეები დათვლილად შეიძლება ჩაითვალოსო. იმპერატორმა ნიკოლოზ I, რომელსაც თავისი მძულვარება საფრანგეთის რესპუბლიკისადმი დროებით დაავიწყდა, რესპუბლიკანურ გენერალ კავენიაკს გამარჯვებას მხურვალედ ულოცავდა. ავსტრიაში, პრუსიაში. იტალიანურ სახელმწიფოებში ყველგან ძველმა მთავრობამ თავი წამოჰყო. სწორედ ამავე დროს ავსტრიის ჯარმა დაამარცხა სარდინიის ჯარები, რომლებიც ლომბარდიაში იყვნენ შეჭრილნი, ამ პროვინციის გასანთავისუფლებლად ავსტრიის უღლისაგან, სწორედ ამ დროს ავსტრიის ჯარებმა ლომბარდია და ვენეციაში წარმოუდგენელ სიმეკაცრით ჩააქრეს რევოლუციონური მოძრაობა: საზოგადოდ ჯარი ავსტრიისა და პრუსიაში უმთავრესად გლეხებისგან შესდგებოდა, — გლეხობა კი, როგორც ნათქვამი იყო, დაკმაყოფილებულ იქმნა რევოლუციის დასაწყისშივე, — ამიტომ არმია ძველი მთავრობის ბრმა იარაღად გადაიქცა. ავსტრიის მთავრობა ლომბარდიასა და ვენეციას რომ გაუქწორდა, მერე უნგრეთის მიმართ: ვენის დემოკრატიულად განწყობილი წვრილი ბურჟუაზია და მუშები შეეცადნენ ჯარის გაგზავნისთვის უნგრეთის წინააღმდეგ ხელი შეეშალათ, რადგანაც ძალიან კარგად ხედავდნენ, რომ უნგრეთის დამშვიდების შემდეგ საქმე მათდამდის მივიდოდა.

მათ შესძლეს და 1848 წლის ოქტომბერს მოკლე ხნით ვენა დაიჭირეს, მაგრამ მთავრობამ ვენის წინააღმდეგ გაგზავნა გენერალი ვინდიშგრეცი, რომელმაც სწორედ რამდენიმე ხნის წინათ დააწყნარა ჩეხიის პატარა აჯანყება. ვინდიშგრეცმა ვენა აიღო. რევოლუციის ბელადები, რომლებიც კი ხელთ ივდო, დახვრიტა და სამხედრო წესები გამოაცხადა. რევოლუცია ვენაში გათავდა. ძველი მთავრობის გამარჯვება სრული იყო.

ამ ამბებმა მაშინათვე გამოხმაურება ჰოვუ ბერლინში. ნაციონალური კრება მეფემ დაითხოვა, უკვე მიცემული კონსტიტუცია რეაქციონურად გადაკეთდა; დასასრულ, 1849 წელს პრუსიის ჯარებმა დაშალეს ფრანკფურტის პარლამენტი. პრუსიაზე ადრე რეაქციამ სხვა გერმანულ სახელმწიფოებში გაიმარჯვა. ყველგან საეპიკო

პირებს იჭერდნენ, სამხედრო სასამართლოში აძლევდნენ და მრავალის წლობით საკატორლო ციხეებში ამწყვდევდნენ. ყველგან აღდგენილ იქმნა ცენზურა, მთავრობა თითქოს შურს იძიებდა დროებითი დათმობისთვის, იმ შიშისთვის, რომელიც მან დროებით რევოლიუციის წინაშე განიცადა.

ძალიან მკაცრი იყო რეაქცია იტალიანურ სახელმწიფოებში განსაკუთრებით ნეაპოლში. რაიცა შეეხება სარდინიის სამეფოს, აქ კონსტიტუცია შერჩა; იტალიაში ბევრი დიდს იმედებს ამყარებდა ამ სამეფოზე და უნდოდათ, რომ იტალიის გაერთიანების ცენტრად სწორედ ის გადაქცეულიყო. მაგრამ ამ იმედებს ჯერ-ჯერობით უნდა გამოსთხოვებოდნენ. ნეაპოლში კი აღდგენილ იქმნა წინანდელი თვითმპყრობელობა, დაიწყო საშინელი დევნა ყველა იმისა, ვინც ოდნავ მაინც ლიბერალურად აზროვნობდა. რომში საფრანგეთის ჯარმა, რომელიც საფრანგეთის ახალმა, პრეზიდენტმა ლუი-ფილიპპემ გაგზავნა, რესპუბლიკა მოსპო და წინანდელი თვითმპყრობელობა რომსა და მთელს საეკლესიო ოლქში ისევ პაპი პიი IX დაუბრუნა. საფრანგეთის ჯარი შემდეგ შიაც რომში დარჩა, პაპს ეხმარებოდა. დარჩა მხოლოდ უნგრეთი, რომელიც რევოლიუციონური გზით ავსტრიას ჩამოშორდა. თავისი ძალ-ღონით ავსტრია მას ვერას გზით ვერ გაუსწორდა. უნგრეთის ჯარი რევოლიუციონურ დიქტატორს კოშუტს და მის მიერ დანიშნულ გენერლებს დაემორჩილა.

მაშინ ავსტრიას რუსეთის იმპერატორი ნიკოლოზ I დაეხმარა ნიკოლოზი იმ მოსაზრებით ხელმძღვანელობდა, რომ დამოუკიდებელი უნგრეთი მუდმივი მუქარა იქნებოდა რუსეთის ბატონობისთვის პოლონეთში და პოლონეთის აჯანყების ბუდედ გადაიქცეოდა. გარდა ამისა, რევოლიუციონური ცეცხლის ჩაქრობით ევროპაში ნიკოლოზს სურდა დაენახებინა, რომ წმინდა კავშირი ჯერ ისევ ძალაში რჩებოდა და რომ მთავრობათა შორის ისევ არსებობდა ვალდებულება ერთმანეთს დახმარებოდნენ რევოლიუციონურ მოძრაობათა წინააღმდეგ, სადაც არ უნდა ეფეთქა ამ მოძრაობას. ამიტომ, როდესაც ავსტრიის იმპერატორმა ფერდინანდმა უარი სთქვა ტახტზე (1848 წლის დასასრულს) და ტახტზე ავიდა ახალგაზდა ფრანცი-იოსები, რომელმაც ნიკოლოზს დახმარება სთხოვა უნგრეთის წინააღმდეგ. — ნიკოლოზმა ჯარები გაგზავნა უნგრეთის აჯანყების ჩასაქრობად. 1849 წლის ზაფხულს, რამდენიმე კვირის განმავლობაში, რუსეთის ჯარმა დაამარცხა უნგრეთის ჯარები. უნგრეთი კვლავ ავსტრიას დაუბრუნდა. ავსტრიის მთავრობამ დიდის სიმკაცრით იღვწასწაუ-

ლა თავისი გამარჯვება. სახრჩობელა და დახვრეტა ჯერ კიდევ დიდხანს ჩვეულებრივ მოვლენად იყო გადაქცეული. დამშვიდებულ უნგრეთში.

XVI. რეაქციის განმტკიცება ევროპაში.

(1849—1851 წ.წ.).

რევოლიუციონური უნგრეთის დაღუპვა მომასწავებელი იყო რეაქციის სრული საბოლოო გამარჯვებისა ევროპაში.

ერთის შეხედვით, რეაქციამ თითქოს ყველაფერი გაანადგურა, და რევოლიუციის პირვანდელ მონაპოვართაგან თითქოს აღარაფერი დარჩა.

სათრანგეთში დემოკრატიული რესპუბლიკა ბოლოს ბოლოს (ფაქტიურად) თვითმპყრობელ იმპერიად გადაიქცა უკვე 1851 წლის ორი დეკემბრის გადატრიალების შემდეგ. ავსტრიაში იმპერიის ყველა ნაწილებში აჯანყებანი დიდის სიმკაცრით ჩააქრეს, თვით ვენაში კი სამხედრო წესები მძვინვარებდა; 1851 წელს კი უკვე ფორმალურად იმპერატორის ბრძანებით გაუქმებულ იქნა 1848 წელს მიცემული კონსტიტუცია და აღდგენილ იქნა თვითმპყრობელობა. პრუსიაში, მართალია, თვითმპყრობელობა არ აღდგენილა, მაგრამ რეაქციის მძვინვარების დროს, 1850 წელს, მეფე ფრიდრიხ-ვილჰელმმა IV მიცემული კონსტიტუცია შესცვალა და კონსერვატიული ხასიათი მისცა. პრუსიის მეფე თავის ხელში იტოვებდა მთელს აღმასრულებელ უფლებას და ამ კონსტიტუციით თავის საკანონმდებლო ძალა-უფლებას ლანდტაგის ორ პალატას უნაწილებდა: პირველი პალატა (პალატა ბატონებისა) მეფის მიერ დანიშნული მოხელეებისაგან—შესდგებოდა, მეორე კი შესდგებოდა სახალხო წარმომადგენლებისაგან; არჩევნები ისეთი კანონით ხდებოდა, რომელიც პალატის $\frac{2}{3}$ ადგილს საზოგადოების ყველაზე შეძლებულ ხალხს ანიჭებდა (ვინც ყველაზე დიდს ცეხზს იხდიდა),—მცხოვრებთა დანარჩენი ნაწილის განკარგულებაში კი მხოლოდ ერთი მესამედი რჩებოდა. საკმარისია ითქვას, რომ ამ ყოველად უსამართლო კანონმა პრუსიაში თითქმის უკანასკნელ დღეებამდე გასძლო,—და მთელი ამ ხნის განმავლობაში, მხედველობაში თუ არ მივიღებთ სულ უკანასკნელ დროს, 1914 წლის ომის წინა წლებს, პრუსიის ლანდტაგს არ უნახავს არც ერთი წარმომადგენელი მუშათა კლასისა. ლანდტაგს კი მიუხედავად იმისა, რომ 1871 წლიდან საერთო საიმპერო რეისხტაგი არსებობდა, ძალიან დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა პრუსიის კანონმდებლობაში.

დასასრულ, გამაერთიანებელმა მოძრაობამ გერმანიაში დიდი განსაცდელი განიცადა. ფრანკფურტის პარლამენტი გარეკეს, გერმა-

ნის ბევრს სახელმწიფოში, რომლებსაც გერმანიის გაერთიანება არა სურდათ, რადგანაც ეშინოდათ, რომ მაშინ თავიანთ მნიშვნელობას დაჰკარგავდნენ, გაერთიანების იდეას დევნა დაუწყეს. თავად-ახნაურობამ, რომელიც ძველი მთავრობის მხარეზე იყო, კვლავ თავი წამოჰყო და კვლავ პირველი ადგილი დაიჭირა სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში.

ბევრზე, რომლებიც 1848 წელს სოციალური რევოლიუციის გამარჯვებაზე ოცნებობდნენ, ამ ცვლილებამ, მთელს ევროპაში გამეფებულმა სასტიკმა რეაქციამ ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინა. ცნობილი რუსი ემიგრანტი გერცენი ფიქრობდა კიდევ, რომ დასავლეთის კულტურა დაუძღურდა და კვდება; იგი ღრმა მწუხარებითა და დიდის გულის ტკივილით შეხვდა ევროპიული კაცობრიობის სოციალური წესწყობილების განახლების იმედების დაღუპვას. სოციალისტური ბანაკის სხვა მოაზროვნენი ნაწილობრივ გერცენის აზრს იზიარებდნენ, ზოგნი კი ეწინააღმდეგებოდნენ და ფაქრობდნენ, რომ რეაქცია დროებით იყო. მარქსმა და ენგელსმა, რომლებიც მაშინ ახალგაზრდები იყვნენ, გამოიკვლიეს ძირითადი მიზეზები 1848 წლის რევოლიუციონური მოძრაობის დამარცხებისა და იმ დასკვნას დაადგინენ, რომ დასავლეთის კულტურას სრულიადაც არ მოეღოს დაღუპვა, რომ მდგომარეობა უიმედო არ არის და სხვ. მარქსი და ენგელსი ხედავდნენ, რომ მუშათა კლასი მარტო დარჩა და რომ რეაქციას, რომელსაც 1848 წლის დასასრულიდან, განსაკუთრებით კი 1849 წ., საზოგადოების ყველა კლასები ეხმარებოდნენ, არ შეეძლო არ გაემარჯვა: მაგრამ ამასთანავე ერთად მარქსი და ენგელსი ელოდნენ, რომ ერთის მხრით აუცილებლად გაიზრდებოდა და გაძლიერდებოდა მუშათა კლასი, მეორეს მხრით კი ვაიზრდებოდა და გამწვავდებოდა შინაგანი წინააღმდეგობანი კაპიტალისტური სახელმწიფოებისა. რეაქცია შეიძლებოდა საკმაო ხანგრძლივი ყოფილიყო, მაგრამ ევროპის მთელი ეკონომიური განვითარება ისეთი იყო, რომ მეტის მეტად ხანგრძლივი სიმშვიდე და უმოძრაობა შეუძლებელი ხდებოდა. ევროპაში შინაგანი ძალები მწიფდებოდა.

1851 წლის დასასრულს ყველაფერი თითქმის დაწყნარებული იყო. ნიკოლოზ I ითვლებოდა (და თითონაც სთვლიდა თავის თავს) ყველაზე მძლავრ მმართველად მთელს ქვეყანაზე. ამისდამიუხედავად უკვე შორიდან მოსჩანდა შავი ღრუბელი, რომელსაც ბოლო უნდა მოეღო მისთვის და რომელმაც, როგორც მისმა შედეგებმა დაგვიანხვეს, პირველი ლახვარი ჩასცა 1848 წლის რევოლიუციის დაღუპვის შემდეგ გამეფებულ რეაქციას.

თავი მეორე.

წიგნი 1851—1871 წ.წ.

I მეორე იმპერიის ხანა საფრანგეთში.

1851—1871 წ.წ. იმ ხანას წარმოადგენს, როდესაც მოძრავი კაპიტალის წარმომადგენლის, ბურჟუაზიის ბრძოლა თავად-აზნაურობის წინააღმდეგ, უკვე სუსტდება: ბურჟუაზია ყველგან იმარჯვებს, თავად-აზნაურულ მიწაღმფლობელობის წარმომადგენელნი ყველგან იძულებული ხდებიან ან სრულიად ჩამოშორდნენ ცხოვრების ასპარეზს, ან შეეგუონ ეკონომიური ცხოვრების ახალ-მბრძანებელს—ბურჟუაზიას.

რაცა შეეხება პროლეტარიატის ბრძოლას ბურჟუაზიის წინააღმდეგ, იგი როდენადმე სუსტდება და დროებით თავის მწვავე ზასიათსა ჰკარგავს. ერთის მხრით პროლეტარიატი ერთბაშად გონს ვერ მოვიდა იმ დამარცხებათა შემდეგ, რომლებიც 1848—49 წ.წ. განიცადა; მეორეს მხრით, დიდი ზრდა სავაჭრო-სამრეწველო მოღვაწეობისა, გაფართოვება ბაზრისა, პროგრესი ტექნიკისა 1851—1871 წ.წ. შედარებით უფრო ხელსაყრელადა ხდიდა მუშათა კლასის ეკონომიური მდგომარეობისთვის. მაგრამ მე-60-ე წლებში მოძრაობამ ისევ გამოცოცხლება დაიწყო. ლასალის აკიტაცია გერმანიაში, პირველი ინტერნაციონალის შექმნა, გამოქვეყნება მარქსის „კაპიტალი“-ს პირველი ტომისა 1867 წ., გონებრივი მოძრაობა, რომელიც ამ მოვლენასთან იყო დაკავშირებული, — ყველაფერი ეს თითქოს მომასწავებელი იყო იმისა, რომ მალე შრომისა და კაპიტალს შორის ბრძოლა განახლდებოდა. სამაგიეროდ პირველ რიგში დგება მესამე ფორმა სოციალურ-ეკონომიური ბრძოლისა: ნაციონალური მოძრაობა. გაერთიანება იტალიისა და გერმანიისა, ნაპოლეონ III ომები, რომლებიც მჭიდროდ არის დაკავშირებული ამ მოვლენებთან, — აი, რა არის ყველაზე მკვეთრი, დამახასიათებელი მხარეები ამ წლებისა.

მეორე იმპერია საფრანგეთში.

ნაპოლეონ III მეფობას ისტორიაში მეორე იმპერია ეწოდება (პირველ იმპერიად ნაპოლეონ I დრო ითვლება). ეს იმპერია გრძელ-

დება 18 წელიწადს (1852—1870 წ.წ.) და იყოფოდა ორ ხანად: 1852 წლიდან 1866 წლამდე და 1866 წლიდან მეორე იმპერიის დასასრულამდე, ე. ი. 1870 წლამდე.

პირველ თოთხმეტ წელიწადს ნაპოლეონ III გამარჯვებიდან გამარჯვებისკენ მიდიოდა: კარგად დამთავრებული ომები რუსეთთან და ავსტრიასთან, საერთო გამარჯვებანი საგარეო პოლიტიკაში მის ხელისუფლებას ძალიან ამტკიცებდა. იმპერატორი თიანჭმის თვითმპყრობელურად მმართველობდა და ოპოზიციას ვერ ამჩნევდა. ბურჟუაზიისა და გლეხების უმრავლესობა დამყარებულ რეჟიმს ძველებურად ისევ მხარს უჭერდა; მუშათა კლასი შეკავშირებული არ იყო, ის ჯერ კიდევ ვერ გამოსწორებულიყო იმ საშინელი დამარცხებისგან, რომელიც 1848 წლის ივნისში განიცადა. მთელი რიგი მოსავლიანი წლებისა, გამოცოცხლება ვაჭრობასა და მრეწველობაში, სიმტკიცე და აყვავება სახელმწიფოებრივი ფინანსებისა, — ყველაფერი ეს ქვეყნის დამშვიდებას ხელს უწყობდა. მაგრამ 1866 წლიდან იწყება მთელი რიგი დიპლომატიური მარცხისა, ამასთანავე ერთად ჩნდება ერთგვარი კრიზისი მრეწველობასა და ვაჭრობაში, — და ოპოზიციაც, რომელიც მეორე იმპერიისადმი მტრულად იყო განწყობილი, თანდათან თავს მაღლა იღებს.

უკმაყოფილების მიზეზი კი ბევრი მოგროვდა. საქმე იმაშია, რომ მესაკუთრენიც კი, რომლებსაც ყველაზე მეტად სწყუროდათ ძლიერი ხელის უფლების განმტკიცება, უკმაყოფილონი ხდებოდნენ მთავრობის თვითნებური საქციელებით; ეს მთავრობა ძალიან ხშირად ისეთს ეკონომიურსა და პოლიტიკურს ზომებს ანხორციელებდა, რომლებიც მხოლოდ თითონა სურდა, არავის ანგარიშს არ უწევდა და ამით საქმიან წრეებს ხვალინდელი დღის რწმენას უკარგავდა. მართალია, ქალაქზე კონსტიტუცია არსებობდა, მაგრამ საქმით მთავრობა ყოველად მძლავრ იყო. ამ კონსტიტუციის თანახმად, კანონები გატარებული უნდა ყოფილიყო საკანონმდებლო დაწესებულებაში; რომელსაც საყოველთაო საარჩევნო წესით ირჩევდნენ. მაგრამ, ჯერ ერთი, არჩევნები პოლიციის წარმომადგენელის ძალადობის ქვეშ ხდებოდა, ასე რომ ოპოზიციიდან ძნელად რომ ვინმე გასულიყო, ამიტომ დეპუტატების დიდი უმრავლესობა პირდაპირ მთავრობის მიერ დანაშნული ხალხი იყო. მეორეც, საკანონმდებლო კორპუსის გარდა, არსებობდა სენატი, რომელიც იმპერატორის მიერ დანიშნული უმადლესი მოხელეებისაგან შესდგებოდა; ამ სენატს უფლება ჰქონდა, გარეშე საკანონმდებლო კორპუსისა, განსაკუთრებულ დადგენილებათა

ზახით ცხოვრებაში გაეტარებინა ყველა ზომები, რომლებსაც მინისტრები შეიტანდნენ. თვით მინისტრებს იმპერატორი ნიშნავდა და პასუხისმგებელი იყვნენ მხოლოდ მის წინაშე.

მთავრობის განკარგულებაში იყო მორჩილი ჯარი, მშვენიერად შეკავშირებული მრავალრიცხოვანი პოლიცია, მორჩილი და ამსრულებელი მოხელეობა, რომელიც ცენტრალურ ხელისუფლებას უსიტყვოდ ემორჩილებოდა; პრესის თავისუფლების ხსენებაც არ იყო პოლიციკური ტერორი, რომელიც განსაკუთრებით 1858 წლის შემდეგ გაძლიერდა, მას შემდეგ რაც იტალიელმა ორსინიმ იმპერატორის მოკვლა განიზრახა, ოპოზიციური გრძობებისა და აზრების აშკარად გამოხატავად არავითარ შესაძლებლობას არ იძლეოდა.

ნაპოლეონ III ცდილობდა საგარეო პოლიტიკაში მიღწეული გამარჯვებებით თავისი ტახტი განემტკიცებინა. იგი დიდის ხალისით ამწვავებდა დიპლომატიურ ურთიერთობას ყოველთვის, როდესაც კი იმედი ჰქონდა, რომ ომს ძლევამოსილად დაამთავრებდა; სანამ ბედი უღიმოდა, იგი წინააღმდეგობას ვერა ხვდებოდა ვერც გლეხობაში, ვერც ბურჟუაზიაში, — იმ ორ კლასში, რომელთა აზრსაც უფრო მეტად უწევდა ანგარიშს, ვიდრე სხვა კლასების აზრებს.

უირიშის კომპანია 1854—1855 წ.წ.

პირველი შეტაკება მოხდა რუსეთთან ოსმალეთის საქმეების გამო. რუსეთის იმპერატორი ნიკოლოზ I შეცდომით ფიქრობდა, საფრანგეთი და ავსტრია 1848—1849 წ.წ. რევოლუციონური ამბებით იმდენად დასუსტებული არიან, რომ შეიძლება მათ ანგარიში არ გაუწიოვო: შეადგინა გეგმა ოსმალეთის ზოგიერთი სამფლობელოების განაწილებისა რუსეთსა და ინგლისს შორის და ეს გეგმა პეტერბურგში მყოფ ინგლისის ელჩს შეატყობინა. ინგლისი არ დასთანხმდა; როდესაც ინგლისმა დაინახა, რომ ნიკოლოზი მინც აპირობდა ომის დაწყებას ოსმალეთთან, კატეგორიულად მის წინააღმდეგ წავიდა. ოსმალეთსა და ინგლისს საფრანგეთიც მიემხრო. ერთის მხრით ნაპოლეონ III სურდა საფრანგეთის გავლენა განეხორციელებია ოსმალეთის იმპერიაში და ნიკოლოზ I საშუალება არ მიეცა დაერღვია ოსმალეთი, რომლის სავაჭრო, სამრეწველო წამოწყებებში და სახელმწიფოებრივ ფინანსებშიაც საფრანგეთის კაპიტალები იყო დაბანდებული. მეორეს მხრით, სურვილი ჰქონდა საფრანგეთის ჯარისა და ხალხის წინაშე მოეხვეჭა სახელი და დიდება და ამ რიგად 1812 წელს ნაპოლეონ I დამარცხებისთვის შური ეძია.

დასასრულს, ცნობილი იყო, როგორა სძულდათ ნიკოლოზ I არა მარტო სოციალისტებსა და რადიკალებს, არამედ ზომიერ ბურჟუაზიულ ლიბერალებსაც კი: რუსეთის იმპერატორი სძულდათ, როგორც უმთავრესი დამკველი მთელი ევროპის რეაქციისა; ნაპოლეონ III იცოდა, რომ უკიდურესი რესპუბლიკელებიც კი ომს ნიკოლოზ I წინააღმდეგ დიდს თანაგრძნობით ეპყრობოდნენ. რაიცა შეეხება ინგლისს, მისი ეკონომიური და პოლიტიკური ინტერესები მოითხოვდნენ, ოსმალეთის იმპერია არავითარ შემთხვევაში არ დაღუპულიყო.

ომი რუსეთსა და ოსმალეთს შორის დაიწყო 1853 წელს; ოსმალეთის ფლოტი სასტიკად დამარცხდა სინოპში.

1854 წელს, გაზაფხულს, ინგლისმა და საფრანგეთმა ომი გამოუცხადეს რუსეთს; მოკავშირეების ფლოტი შავს ზღვაზე გაჩნდა და ინგლისის, საფრანგეთის და ოსმალეთის ჯარები (სევასტოპოლის) მახლობლად გადასხა. დაიწყო სევასტოპოლის ალყა, რომელიც თერთმეტ თვეს გაგრძელდა და რომელიც იერიშითა და ქალაქის აღებით ვათავდა (1855 წლის სექტემბერს). რამდენიმე ხნის შემდეგ რუსებმა (მცირე აზიაში) ოსმალეთის ციხე ყარსი აიღეს.

პ ა რ ი ზ ი ს ზ ა ვ ი.

ჯერ ისევ 1855 წლის თებერვალში ნიკოლოზ I გარდაიცვალა და ტახტზე მისი შვილი ალექსანდრე II ავიდა. სევასტოპოლის დამბობის შემდეგ ომის გაგრძელება უაზრო ხდებოდა. 1854 წელს ავსტრიის მუქარის გამო რუსეთის ჯარებმა დასტოვეს მალდავი და ვალახია, ოსმალეთის ორი პროვინცია, რომლებიც რუსებმა ომის დასაწყისში დაიპყრეს. მაშასადამე, ომი რუსეთის მხრით ამიერიდან მხოლოდ თავდაცვითი შეიძლებოდა ყოფილიყო, მოკავშირეებმა კი, თავის მხრით, ბევრი ხალხი და ფული დახარჯეს და მიაღწიეს თავიანთ უმთავრეს მიზანს: ოსმალეთის ხელშეუხებლობის გადარჩენას და შავ ზღვაზე რუსეთის სამხედრო ფლოტის მოსპობას. ზავი შეკრულ იქმნა პარიზში 1856 წელს. ამ ზავის მიხედვით რუსეთი ვალდებული ხდებოდა, სამხედრო ფლოტი არ გაეჩინა შავ ზღვაზე, ოსმალეთისთვის მიეცა ბესარაბია და დაებრუნებინა ყარსი. მოკავშირეებმა სევასტოპოლი დასტოვეს.

II ევროპა პარიზის ზავის შემდეგ. იტალიის გაერთიანება

ყირიმის ომის შემდეგ ნაპოლეონ III მნიშვნელობა ევროპაში ძლიან გაიზარდა. გამარჯვებამ მისი მდგომარეობა, ძალიან განა-

მტკიცა და საშუალება მისცა იტალიის საქმეებში ჩარეულიყო. იტალიის ხალხი გაერთიანების რამდენიმე ცდის შემდეგ (1848 წ.) კვლავინდებურად რამდენიმე მთავრობის ხელში იყო. წვრილი და საშუალო ბურჟუაზია (მსხვილი მრეწველობა იტალიაში თითქმის არ იყო) მომხრე იყო გაერთიანებისა, რომლის დროსაც შეიძლებოდა სავსებით დაუბრკოლებლად განვითარებულიყო ეკონომიური ცხოვრება; ქალაქის ხელოსნობა ღმერთმა ხალხი ისევე, როგორც გლეხობა, რომელსაც იტალიის ყველა სახელმწიფოებში ყოვლად მძიმე გადასახადებით ტყავს აძრობდნენ, აგრეთვე ცდილობდნენ არსებული წყობილების მოსპობას ღმერთიანებისაგან ათასნაირ სიკეთეს მოელოდნენ. განათლებული საზოგადოება არამც თუ შეწუხებული იყო უაზრო და ხეპრული პოლიციური თვითნებობით, რომელიც თითქმის ყველა იტალიანურ სახელმწიფოში იყო გამეფებული, იგი ამასთანავე ერთად განიცდიდა საშინელ დამცირებას იტალიის ხალხის ნაციონალური უძლეულების გამო, ამის გამო რევოლიუციონერების ქადაგება გაერთიანების საჭიროების შესახებ ხალხს ყველა ფენებში ცხოველ გამოხმაურებასა ჰპოულობდა.

1848 წლის ცდის შემდეგ არსებობდა ორი პროგრამა გაერთიანებისა. მამძინი, ძველი რადიკალი—რესპუბლიკანელი, რომელიც ემიგრანტად ლონდონში სცხოვრობდა და იქიდან ხელმძღვანელობდა რევოლიუციონურ მოძრაობას აპენინის ნახევარ კუნძულზე, ფიქრობდა, რომ იტალიაში არსებული ყველა მთავრობანი უნდა გაქვევებულ იქნან და დამყარდეს ერთი დემოკრატიული იტალიანური რესპუბლიკა. მეორე პროგრამით მთელი იტალია უნდა გაერთიანებულიყო ერთად ერთი სახელმწიფოს გარშემო, სადაც ნაციონალური იტალიური დინასტია მეფობდა, გაერთიანებულიყო ისე, რომ შექმნილიყო ერთი იტალიანური სამეფო: ეს სამეფო იყო სარდინიის სამეფო (სატახტო ქალაქი—ტურინი), რომელიც აპენინის ნახევარ-კუნძულის ჩრდილოეთით მდებარეობდა. მთელი სიძნელე მდგომარეობდა იმაში, რომ ავსტრიის ჯარები როგორმე განედევნათ აპენინის ნახევარ კუნძულის ორი მდიდარი ოლქიდან: ლომბარდიიდან და ვენეციიდან. ეს რომ მოხერხებულიყო, მაშინ იტალიის სხვა პატარა სახელმწიფოებიდან (ნეაპოლის, ტოსკანის, პარმის, მოდენის და ლუკკის) იქ გაბატონებული მეფეების განდევნა სულ ადვილი საქმე იქნებოდა. მაგრამ ავსტრიელების განდევნა მხოლოდ მაშინ მოხერხდებოდა, თუ იტალიის გაერთიანების საქმეში რომელიმე დიდი სხელმწიფო ჩაეროდა. სარდინიის სამეფოს მინისტრი გრაფი კავური, რომელიც იტალიის გაერთიანებას სარდინიის სამეფოს გარშემო ცდილობდა,

ქეთანხმდა ნაპოლეონ III, საფრანგეთის იმპერატორს, რომელიც რუსეთზე გამარჯვების შემდეგ (ყირიმის ომის დროს) ძლიერების უმაღლეს საფეხურამდე იყო მისული. ნაპოლეონ III არსებითად იტალიის სრული გაერთიანება არა სურდა; იგი მხარს უჭერდა რომის პაპის ბატონობას რომში და რომის ოლქში; იტალიის სრული გაერთიანება კი პაპს რომზე ბატონობას წართმევდა, რადგანაც რომის შეერთება მომავალ იტალიანურ სამეფოსთან აუცილებელი გახდებოდა. მაგრამ კავურსა და ნაპოლეონ III შორის დადებული შეთანხმება მდგომარეობდა იმაში, რომ ნაპოლეონ III დაეხმარებოდა ავსტრიელების გაგდებაში ლომბარდიიდან და ვენეციიდან და სამაგიეროდ სარდინიის სამეფოსაგან მიიღებდა საფიორს და ნიცას.

საფრანგეთისა და სარდინიის სამეფოს ომი ავსტრიასთან 1859 წელს მოხდა. ორი სისხლის მღვრელი დამარცხების შემდეგ (მაჯენტსა და სოლფერინოში) ავსტრიელებმა ზავი მოითხოვეს და ლომბარდია დაუთმეს (ვენეცია ჯერ ისევ მათ დარჩათ), ნაპოლეონ III სავონია და ნიცა მიიღო. ომის შემდეგ იტალიის ყველა სახელმწიფოებმა, ნეაპოლის სამეფოსა და რომის გარდა, თავიანთი მეფეები დაამხეს და შეუერთდნენ სარდინიის სამეფოს, რომელსაც მაშინვე იტალიის სამეფო ეწოდა. 1860 წელს ნეაპოლის სამეფოც შეუერთდა. სახალხო გამრმა და რევოლუციონერმა გარიბალდიმ, რომელმაც თავისი მოღვაწეობა მატროსობით დაიწყო, დიდი სახელი მოიხვეჭა გამრმული საქმეებით 1848 წლის რევოლუციის დროს, რომელიც 1849 წლის რეაქციის დროს სამშობლოდან გაიქცა, მხურვალე მონაწილეობა მიიღო ავსტრიელების წინააღმდეგ წარმოებულ ომში 1859 წ.—აი ამ გარიბალდიმ ათასამდე მოხალისე შეაგროვა, მოკლე ხანში თითქმის უბრძოლველად ნეაპოლში გაბატონებული მეფე გააძევა და ნეაპოლის სამეფო იტალიას შეუერთა. ამის შემდეგ იტალიის სამეფოს გარეშე მხოლოდ ვენეცია და რომი დარჩებოდნენ. მაგრამ ვენეციაში ავსტრიელება იდგნენ, რომში კი ფრანგები რომლებიც მხარს უჭერდნენ პაპის ხელისუფლებას.

იმის გასაგებად, თუ საბოლოოდ იტალიის სამეფომ როგორ დაიპყრო ეს ორი ქალაქიც, უნდა მივმართოთ მეორე მძლავრ გამაერთიანებელ მოძრაობას, რომელიც სწორედ ამ წლებში გერმანიაში იწყებოდა.

III გერმანიის გაერთიანება. ბისმარკი.

მოთხოვნები, რომლებიც, როგორც უკვე დავინახეთ, გერმანიაში მე-XIX-ე საუკუნის დასაწყისიდანვე ისმოდა და 1848 წ. მარ-

ტის რევოლუციის დასაწყისში ფართოდ გავრცელდა განსაკუთრებით წვრილ, საშუალო და მსხვილ ბურჟუაზიაში,—მდგომარეობდა იმაში, რომ, ჯერ ერთი, მოესპო დანაწილება ქვეყნისა, შეექმნა მთლიანი სახელმწიფო და, მეორეც, ბოლო ნოელო მართვა-გამგეობის თვითმპყრობელური ფორმისთვის, რომელიც ჯერ კიდევ განცალკევებულად არსებულ გერმანულ სახელმწიფოებში იყო გამეფებული. მომავალი გაერთიანებული გერმანია რომ კონსტიტუციური ქვეყანა იქნებოდა და არა თვითმპყრობელური, ამაში ეჭვი არავის შეჰქონდა, 1848 წლის რევოლუციამ რომ იფეთქა, ორივე ეს მოთხოვნა ერთბაშად იქმნა წამოყენებული. პირველ ხანებში, როდესაც რევოლუცია გამარჯვებულად ითვლებოდა, კონსტიტუციის შემოღების მოთხოვნა მაშინათვე დაკმაყოფილდა როგორც პრუსიაში, ისე სხვა გერმანული სახელმწიფოებში; ის მოთხოვნა კი, რომელიც გერმანიის გაერთიანებას შეეხებოდა და რომელსაც ყველაზე მეტად მხარს უჭერდა ეგრედ წოდებული „ფრანკფურტის პარლამენტი“, დაუკმაყოფილებელი დარჩა; ხოლო როდესაც, უკვე რეაქციის დასაწყისში (1849 წელს), ფრანკფურტის პარლამენტი დაითხოვეს,—გერმანიის გაერთიანებაზე დროებით ლაპარაკიც კი შესწყდა, რეაქცია ყოვლის წლით ძლიერდებოდა. კონსტიტუციები, რომლებიც თითქოს სხვა და სხვა გერმანულ სახელმწიფოში შემოიღეს, ან სრულიად გააუქმეს (როგორც, მაგალითად ავსტრიაში 1851 წ.), ან დაამახინჯეს და საშინლად რეაქციონურად შესცვალეს (მაგ., პრუსიაში); ერთხანად აღადგინეს შეიძლო ეფიქრა, მალე რევოლუციის ნასახიცი კი აღარ დარჩებაო. მაგრამ ნამდვილად მოთხოვნილებანი, რომლებიც მცხოვრებთა ფართო მასების ეკონომიურმა და პოლიტიკურმა საჭიროებებმა გამოიწვიეს, დროებითი ხასიათის მარცხის გამო ვერ მოისპობოდა. რამდენიმე წელიწადი გავიდა და ეს მოთხოვნილებანი გერმანიაში ისევ გაისმა. განსაკუთრებით მძლავრად დაისვა საკითხი გერმანიის პოლიტიკურ გაერთიანების შესახებ. საფრანგეთის გაძლიერება ყირიმის ომის შემდეგ, მოუსვენარი და მოხერხებელი პოლიტიკა ნაპოლეონ III, დასასრულ, მისი გამარჯვება ავსტრიაზე 1859 წელს,—ყოველივე ეს გერმანულ საზოგადოებას აშინებდა და აფიქრებინებდა, სანამ გერმანია გაერთიანებული არ არის, იგი ადვილად შეიძლება უცხოელების თავდასხმის მსხვერპლი გახდესო. მეორეს მხრით, იტალიის გაერთიანება გერმანიაში ძლიერ შთაბეჭდილებას ახდენდა. პროპაგანდა გაერთიანების შესახებ ჟურნალებსა და გაზეთებში უფრო გულმზურვალედ სწარმოებდა, ვიდრე 1848 წლის წინ. მხოლოდ ამჟამად ამ აზრის განხორციელებას ხელი მოჰქიდა პრუსიის მთავრო-

ბამ, რომლის სათავეშიც 1862 წლიდან დადგა უახლოესი ისტორიის ყველაზე გამოჩენილი და შესანიშნავი დიპლომატთაგანი და სახელმწიფო მოღვაწეთაგანი—ოტტო ფონ ბისმარკი.

ბისმარკი პრუსიის ძველი აზნაურის გვარის შთამომავალი იყო; 1848 წელს, რევოლუციის ხანაში, თავდაპირველად მან თვისი აუღაგმავი რეაქციონური საქციელით მიიპყრო ყურადღება. მაგრამ ბისმარკი იყო არა მარტო დიდი ტემპერამენტის ადამიანი, არამედ ამასთანავე ერთად დიდი ნებისყოფისა და დიდი, ნათელი შორსმჭვრეტელი გონების ადამიანიც. იუნკრული, თავდა-აზნაურული რეაქციონური განწყობილება მას მალე დაეკარგა, თუმცა გულის სიღრმეში ის ბოლომდის კონსერვატიული, ძველი ადათების პრუსიულ აზნაურად და მონარქისტად დარჩა..

მაგრამ მან დროის მოთხოვნილება გაიგო; მან გაიგო, რომ გარდაუვალი საჭიროებანი გერმანიის გაერთიანებას მოითხოვენ და, თუ პრუსიის მეფე ამ საქმეს ხელს მოჰკიდებს, ამით პრუსია და პრუსიის მონარქია მხოლოდ მოიგებს. რაკი ამ თვალსაზრისზე დადგა, ბისმარკმა გერმანიის გაერთიანების საქმეს მთელი თავისი დიდი ნიჭი და რკინის ნებისყოფა შესწირა. მე-50-ე წლებში ბისმარკი გერმანიის გაერთიანების საქმეს უკვე სულ სხვანაირად უცქეროდა. იგი სწორედ მაშინ დარწმუნდა, რომ გერმანია, რაც უნდა წინააღმდეგობა გაეწიათ, მაინც გაერთიანდებოდა, რადგანაც მეტის მეტად სერიოზული ეკონომიური და პოლიტიკური მიზეზები ამ გაერთიანებას აუცილებლად ხდიდა; მაშასადამე, თუ სწორედ პრუსია მოჰკიდებდა ხელს გერმანიის გაერთიანებას, მოგებითაც სწორედ პრუსია მოიგებდა. ბისმარკმა იცოდა, რომ გერმანიის გაერთიანების საკითხში ორი პარტია არსებობდა: „დიდი-გერმანული“, რომელსაც სურდა, რომ მომავალ გაერთიანებულ გერმანიაში ავსტრიაც შესულიყო, და „მცირე-გერმანია“, რომელიც თხოულობდა ყველა გერმანულ სახელმწიფოთა გაერთიანებას უაღსტრად. პირველ შემთხვევაში ავსტრია მოიგებდა, მეორე შემთხვევაში—პრუსია. ბისმარკმა სავსებით მცირე-გერმანულ პარტიას დაუჭირა მხარი, რაწამს 1862 წელს პრუსიის პირველ მინისტრად გახდა, მან ძალიან კარგად იცოდა, რომ ეს ძნელი საქმე იყო, უპირველესად ყოვლისა მოსალოდნელი იყო ბრძოლა ავსტრიასთან, რომელსაც არა სურდა ნებაყოფლობით გერმანიის კავშირიდან გასულიყო და მომავალ გაერთიანებულ გერმანულ სახელმწიფოში პირველი როლი პრუსიისთვის დაეტოვებინა. შემდეგ, გართულება მოსალოდნელი იყო საფრანგეთისა და რუსეთის მხრით, რომლებსთვისაც უფრო ხელსაყრელი იყო, რომ მათ

გვერდით დანწილებული პატარ-პატარა სამთავროები ყოფილიყო და არა მთლიანი, ძლიერი გერმანია. ბისმარკს ეშინოდა, რომ საფრანგეთი ან რუსეთი ან ორივენი ერთად საქმეში ჩარეოდნენ და გერმანიის გაერთიანებას ხელს შეუშლიდნენ. დასასრულ, თვით პრუსიაში მე-60-ე წლების დასაწყისში (პრუსიის სეიმში) ხანგრძლივი შეჯახება დაიწყო ლიბერალურ დეპუტატებსა და მთავრობას შორის. საქმე იმაშია, რომ ლიბერალური ბურჟუაზია, რომელიც თავისი პოლიტიკური გავლენის გაფართოებისთვის იბრძოდა, გაბრაზებული იყო მთავრობაზე, რომელიც, მაუხედავად საკონსტიტუციო კანონებისა, ბიუჯეტს გარეშე აუარებელ ფულსა ხარჯავდა ჯარზე, თუმცა სეიმი ამ ხარჯებს მუდამ ეწინააღმდეგებოდა. მეფე ვილჰელმ I, რომელიც ტახტზე 1861 წელს ავიდა, უკვე 64 წლის მოხუცი იყო. ხანგრძლივი ბრძოლა სეიმის წინააღმდეგ ზოგჯერ მასში სასოწარკვეთილებას იწვევდა; მაგრამ, მეორეს მხრით, ჯარის გაძლიერებაზე და შეიარაღებაზე მაინც უარს ვერ აცხადებდა.

ასეთი იყო ის მძიმე პირობები, როდესაც ბისმარკმა (რომელიც ამ დრომდე პრუსიის ელჩად იყო ჯერ პეტერბურგში და მერე პარიზში) პრუსიის პირველი მინისტრის ადგილი დაიჭირა. ეს 1862 წელს მოხდა. უპირველესად ყოვლისა ბისმარკმა ვილჰელმ I ურჩია უარი არ ეთქვა ტახტზე, რასაც იგი სერიოზულად აპირებდა. ბისმარკი დარწმუნებული იყო, რომ შეტაკება სეიმთან მონარქიისთვის არავითარ საფრთხეს არ წარმოადგენდა და, თუ პრუსიის არმია, ხელახლად შეიარაღებული და გაძლიერებული, გერმანიას გააერთიანებდა, მაშინ პრუსიის მინისტრების არა კონსტიტუციურ საქციელს ლიბერალური ბურჟუაზიაც დაივიწყებდა და აპატიებდა. გერმანია კი, ბისმარკის აზრით, მხოლოდ ძალით შეიძლება გაერთიანებულიყო, გარეშე ომის საშუალებით, „სისხლითა და მახვილით“, როგორც თითონ ამბობდა. მართლაც, გერმანიის გაერთიანება სამამაომმა დააჩქარა: პრუსიის ომმა დანიის წინააღმდეგ (1866 წელს) და საფრანგეთის წინააღმდეგ (1870—1871 წ.წ.). რა თქმა უნდა, ეს ომებიც რომ არა ყოფილიყო, რომ არა ყოფილიყო თვით ბისმარკიც, ადრე თუ გვიან გერმანია მაინც გაერთიანდებოდა, რადგანაც გარდაუვალი ეკონომიური მოთხოვნილებანი ამ გაერთიანებას აუცილებლად ხდიდნენ. ბისმარკმა საქმე მხოლოდ დააჩქარა.

ომი დანიის წინააღმდეგ.

პირველი ომი, რომელიც ბისმარკმა დაიწყო, იყო ომი დანიის წინააღმდეგ. დანიას დიდი ხანია ხელთ ეპყრო ორი ოლქი (შლესვიცი

და ჰოლშტინია), რომელიც მთლად გერმანელებით იყო დასახლებული (შლეზვიგის ჩრდილოეთი ნაწილის გარდა). რაც უფრო მეტად ძლიერდებოდა გერმანულ საზოგადოებაში ნაციონალური გამაერთიანებელი მოძრაობა, მით უფრო მკვეთრად და მოუთმენლად ისმოდა ხმები, „ჩამოშორებული ძმები გერმანულ სამშობლოს შეეფუტოთო“, სხვანაირად რომა ვსთქვათ, შლეზვიგი და ოლშტინია დანიას წავართვათო. 1848—1849 წ. წ., საერთო აღელებების დროს, პრუსიის მეფემ ფრიდრიხ—ვილჰელმ IV, როგორც უკვე ვსთქვით, სცადა, შლეზვიგი და ჰოლშტინია დანიისთვის წაერთმია, — მაგრამ არაფერი გამოვიდა, ეხლა, 1864 წელს, ბისმარკმა გადასწყვიტა ესარგებლა იმ ცვლილებით, რომელიც სამეფო ტახტის მემკვიდრეობაში მოხდა, და დანიის წინააღმდეგ ომი დაეწყო. იმან წინდაწინვე იცოდა, რომ ომი გერმანიის ფართო საზოგადოების წრეებში ძალიან პოპულიარული იქნებოდა და რომ პრუსია, რომელიც დანიას უშუალოდ საზღვრავდა, ამით მხოლოდ მოიგებდა. მაგრამ ავსტრიის იმპერატორმა ფრანც-იოსებმა, რომელიც დიდის ეჭვით უცქერდა ბისმარკის მოღვაწეობას, გადასწყვიტა პრუსიასთან ერთად მიეღო მონაწილეობა ომში, რათა საშუალება მისცემოდა ნადავლით ესარგებლა.

ომი 1864 წლის გაზაფხულს დაიწყო. ავსტრია-პრუსიის შეერთებულმა ძალებმა ძალიან ადვილად დაამარცხეს დანია და შლეზვიგი და ჰოლშტინია დაიპყრეს. ომამდე ნადავლის გაყოფის ასეთი გეგმა იყო დასახული: პრუსიას შლეზვიგი უნდა მიეღო, ავსტრიას—ჰოლშტინია. მაგრამ ომის ვაჭავებისთანავე ძალიან მალე გამოიჩინა, რომ ბისმარკს ჰოლშტინიის მიცემა სრულიადაც არა სურდა. უფრო მეტიც. ბისმარკი დიდხანია დარწმუნებული იყო, რომ ადრე თუ გვიან ავსტრიასთან ომი უნდა მოსვლოდა, რადგანაც ავსტრია არავითარ შემთხვევაში ნებაყოფლობით არ დასთანხმდებოდა, რომ გერმანია პრუსიის გარშემო გაერთიანებულიყო; ბისმარკმა გადასწყვიტა, რომ ავსტრიასთან ომის დრო დადგა და მზადებას შეუდგა.

პრუსიის ომი ავსტრიის წინააღმდეგ.

(1866 წ.).

ბისმარკისთვის ეს ადვილი საქმე არ იყო. ყველაფერი ისე უნდა მოეწყო, რომ არც რუსეთს, არც საფრანგეთს პრუსიისთვის ხელი არ შეეშალათ, როდესაც ის ავსტრიას ომს დაუწყებდა. მართალია, რუსეთის მხრით ნაკლები შიში ჰქონდა. ჯერ ერთი, 1863 წ., პოლონე-

თის აჯანყების დროს, ბისმარკმა მეტად მეგობრული პოზიცია დაიკავა რუსეთის მთავრობის მიმართ და ამით რუსეთ-პრუსიის ოფიციალური დამოკიდებულებანი ძალიან განამტკიცა; მეორეც, ყირიმის ომის შემდეგ, რუსეთის მთავრობას (იმპერატორ ალექსანდრე II მეთაურობით) ვერ შეეძლო დაევიწყებინა ავსტრიის მტრული განწყობილება; ძნელი საფიქრებელი იყო, რუსეთი ავსტრიას დახმარებოდა იმ შემთხვევაში, თუ პრუსია ავსტრიას ომს გამოუცხადებდა. მესამეც, საზოგადოდ რუსეთი ყირიმის ომის შემდეგ იმდენად ვერ მომაგრდა, რომ ახალ შეტაკებაში მონაწილეობა მიეღო. ამ რიგად ბისმარკს შეეძლო რუსეთის არ შეშინებოდა. სამაგიეროდ ძალიან აწუხებდა საფრანგეთი.

ნაპოლეონ III უკვე 1865 წლიდან იცოდა, რომ ომი პრუსიასა და ავსტრიის შორის აუცილებელი იყო. ბისმარკს სურდა მომავალი ომის დროს საფრანგეთის ნეიტრალიტეტი უზრუნველყო და ამიტომ დიდს დათმობაზე სთანხმდებოდა. იგი-მხათ-იყო წინააღმდეგობა არ გაეწია, თუ საფრანგეთი პატარა სამთავროს ლიუქსემბურგს შეიერთებდა. მაგრამ ნაპოლეონ III უფრო მეტზე ოცნებობდა, მას სურდა შეერთება, მაგ., ბელგიისა,—საზოგადოდ ის ბისმარკთან შეთანხმებას არა ჩქარობდა, რადგანაც ფიქრობდა, რომ ავსტრია და პრუსია დიდხანს იომებდნენ; პრუსიას კიდევ რომ გაემარჯვა იმდენად დასუსტებული იქნებოდა, რომ საფრანგეთის იმპერატორს შეეძლო თავისი დამზადებული ჯარით დიდი მოთხოვნილებანი წაეყენებინა პრუსიისთვის. ბისმარკი ძალიან კარგად ხედავდა, რამდენად სახიფათო იქნებოდა, თუ ომი ავსტრიასთან გაჭიანურდებოდა. თვით პრუსიაში ავსტრიის წინააღმდეგ ომი არავისა სურდა, იგი ძმათა სისხლის ღვრად მიაჩნდათ, პრუსიის სეიმში ოპოზიცია მთავრობის წინააღმდეგ გამოსვლებს ისევ აწარმოებდა. ბისმარკსა სურდა ომი რაც შეიძლება ხანმოკლე გაეხადა, ამიტომ გადასწყვიტა, კავშირი შეეკრა იტალიასთან: იგი იტალიის მეფეს ვიქტორ-ემმანუილს დაჰპირდა, იმ შემთხვევაში, თუ იტალია პრუსიასთან ერთად დაიწყებს ომს ავსტრიის წინააღმდეგ, პრუსია ზავს არ ჩამოავდებს იმ დრომდე, სანამ ავსტრია იტალიას არ დაუთმობს ვენეციას, რომელიც ჯერ ისევ ავსტრიელებს უჭირავთო. ბისმარკისთვის ეს კავშირი საჭირო იყო იმიტომ, რომ ავსტრიის ძალები გაეყო სამხრეთსა (იტალიის საზღვარსა) და ჩრდილოეთს (პრუსიის საზღვარს) შორის და ამით ავსტრიის ჯარი დაესუსტებინა. მცირეოდენი ყოყმანის შემდეგ მეფე ვიქტორ-ემმანუელ II გადასწყვიტა პრუსიასთან კავშირი შეეკრა. ომი 1866 წლის გაზაფხულს დაიწყო, სამხრეთით ავსტრიელებმა

დაამარცხეს იტალიის როგორც ჯარი, ისე ფლოტი, სამაგიეროდ ჩრდილოეთით პრუსიელები შეიჭრნენ ავსტრიაში და ავსტრიელები საშინლად დაამარცხეს ბრძოლაში, რომელსაც კენიგგრეცის ბრძოლა ეწოდება. პრუსიის ჯარის მთავარ-სარდალ მოლტკეს და სხვა გენერლებს სურდათ უკან დახეულ ავსტრიის ჯარს დასდევნებოდნენ, გამარჯვება დაემთავრებინათ და ვენაში შესულიყვნენ, მაგრამ ბისმარკი ამ განზრახვას მტკიცედ წინააღმდეგა. მან გადასწყვიტა ავსტრიასთან ძალიან ლმობიერი ზავი ჩამოეგდო, რადგანაც, ჯერ ერთი, სურდა ომი მალე გაეთავებინა, ვინაიდან ნაპოლეონ III სწორედ ომის ხანგრძლივობის იმედი ჰქონდა, მეორეც, ბისმარკს სრულიადაც არა სურდა დანგრევა ავსტრიისა, რომელიც მას უკვე მაშინ გერმანიის მომავალ მოკავშირედ მიაჩნდა. ბისმარკისთვის უმთავრესად ის იყო საჭირო, რომ ავსტრია გერმანიის საქმეებში აღარ ჩარეულიყო. ფრანც-იოსებმა ეს პირობები მიიღო და დასთანხმდა გადაეხადა პატარა კონტრიბუცია (200 მილიონი ტალერი). იტალიამ ვენცია მიიღო. დანარჩენი პირობებიც ავსტრიისთვის მისაღები იყო. ზავი ჩამოეფარდა ძალიან მალე, კენიგგრეცის ბრძოლის შემდეგვე. ავსტრია-პრუსიის ეს ომი სულ ექვს კვირას ვაგრძელდა. ომის შემდეგ, 1867 წელს, ბისმარკის თაოსნობით დაარსდა ჩრდილოეთ-გერმანიის კავშირი, რომელშიაც შევიდნენ ყველა გერმანელი სახელმწიფოები, გარდა სამხრეთის ოთხისა: /ჭესსენისა, ბავარიისა, ვიურტემბერგისა და ბადენისა. / კავშირის სათავეში ჩადგა პრუსიის მეფე, რომელიც კავშირის ყველა შეიარაღებულ ძალთა მთავარ-სარდალად გადაიქცა. კავშირში შესულმა სახელმწიფოებმა შეინარჩუნეს სრული დამოუკიდებლობა თავიანთ შინაურ საქმეებში, მაგრამ მთელი კავშირის საერთო კანონებს აწესებდა საკავშირო რეისტაგი, რომელსაც მცხოვრებლები საყოველთაო ხმის მიცემით ირჩევდნენ, და საკავშირო საბჭო, რომლის წევრებსაც კავშირში შესულ სახელმწიფოთა მთავრობები ნიშნავდნენ.

Handwritten signature or mark

IV უკანასკნელი წლები მეორე იმპერიისა საფრანგეთში.

პრუსიის გამარჯვება და ჩრდილოეთ-გერმანიის კავშირის შექმნა საფრანგეთში ისე მიიღეს, როგორც სასტიკი დამარცხება საფრანგეთის საიმპერატორო მთავრობისა, საფრანგეთმა ვერაფერი მიიღო, ვერ დაიჭირა ლიუქსემბურგიც კი, რომელსაც ომამდე ბისმარკი საფრანგეთს სთავაზობდა ნეიტრალიტეტისთვის. მოულოდნელად მალე გათავებულმა ომმა პრუსიასა და ავსტრიის შორის ნაპოლეონ III სა-

შუალემა არ მისცა თავისი მოთხოვნებიანი დროზე წამოეყენებინა. გარდა ამისა, ჩრდილოეთ-გერმანიის კავშირი გერმანიის იმპერიის შექმნის პირველი ნაბიჯი იყო. ამ რიგად, საფრანგეთისვის სახიფათო მეზობელი ჩნდებოდა, ახალი ძლიერი იმპერია იქნებოდა. არსებითად ეს იყო პირველი სერიოზული მარცხი ნაპოლეონ III საგარეო პოლიტიკაში. ამ მარცხს მალე მეორე მარცხი მოჰყვა. ჯერ ისევ 1862 წლიდან ნაპოლეონ III ვითომდა საფრანგეთის ფინანსიური პრეტენზიების დასაცავად ომი დაუწყო მექსიკას (ცენტრალური ამერიკა), სადაც ხანგრძლივი ბრძოლა სწარმოებდა საფრანგეთის ჯარსა და რესპუბლიკელებს შორის. ნაპოლეონ III მექსიკაში „მექსიკის იმპერატორად“ გაგზავნა ავსტრიის ერცჰერცოგი მაქსიმელიანე, რომელსაც საფრანგეთის მთავრობის ვასალისა და სურვილის აღმასრულებლის როლი უნდა შეესრულებინა. ნაპოლეონ III დაინახა, რომ გაუთავებელი ომი არავითარ შედეგს არ იძლეოდა. მას სურდა მთელი თავისი ყურადღება ევროპიული საქმეებისკენ მიეპყრო და ამიტომ თავისი ჯარები მექსიკიდან გაიწვია. ამის შემდეგ მექსიკის რესპუბლიკელებმა მაქსიმელიანე დაატყვევეს და დახვრიტეს (1867 წ.) ასეთი დასასრული მექსიკის ავანტიურისა, რომელიც საფრანგეთის ხალხს ძალიან ძვირად დაუჯდა, დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა როგორც ბურჟუაზიაში, ისე მუშებში და გლეხებშიაც.

გარეშე მარცხის გამო საფრანგეთში თანდათან იმპერატორის მთავრობის წინააღმდეგ უკმაყოფილება იზრდებოდა. უკმაყოფილების მიზეზი წინათაც ბევრი იყო, მაგრამ მაშინ, 1866—67 წ. წ. ეს უკმაყოფილება ძალიან სუსტად იჩინდა თავსა. სამრეწველო ბურჟუაზია უკმაყოფილო იყო იმ სავაჭრო ხელშეკრულებიან, რომელიც ნაპოლეონ III ინგლისთან დასდო „თავისუფალი ვაჭრობის“ საფუძველზე; საფრანგეთის მრეწველები ინგლისელების განმანადგურებელ კონკურენციას უჩიოდნენ. ვაჭრობისა და ფინანსიური კაპიტალის წარმომადგენლები სჩიოდნენ, რომ მეტის მეტად პირადი ხასიათი იმპერატორის საგარეო პოლიტიკისა ხშირად ზიანებელი და საზარალო ხდებოდა. ინტელიგენცია უკმაყოფილო იყო პოლიტიკური თავისუფლების მოსპობით, პოლიციის თვითნებობით და ჯაშუშობით, იმ დიდი გავლენით, რომელიც სამღვდლოებამ დაბაღ, საშუალო და უმაღლეს სკოლაშიც კი მოიპოვა. მუშათა კლასში პირველად 1848 წლის ივნისის აჯანყების შემდეგ, მაშასადამე ოცი წლის შემდეგ, თავი იჩინა ეკონომიური ინტერესების დაცვის სურვილმა. გახშირდა გაფიცვები და თვით გაფიცვებიც უფრო მწვავე გახდა. ბრძოლა ეკონომიური ექსპლოატაციის წინააღმდეგ იწვევდა მუშათა კლასის ხშირ შე-

ტაქებას პოლიციასთან და ჯართან და შეგნებას თავისი სრული პოლიტიკური უუფლებობისას. მართალია, 1864 წელს გაუქმდა კანონი რომლის ძალითაც გაფიცვაში მონაწილეობისთვის ციხეში ამწყვედებდნენ, მაგრამ, ამისდამიუხედავად, შრომისა და კაპიტალის შეტაკების დროს ხელისუფლება ყოველთვის კაპიტალის მხარეს იჭერდა. საქარხნო ინსპექცია მაშინ სიფრანგეთში არ არსებობდა. არ არსებობდა აგრეთვე საქარხნო კანონმდებლობა, რომელსაც შეეძლო ცოტათი მაინც დაეცვა მუშათა თავაშეებული ექსპლოატაცია, მათი ძალ-ღონე და ჯანმრთელობა. პირველი ინტერნაციონალის გავლენა, მიუხედავად დიდი დაბრკოლებებისა, საფრანგეთში მაინც შეიჭრა; მუშათა კლასის ყველაზე მოწინავე ელემენტები (განსაკუთრებით პარიზსა და ლიონში) ინტერნაციონალზე ძალიან დიდს იმედებს ამყარებდნენ.

პირველი ინტერნაციონალი და მუშათა კლასის საფრანგეთში.

X პირველი ინტერნაციონალი (მუშათა საერთაშორისო საზოგადოება) ლონდონში დაარსდა 1864 წ. ამასთანავე ამ ორგანიზაციის იდეური სულის ჩამდგმელი კარლ მარქსი იყო. ინტერნაციონალის ამოცანა იყო მუშათა კლასისური თვითშემეცნების გაღრმავება, „მუშათა კლასის მსოფლიო სოლიდარობის განვითარება ექსპლოატატორთა, კლასის წინააღმდეგ მომართულ ბრძოლაში“; პოლიტიკური ხელისუფლების დაპყრობა ინტერნაციონალის ბელადების მიერ მუშათა კლასის უპირველეს საქიროებად იქმნა გამოცხადებული. ინტერნაციონალი იდეურად ხელმძღვანელობდა თავის „გენერალურ საბჭოს“ და ამასთანავე ერთად ფართო თვითმოქმედების უფლებას ანიჭებდა იმ ნაციონალურ უჯრედებსა და ჯგუფებს, რომლებიც ამ ორგანიზაციაში შედიოდნენ. კერძოდ საფრანგეთის მუშათა კლასის მოწინავე ელემენტები ინტერნაციონალის მხურვალე მომხრეები იყვნენ. ინტერნაციონალის ზედგავლენით ძველი რევოლუციონური ტრადიციები საფრანგეთის მუშათა კლასში კვლავ იღვიძებდა.

ოპოზიციის ზრდა.

ასეთი იყო საქმის მდგომარეობა, როდესაც ზემოხსენებულმა მარქსებმა ნაპოლეონ III საგარეო პოლიტიკაში მე-19-ე საუკუნის მე-60-ე წლების დასასრულს ოპოზიცია იმპერიის წინააღმდეგ გაცხოველეს. 1868 წ. ერთს პოლიტიკურ პროცესზე ახალგაზდა ვეჟილ-

მა გამბეტტამ წარმოსთქვა სიტყვა, რონელშიაც იერაიში მიიტანა მთავრობაზე და საყვედურით მოიგონა 1851 წლის 2 დეკემბრის გადატრიალება, რომელმაც ნაპოლეონ III ხელისუფლება მისცა. ამ სიტყვამ საზოგადოების ფართო წრეებზე ღრმა შთაბეჭდილება მოახდინა. ამავე დროს გამოცოცხლდა პრესა, რომელიც აქამდის ან დადუმებული იყო, ან მთავრობას ქება-დიდებას ასხამდა. მთავრობას კი ველარ შეეძლო ისე სასტიკად მოქცეულიყო, როგორც წინათ იქცეოდა. 1869 წ. მოხდა საკანონმდებლო კორპუსის არჩევნები. მიუხედავად პოლიციური ზომებისა ოპოზიციამ იმდენი თავისი წარმომადგენელი გაიყვანა, რამდენიც უწინ არასოდეს არა ჰყოლია. მართალია, ოპოზიცია უმცირესობას შეადგენდა, მთავრობამ საკანონმდებლო კორპუსში თავის მომხრეთა უმრავლესობა გაიყვანა, მაგრამ ამ არჩევნებმა ცხადჰყო, რომ უკმაყოფილება ხალხში იზრდებოდა. ნაპოლეონ III გადასწყვიტა ცოტა რამ დაეთმო: ყურნალებისა და გაზეთების მდგომარეობა ცოტა შეამსუბუქა, საკანონმდებლო კორპუსის უფლებები გაათავოთოვა და 1870 წლის დასაწყისში მინისტრად დანიშნა ყოფილი რესპუბლიკელი ოლლივიე, რომლისგანაც, როგორც მოლაღატისგან, რესპუბლიკანური პარტია თუმცა გაიმიჯნა, მაგრამ რომელიც მაინც რეფორმების მომხრედ და ლიბერალად ითვლებოდა. ოლლივიეს დანიშნისთანავე მთავრობის საწინააღმდეგო დიდი დემონსტრაცია მოხდა (იმის გამო, რომ იმპერატორის ნათესავმა, პრინცმა პიერ ბონაპარტემ ერთი ყურნალისტი მოჰკლა); დემონსტრაციაში რამდენიმე ასი ათასმა კაცმა მიიღო მონაწილეობა. მთავრობა უფრო მეტად და მეტად ლეღავდა.

მართალია, მთავრობას ჯერ კიდევ შეეძლო გლეხობისა და ბურჟუაზიის ზოგიერთი წრეების დახმარების იმედი ჰქონოდა; მაგალითად, ნაპოლეონ III მოაწყო ხალხის საყოველთაო დაკითხვა, იწონებს თუ არა მთავრობის სხვა და სხვა „რეფორმებს“ და ამ დაკითხვამ ხმების უმრავლესობა იმპერიას მისცა, მაგრამ სასახლეში და თვით მთავრობაში დარწმუნებული იყვნენ, რომ დინასტიის გადაარჩენა მხოლოდ ახალ ძლევამოსილ ომს შეეძლო. „ომი საჭიროა, რომ ამ ბავშვმა იმეფოს“, ამბობდა ევგენია, ნაპოლეონ III ცოლი, თავისი შვილის შესახებ. უკვე ეს გარემოება ევროპაში მღელვარებასა ჰქმნიდა; შიშობდნენ, რომ ნაპოლეონ III ყოველ წუთს შეეძლო თავისი ტახტის გასამტკიცებლად პრუსიისთვის ომი გამოეცხადებინა. უფრო უარესი იყო ის, რომ იმ დროს თვით პრუსიაშიც საფრანგეთთან ომი სასარგებლოდ მიაჩნდათ; გავლენიან წრეებში ფიქრობდნენ, რომ ეს

ომი ხელს შეუწყობდა სანუკვარ საბოლოო მიზნის გერმანიის გაერთიანების მიღწევას. ამ გავლენიანი წრეების საათავეში ბისმარკი იღვა.

V 1870 წლის ომი.

პრუსია 1870 წლის ომის წინ.

† ავსტრიასთან ომისა და გამარჯვებისა (1866 წ.) და ჩრდილოეთ გერმანიის კავშირის შექმნის შემდეგ ოპოზიცია ბისმარკის წინააღმდეგ დაცხრა როგორც პრუსიის სეიმში, ისე პრესაში. ბურჟუაზიის ფართო წრეებში მას სთვლიდნენ ადამიანად, რომელსაც შეეძლო გერმანიის ხალხის გაერთიანება დაევირგინებინა. მუშათა შორის, რა თქმა უნდა, მას ასეთი პოპულიარობა არა აქონდა მოხვეჭილი, მაგრამ მაშინ მას არც სოციალ-დემოკრატიული პარტიის სასტიკი მტრის რეპუტაცია ჰქონდა მოპოვებული, როგორც შემდეგ. გარდა ამისა, გამოჩენილი სოციალისტური აგიტატორის ლასსალის ზედგავლენით, გერმანიის მუშები გერმანიის გაერთიანების საქმეს ისე უცქეროდნენ როგორც მრეწველობის განვითარებისა და მუშა კლასის მდგომარეობის გაუმჯობესების აუცილებელ პირობას. ჩრდილოეთ-გერმანიის შიგნით ყველაფერი თითქოს დაწყნარებული იყო; ბისმარკი თავისი პოპულიარობის უმაღლეს წერტილამდე იყო მისული, — მაგრამ თავისი საქმე მას მაინც დამთავრებულად არ მიაჩნდა. ჩრდილოეთ-გერმანიის კავშირის გერმანიის იმპერიად გადასაქცევად საჭირო იყო შემოერთება კიდევ სამხრეთ გერმანიის სახელმწიფოებისა (ბავარიისა, ვიურტემბერგისა, ჰესსენისა და ბადენისა). ამის შესრულება კი არც ისეთი ადვილი საქმე იყო. გაერთიანება და თავიანთ დამოუკიდებლობის დაკარგვა არ უნდოდათ არა მარტო ადგილობრივ მთავრობებს; სამხრეთ-გერმანიის მცხოვრებლებიც, რომელთა შორისაც მიწადმოქმედება უფრო დიდს როლს ასრულებდა, ვიდრე მრეწველობა, გაერთიანების ისეთს საჭიროებას ვერა გრძნობდნენ, როგორც ჩრდილოეთში, სადაც მრეწველებიც, მუშებიც, საეაჭრო კაპიტალის წარმომადგენლებიც გერმანიის დანაწილების გამო ბევრს უხერხულობას განიცდიდნენ. გარდა ამისა, ბავარიაში, ვიურტემბერგში და ბადენში კათოლიკური ეკლესია სჭარბობდა, კათოლიკურ სამღვდლოებას ჩრდილოეთ-გერმანიის კავშირში შესვლა ეშინოდა და არა სურდა. შექმნა გერმანიის იმპერიისა, სადაც უმთავრესი როლი ლიუტერანულ პრუსიას ექნებოდა მინიჭებული.

ბისმარკი ანგარიშს უწევდა ყველა ამ დაბრკოლებებს; მან შეიტვისა აზრი, რომ მხოლოდ გარეშე მტერთან ომის საშუალებით შეიძლებოდა სამხრეთ-გერმანიის სახელმწიფოების წინააღმდეგობის ძლევა და მათი შეერთება გერმანიასთან. ამნაირ გარეშე მტრად ბისმარკს, ბუნებრივად, საფრანგეთი მიაჩნდა. იგი მტკიცედ იყო დაწმუნებული, რომ გარეშე მტრის თავდასხმის წინაშე მთელი გერმანიის ხალხი ჯაერთიანდებოდა და ყოველგვარი დაბრკოლებანი ერთბაშად მოიპობოდა.

1870—1871 წ.წ. ომი.

ამ რიგად, ორივე მხარეს ომი სურდა, თუმცა, რა თქმა უნდა, აშკარად ამას არც ერთი მათგანი ამბობდა. შემთხვევამ აფეთქება დააჩქარა. ისპანიაში (სადაც ღროებით მეფე არა ჰყავდათ) გადასწყდა ტახტზე აყევანათ ჰოგენცოლლერნთა ოჯახის პრინცი, პრუსიის მეფის ვილჰელმ I ნათესავი. საფრანგეთის მთავრობა ამ განზრახვას წინააღმდეგა და პრუსიის მეფეს საკმაოდ მკვახედ მოსთხოვა, რომ მის ნათესავს ტახტზე უარი ეთქვა. არჩეულმა პრინცმა უარი განაცხადა. მაშინ ნაპოლეონ III პრუსიის მეფეს მიჰპართა წინადადებით და მოსთხოვა გარანტიები, რომ ჰოგენცოლლერნი ისპანიის ტახტს შემდეგშია არ დაიჭერდნენ. ვილჰელმ I ასეთი გარანტიის მიცემაზე უარი განაცხადა, ბისმარკმა კი, რომელსაც სურდა საქმე რაც შეიძლება მალე მიეყვანა ბოლომდის, მეფის ეს უარი საფრანგეთის თავმოყვარეობისთვის შეურაცყოფელი სახით გამოაქვეყნა. ნაპოლეონ III ამას ომის გამოცხადებით უპასუხა (1870 წლის 20 ივლისს). ასე დაიწყო საფრანგეთ-პრუსიის ომი, რომელმაც მსოფლიო ისტორიაში ესოდენ დიდი როლი ითამაშა. საფრანგეთ-პრუსიის ომმა (1870—71 წ.წ.) არამც თუ ღრმა ცვლილებები შეიტანა მთელს ევროპულ პოლიტიკაში, მან შექმნა აგრეთვე ისეთი პირობებიც, რომლებიც ევროპის სახელმწიფოებს აიძულებდა, დაუსრულებლივ შეიარაღებულნი იყვნენ და თითქმის ყოველ თვე ახალი შეტაკების მოლოდინში ყოფილიყვნენ. შეიქმნა ის მდგომარეობა, რომელმაც საბოლოოდ უფრო საშინელი ომი გამოიწვია 1914—1918 წ.წ. წინასწარმეტყველური აღმოჩნდა სიტყვები რუსი პოეტის ნეკრასოვისა, რომელმაც საფრანგეთ-პრუსიის 1870 წლის ომის შესახება სთქვა: „ეს წელიწადი შვილისშვილებსაც ომებსა და უთანხმოებას, უმზადებს“.

ომი პრუსიისთვის ხელსაყრელ პირობებში დაიწყო. ჯერ ერთი, მის მხარეზე აღმოჩნდნენ ყველა გერმანული სახელმწიფოები (სამხრე-

თისა(კ), რასაც ნაპოლეონ III არ მოელოდა. მეორეც, მთელ ევროპაში დამნაშავედ სთვლიდნენ საფრანგეთს, რადგანაც ყველა ამ მოლაპარაკებას ისპანიის ტახტის შესახებ ისე უცქეროდნენ, როგორც საფრანგეთის იმპერატორის უბრალო საბაზიანობას; ბევრს ქვეყანაში (მაგ., ინგლისში) საერთო თანაგრძნობა პრუსიის მხარეზე იყო. მესამეც, მთელ გეომანიაში, ხალხის სხვადასხვა კლასებში, დიდი აღფრთოვანება დაიბადა. დაწყებულ ომს გერმანელები ისე უცქეროდნენ, როგორც თავდაცვით ომს. მეოთხეც, პრუსიის არმია, სამხედრო მინისტრის ფონ როონის და გენერალური შტაბის უფროსის მოლტკეს წყალობით, მშვენიერად იყო შეკავშირებული, შეიარაღებული და მომარაგებული; რიცხვით ის საფრანგეთის ჯარს სჭარბობდა, რადგანაც საფრანგეთში მაშინ ჯერ საყოველთაო ბეგარა არ იყო შემოღებული. რაიცა შეეხება საფრანგეთს, აქ საქმე გაცილებით უფრო ცუდად იყო. საიმპერატორო ბიუროკრატის უკანტროლო საქმიანობამ სამხედრო უწყებაში სრული არეუ-ღარევა შეიტანა. სამხედრო მინისტრს არა ჰქონდა ნამდვილი ცნობები იმის შესახებ თუ რამდენი ჯარისკაცი იყო პოლკებში (ნამდვილად და არა ქალაღზე). ჯარის მომარაგება ძალიან ცუდად იყო დაყენებული. გენერლები, რომლებსაც შესძლებოდათ მოლტკესა და მის შტაბთან შეჯიბრება, არა ჰყავდათ. ნაციონალური აღფრთოვანებაც არ არსებობდა, რადგანაც ხალხში თითქმის არავინ იცოდა, ომი რისთვის დაიწყო. მოკავშირენი საფრანგეთს სრულიად არ აღმოაჩნდა. ეს კიდევ ცოტაა, იტალიის მთავრობას იმედი ჰქონდა, რომ, თუ საფრანგეთი დამარცხდებოდა, იგი საფრანგეთის გარნიზონის რომიდან გაძევებას შესძლებდა და დაიკავებდა უკანასკნელ ქალაქს, რომელიც ჯერ კიდევ გაერთიანებული იტალიის ხელში არ იყო, რადგანაც იგი ხელთ ეპყრა პაპს, რომელსაც ფრანგები უჭერდნენ მხარას*). ინგლისიც საფრანგეთს უფრო ეჭვის თვალთ უცქეროდა, ვიდრე პრუსიას, რომელსაც იმ დროს არა ჰქონდა არც კოლონიები და არც ფლოტი და რომელიც მაშინ ინგლისელებს კონკურენციას არ უწყევდა არც ვაჭრობაში და არც მრეწველობაში. დასასრულს, რუსეთს არცა სურდა და არც შეეძლო დიდს ევროპულ ომში ჩარეულიყო, მით უფრო არა სურდა დახმარებოდა ნაპოლეონ III, რომელთანაც ყირიმის კამპანიის დროს ომობდა. ამრიგად, საფრანგეთი იძულებული გახდა მარტო შესჯახებოდა გერმანიის ძალებს თავისთვის არა ხელსაყრელ პირობებში. პირველი ბრძოლები 1870 წლის აგვისტოს მოხდა და ფრანგებისათვის საზარალოდ დამთავრდა. იმპერატორი ნაპოლეონ III

*) იტალიელებმა დაიკირეს კიდევ რამე 1870 წლის 20 სექტემბერს.

ჯარში მივიდა, მაგრამ უმაღლესი მთავარსარდლობა კმაინც თავის თავზე არ მიიღო. აგვისტოს უკანასკნელ რიცხვებში ნაპოლეონ III თავისი ჯარით ციხე სედანში მოამწყვდიეს. ალყის გარღვევა სცადეს, მაგრამ ვერას გახდნენ, და 1870 წ. 2 სექტემბერს იმპერატორი თავისი არმიით ტყვედ წაიყვანეს. რაწამს ეს ამბავი პარიზში გაიგეს, აჯანყებულმა ხალხმა იმპერატორი გადააყენა და რესპუბლიკა გამოაცხადა (4 სექტემბერს). ამ რესპუბლიკას (რომელიც საფრანგეთში დღემდის არსებობს) ისტორიაში მესამე რესპუბლიკა ეწოდება, რადგანაც პირველად ითვლება ის, რომელიც 1792 წელს გამოცხადდა, დიდი რევოლუციის დროს, მეორე რესპუბლიკად კი ის, რომელიც 1848 წლის 24 თებერვალს გამოცხადდა, თებერვლის რევოლუციის დროს.

1870—1871 წ.წ. ომის დასასრული.

1870 წლის 4 სექტემბერს გამოცხადებულმა დროებითმა მთავრობამ ბრძოლის ვაგრძელება გადასწყვიტა, მაგრამ პრუსიელები მაინც იმარჯვებდნენ. საფრანგეთის მეორე დიდი არმია, რომელსაც მარშალი ბაზენი სარდლობდა, ციხე მეცში ჩაჰკეტეს და იძულებული გახდა მტერს დანებებოდა (ოქტომბრის გასულს). პარიზს ალყა შემოარტყეს. დროებითი მთავრობის წევრმა ლეონ გამბეტტამ მოახერხა და პაეროსტატით პარიზიდან გაფრინდა. ქალაქ ტურში ჩამოეშვა და იქ ახალი არმიის მოწყობას შეუდგა, მაგრამ ახალს, გამოუცდელს ჯარისკაცებს, მიუხედავად მათი გმირობისა, ვერ შეეძლოთ წინააღმდეგობა გაეწიათ უზარ-მაზარი რეგულიარული ჯარისთვის, რომელსაც მოლტკე სარდლობდა. 1871 წელს ყოვლის მხრ დან გარსშემორტყმული პარიზი სიმშლითა და ზარბაზნების სროლით დასუსტებული, იძულებული გახდა იარაღი დაეყარა, საფრანგეთსა და გამარჯვებულებს შორის ჩამოგდებულ იქნა დროებითი ზავი, ხოლო 1871 10 მაისს ზავიც რომელსაც ხელი მოაწერეს ქ. ფრანკფურტში. ზავი დადებულ იქმნა უკვე საფრანგეთსა და გერმანიის იმპერიის შორის. ჯერ ისევ 1871 წლის 18 იანვარს ვერსალის სასახლის ეგრედ წოდებულ სარკის დარბაზში პრუსიის მეფე ვილჰელმ I გამოცხადებულ იქმნა გერმანიის იმპერატორად. (ვერსალში, პარიზის ალყის დროს, პრუსიის მეფის შტაბი იმყოფებოდა). გერმანიის ყველა სამხრეთის სახელმწიფოები (ჰესსენი ბადენი, ვიურტემბერგი და ბავარია) ჩრდილოეთ-ვერმანიის კავშირს მიემხრნენ და ამიერიდან გაოცხადდა არსებობა გერმანიის იმპერიისა, ბისმარკის ვეგმა სავსებით განხორ-

ციელდა: სახრეთის გერმანულ მთავრობებს ველარ შეეძლოთ წინა-
აღმდეგობა გაეწიათ საერთო ნაციონალურ აღფრთოვანებისთვის,
რომელიც მთელს გერმანიას მოედო და გაერთიანება მოხდა.

ფრანკფურტის ზავი.

1871 წლის 10 მაისს ფრანკფურტში ხელმოწერილი ზავი უმ-
თავრესად შემდეგში მდგომარეობდა:

1) საფრანგეთი გერმანიის იმპერიას უთმობდა ორ თავის პრო-
ვინციას: ელზასს და ლოტარინგიის უდიდესს ნაწილს.

2) საფრანგეთი ვალდებული ხდებოდა გერმანიის იმპერიისთვის
გადაეხადა ხუთი მილიარდი ფრანკი ოქროს ფულის გადახთამდე
საფრანგეთის ტერიტორიის ნაწილი გერმანიის ხელში უნდა ყოფი-
ლიყო.

3) საფრანგეთი და გერმანია ვალდებული ხდებოდნენ, საგა-
რეო ვაჭრობაში ურთიერთ შორის განსაკუთრებულად ხელსაყრელი
პირობები დაემყარებინათ. ეს იმასა ნიშნავდა, რომ ამიერიდან თუ
საფრანგეთი საბაჟო გადასახადს დაუკლებდა საფრანგეთში შეტანი-
ლი ინგლისის, რუსეთის, ან მერიკის საქონელს,—მაშინ ამდენადვე
უნდა შეემცირებინა საბაჟო გადასახადი საფრანგეთში შეტანილ გერ-
მანულ საქონელზედაც; სწორედ ასევე, თუ გერმანია საბაჟო გადასა-
ხადს დაუკლებდა რომელსამე ქვეყნიდან გერმანიაში შეტანილ სა-
ქონლს, მაშინათვე გადასახადები უნდა შეემცირებინა საფრანგეთი-
დან შეტანილ საქონელზედაც. ეს პირობა გაცილებით უფრო სასარ-
გებლო იყო გერმანელებისთვის, ვიდრე ფრანგებისთვის, რადგანაც
საფრანგეთს, სადაც მრეწველობა სუსტად იყო დაყენებული, უფრო
ნაკლები საქონელი შეჰქონდა გერმანიაში, ვიდრე გერმანიას—საფ-
რანგეთში.

ამ ზავმა განსაკუთრებით მტკივნეულად იმოქმედა საფრანგეთ-
ზე იმიტომ, რომ მან გერმანიას მისცა ელზასი და ლოტარინგია.
გარდა ამ ორი პროვინციის დიდი ეკონომიური მნიშვნელო-
ბისა (მდიდარია რკინის მანდნეულობით), საფრანგეთისთვის ეს
დანაკლისი საზიფათო იყო იმათაც, რომ საზღვარი ძალიან უა-
ხლოვდებოდა პარიზს და იმიტომ ამის შემდეგ, ახალი ომის დროს
გერმანიის ჯარს სრულიად თამამად შეეძლო გაეელო ვოგების მთები
და პირდაპირ პარიზისკენ წასულიყო. საფრანგეთის საზოგადოება
მას შემდეგ ამ ორი პროვინციის დაკარგვას არასოდეს არ შერიგე-

*) 37 კანონი.

ბია. „ელზას-ლოტარინგიის საკითხი“ ერთი იმ საკითხთაგანი იყო, რომელმაც 1914—1918 წ.წ. ომის წარმოშობას ხელი შეუწყო.

მაგრამ მაშინ, 1871 წელს, საფრანგეთს ზავის ყოველგვარი პირობები უნდა მიეღო და ელზას-ლოტარინგიის დაკარგვას დასთანხმებოდა.

VI 1871 წლის 18 მარტის—28 მაისის პარიზის კომუნა

✦ ჯერ ისევ დროებითი ზავის ჩამოგდების დროს საფრანგეთის მთავრობამ გადასწყვიტა, მოეხდინა არჩევნები ნაციონალური კრებისა, რომელსაც ზავის წინასწარი პირობები უნდა დაემტკიცებინა. არჩევნების დროს უმთავრესი საკითხი, რომელიც ამომრჩევლების წინაშე დაისვა, იყო საკითხი: ომი გაგრძელდეს თუ ზავი შეიკრას. ბურჟუაზია და გლეხობა საზოგადოდ ზავის დაუყოვნებლივი ჩამოგდების მომხრე იყო. მათ ეწინოდათ როგორც მტრის მიერ მიყენებული ზარალისა, ისე შესაძლებელი სოციალური რევოლუციისა მომავალში, რადგანაც პარიზის და სხვა დიდი ქალაქების მუშათა კლასში დიდი მოღვაწეობა იბადებოდა.

რაიცა შეხება მუშათა კლასს, ომმა იგი ეკონომიურად სასტიკად დაზარალა. საფრანგეთის მრეწველობაში ძალიან დიდი ადგილი უჭირავს აბრეშუმეულობისა, საიუველირო ნივთებისა და საზოგადოდ ფუფუნების საგნების დამზადებას. ომის ზეღვაწვლით მრეწველობის ამ დარგს გასაღალი აღარა ჰქონდა. უმუშევრობა თვე და თვე იზრდებოდა. მღელვარება პარიზის მუშათა კლასში ჯერ ისევ შემოდგომიდან დაიწყო, რესპუბლიკის გამოცხადების შემდეგ. მარშალი ბაზენის ჯარის დამარცხების შემდეგ ხომ საქმე უკვე დემონსტრაციულ გამოსვლებამდე მივიდა. ზამთრისა და 1871 წლის პირველი თვეების განმავლობაში მღელვარება ძლიერდებოდა. ფრანგული სოციალიზმის უკიდურესი რადიკალური მიმართულების ზოგიერთი წარმომადგენელი ფიქრობდა, სოციალისტური რესპუბლიკა რომ გამოეცხადოთ, განვარდნით ბრძოლა მტრის თავდასხმის წინააღმდეგ, რევოლუტია შეიძლება გერმანიასაც მოედოს; მაშინ ომი საფრანგეთის დამარცხებით კი არ გათავდება, არამედ ორი ხალხის—ფრანგებისა და გერმანელების—ძმური მეგობრობის საზეიმო გამოცხადებით. მუშათა წრეში ომის გაგრძელების ამ საჭიროებას მაშინ თანავგრძნობითა ხვდებოდნენ. გერმანიის იმპერიალიზმისა და მილიტარიზმის საბოლოო განარჯვების აღიარება, ამ თვალსაზრისით, შეუძლებელი იყო: მათი აზრით ეს იმას ნიშნავდა, განარჯვებული

დაეტოვებინათ რეაქცია და მთელ ევროპაში მრავალის ხნით განემტკიცებინათ მილიტარიზმი და კაპიტალიზმი. ამ რიგად, როდესაც არჩევნები სწარმოებდა, სოციალისტური და რადიკალური კანდიდატები ზავის შეკვრას უფრო სასტიკად და უარყოფითად ეპყრობოდნენ, ვიდრე ბურჟუაზიული კანდიდატები. ამომრჩევლებს (გლახობასა და ბურჟუაზიას) არჩევნების დროს კანდიდატების პოლიტიკური რწმენა კი არ აინტერესებდათ, არამედ უმთავრესად საკითხი მათი დამოკიდებულებისა ომისადმი, ირჩევდნენ იმათ, ვინც დაუყოვნებლად გერმანიისთან ზავის ჩამოგდების მომხრე იყო. ნაციონალურ კრებაში არჩეული აღმოჩნდნენ უმთავრესად რეაქციონერები, რომლებსაც სძულდათ არა მარტო სოციალიზმი, არამედ მაროვა-გამგეობის რესპუბლიკანური ფორმაც კი. ნაციონალური კრება შეგროვდა ბორდოში, ზავის წინისწარი პირობები დაამტკიცა და პირველ დღეებშივე მრავალ საკითხში თავისი რეაქციონური სულიერი განწყობილება გამოამჟღავნა.

ამ დროს კი პარიზში უდიდესი მნიშვნელობის ამბები მზადდებოდა. მუშათა კლასისი ვაბოროტების უმაღლეს წერტილამდე მივიდა. უმუშავრობა, სიმშალი, გამწვავებული საკითხი ბინებისა, ხმები ნაციონალური კოების მოქმედებისა და სიტყვების შესახებ—ყველაფერი ეს დღითი-დღე ამწვავებდა და აღელვებდა მუშათა მასსებს, რომლებმაც ეხლახან განიცადეს ხანგრძლივი ალყა და მტრის იერიშები. მუშათა კლასის ნაწილში თანდათან იღვიძებდა მოგონებანი 1848 წლის ივნისის დღეების შესახებ; აზრი სოციალური რევოლიუციის შესახებ მუშათა პრესაში და კრებებზე უფრო მკვეთრად ისახებოდა. უნდა აღინიშნოს, რომ ვაბოროტება პარიზის წვრილი ბურჟუაზიის ერთს ნაწილსაც ემჩნეოდა. რესპუბლიკის წვრილი ბურჟუაზიის წრიდან გამოსული მომხრეებიც ნაციონალურ კრებას ნაკლებად ენდობოდნენ და ბევრი მათგანი ცდილობდა საფრანგეთის ცალკე ქალაქები და ოლქები ნაციონალური კრებისა და ცენტრალური მთავრობის ზედგავლენისაგან ჩამოეშორებინათ. „საფრანგეთი თვითმართველი კომმუნებისაგან“ უნდა შესდგებოდეს“. — ასეთი იყო ლოზუნგი წვრილი ბურჟუაზიის ერთი, რადიკალურად განწყობილი ნაწილისა, 1871 წლის გაზაფხულს. მუშათა წრეებში ამ ლოზუნგს უფრო ახარათო შინაარსს აძლევდნენ: მომავალ კომუნებში ძალიან ბევრი მუშა ხედავდა არა მარტო თვითმმართველ თემებს, არამედ კომუნისტურ უჯრედებსაც, რომლებისაგანაც ამიერიდან საფრანგეთი უნდა შემდგარიყო. დასასრულ, პარიზის მოძრაობას (მუშებისა და რადიკალურად განწყობილი ბურჟუაზიის ნაწილის გარდა) მიემხრნენ აგრეთვე ზოგიერ-

თი სამხედრო პირები, რომლებიც აღმზოთებული იყვნენ იმით, რომ ნაციონალურმა კრებამ ზავის პირობები დაამტკიცა და გერმანიასთან ომი შესწყვიტა.

ამ რიგად, მარტის დასაწყისში ნაციონალური კრების წინააღმდეგ პარიზში ძალიან გამწვავებული, გაბოროტებული და მეტრძოლი სულიერი განწყობილება შეიქმნა; რევოლიუციონური გამოსვლასთვის ბევრი მზათ იყო, თუმცა ყველა ერთი და იმავე სააბოლოო მიზნისკენ არ მიისწრაფოდა, 1871 წლის 18 მარტს პარიზის მუშა ხალხმა მთავრობას არ დაანება ზარბაზნები, რომლებიც ჯერ ისევ ომის დროს მონმარტრეში იდგა. ეს წინააღმდეგობა ნამდვილ აჯანყებად გადაიქცა: მთავრობის ერთგულმა ჯარებმა ქალაქი დასტოვეს, ჯარისკაცების ნაწილი კი აჯანყებულებს მიუმხრო; არეულ-დარეულობის დროს მოკლულ იქმნა ორი გენერალი, სალამოს კი პარიზი რევოლიუციის ცეცხლში იყო გახვეული.

ეს ამბავი იყო დასაწყისი საფრანგეთის ისტორიისა და მთელი ქვეყნების მუშათა კლასის ისტორიის დაუვიწყარ დროისა, პარიზის კომმუნისა.

პირველი ორგანიზაცია, რომლის ხელშიაც გადავიდა ძალაუფლება, იყო ნაციონალური გვარდიის ცენტრალური კომიტეტი, მაგრამ მალე მოხდა არჩევნები საბჭოში („კომმუნაში“), რომელიც უზენაეს რევოლიუციონურ ხელისუფლებად უნდა გადაქცეულიყო. არჩევნებში ფაქტიური მონაწილეობა უმთავრესად მცხოვრებთა რევოლიუციონურად განწყობილმა ნაწილმა მიიღო, უმრავლესობა სოციალისტური აზრის სხვადასხვა მიმართულების მომხრე აღმოჩნდა. კომუნის ნაწილი მარქსისა და ენგელსის „კომმუნისტური მანიფესტის“ ნიადაგზე იდგა; ძალიან შესამჩნევი იყო აგრეთვე გავლენა სხვა (ფრანგი) სოციალისტების იდეებისა; იყვნენ პოლიტიკური რადიკალებიც; რომლებიც სოციალიზმს უარყოფდნენ, მაგრამ რევოლიუციონური დიქტატურის დამყარება კი საჭიროდ მიაჩნდათ, ჯერ ერთი, რესპუბლიკის განსამტკიცებლად (ნაციონალური გრების რესპუბლიკანიზმი მათ არა სწამდათ და უპირველესად ყოვლისა მის გარეკვას აპირებდნენ), მეორეც, გერმანელების წინააღმდეგ ომის გასაგრძელებლად.

რაიცა შეეხება სოციალისტებს, მათ შორის (მიმართულებათა განურჩევლად) ძალიან მტკიცედ იყო გავრცელებული აზრი, რომ პარიზის მოძრაობა დაეკავშირებინათ „ინტერნაციონალთან“, რომლის მცნებანიც იყო მსოფლიო პროლეტარული ბრძოლა ექსპლოატატორების წინააღმდეგ.

როგორც უკვე ნათქვამი იყო ზევით, ლოზუნგი მარქსმა მისცა; ეს ლოზუნგი იყო: ყველა ქვეყნის პროლეტარიატის გაერთიანება საერთო ბრძოლისთვის არსებული ეკონომიური და პოლიტიკური წეს-წყობილების წინააღმდეგ კაპიტალის ბატონობის დასაძახობად და მშრომელთა სრულს გასანთავისუფლებლად. ინტერნაციონალს, რომელიც ამ განთავისუფლებას ამხადებდა, უპირველესად ყოვლისა მთელი ქვეყნის პროლეტარიატი უნდა აღეზარდა იმნაირად, რომ ნაციონალური კედლები მუშებისათვის არ უნდა არსებობდეს, ვინაიდან ერთად-ერთი მტერი—კაპიტალიზმი—საერთო მტერია და მისი დამხოვაც საერთო ძალ-ღონით უნდ მოხდეს. ინგლისის სექციის გარდა, „ინტერნაციონალში“ არსებობდა სექციები შვეიცარიისა, ბელგიისა და საფრანგეთისა, 1866 წლიდან „ინტერნაციონალი“ იკრიბებოდა ყოველწლიურად (ჩვეულებრივად შვეიცარიაში, მხოლოდ ერთხელ ბრიუსელში). საფრანგეთში „ინტერნაციონალი“-ს სექცია (რომელსაც იმპერიის დროს პოლიცია სდევნიდა) მეტად აქტიური იყო. ეხლა, კომუნის გამოცხადების შემდეგ, „ინტერნაციონალი“-ს ფრანგული სექციის წევრებში, რა თქმა უნდა, ცდილობდნენ რაც შეიძლება მჭიდროდ დაჰკავშირებოდნენ „ინტერნაციონალს“, რათა იმის შემწეობით ზედგავლენა მოეხდინათ სხვა ქვეყნის, უპირველესად ყოვლისა კი გერმანიის სოციალისტებზე. მაგრამ ეს იმედი უნაყოფო გამოდგა. ჯერ ერთი, პარიზი, გარსშემორტყმული მთავრობის ჯარებით, სრულიად მოწყვეტილი იყო დანარჩენი ქვეყნისაგან. მეორეც, პროლეტარიატი გერმანიაში ჯერ ძალიან სუსტი იყო და საზოგადოდ მომზადებული არ იყო იმისთვის, რომ რევოლუცია დაეწყო და გავლენა მოეხდინა მმართველი კლასების პოლიტიკაზე, მით უფრო, რომ ეს მმართველი კლასები ამ ეამად გაბრუებული იყვნენ. ეხლახან მოპოვებული გამარჯვებით საფრანგეთზე; მესამეც, ვეროპის სხვა ქვეყნებშიაც „ინტერნაციონალს“ ვერ შეეძლო კომუნისას აქტიურად დახმარებოდა. თვით საფრანგეთშიაც ცალკე ქალაქებში შეეცადნენ კომუნის დახმარებოდნენ, მაგრამ ეს ცდა მალე ჩააქრეს.

ნაციონალური კრება ბორდოდან ვერსალში გადავიდა. მთავრობის თავმჯდომარედ არჩეულ იქმნა ადოლფ ტიერი, რომელმაც თავის თავზე მიიღო ორგანიზაცია ბრძოლისა კომუნის წინააღმდეგ, საფრანგეთის ჯარი, რომელიც ამ დროს გერმანიის ტყვეობიდან ბრუნდებოდა, ტიერს წისკრივში მოაქვდა და ვერსალის არმიას აძლიერებდა. აპრილის შუა რიცხვებიდან პარიზს უკვე შავი ღრუბლები გადაეფარა.

ამ პირობებში კომმუნარებს უპირველესად ყოვლისა და ყველაზე მეტად ქალაქის დაცვაზე უნდა ეფიქრათ. ამიტომ გასაკვირველიც არ არის, რომ კომმუნის საკანონმდებლო მოღვაწეობა ძალიან ფართო არ იყო. გადადიოდნენ ვადები ბინის ქირის გადახდისა. პრინციპიალურად გადასწყდა ეკლესია სახელმწიფოსაგან ჩამოეშორებინათ, დასახულ იქმნა სასკოლო რეფორმა, გაუქმდა მუღმივი, რეგულიალური ჯარი, გადასწყდა საწარმოვო წამოწყებანი ჩამოერთმევიათ იმათთვის, ვინც პარიზი დასტოვა და წარმოება შეაჩერა, იმათ კი, ვინც პარიზში დარჩა, დაუტოვეს. ჩამოერთმეული წამოწყებანი ეძლეოდათ მუშებს იმ პირობით, რომ მუშაობა განეხლებინათ. დასახული იყო კიდევ შემდეგი ზომები: 8 საათის სამუშაო დღის დაწყება, ბანკების დაარსება მუშათა ასოციაციებისთვის; ამ ბანკებს დახმარება უნდა გაეწიათ ასოციაციებისთვის, რომლებიც წარმოებას თავის ხელში აიღებდნენ. დასახული იყო კიდევ ბევრი სხვა ზომა.

მაგრამ მოახლოვებული საშიშროება, რა თქმა უნდა, კომმუნის შთელს ყურადღებას იპყრობდა. პარიზის ალყა ვერსალის ჯარების მიერ თანდათან მჭიდრო ხდებოდა. ვერსალის გაზეთებისა და თვით ტიერის ტონი ნაციონალურ კრებაში თანდათან უფრო გააფთრებულა ხდებოდა. ცხადი იყო, რომ ახლოვდებოდა საშინელი ბრძოლა და რომ დამარცხებულებს არავითარი დანდობის იმედი არ უნდა ჰქონოდათ. ბურჟუაზიულ გლეხური მასები პროვინციაში იმდენად ძალიან იყვნენ გაბოროტებულნი კომმუნის წინააღმდეგ, რომ წინდაწინვე თხოულობდნენ დაუნდობელ რეპრესიებს.

ალყა შემორტყმულ ქალაქში, მომავალი შეტაკების მოლოდინში, მთელი ძალა უჯლება იმ პირების ხელში გადავიდა, რომლებსაც ქალაქის სამხედრო დაცვა ჰქონდათ დაკისრებული. რევოლიუციონური დიქტატურა კომმუნის უკანასკნელ დღეებში ფაქტიურად გამეფებული იყო ქალაქში, რომელიც მტრის იერიშისთვის ემზადებოდა.

1871 წლის მაისის მეოთხე კვირას დადგა აღსასრული. 21 მაისს ვერსალის ჯარები ქალაქში ერთსა და იმავე დროს ორი მხრიდან შევიდნენ. დაიწყო გააფთრებული ბრძოლა ქუჩებში. კომმუნარები გმირულად იბრძოდნენ, მათი გმირობა მტრებშიაც კი გამოცხადდა იწვევდა. 21 — 28 მაისის ამ კვირას ისტორიაში „სისხლიანი კვირა“ ეწოდება. დღე და დამ საშინელი ბრძოლა სწარმოებდა; ყოველი ქუჩა, ყოველი უბანი ბრძოლით უნდა აეღოთ. ამასთანავე ერთად ვერსალის არტილერია ქალაქს ზარბაზნებს უშენდა. სისხლიანი კვირის მეორე დღესვე ქალაქში გაჩნდა ცეცხლი, რომელმაც სასახლე ტიულიერი, ბანკი და მრავალი სხვა შენობა სრულიად გადაბუგა. ორივე

მხარეს გაბოროტება უმაღლეს წერტილამდე მივიდა. ტყვე კომმუნარებს ამ დღეებში გაუსამართლებლად ხერხდნენ, ადგილობრივ წინააღმდეგობის უკანასკნელ მომენტში მძევლები დახვრიტეს. ვერსალის ჯარებმა სისასტიკე უურო გააძლიერეს. 28 მაისს მთავრობის ჯარებმა პერ-ლაშეზის სასაფლაოს კედელთან კომმუნარების უკანასკნელი ჯგუფი დახვრიტეს. დღემდის ყოველ წლივ 28 მაისს პერ-ლაშეზის სასაფლაოს კედელთან იმმრთება დიდი მანიფესტაცია პარიზის ყველა სოციალისტური და კომუნისტური ორგანიზაციებისა და ამბობენ სიტყვებს, რომლებშიაც ახალ თაობას „სისხლიან კვირას“ აგონებენ.

28 მაისს საღამოს ყველაფერი გათავებული იყო. ქალაქი მთავრობის ჯარის ხელში გადავიდა, დაიწყო დატუსაღება, სამხედრო სასამართლოები დამარცხებულებს უსწორდებოდნენ. საერთოდ სისხლიან კვირას ქუჩის ბრძოლებში, სასამართლოში და სასამართლოს გარეშე დაიღუპა ზოგის გამონაგარიშებით 20 ათასი, მეორეთა გამონაგარიშებით 30 ათასი კაცი. ბერი ციხეში დაამწყვდიეს, ან კატორღაში გაგზავნეს. პარიზის კომუნა სამარადისო მოსაგონარ მოვლენად დარჩა არა მარტო საფრანგეთის, არამედ მთელი ქვეყნის მუშათა მოძრაობის ისტორიაში.

მარქსი შასში ხელდავდა მუშათა მთავრობის პირველ ცდას, თავისი მნიშვნელობით უდიდეს ისტორიულ ცდას, რომელმაც, მიუხედავად მარცხისა, მაინც უდიდესი ზედგავლენა მოახდინა იმით, რომ მუშათა კლასის თვითშეგნება გააღვიძა და გაანათა მთელს დედამიწაზე.

თავი მესამე

ევროპის დიდი სახელმწიფოები 1871 წლიდან ან- ტანტის შექმნამდე.

I საერთო შენიშვნები.

X 1870—71 წ. წ. იყო დასაწყისი ახალი პერიოდისა ევროპის ისტორიაში. საფრანგეთის დამარცხებამ და საფრანგეთის მესამე რესპუბლიკის აღმოცენებამ (1870 წლის 4 სექტემბერს) გერმანიის სრულ-მა გამარჯვებამ და გერმანიის იმპერიის. გამოცხადებამ (1871 წლის 18 ინვარს) საფუძველი ჩაუყარეს სრულიად ახალ ურთიერთობას დიდ სახელმწიფოთა შორის.

პირველი ადგილი გერმანიამ დაიკირა, მისი ეკონომიური და პოლიტიკური ძლიერება ყოველის ათის წლით სულ ძლიერდებოდა და ძლიერდებოდა. დანარჩენ სახელმწიფოთა პოლიტიკა იძულებული ხდებოდა ამ ფაქტისთვის ანგარიში გაეწეა და მას შეჰყუებოდა. საჯაჰრო-სამრეწველო კაპიტალის ზრდა ამ ხანაში, ე. ი. მე-19-ე. საუკუნის მე-30-ე ელიწადში და მე-20-ე საუკუნის პირველ წლებში, ევროპის ყველა დიდს სახელმწიფოში ახალ-ახალი კოლონიების მოპოვების, ნედლი მასალის და ნაწარმოებთა გასასაღებული ბაზრების დაპყრობის მოთხოვნილებას იწვევდა. ამის გამო საჯაჰრო-სამრეწველო კოლონიალური ქიშპობა ყოველი ათეული წლით მწვავედებოდა, და კაპიტალისტურ ძალთა ჩქარი ზრდა მზათ იყო „მშვიდობიანი“, დიპლომატიური ბრძოლა სამხედრო ბრძოლათ გადაექცია.

მდგომარეობას განსაკუთრებით ორი გარემოება ამწვავებდა. ჯერ ერთი, მთელი ქვეყნის ექსპლოატაციისთვის ცოტად თუ ბევრად გამოსადეგი ადგილები, რომლებიც აქამდის თავისუფალი იყვნენ, დიდ-მა სახელმწიფოებმა სწორედ მე-19-ე საუკუნის უკანასკნელ 30 წ. და მე-20-ე საუკუნის პირველ წლებში გაიყვეს და დაინაწილეს. თითქმის აღარაფრის გაყოფვა არ შეიძლებოდა, ამიტომ იძულებული ხდებოდნენ მეზობლისთვის ტენიკის საშუალებით წაერთმიათ ის, რაც მას უკვე დაკავებული ჰქონდა. მეორეც, ევროპის კაპიტალისტურ სახელმწიფოებს კიდევ ერთი ძლიერი და მომქმედი კონკურენტი მოე-

მატა—ამერიკის შეერთებული შტატები (ჩვენში ხშირად უწოდებენ **ჩრდილოეთ**—ამერიკის შეერთებული შტატები, თუმცა ეს ოფიციალური სახელწოდება არ არის).

შეერთებული შტატები მსხვილ მრეწველობის შექმნის პროცესს სწორედ მე-19-ე საუკუნის ნახევარში განიცდიდნენ. 1860—63 წლებში იქ სწარმოებდა შინაური ომი, რომელიც „სამხრეთის“ მიწა-მფლობელების (მონათა პატრონების-პლანტატორების) და „ჩრდილოეთის“—სავაჭრო-სამრეწველო კაპიტალის ინტერესების წარმომადგენლების—ეკონომიური ინტერესების წინააღმდეგობებით იყო გამოწვეული. ბრძოლა ჩრდილოეთის გამარჯვებით დამთავრდა, და შეერთებული შტატები სამრეწველო განვითარების გზას უფრო აქქარებულისნაბიჯით დაადგა, ვიდრე ამ შინაურ ომამდე მიდიოდა. მე-19-ე საუკუნის დასასრულს შეერთებული შტატები უკვე ერთი უდიდესი სამრეწველო ქვეყანათაგანი იყო მთელს დედამიწის ზურგზე. მეტად მდიდარი ნიადაგი, დაუშრეტელი სიმდიდრე მინერალური სათბობი მასალისა და ყოველგვარი ნედლი მასალისა, მოქმედი მოსახლეობა, რომელიც ევროპიელი ემიგრანტების განუწყვეტელი გადასახლების გამო დიდს სისწრაფით იზრდებოდა,—ყველა ეს პირობები შეერთებულ შტატებს უდიდესს ეკონომიურ ძალად ხდიდა. უპირველეს ყოვლისა ამერიკულმა მრეწველობამ ჩრდილოეთ-ამერიკის უზარ-მაზარი შინაური ბაზრიდან ევროპიული საქონელი სრულიად განდევნა. შემდეგ, ჩრდილოეთ-ამერიკის კაპიტალმა ევროპელები სრულიად განდევნა შუა და სამხრეთ ამერიკიდან. დასასრულ, ამერიკელი მრეწველები ჩინეთშიც შეიჭრნენ და აქაც მოქმედება გააქოველეს.

ამ მიზეზებმა: 1) ცოტად თუ ბევრად ღირსშესანიშნავი კოლონიების დაპყრობამ და განაწილებამ და 2) ჩრდილოეთ-ამერიკის კაპიტალის შეჯიბრებამ ეკონომიური ბრძოლა ევროპელ სახელმწიფოთა შორის მე-19-ე საუკუნის დასასრულს უფრო მეტად გაამწვავა. შორეული ნიშნები კატასტროფისა თანდათან უფრო ნათლად მოსჩანდა. რაიცა შეეხება ევროპის სახელმწიფოთა შინაურ განვითარებას ამავე ხანაში, ამის შესახებ შემდეგი უნდა ითქვას. გერმანიაშიც, ინგლისშიც, საფრანგეთშიც, ავსტრიაშიც მიწადმთლობელი თავად-ახნაურების წარმომადგენლები უკვე აღარ ებრძოდნენ კაპიტალისტურ ბურჟუაზიას, რომელმაც სავსებით გაიმარჯვა მათზე; ისინი ცდილობდნენ ამ ბურჟუაზიას დაჰკავშირებოდნენ იმნაირად, რომ ეს კავშირი ყველა შეძლებული კლასებისა დაჰპირისპირებოდა პროლეტარიატს. საფრანგეთში, გერმანიაში, ნაწილობრივ ავსტრიაში შეძლებულ კლასებს მესაკუთრე გლეხობაც მიეზბოდა. არა მესაკუთრე

გლებები კი, ცხადია, ცდილობდნენ ყველგან, სადაც კი თვითშეგნება და შეკავშირება საშუალებას აძლევდა, პროლეტარულ მოძრაობას მიმხრობოდნენ.

დასავლეთ ევროპის მუშათა მოძრაობამაც ამ დროს ახალ ხანაში შესდგა ფეხი. უპირველესად ყოვლისა, ინგლისში და გერმანიაში, უფრო ნაკლებად ავსტრიასა, იტალიასა და საფრანგეთში მუშათა კლასის რიცხვით იზრდება, ორგანიზაციულად ძლიერდება, კლასური თვითშეგნების მხრით მტკიცდება, პრესითა და პარლამენტის ტრიბუნით უფრო მეტადა და მეტად სარგებლობს თავისი იდეების პროპაგანდისთვის, აქა-იქ სოციალისტები მუნიციპალიტეტში და ადგილობრივ თვითმმართველობათა სხვა ორგანოებშიც ჩნდებიან. საპარლამენტო ცხოვრებაში მათ უკვე სერიოზულ ანგარიშს უწევენ. ფრთხილად მუშაობენ კლასში და სოციალისტურ მოძრაობაში, რომელიც მუშათა მასებს საბოლოოდ დაეუფლა, სწორედ ამ წლებში (მე-19-ე საუკუნის უკანასკნელი 30 წელიწადი და 20-ე საუკუნის პირველი წლები) ერთგვარი აზრთა სხვა და სხვაობა დაიბადა: ზოგი უმთავრეს მნიშვნელობას წმინდა ეკონომიურ პროფესიონალურ ბრძოლას აკეთებდა, არსებულ სოციალურ-ეკონომიურ და პოლიტიკურ წყობილებას უსისხლხორცდებოდა და ყველაზე ნაკლებად ის აინტერესებდა, რომ არსებული წესწყობილება რევოლუციონური გზით დაემხო; სხვებს კი საჭიროდ მიაჩნდათ მაგრა ჩაეჭიდათ ხელთ სოციალიზმის რევოლუციონური ტრადიციისთვის, 1848 წლის და განსაკუთრებით კი 1871 წლის პარიზის კომუნის მოვლენისთვის—არასურდათ ყოველდღიური ბრძოლით პროფესიონალური ინტერესებისთვის საბოლოო მიზნები სოციალური გადატრიალებისა და ეჩრდილათ. საგარეო პოლიტიკის სფეროში პირველი ჯგუფი (ზომიერები, მემარჯვენე სოციალისტები, „რევიზიონისტები“) მერყეუდ პოზიციაზე იდგნენ. ერთის მხრით, იგი უარყოფითად ეპყრობოდა ომს, რომელიც, როგორც უკვე მაშინვე თამამად შეიძლებოდა თქმულიყო, სხვა და სხვა ქვეყნის კაპიტალისტების კონკურენციის ნიადაგზე უნდა აღმოცენებულიყო; მეორეს მხრით, ეს ჯგუფი თავის თავს მეტად უსისხლხორცებულად გრძნობდა გარემოცულ ნაციონალურ წრესთან; ამიტომ ცხადი იყო, რომ, თუ ომი დაიწყებოდა, ამ ჯგუფისთვის მუშათა კლასის ინტერესები გამარჯვების ინტერესებში გაითქვიფებოდა. მეორე ჯგუფი (მემარცხენე, რადიკალურად განწყობილი, „ორტოდოქსალური“) მომხრე იყო აქტიური ბრძოლისა, საბოტაჟისა ომის წინააღმდეგ; თუ საჭიროება მოითხოვდა, ის მზათ იყო რევოლუციონური აჯანყება მოეხდინა საკუთარი მთავრობის წინააღმდეგ;

თუ იგი მის დაწყებას განაზრახავდა. ორივე ჯგუფი ურთიერთ შორის საერთაშორისო სოციალისტურ კონგრესზე იბრძოდა, მაგრამ მათ ერთ-მანეთის დაჯერება ვერ შესძლეს. მეორე ინტერნაციონალი, რომელიც პარიზში 1889 წელს აღმოცენდა (მას შემდეგ, რაც პირველი ინტერნაციონალის მოქმედება მე-70-ე წლების დასასრულ და მე-80-ე წლების დასაწყისში შესწყდა), 1914 წლის ომს მოუმზადებელი დახვდა, მას მტკიცე და თავისი წევრებისთვის სავალდებულო მოქმედების გეგმა არა ჰქონდა.

ასეთია საერთო ხასიათი ევროპის უმთავრესი სახელმწიფოების შანაური და გარეშე პოლიტიკური ცხოვრებისა 1871 წლის შემდეგ. ეხლა განვიხილოთ თვითელი მათკანი ცალ-ცალკე.

II გერმანია 1871 წლის ომიდან მე 20-ე საუკუნის დასაწყისამდე

გერმანიისთვის მე-19-ე საუკუნის უკანასკნელი ოცდათი წელიწადი უდიდესი, მეტად ჩქარი ეკონომიური გაძლიერების დრო იყო. ინგლისელი ჯილკრაისტის შესანიშნავმა ტენიკურმა გამოგონებამ (1879 წ.), რომელიც საშუალებას იძლეოდა რკინის მადანი ვაეწმინდა და მანე ნაწილები მოეცილებინა, — გერმანიის ფოლადის მრეწველობა მე-19-ე საუკუნის მე 8-ე წლებიდან გასაოცარის სისწრაფით განავითარა. რურცსა, რეინის, ოლქისა და სილეზიის ქვანახშირის მადნები ამ მრეწველობის განვითარებას ძალიან ხელს უწყობდა. დიდი და იაფი წარმოება ყოველგვარი მანქანებისა თავის მხრით, ხელს უწყობდა სასოფ-საფეიქრო და სხვა გვარი მრეწველობის განვითარებას. გერმანია თანდათან სამრეწველო ქვეყანადა ხდებოდა. ქარხნების რიცხვი საათობით იზრდებოდა; მოსახლეობა თანდათან სოფლებიდან ქალაქებში გადადიოდა. გერმანიის კაპიტალები ამ დროს უმთავრესად მრეწველობას, რკინის გზის აღმშენებლობას და ჯლოტს ხმარდებოდა. მსხვილი მრეწველობა წვრილი და საშუალო მრეწველობის ადგილს იჭერდა; საქონლის სიმრავლით და სიიაფით გერმანელებმა ინგლისელები უკვე განდევნეს მრავალი ისეთი ბაზრიდან, სადაც დიდი ხანია ინგლისელები იყვნენ გაბატონებულნი.

გერმანიის ბურჟუაზიის სავაჭრო წრეები სამოეწველო წრეებს დიდს დახმარებას უწევდნენ; გერმანიაში ისეთი სავაჭრო საწყობები იმართებოდა, ბითუმი ვაჭრობა იმნაირად იყო მოწყობილი, სავაჭრო

ურთიერთობანი შორეულ ქვეყნებთანაც ისე მოეწყო, რომ თამამდა შეიძლება ითქვას, გარეშე გერმანელი ვაჭრისა გერმანული მრეწველობა თავისთვის ასე მალე ამდენ ახალ ბაზარს ვერ გაიჩენდა. გერმანიის მოსახლეობის ჩქარი ზრდა მის ეკონომიურ გაძლიერებასა და მისი მრეწველობის აყვავებას ხელს უწყობდა. გაერთიანების წელიწადს გერმანიაში 40 მილიონამდე სული ცხოვრობდა; 1882 წელს $45\frac{1}{2}$ მილიონი იყო; 1895 წ.— $51\frac{3}{4}$ მილიონი; 1907 წ.— $61\frac{3}{4}$ მილიონი; 1914 წლის ომის დაწყებამდე—67 მილიონი, ამ რაცხვიდან 40% მეტი სამრეწველო შრომით ცხოვრობდა, 20% ანუ თუ ისე მრეწველობით იკვებებოდა. მაშასადამე, გერმანიის მცხოვრებთა ნახევარზე მეტი 1914 წლის ომის წინა წლებში მრეწველობითა ცხოვრობდა. რაიცა შეეხება ვაჭრობას, ვაჭრებისა და სხვადასხვა სავაჭრო მოსამსახურეთა რიცხვი გერმანიაში აგრეთვე იზრდებოდა. ოჯახობასაც თუ ვიანგარიშებთ, ვაჭრობით გერმანიაში სცხოვრობდა 1882 წლის აღწერით მცხოვრებთა ნაწილი, $\frac{1}{10}$ 1907 წლის აღწერით— $\frac{1}{7}$ ნაწილი.

საზოგადოდ, 1871 წლიდან მცხოვრებლებმა სოფლიდან ქალაქში გადასვლა დაიწყეს. 1871 წელს მცხოვრებთა თითქმის 36% ქალაქებში ცხოვრობდა, 64% —სოფლებში, ოციოდე წლის შემდეგ კი ქალაქებში უკვე 54% სცხოვრობდა, ხოლო სოფლებში—სულ 46% . 1900 წლიდან ქალაქის მოსახლეობა კვლავ იზრდებოდა, ხოლო სოფლისა კლებულობდა.

მაგრამ გერმანიის გარდაქმნამ სამრეწველო ქვეყნად სოფლის მეურნეობა არ დალუბა. საზოგადოდ, ძველი თავად-აზნაურული მიწადმფლობელობა არამც თუ დარჩა და მომაგრდა, არამედ გამდიდრებული ბურჟუაზიის ნაწილიც დიდის ხალოსით აბანდებდა თავის კაპიტალებს მიწაში და ფართო ნიადაგზე აყენებდა სოფლის მეურნეობას. ამ სასოფლო-სამეურნეო ბურჟუაზიამ, რომელსაც მესაკუთრე გლეხებიც მიემხრნენ, მიწადმფლობელობის ინტერესების დასაცავად, „სოფლის მეურნეთა“ განსაკუთრებული „კავშირი“ შექმნეს. „სოფლის მეურნეთა კავშირში“ ძველი თავად-აზნაური მემამულეებიც შევიდნენ. მრეწველები, ვაჭრები, მუშები, მოხელეები, სავაჭრო მოსამსახურეები—ქალაქებში; სოფლის მეურნეები—მიწადმფლობელები და ბოგანობები—სოფლებში, აი უმთავრესი კლასები გერმანიის საზოგადოებისა.

V

გერმანიის პოლიტიკური მდგომარეობა გაერთიანების შემდეგ. იმპერიის კონსტიტუცია, პოლიტიკური პარტიები.

სანამ იმ პოლიტიკური პარტიების დახასიათებას შევუდგებოდეთ, რომლებიც საზოგადოების ყველა ამ კლასების სხვადასხვანაირ ინტერესებს იცავდნენ, გავიხსენოთ, რანაირი იყო კონსტიტუცია ამ ქვეყნისა.

1. უმთავრესი საფუძვლები კონსტიტუციისა, რომელიც გერმანიაში 1871 წლის იმპერიის დასაწყისიდან მის განადგურებამდე და 1918 წლის დასასრულამდე მოქმედებდა, ასეთი იყო:

გერმანიის იმპერია შესდგებოდა 25 გერმანული სახელმწიფოსაგან, რომელთა სათავეშიაც პრუსისა იდგა. პრუსიის მეფე ამავე დროს გერმანელი იმპერატორიც იყო. ყველა სახელმწიფოები, რომლებიც იმპერიაში შედიოდნენ, თავიანთ წარმომადგენლებსა გზავნიდნენ საკავშირო საბჭოში; ეს საბჭო 58 კაცისაგან შესდგებოდა იმპერატორისა და საკავშირო საბჭოს გარდა, საერთო საიმპერიო საქმეებს განაგებდა რეიხსტაგი, რომელსაც საყოველთაო საარჩევნო წესით ხუთი წლით ირჩევდნენ და 397 კაცისაგან შესდგებოდა. ყოველი კანონ-პროექტი, სანამ იგი კანონად გახდებოდა, რეიხსტაგსა და საკავშირო საბჭოს უნდა მიეღო. მთელი აღმასრულებელი ძალა იმპერატორის ხელში იყო. იგი ნიშნავდა საიმპერო კანცლერსა და მინისტრებს, რომლებიც პოლიტიკურად მხოლოდ მის წინაშე იყვნენ პასუხისმგებელნი. იმპერატორი ამასთანავე ერთად იყო უმაღლესი სარდალი მთელი გერმანული არმიისა; იმპერიის მთელი საგარეო პოლიტიკის წარმოება აგრეთვე მასზე იყო დამოუკიდებელი.

იმპერატორი, საკავშირო საბჭო და რეიხსტაგი—აი სამი ორგანო საერთო საიმპერიო ხელისუფლებისა. მათს გამგებლობაში იყო საერთო საიმპერიო ფინანსები, დიპლომატია, ჯარი, საბაჟო პოლიტიკა, იმპერიის საფოსტო-სატელეგრაფო ურთიერთობანი, დასასრულ, კანონმდებლობისა და მართვა-გამგეობის ყველა საქმეები, რომლებიც მთელ იმპერიას შეეხებოდა. მაგრამ ყოველ სახელმწიფოს, რომელიც იმპერიაში იყო შესული, შენარჩუნებული ჰქონდა თავისი საკუთარი საკანონმდებლო დაწესებულებანი და თავისი მონარქები, შენარჩუნებული ჰქონდა სავსებით მთელი ძალა-უფლება თავის შინაური საქმეების მართვა-გამგეობაში.

ამისდამიუხედავად, საერთო საიმპერიო ხელისუფლება, განსაკუთრებით იმპერატორი და რეიხსტაგი, უმთავრესს, საერთო მიმართულებას აძლევდნენ. იმპერიის არა მარტო მთელ საგარეო პო-

ლიტიკას, არამედ უმეტეს წილად მის შინაურ პოლიტიკასაც. თუ გინდა გავიგოთ, რანაირი იყო ამ ხანში გერმანიის პოლიტიკური ცხოვრება, უმთავრესი ყურადღება იმპერატორის პოლიტიკასა და რეიხსტაგის პარტიულ ძალთა ურთიერთ განწყობილებას უნდა მივაქციოთ. განვიხილოთ, რანაირი პარტიებისგან შესდგებოდა გერმანიის რეიხსტაგი.

2. თავად-აზნაურულ მიწადმფლობელთა და მრავალი საგვარეულო მიწადმფლობელობის წარმომადგენელი იმპერიის დასაწყისიდანვე კონსერვატორების პარტია იყო. მსხვილი მრეწველობის ინტერესებს უმეტეს წილად ნაციონალ-ლიბერალების პარტია იცავდა. სავაჭრო-ფინანსიური კაპიტალი, წვრილ და საშუალო ბურჟუაზიის ნაწილი უფრო ხშირად მხარს უჭერდა თავისუფლად მოაზრეთა პარტიას, ნაწილობრივ კი „ცენტრის“ კათოლიკურ პარტიას. წვრილ და საშუალო ბურჟუაზია ზოგჯერ სხვა, ნაკლებად მნიშვნელოვანი პარტიული ჯგუფებითაც იყვნენ წარმოდგენილნი. მესაკუთრე გლეხობა გერმანიის ყველა კათოლიკურ ქვეყანაში იმავე ცენტრის პარტიას იცავდა; დასასრულ, მუშათა კლასის წარმომადგენელი იყო სოციალ-დემოკრატიული პარტია. ასეთი იყო გერმანიის უმთავრესი პარტიები. ყველაზე მრავალრიცხოვანი ბურჟუაზიული პარტია იყო ცენტრის პარტია, რომელიც თავის გარშემო აკროვებდა წვრილსა და საშუალო ბურჟუაზიის ნაწილს და გლეხობას; უკანასკნელ რეიხსტაგში (1914 წლის ომის წინ) მათ ეჭირათ 93 ადგილი (სულ რეიხსტაგში 397 კაცი იყო). კონსერვატორებმა, რომლებსაც 1871 წელს 94 ადგილი ჰქონდათ, 1887 წ.—121 ადგილი, —1912 წ. სულ 58 ადგილი მიიღეს*). ნაციონალ-ლიბერალებს იმპერიის პირველ წლებში 125 ადგილი ჰქონდათ, 1874 წელს 155 ადგილი, 1887.—99, 1912 წელს არჩეულ რეიხსტაგში კი მხოლოდ 44 ადგილი მიიღეს; დასასრულ, თავისუფალ მოაზრეებს უკანასკნელ (1914 წლის ომის წინ) რეიხსტაგში 41 ადგილი ჰქონდათ.

გადავდივართ სოციალ-დემოკრატების პარტიაზე. გერმანიის მუშათა კლასში სოციალისტურ მოძრაობას ჯერ ისევ მესამოცე წლებში მტკიცე საფუძველი ჩაუყარა გამოჩენილმა მოაზროვნემ და აგიტატორმა ფერდინანდ ლასალმა. 1862 წლიდან დაწყებული, განსაკუთრებით კი 1883 წ. იგი აყალიბებს თავის აზრებს კერძო საკუთრების ნაძალადევი ჩამორთმევის შესახებ კოლექტივის უფლებათა სასარ-

*) მე ვთვლი კონსერვატიზმის ორივე ფრაქციას: 1 „გერმანელ კონსერვატორებს“ და „თავისუფალი კონსერვატორების საიმპერიო პარტიას“.

გებლოდ, რადიკალური დემოკრატიის პოზიციიდან საბოლოოდ სოციალისტის პოზიციაზე გადადის და დაუყოვნებლივ რადიკალური რეფორმების სასარგებლოდ ფართო აგიტაციას იწყებს; მოითხოვს საყოველთაო საარჩევნო უფლებას და პროპაგანდას ეწევა პროლეტარიატის სოციალური განთავისუფლების ჯერ კიდევ შორეული იდეის განსახორციელებლად. ლასსალი გერმანიის უმთავრეს სამრეწველო ცენტრების უზარ-მაზარ მიტინგებზე გამოდიოდა, თავისი კათედრის გარშემო აუარებელ მუშებს აგროვებდა და თავისი შესანიშნავი ორატორული ნიჭით მუშების გულს ამღვლეზარებდა. ლასსალის აგიტაციამ (და მასთან პირადად მოლაპარაკებამ) გავლენა მოახდინა ბისმარკზე რომელმაც, ჩრდილოეთ-გერმანიის კავშირის კონსტიტუციაში (1867 წ.) და გერმანიის კონსტიტუციაში (1871 წ.) შეიტანა საყოველთაო, პირდაპირი და ფარული საარჩევნო უფლება, რადგანაც ამით სურდა მუშათა მასები გაერთიანებულ გერმანულ სახელმწიფოსთან დაეკავშირებინა. ლასსალის მიერ შექმნილი და გაძლიერებული ორგანიზაცია „მუშათა სრულიად გერმანიის კავშირი“ შემდეგი დროის გერმანულ სოციალ-დემოკრატიულ ორგანიზაციებთან შედარებით, ძალიან მცირე რიცხოვანი იყო, მაგრამ თავისი დროისთვის მას უდიდესი ნიშნვნილობა ჰქონდა. ლასსალის აგიტაციამ გერმანიის მუშათა მასები ღრმად შეარყია, ამ პროპაგანდის აყვავების წლები (1863-64) მუშათა მოძრაობის ისტორიაში არასოდეს არ დაივიწყება. 1864 წლის ზაფხულს ლასსალი ღუელში მოჰკლეს. მისი ხსოვნა გერმანიის მუშათა კლასში დღესაც ცოცხალია.

ლასსალის შემდეგ მუშათა კლასის ორგანიზაციის იდეა გერმანიაში აღარ მომკვდარა. მაგრამ ეს იდეები განსაკუთრებით გაიფურჩქნა გერმანიის გაერთიანების შემდეგ, როდესაც დიდის სისწრაფით გაიზარდა გერმანული მრეწველობა და მუშათა კლასი. გერმანული მრეწველობის ზრდასთან ერთად სოციალ-დემოკრატიული პარტიაც იზრდებოდა. „საყოველთაო საარჩევნო უფლების დროს, ცხადია, ყოველი ახალი ქარხანა ნაციონალ-ლიბერალების და კონსერვატორების პარტიას ერთ ხმას აძლევდა, სახელდობრ, ქარხნის პატრონის ხმას, სოციალ-დემოკრატიულ პარტიას კი რამდენიმე ას ან ათასს ხმას, — მუშების ყველა ხმას“, ასე ხსნიდა საქმის მდგომარეობას გერმანიაში ომის წინა ხანებში შვეციის ერთი სოციალისტი.

პირველ რიხსტაგში, 1871 წელს, მხოლოდ **ორი** სოციალ-დემოკრატი იყო, 1881 წელს — **12**, 1884 წ. — **24**, 1898 წ. — **56**, 1914 წლის ომის წინ კი **110** კაცი. მათი რიცხვი გაცილებით უფრო მეტი იქნებოდა, საარჩევნო კანონი რომ სავსებით სამართლიანი ყოფილი-

ყო და ქალაქებს რომ შესძლებოდათ იმდენივე დეპუტატის აირჩევა, რამდენსაც სოფელი ირჩევდა (ამისდამიუხედავად განზრახ სოციალ-დემოკრატების დასასუსტებლად, ქალაქში უფრო ნაკლები საარჩევნო უბანი იყო დაწესებული, ვიდრე სოფელში). რომ დაითვალოს ხმები, რომლებიც სოციალ-დემოკრატიულმა კანდიდატებმა 1912 წლის არჩევნების დროს მიიღეს (უკანასკნელი არჩევნები ომის წინ), აღმოჩნდება, რომ დაახლოებით 11¹/₂ მილიონი ხმიდან სოციალ-დემოკრატებმა 4.250.000 ხმა მიიღეს.

ბისმარკის შინაური და საგარეო პოლიტიკა 1871—1890 წ.წ.

გერმანიის იმპერატორის ხელისუფლება ძალიან დიდი იყო და ფრიად მტკიცე საფუძვლებს ემყარებოდა. ყველა ბურჟუაზიულ პარტიას, მიუხედავად ელფერის სხვადასხვაობისა, სოციალ-დემოკრატიის მეტად ჩქარი გაძლიერებისა ეშინოდა და სრულიადაც არა ცდილობდა იმპერატორის ძალა-უფლება განესაზღვრა და რეიხსტაგის მნიშვნელობა აემალღებინა. ძლიერ მონარქიულ ტრადიციებში, რომლებიც გერმანიაში და განსაკუთრებით კი პრუსიაში შერჩა, ბევრი საიმედო დასაყრდნობსა და სოციალური რევოლიუციისაგან დასაცავ საშუალებასა ხედავდა. სასახლე, სახელმწიფოს უმაღლესი ადგილები, სარდლობა, ოფიცრების ადგილები საუკეთესო პოლკებში, — ყველაფერი ეს კვლავინდებურად თავად-აზნაურობის ხელში იყო; მემარცხენე ბურჟუაზიული პარტიები წუწუნებდნენ, მაგრამ ძალიან თავდაჭერილად იყვნენ, გადამწყვეტი ბრძოლის დაწყებას სრულიადაც არ აპირებდნენ. ისინი ხიფათს მოელოდნენ არა მარჯვნიდან, თავდაზნაურობიდან, არამედ მარცხნიდან, მუშათა მხრიდან; თუმცა თავისუფლად მოაზრენი, მაგ., მოითხოვდნენ კანცლერისა და მინისტრების პასუხისმგებლობას არა იმპერატორის, არამედ რეიხსტაგის წინაშე, მაგრამ არც ერთხელ არ უცდიათ ამ მიზნის განსახორციელებლად ენერგიულათ ებრძოლათ. ამ რიგად, იმპერიის დასასრულამდე არ განხორციელებულა არც ერთი რეფორმა, რომელსაც ცოტა მაინც რომ შეეზღუდა იმპერატორის ძალა-უფლება. იმპერიის დასაწყისიდან, 1871 წლიდან 1890 წლის მარტამდე, მთელის საგარეო და შინაურ პოლიტიკას კანცლერი თავადი ბისმარკი განაგებდა. სახელმწიფოს შიგნით იგი ცდილობდა უფრო მეტად გაეძლიერებინა მონარქიული ხელისუფლება და საბოლოოდ განემტკიცებინა სახელმწიფოს მთლიანობა. მან, მაგ., სასტიკი ბრძოლა გამოუცხადა კათოლიკსრ სამღვდლოებას, რადგანაც ექვობდა, რომ ეს სამღვდლოება

იმპერიის მთლიანობის წინააღმდეგ ინტრიგებს აწარმოებდა. ეს ბრძოლა რამდენიმე წელიწადს გრძელდებოდა; ბოლოს ბისმარკი იძულებული გახდა უკან წაეღო ის შემზღვეველი ზომები, რომლებიც მან შემოიღო.

იგი საჩქაროდ შეურიგდა კათოლიკებს იმიტომ, რომ მე-70-ე წლების დასასრულიდან და მე-80-ე წლების დასაწყისიდან მას სოციალ-დემოკრატიის გაძლიერების შიში დაეხატა. იმპერატორი ვილჰელმ I მოკვლა ორჯერ სცადეს. ბისმარკმა ამ შემთხვევით ისარგებლა და რეიხსტაგში (1878 წ.) გაიყვანა განსაკუთრებული კანონი სოციალისტების წინააღმდეგ, რომლის შემდეგაც აღკრძალულ იქმნა სოციალ-დემოკრატიული კრებები, პარტიული პრესა და სხვა. ამ კანონმა 11 წელიწადი იარსება. საბაჟო პოლიტიკაში ბისმარკი. მკორეოდენი ყოყმანის შემდეგ, პროტექციონისტი გახდა, ე. ი. გერმანიის ბაზრიდან უცხოელების საქონელს სდევნიდა, რათა ამით გერმანიული მრეწველობის გაძლიერებისთვის ხელი შეეწყო. ამასთანავე ერთად რეიხსტაგში მან განახორციელა რამოდენიმე ზომა სოციალური კანონმდებლობისა, რომლებიც მუშათა კლასის მდგომარეობის გაუმჯობესებისკენ იყო მიმართული (ამ ზომებით მას სურდა მუშების დამოკიდებულება მონარქიული ხელისუფლებისადმი გაუმჯობესებინა). ასე, მაგალითად, განხორციელდა სამი კანონი მუშათა სავალდებულო დაზღვევისა (სიბერისა და ავადმყოფობისგან) და კიდევ რამოდენიმე კანონი ამ გვარივე ხასიათისა. გერმანიის სავაჭრო სამრეწველო წრეები ბისმარკსა სთხოვდნენ, იმპერიისთვის კოლონიები მოეპოვებინა, მაგრამ იგი კარგა ხანს ამ სურვილს წინააღმდეგობას უწევდა. მას, რა თქმა უნდა, კარგად ესმოდა, რომ დიდის სისწრაფით განვითარებული მრეწველობის წარმომადგენლების თვალსაზრისით კოლონიები საჭირო იყო, მაგრამ მას არა სურდა ინგლისს გადაჰკიდებოდა. მართალია, ბოლოს მან დაუთმო — და გერმანიამ მე-80-ე წლებში შეიძინა რამდენიმე კოლონია აფრიკაში (კამერუნი, „სამბრეზ-დასავლეთი აფრიკა“, „აღმოსავლეთი აფრიკა“, რამდენიმე კუნძული ანტრალისა და ახალი გვინეისთან), მაგრამ ყველაფერი ეს მოპოვებულ იქმნა მშვიდობიანად, არავითარი დავა არ მოსვლია არც ინგლისთან, არც რომელიმე სხვა ევროპიულ სახელმწიფოსთან.

საქმე იმაშია, რომ, თუმცა ბისმარკმა ერთხელ რეიხსტაგში სთქვა „ჩვენ, გერმანელებს, ღმერთის გარდა, არავისი გვეშინიანო“, მაგრამ ნამდვილად თავისი პირმშოს, გაერთიანებული გერმანიის ძალიან შიში ჰქონდა. მას ეშინოდა საფრანგეთის გაჯიუტებული სიძულვილისა, ეშინოდა რუსი იმპერატორის ალექსანდრე III მტრული განწყობილე-

ბისა, ეზინოდა საფრანგეთისა და რუსეთის კავშირისა და აი, სწორეთ ამიტომ არა სურდა ახალი მტრები გაეჩინა. იმის ვარდა გერმანიაში არავის ესმოდა, რამდენად სახიფათო იყო გერმანიის მდგომარეობა თუნდაც მხოლოდ თავისი გეოგრაფიული მდგომარეობით (იგი ევროპის ცენტრში იმყოფებოდა, ორი დიდი სახელმწიფოს შუა) და რამდენად ფრთხილად უნდა მოქცეულიყო, რომ ასე ბედნიერად მოპოვებული შეენარჩუნებინა.

მან მოიმარჯვა მთელი ძალა თავისი დიდი ჭკუისა, რათა გერმანია დაეფარა იმ საშიშროებისგან, რომელიც გარს ერტყა. საფრანგეთის საშიშროების შესასუსტებლად ბისმარკი ფრანგებს აქტიური კოლონიალური პოლიტიკისკენ იწვევდა: მას იმედი ჰქონდა, რომ საფრანგეთის ახალი კოლონიები (ტუნისი, ინდო-ჩინეთი, კონგო, ცენტრალური აფრიკის მიწები), ერთის მხრით, საფრანგეთის ნაციონალურ თავმოყვარეობას დააშოშმინებს და, ელზასისა და ლოტარინგიის დაკარგვას დაავიწყებინებს, მეორეს მხრით კი, იმედი ჰქონდა, რომ ეს კოლონიალური ავანტიურები საფრანგეთსა და ინგლისს წაჰკიდებდა. რუსეთის საშიშროების შესასუსტებლად ბისმარკმა გერმანიისა და ავსტრიის კავშირი შეჰქმნა, ამ კავშირს მიემხრო იტალია — და ამ გვარად შეიქმნა „სამთა კავშირი“ (1882 წ.)

სანამ მოხუცი იმპერატორი ვილჰელმ I ცოცხალი იყო, ბისმარკი გერმანიის პოლიტიკის სრულ ბატონ პატრონად რჩებოდა. მაგრამ 1888 წელს ვილჰელმ I გარდაიცვალა, სამი თვის შემდეგ გარდაიცვალა მისი მემკვიდრე შვილი ფრიდრიხ III და ტახტზე ავიდა 30 წლის ვილჰელმ II შვილი ფრიდრიხ III და შვილისშვილი ვილჰელმ I.

ვილჰელმ II ზერელე და სუსტი ჭკუის ადამიანი იყო, თუმცა სხვა და სხვა ცნობებს მეცნიერებიდან და ხელოვნებიდან ადვილად ითვისებდა; იგი დაწვრილმანებული ბუნების ადამიანი იყო, თავმოყვარე, მხდალი საშიშროების დროს, მაგრამ ტრაბახა და გულზვიადი მაშინ, როდესაც თავის თავს მძლავრად ჰგრძნობდა. თავისი მანიშნელობის შესახებ მას გაზვიადებული წარმოდგენა ჰქონდა. გულუბრყვილოდ სწამდა, რომ მისი ძალა-უფლება ციო არის მოცემული, რომ თვით ღმერთი სპეციალურად ეხმარება. ჰოგენცოლერნების დინასტიას. იგი იმდენად ზერელე იყო, სუსტი ნებისყოფისა და აჩქარებული, იმდენად ვერ შეეძლო სხვის გულში ჩაეხედა და თავისი თავი შესაუბრის ადგილას წარმოედგინა, რომ დიპლომატად სრულიად არ ვარგოდა; საიმპერიო კონსტიტუცია კი მთელ ძალა-უფლებას სწორედ ამ სფეროში ანიჭებდა: იმპერატორს, შეეძლო რეისხტაგს არც კი დაჰკითხებოდა და ომი ისე გამოეცხადებინა!

სანამ ბისმარკი კანცლერად იყო, ვილჰელმ II გერმანიის ინტერესებს დიდს ზიანს ვერ აყენებდა, მაგრამ საქმე სწორედ იმაშია, რომ ვილჰელმ II სურდა რაც შეიძლება მალე განთავისუფლებულიყო ყოფელგვარი ხელმძღვანელობისგან და სრულიად თავისუფლად ემოქმედა. რამდენიმე საკითხის გამო ისინი ერთმანეთს ვერ შეუთანხმდნენ: ბისმარკი რუსეთთან მეგობრული ურთიერთობის დამყარების მომხრე იყო, ვილჰელმ II კი ხან თავაზიანად ეპყრობოდა ალექსანდრე II, ხან ძალიან მტრულად ექცეოდა; ვილჰელმ II მოიწვია კონფერენცია მუშათა საკითხის შესახებ, თუმცა ბისმარკმა წინდაწინვე იცოდა, რომ ამ კონფერენციიდან არაფერი გამოვიდოდა (მართლაც არაფერი გამოვიდა) იყო კიდევ რამდენიმე შემთხვევა შეტაკებისა. 1890 წელს მარტში ბისმარკი სამსახურიდან გადადგა--და ვილჰელმ II თითონ დაიწყო მართვა-გამგეობა, აღარავის ანგარიშს არუწევდა.

გერმანიის მთავრობის პოლიტიკა 1890 წლიდან ინგლის-საფრანგეთის შეთანხმების დამყარებამდე.

X გადადგა თუ არა ბისმარკი სამსახურიდან, ევროპაში დიდი მნიშვნელობის მოვლენა მოხდა: საფრანგეთ-რუსეთის კავშირი შეიქმნა. მოხდა სწორედ ის, რისთვისაც ბისმარკს მთელი თავისი ძალ-ღონითა სურდა წინააღმდეგობა გაეწია. გერმანიის მდგომარეობა ამით უფრო სახიფათო ხდებოდა, ვიდრე იყო. მაგრამ ომამდე საქმე მაინც ჯერ ასე აღრე ვერ მივიდოდა. გერმანიას დიდი, მშვენიერად გაწრთენილი და შეიარაღებული ჯარი ჰყავდა. მას მოკავშირედ ჰყავდა ავსტრია და იტალია. გერმანიას ეერ დაეცემოდა ვერც საფრანგეთი ვერც რუსეთი, ერთმანეთს შორის კავშირიც რომ ჰქონოდათ, ვერ გაბედავდნენ მით უფრო იმიტომ, რომ ინგლისი სწორედ ამ დროს კარგს განწყობილებებში არ იყო არც რუსეთთან, არც საფრანგეთთან. რუსეთთან ინგლისი მტრულად იყო იმიტომ, რომ ეშინოდა რუსეთის გავლენის ზრდისა შუა აზიაში და ინდოეთის საზღვრებთან, საფრანგეთთან კი ინგლისის დიპლომატია ხშირად დავობდა იმიტომ, რომ იგი ახალ კოლონიებს იტაცებდა აფრიკაში. იმიტომ ინგლისი (მაგ. მე-80 ე წლებში და მე-90-ე წლების დასაწყისში), სამთა კავშირსა და საფრანგეთ-რუსეთის კავშირს ომი რომ მოსვლოდათ, გერმანიას უფრო დაეხმარებოდა, ვიდრე რუსეთსა და საფრანგეთს. აქ წლებში (მე 19-ე საუკუნის მე-90-ე წლებში) ვილჰელმ II შეეძლო თავისი თავი ჯერ კიდევ ძლიერად ეკრძნო. და აი სწორედ ამ დროს

გამოჩნდა, რამდენად მომზადებული იყო იმ ადგილისთვის, რომელიც ბედმა მას არგუნა.

შინაური პოლიტიკის სფეროში ის აშკარად სოციალ-დემოკრატიის წინააღმდეგ მიმართული აგიტაციის სათავეში ჩადგა, სიტყვებში და განცხადებებში იგი ყოველი შემთხვევით სარგებლობდა, რომ უხეში სიტყვებით (ზოგჯერ გინებითაც) თავისი ზიზღი გამოეცხადებინა სოციალ-დემოკრატიული პარტიისადმი. ამასთანავე ერთად ცდილობდა ეჩვენებინა, რომ შეიარაღებული აჯანყებისა სრულიადაც არ ეშინიან. ერთხელ მან ახალგაწვეულ ჯარისკაცებს მიმართა, მე რომ გიბრძანებო, თქვენს დიდებსა და მამებსაც უნდა ესროლოთო. ყველაფერს ამას ვილჭელმ II მშვიდობიანობის დროს ლაპარაკობდა, მაშინ, როდესაც სოციალ-დემოკრატია შეიარაღებული აჯანყებისკენ არავის მოუწოდებდა, მაშინ, როდესაც ყველა გატაცებული იყო პროფესიონალური მუშათა მოძრაობით და არავითარი რევოლუციონური აფეთქება მოსალოდნელი არ იყო. რა თქმა უნდა, ასეთი საქციელი ყველას აღელვებდა და პროვოკატორულ საქციელად ეჩვენებოდა. მუშათა მასები ვალჭელმ II უპატივცემლოდ და დაცინვით სწორეთ იმ დროდან ეპყრობოდნენ. იმპრატორის ასეთი საქციელი, რა თქმა უნდა, სოციალ დემოკრატიულ პარტიას ვერაფერს ავნებდა. „იმპერატორის ყოველი სიტყვა არჩევნების დროს საშუალოდ ასი ათასს ახალს ხმას ვგაძლევს“, — განაცხადა ერთხელ რეინსტაგში სოციალ-დემოკრატიის ძველმა ბელადმა ავგუსტ ბებელმა.

რაიცა შეეხება შეძლებულ კლასებს, მე-90-ე წლებში გერმანიაში ძალიან გამწვავდა ბრძოლა მიწათმფლობელთა და მრეწველების ინტერესთა შორის. მიწადმფლობელნი მოითხოვდნენ, რომ რუსული პურისა და სასოფლო სამეურნეო პროდუქტების შეტანა გერმანიაში აეკრძალათ, რათა ამ გზით თავიანთთვის უზრუნველყოთ გერმანული ბაზარი, მრეწველები კი, პირიქით, მოითხოვდნენ სავაჭრო ხელშეკრულების დადებას რუსეთთან, რადგანაც ეს ხელშეკრულება ერთის მხრით, ცხოვრებასა და მრეწველობას აიაფებდა, მეორეს მხრით კი, ახალ რუსულ ბაზარსა ჰქმნიდა გერმანული ნაწარმოებისთვის. ამ ბრძოლაში სამრეწველო ინტერესები ჩვეულებრივად იმარჯვებდა, თუმცა განსაკუთრებულ ზომებს იღებდნენ მიწად-მფლობელთა ინტერესების დასაცავადაც. ამ მხრიბ გერმანელ მთავრობას განსაკუთრებით ბედმა გაუღიმა 1904 წელს, რადგანაც იაპონიასთან ომში დასუსტებული რუსეთის მდგომარეობით ისარგებლა და მასთან დასდო ახალი სავაჭრო ხელშეკრულება, რომელიც გერმანულ მრეწველობას რუსეთში ფართო გასავალს აძლევდა, რუსეთის პურისა და

სასოფლო სამეურნეო პროდუქტების შესატანად კი დიდი დაბრკოლებანი იქმნა შექმნილი. ასე სცხოვრობდა გერმანია მე-19-ე საუკუნის მე-90-ე წლებში და ეკონომიურად იზრდებოდა. მაგრამ სწორედ მაშინ გამოჩნდა პირველი ღრუბელი, რომელიც მომავალი გრიგალის პირველ ნიშნად უნდა ჩაითვალოს: ურთიერთ დამოკიდებულება ინგლისსა და გერმანიას შორის თანდათან მწვეავდებოდა.

მაგრამ თუ გვინდა გავიგოთ მიზეზები ამ მრისხანე მოვლენისა, რომელმაც ბოლოსა და ბოლოს საშინელი კატასტროფა გამოიწვია, საჭიროა სხვა ევროპიულ სახელმწიფოებსაც მივმართოთ და განვიხილოთ, როგორა სცხოვრობდნენ ისინი მე-19-ე საუკუნის უკანასკნელ ათეულ წლებში.

დავიწყოთ ინგლისიდან.

III ინგლისი მე-19-ე საუკუნის მეორე ნახევარში.

სავაჭრო-სამეურნეო მოქმედების აყვავება.

X მე-19-ე საუკუნის მეორე ნახევარში დაახლოებით მე-90-ე წლებამდე ინგლისში სავაჭრო-სამრეწველო შემოქმედება შეუჩერებელი იზრდებოდა და ჰყვავდა. წინა საუკუნეებში შექმნილი უზარ-მაზარი კოლონიები მე-19-ე საუკუნის მეორე ნახევარში უფრო მეტად გაიზარდა. ამ ხანში ინგლისელებმა დაიპყრეს სუდანი, ეგვიპტე, უზარ-მაზარი ადგილები სანზრეთ აფრიკაში; ფაქტიურად პირველად დაიწყეს დამუშავება ინდოეთის სხვა და სხვა მადნეულობისა. მრავალფეროვანი და ძვირუფასი ხედილი მასალა, რომელსაც ინგლისელები თავიანთი ძველი და ახალი სამფლობელოებიდან იღებდნენ, მრავალრიცხოვან, გაუმჯობესებელი მანქანებით მოწყობილ ქარხნებში მუშავდებოდა, — და ინგლისის საქონელით მერე ივსებოდა ამერიკის, ნაწილობრივ ევროპის, აზიის, ავსტრალიის, მე-19-ე საუკუნის მეორე ნახევრიდან კი აფრიკის ბაზრებიც, საიდანაც თავისი ღირსებით და ზოგჯერ სიიაფითაც კონკურენტებს სდევნიდა. ევროპიული ბაზრები დიდი საბაჟო გადასახადებით ცოტად თუ ბევრად დაცული იყო ინგლისის კონკურენციისაგან, მაგრამ აქაც ინგლისური მაუდები, ინგლისური ფოლადი და ბამბეულობა ძალიან გავრცელებული იყო. რაიცა შეეხება ევროპის გარეშე ბაზრებს, აქ ინგლისელები სერიოზულ კონკურენტებს ვერსად ხედავდნენ, ინგლისის უზარ მაზარი სავაჭრო ფლოტი ემსახურებოდა არა მარტო ინგლისის ვაჭრებს, არამედ სხვა ეროვნებათა ვაჭრობასაც. როდესაც მე-19-ე საუკუნის

ნახევარში ოთრქლმავალმა გემებმა სამუდამოდ განდევნეს ძველებური გემები, აზით უპირველესად ყოვლისა სწორედ ინგლისელებმა მოიგეს, რადგანაც უზარ მახარ ქვა-ნახშირის მადნეულობა იაფ სათბობ მასალას აძლევდა; გარდა ამისა, მთელ დედამიწის ზურგზე მათ მოფენილი ჰქონდათ მშენიერად მოწყობილი ნავთსადგურები, სადაც ყოველთვის შეეძლოთ ქვა-ნახშირი ჰქონოდათ მომარაგებული შორეული მგზავრობისთვის.

რაც უფრო ძლიერდებოდა ინგლისის მრეწველობა და სავაჭრო კაპიტალი, მით უფრო მომქმედი ხდებოდა ინგლისის სავაჭრო და კოლონიალური პოლიტიკა. მე-40-ე წლებიდან დაწყებული ინგლისი პატარა-პატარა ომებს განუწყვეტლივ აწარმოებდა. ხან ჩინეთს ეომებოდა მე-40-ე წლების დასაწყისში, ხან აფრიკაში ომობდა, ხან სპარსეთში, ხან ავღანისტანში, ხან ისევ აფრიკაში, ხან მდომე და სისხლის მღვრელ ლაშქრობასა სწევდა ევვიპტესა და სუდანში, ხან ხანგრძლივსა და სასტიკ ომს აწარმოებდა ბურებთან ხამხრეთ აფრიკაში, ხან დამამშვიდებელ ექსპედიციებს ჰგზავნიდა ინდოეთის ყრუ ადგილებში აჯანყებულ ინდოელების წინააღმდეგ. ყველაფერმა ამან მეტად დიდი ნაყოფი გამოიღო. მე-19-ე საუკუნის დასაწყისში დიდ ბრიტანეთს მთელს დედამიწის ზურგზე ეკუთვნოდა 28 მილიონი კვადრატული კილომეტრი, 420 მილიონიანი მოსახლეობით.

ინგლისის შინაური პოლიტიკა მე-19-ე საუკუნის მეორე ნახევარში

ინგლისის შინაური პოლიტიკა მე-19-ე საუკუნის მეორე ნახევარში ხასიათდებოდა მუდმივი შეგუებით განვითარებული სოციალ-პოლიტიკური ცხოვრების მოთხოვნილებებთან. რამდენადაც უფრო მეტად იზრდებოდა მრეწველობის მნიშვნელობა, რაც უფრო მეტად იზრდებოდა რიცხვით მუშათა კლასი, რაც უფრო ჩქარა იპყრობდნენ ახალ-ახალ ბაზრებს ნედლი მასალის შესაძენად და ნაწარმოების გასასაღებლად, მით უფრო ცხადი ხდებოდა, რომ მუშათა კლასს საშუალება უნდა მიეცეს პოლიტიკურ ცხოვრებაში მონაწილეობის მიღებისა და ბრძოლა ამის წინააღმდეგ უზარ.ობა იქნებოდა, სახიფათო და უნაყოფო. 1867 და 1884 წლებში განხორციელდა ორი საარჩევნო კანონი, რომლის შემდეგაც (განსაკუთრებით 1884 წლის კანონის შემდეგ, ინგლისში ფაქტიურად განმტკიცდა საყოველთაო საარჩევნო უფლება, და მუშათა მასებმა მზურვალე მონაწილეობა მიიღეს საპარლამენტო არჩევნებში. მიწადმოქმედებისა და ბურჟუაზიის წარ-

მომადგენლებთან ერთად პარლამენტში პირველად შევიდნენ წარმომადგენლები მუშათა კლასისა. ამ დიდმნიშვნელოვან ცვლილებებთან ერთად, რეფორმა მოხდა აგრეთვე ადგილობრივ თვითმმართველობებშიაც, რომლებიც უწინ მთლიანად შეძლებულ კლასების ხელში იყო, ეხლა კი გადასახადების ყველა გამამხდელების, ე. ი. ყველა მოქალაქეთა ხელში გადავიდა. რა თქმა უნდა, ფაქტიურად შეძლებული კლასები, ძლიერნი თავიანთი სიმდიდრით, თავიანთი გავლენით და მართვა-გამგეობის გამოცდილებით, უფრო მეტის მნიშვნელობით სარკებლობდნენ, მაგრამ რაც უფრო მეტი დრო გადიოდა, მით უფრო მეტად იძულებული ხდებოდნენ, ანგარიში გაეწიათ მუშათა მოთხოვნილებებისთვის და საჭიროებებისთვის.

ამ ცვლილებებმა, რა თქმა უნდა, კანონმდებლობაზედაც იმოქმედა. პარლამენტში დაიწყო ბრძოლა საქარხნო კანონმდებლობისთვის, მუშათა ინტერესების დასაცავად, სამუშაო დღის შესამცირებლად ანა მარტო ქალებისთვის და ბავშვებისთვის, არამედ კაცებისთვისაც, მუშათა სავალდებულო დაზღვევისთვის დასახიჩრებისგან, ავადმყოფობისგან, მოხუცებულობისგან და სიკვდილისგან. ამ ბრძოლამ ისეთი შედეგი გამოიწვია, რომ მე-20-ე საუკუნის დასაწყისისთვის ინგლისი გერმანიასთან ერთად მუშათა კანონმდებლობის სფეროში ყველაზე დაწინაურებულ ქვეყნად ითვლებოდა. მუშათა კლასის უზარმაზარი პროფესიონალური ორგანიზაციები, „ტრედუნიონები“, თავიანთი მტკიცე და ნაყოფიერი ბრძოლით პატრონების წინააღმდეგ, დიდი გაფიცვებით, რომლებიც ხშირად მთელს ქვეყანას მოედებოდა ხოლმე, კანონმდებლობას წინა სწევდნენ პარლამენტში და, გარდა ამისა, ხშირად უფრო უკეთესს შედეგს მიაღწევდნენ ხოლმე უშუალოდ მრეწველებისგან. ჯერ კიდევ ბევრი რამის გაკეთება იყო საჭირო მუშათა კეთილდღეობისთვის, მაგრამ რომ შეგედარებინათ ინგლისის მუშათა მდგომარეობა 1910 წლისა, მაგალითად, 1850 ან 1860 ან თუნდაც 1880 წლების მდგომარეობასთან განსხვავება ძალიან დიდი იქნებოდა. სამუშაო დღე მცირდებოდა 10, 9 და ზოგჯერ 8 საათამდისაც, სავალდებულო ხდებოდა სამუშაო დღის შემცირება ნახევრად შაბათობით; სამუშაო ხელფასი ბევრს ქარხანაში ისეთი იყო, რომ მუშას უკვე შეეძლო ქარხანაში არ გაეგზავნა თავისი ცოლი და მცირეწლოვანი ბავშვები; არსებობდა კანონები, რომლებიც ამსუბუქებდნენ მოხუცებულების მდგომარეობას, კოლექტიური დაცვა მუშათა ინტერესებისა პატრონების თვითნებობისა და ექსპლოატაციისგან უფრო საგრძნობი ხდებოდა, არსებობდა ზედგავლენა კანონმდებლობასა და მართვა გამგეობაზე. მაგრამ დაცვა ექს-

პლატაციისგან ჯერ კიდევ ყველა დარგში არ არის მიღწეული. ინგლისის მუშის ცხოვრებაში და მოღვაწეობაში არის ჯერ კიდევ მრავალი მძიმე და ბნელი მხარე, რომელთა მოსასპობადაც მუშათა კლასისი სასტიკ ბრძოლას აწარმოებდა და შემდეგშიაც აწარმოებს.

ი რ ლ ა ნ დ ი ა .

ინგლისის შინაურ პოლიტიკაში არსებობდა და არსებობს საკითხი, რომლის მშვიდობიანი გადაწყვეტა ვერას გზით ვერ მოხერხდება (და რომელიც არც ამ ეამად არის გადაწყვეტილი); ეს საკითხი უნდა გავიხსენოთ, რადგანაც უამისოდ ინგლისის მდგომარეობის დახასიათება სრული არ იქნება.

ჯერ ისევ მე-12-ე საუკუნეში ინგლისმა დაიპყრო ახლო მდებარე კუნძული ირლანდია და, შეიძლება ითქვას, იმ დროიდანვე დაიწყო ირლანდიელების სასტიკი ბრძოლა, რომელიც დრო გამომწეობით სცხრებოდა, მაგრამ სამუდამოდ კი არა ჰქრებოდა. მტრობის მთავარი, ძირითადი მიზეზი, რა თქმა უნდა, ეკონომიური მიზეზი იყო. ინგლისელებმა დაპყრობისა და კონფისკაციის საშუალებით ირლანდიელებს მთელი მიწა წაართვეს, თავიანთ ხელში ჩაიგდეს მთელი სიმდიდრე, მთელი ეკონომიური ქონება ამ კუნძულისა და ირლანდიელები ღატაკ მოიჯარადრეებად და ბოგანოებად გადააქციეს. ასეთი იყო ძირითადი მიზეზი ირლანდიელების სიძულვილისა ინგლისისადმი; სხვა მიზეზები კიდევ რომ არ არსებულებოდა, ესეც საკმარისი იქნებოდა ირლანდიის დაუსრულებელი რევოლუციების ასახსნელად. იმ გარემოებას, ირლანდიელები რომ კათოლიკები არიან, ხოლო ინგლისელები პროტესტანტები, ამ ეამად უკვე გავლენა აღარ შეიძლება ჰქონდეს, რადგანაც უკვე 1829 წელს ინგლისში განხორციელდა კანონი კათოლიკების ემანსიპაციის შესახებ, რომელიც იმ დრომდე უფლებო კათოლიკებს უფლებებით პროტესტანტებთან ათანასწორებდა. გადამწყვეტი მნიშვნელობა არ შეიძლება ჰქონდა აგრეთვე იმ გარემოებასაც, რომ ირლანდიელები წმინდა კელტები არიან, ინგლისელების კელტურ სისხლში კი გერმანული სისხლიც ურევია (ინგლისურ-საქსონური) ერები შეიდასი წლის განმავლობაში ერთმანეთს არ ებრძვიან მხოლოდ იმიტომ, რომ სხვადასხვა რასას ეკუთვნიან. არც სარწმუნოებრივი განსხვავება, არც სხვადასხვაობა რასისა ამ შემთხვევაში მტრობის მიზეზი არა ყოფილა, — ამ განსხვავებას შეეძლო მტრობა მხოლოდ გაემწყვავებინა და არა შეეკმნა. მიზეზი ერთი იყო — ეკონომიური.

ჩვენ აქ მე-19-ე საუკუნეს ვიხილავთ, ამიტომ არ შევეცხებით იმ მრავალ-რიცხვოვან და სისხლით სავსე აჯანყებებს, რომლებიც ირლანდიაში წარსულ საუკუნოებში ხდებოდა. ვიტყვიტ მხოლოდ, რომ სრული მე-19-ე საუკუნის განმავლობაში ირლანდიაში იფეთქებდა ხოლმე ხან აჯანყება, ხან ტერორისტული მოძრაობა, უფრო ხშირად კი აგრარული მოძრაობა, რომელსაც თანა სდევდა აგრარული ტერორი. ინგლისელები სახრჩობელებითა და მთავრობის ტერორით უპასუხებდა. ირლანდიელების ბელადები ბრძოლას ლეგალური საშუალებითაც აწარმოებდნენ, პარლამენტში. ირლანდიელებს დასახული ჰქონდათ მთელი რიგი მოთხოვნილებებისა, რომელთაგან უმთავრესი იყო ორი: ძირითადი აგრარული რეფორმა, რომელიც ირლანდიელ გლეხებს მათ მიერ იჯარით აღებული მიწების მესაკუთრეებად გახდიდა, და ირლანდიის თვითმმართველობა. ინგლისის პარლამენტის უმრავლესობა დიდი ხნის განმავლობაში ორივე მოთხოვნილებას წინააღმდეგობას უწევდა.

ორი უმთავრესი პარტიიდან, რომლებიც მე-19-ე საუკუნის განმავლობაში მორიგეობით მმართველობდნენ ინგლისში, კონსერვატორები ყველაზე მტრულად იყვნენ განწყობილნი ირლანდიელების მიმართ, ლიბერალებს კი უფრო შესაძლებლად მიაჩნდათ მცირეოდენი დათმობა.

ინგლისის ლიბერალური პარტიის სათავეში, მე-19-ე საუკუნის მე-60-ე წლებიდან დაწყებული 1898 წლამდე, როდესაც იგი მოკვდა,— იღვა ვილიამ გლადსტონი, რომელიც აღზრდიდა და წარმოშობით მუძღლებულ ბურჟუაზიას ეკუთვნოდა, მაგრამ მუშათა წრეებშიაც დიდი პატრივისციმა ჰქონდა დამსახურებული. იგი მთელი თავისი ხანგრძლივი სიცოცხლის განმავლობაში ოთხჯერ იყო პირველ მინისტრად და თავისი პირველი მინისტრობა ყოველთვის რაიმე თვალსაჩინო, მომწიფებული რეფორმით აღიბეჭდა (მაგალითად, სწორედ იმან განახორციელა 1884 წლის კანონი, რომელმაც ინგლისს ფაქტიურად საყოველთაო საარჩევნო უფლება მისცა). მან გამწვავებული ბრძოლის დროს, რომელსაც ირლანდია მე-19-ე საუკუნის მე-80-ე წლებში აწარმოებდა, განიზრახა ირლანდიის თვითმმართველობის კანონის გამოცემა და ამით რაოდენადმე მაინც ირლანდიელების დამშვიდება; ჰქონდა კიდევ რამდენიმე (თუმცა ძალიან ზომიერი) პროექტი აგრარულ ურთიერთობათა მოწესრიგებისა. ირლანდიის დეპუტატების სათავეში, რომლებიც იმ დროს პარლამენტში იბრძოდნენ, იღვა შესანიშნავი ორატორი და პოლიტიკური მებრძოლი—პარნელი. გლადსტონმა სწორედ მასთან სცადა შეთანხმება.

მაგრამ ამ კვლიდან არაფერი გამოვიდა. ლიბერალური პარტია ორ ნაწილად გაიყო და ერთი ნაწილი კონსერვატორებს მიემხრო. გლადსტონი იტულებული გახდა გადამდგარიყო, მისი ადგილი კონსერვატორებმა დაიპირეს, — და დაუნდობელი ბრძოლა ირლანდიის წინააღმდეგ გაგრძელდა.

უკვე მე-90-ე წლებში არა მარტო ლიბერალთა შორის, არამედ კონსერვატორებშიაც უფრო ხშირ-ხშირად ისმოდა ხმები, რომ ლირსია ირლანდიელების ზოგიერთი მოთხოვნილებანი მაინც დავაკმაყოფილოთო. ამასთანავე ერთად ზოგიერთები აღნიშნავდნენ, საჭიროა უპირველესად ყოვლისა, ასე თუ ისე გადასწყდეს ძირითადი აგრარული საკითხი, ურომლისოდაც ირლანდია არავითარ შემთხვევაში არ დამშვიდდებაო; რაიცა შეეხება ირლანდიის თვითმართვებობას (ე. ი. განსაკუთრებულ პარლამენტსა და მთავრობას, რომელსაც შინაური საქმეები ექნებოდა ჩაბარებული), — ამ რეფორმის განხორციელება შემდეგშიაც შეიძლებაო.

აგრარულ რეფორმას ირლანდიაში მთავრობის მხრით დიდ ხარჯი უნდა გამოეწვია. იგი მომზადდა და უკვე განხორციელდა კონსერვატორების ბატონობის დროს 1902 წელს, ხაზინამ 112 მილიონი გირვანქა სტერლინგი გადასდო (ერთ მილიარდამდე ოქროთი); ამ ჯამს შემდეგს წლებში კიდევ ემატებოდა. განზრახული იყო შემაბულეთა მიწების გამოსყიდვა. მიწებს მოიჯარადრე გლეხებს აძლევდნენ საკუთრებად. სასყიდელი გლეხებს ნაწილ-ნაწილ უნდა გადაეხადნათ. ამ რეფორმამ ირლანდიის უმიწა-წყლო გლეხების ნაწილი მესაკუთრეებად გახადა; მაგრამ ირლანდის სრულს დამშვიდებას მაინც ვერ მიაღწიეს.

აგრარული რეფორმა განხორციელდა 1903 წელს, როდესაც ინგლისის მთელი პოლიტიკა იქითკენ იყო მიმართულია, რომ რაც შეიძლება ჩქარა მოწესრიგებულიყო ყველა მწვავე შინაური საკითხები და რაც შეიძლება მალე დამყარებულიყო სრული სიწყნარე: საქმე იმაშია, რომ 1900 წლების დასაწყისიდანვე ინგლისის ჰორიზონტზე დიდი ღრუბელი გამოჩნდა. ინგლის-გერმანიის ქიშკობას თანდათან სახიფათო ხასიათი ეძლეოდა. უნდა ეფიქრათ მომავალი სახიფათო ომისთვის ძლიერი გერმანიის წინააღმდეგ. აი, რატომ იყო საჭირო დაჩქარება როგორც ირლანდიის აგრარული რეფორმისა, ისე მრავალი სხვა რეფორმისა, რომლებსაც საზოგადოების ღარიბი კლასები უნდა დაეკმაყოფილებინა.

მაგრამ, სანამ გადავიდოდეთ იმ წლებზე, რომლებიც მსოფლიო ომს წინ უძღოდნენ, უნდა განვიხილოთ, როგორ აღმოცენდა ინგლის-გერმანიის ქიშკობა.

ინგლის-გერმანიის ქიშპობა.

ინგლის-გერმანიის ქიშპობა უკვე მე-19-ე საუკუნის მე-80-ე წლებიდან დაიწყო წმინდა ეკონომიურ ნიადაგზე. რაც უფრო მეტად ვითარდებოდა გერმანიის მრეწველობა და მომქმედი ხდებოდა გერმანიის სავაჭრო დამოკიდებულებანი, რაც უფრო მეტად იზრდებოდა მისი სავაჭრო ფლოტი, - მით უფრო მეტად გერმანული საქონელი აძევებდა ინგლისურ საქონელს იმ ბაზრებიდან, რომლებთანაც დიდხანია ინგლისელები შეჩვეული იყვნენ. ძალიან ხშირად გერმანული საქონელი ინგლისურ საქონელზე დაბალი იყო ღირსებით, სამაგიეროდ სჯობნიდა (და ხშირად ძალიანაც) სიიაფით. გერმანიის მრეწველები უფრო ჩქარა და მოხერხებულად ეგუებოდნენ მყიდველების გემოვნებას, შორეული ქვეყნების მოთხოვნილებებსაც კი დაკვირვებით სწავლობდნენ და, დასასრულს, საქმე ისე ჰქონდათ მოწყობილი, რომ საქონელი შეეძლოთ გაეყიდათ არა ნაღდად, არამედ ნისიად; ვალის გადაბდას რამდენიმე თვის განმავლობაში არც კი სთხოვდნენ.

ასეთი გერმანული კონკურენცია მე-90-ე წლებში და განსაკუთრებით კი მე-20-ე საუკუნის პირველ ათ წელიწადში განსაკუთრებით საგრძნობი ხდებოდა ინგლისის სავაჭრო-სამრეწველო ცხოვრებაში. გერმანიის საქონელი ისე მოხერხებულად უწევდა კონკურენციას ინგლისის საქონელს ივით ინგლისის შინაურ ბაზარზედაც კი, რომ ინგლისის იძულებული გახდა გერმანული საქონლის შეტანის შესაზღუდავად განსაკუთრებული ზომები მიეღო. მაგრამ ეს ზომები ძალიან ნაკლებად შეელოდა. კოლონიებსა და უცხოეთის ბაზრებზე კი ინგლისელები გერმანიის ზრდას უფრო მეტის შიშით ეპყრობოდნენ. კერძოდ, ~~რუსი~~ რუსეთის სამფლობელოებში, ბალკანეთის ნახევარ კუნძულის საბელმწიფოებში, სპარსეთში გერმანიის ეკონომიური მდგომარეობა თანდათან თვალსაჩინო ხდებოდა. უკვე 1898 წელს ინგლისში ერთმა პოლიტიკურმა ორგანომ ნახევრად ხუმრობით, ნახევრად სერიოზულად განაცხადა, გერმანია რომ დედა-მიწის ზურგიდან აღიგავოს, ინგლისის ყოველი მოქალაქე ამით უფრო მდიდარი გახდებოდა.

მდგომარეობა უფრო გაუარესდა მე-19-ე საუკუნის მე-90-ე წლებიდან, როდესაც ეკონომიურ ქიშპობას ზედ ორივე მთავრობის პოლიტიკური მტრობაც დაერთო (რა თქმა უნდა, უმთავრესი მიზეზი ამ მტრობისა სწორედ ეკონომიური ქიშპობა იყო) დაწყებულ მტრობას ევროპამ პირველად მიაქცია ყურადღება მაშინ, როდესაც ვილჰელმ II ბურგების რესპუბლიკის ტრანსეალის (აფრაიკის სამხრეთით) პრეზიდენტს დეპეშით დემონსტრატულად მიულოცა გამარჯვება.

ინგლისის „მოხალისეებზე“, რომლებიც ტრანსვაალში შეიჭრნენ. მოხალისეთა ეს თავდასხმა მომასწავებელი იყო ომისა, რომელიც რამოდინევე წლის შემდეგ, 1899 წელს, ინგლისელებმა დაიწყეს იმ მიზნით, რომ აღმასებით მდიდარი რესპუბლიკები ბურებისა (ტრანსვაალი) დაეპყროთ. თავდასხმას საიდუმლოდ მხარს უჭერდა ინგლისის მთავრობა, — ამიტომ მისალოცმა დეპეშამ, რომელიც ვილჰელმმა ტრანსვაალის პრეზიდენტს კრიუგერს გაუგზავნა, ძალიან გააბრაზა ინგლისის მმართველი წრეები, განსაკუთრებით მრეწველები, რომლებსაც ხურდათ ტრანსვაალის რესპუბლიკა რაც შეიძლება მალე დეპყროთ. როდესაც 1899 წელს ინგლისის კონსერვატიულმა კაბინეტმა ახდლილად დაიწყო ომი ბურების წინააღმდეგ, გერმანიაში ძალიან ბევრი, ბურჟუაზიის წრეებიც და მუშებშიაც, ინგლისელების წინააღმდეგი იყვნენ. გერმანიის მრეწველებს და ვაჭრებს ინგლისის დამარცხება სურდათ, როგორც კონკურენტისა, მუშებში კი გავრცელებული იყო, აზრი, რომ ინგლისი წმინდა ყაჩაღურ ომს აწარმოებს პატარა რესპუბლიკის წინააღმდეგ, რომელსაც მისთვის ცუდი არაფერი უქნია. ხანგრძლივი ომის შემდეგ ინგლისმა ბურების რესპუბლიკები დაიპყრო მაგრამ გერმანიასთან დამოკიდებულება სამუდამოდ გაუფუჭდა. ჯერ ისევ ბურებთან ომის დროს ინგლისის მთავრობა იძულებული ხდებოდა ანგარიში გაეწია რუსეთისა და საფრანგეთის მტრული განწყობილებისთვის; იგი მზათ იყო კავშირი შეეკრა გერმანიასთან, მაგრამ ამ ცდიდან არაფერი გამოვიდა (არც შეიძლებოდა რამე გამოსულიყო, რადგანაც ინგლისსა და გერმანიის შორის ინტერესების ძალიან დიდი წინააღმდეგობა არსებობდა). ასე თუ ისე, როდესაც 1902 წელს ომი ბურებთან ინგლისის გამარჯვებით დამთავრდა, — ინგლისის პოლიტიკაში მაშინათვე გარდატეხა მოხდა, გერმანიის წინააღმდეგ გარკვეულად მტრული ხაზი დაისახა.

საქმე კიდევ იმაში იყო, რომ 1898 წლიდან გერმანიამ დიდი სამხედრო ფლოტის აშენება დაიწყო. ვილჰელმ II პირდაპირ განაცხადა, ძლიერი ფლოტის შექმნა გერმანიის პოლიტიკის ძირითადი მიზანი უნდა იყოსო. ინგლისში გერმანიის ფლოტის ჩქარს ზრდას დიდის ეჭვით უტყუროდნენ და თავიანთი თავის წინაშე არა მალავდნენ, რომ ეს ფლოტი სწორედ მათს საწინააღმდეგოდ შენდებოდა, იმ შემთხვევისთვის, თუ ომი დაიწყებოდა. ინგლისის წინაშე აღიმართა საშიშროება არა მარტო სავაჭრო-სამრეწველო კონკურენციისა, არამედ სამხედროსიც. ინგლისის დამოკიდებულება საფრანგეთთან და რუსეთთან ამ დროს ძალიან ცუდათ იყო. რუსეთთან, როგორც ყოველთვის, უთანხმოება მოსდიოდა შორეულ აღმოსავლეთში და საშუ-

ალო აზიაში, საფრანგეთთან კი კინალამ შეიარაღებული კონფლიქტი არ მოუხდა მდ. ნილთან, პატარა ადგილ ფაშოდთან, სადაც ერთსა და იმავე დროს ინგლისელებისა და ფრანგების რაზმები მივიდნენ.

კონფლიქტი იმით გათავდა, რომ ფრანგებმა დაუთმეს, მაგრამ დამოკიდებულება ინგლისთან საფრანგეთში მას შემდეგ მტრული იყო. გერმანიის ქიშპობისა და საშიშროების წინაშე ინგლისსა სურდა უპირველესად ყოვლისა უზრუნველყო მეგობრობა საფრანგეთთან (რუსეთთან მეგობრების დამყარება მაშინ ჯერ კიდევ ძნელი იყო) საფრანგეთს კი აუცილებლად უნდა შერიგებოდა.

და აი, სწორედ ამ დროს პირველ რიგში გამოჩნდა დიპლომატი, რომელმაც ყველაზე მეტად შეუწყო ხელი ანტანტის შექმნას. ეს დიპლომატი იყო მეფე ედვარდ VII, რომელიც თავისი დედის დედოფალ ვიქტორიის სიკვდილის შემდეგ, 1901 წელს ინგლისის ტახტზე ავიდა. მას ზოგჯერ „ანტანტის შექმნელს“ უწოდებენ, რადგანაც ყველაზე მეტად ის თხოულობდა, რომ გერმანიის წინააღმდეგ ინგლისი შესთანხმებოდა საფრანგეთს და, თუ შესაძლებელი გახდებოდა, რუსეთსაც. საქმე საფრანგეთიდან უნდა დაეწყოთ. მაგრამ, სანამ გადავიდოდეთ იმაზე, თუ როგორ შეიქმნა ანტანტა, ჩვენ უნდა მივმართოთ საფრანგეთს და განვიხილოთ, რანაირი იყო მისი შინაური და საგარეო პოლიტიკის ძირითადი ხასიათი 1870—71 წლების დასასრულიდან 1900 წლების დასაწყისამდე, როდესაც დაიწყო საფრანგეთის დაახლოვება ინგლისთან.

VI საფრანგეთი 1871 წლიდან ანტანტის დასაწყისამდე.

მესამე რესპუბლიკა.

საშინელმა დამარცხებამ, რომელიც საფრანგეთმა 1870—71 წლებში განიცადა, ქვეყნის ცხოვრებაში ღრმა კვალი დასტოვა. 1871 წლის 4 სექტემბერს გამოცხადებულმა რესპუბლიკამ იმპერიის ადგილი დაიჭირა. რესპუბლიკას ლიკვიდაცია უნდა მოეხდინა მძიმე მემკვიდრეობისა და უპირველესად ყოვლისა საფრანგეთისთვის ახალი სახემწიფოებრივი წყობილება უნდა მიეცა. კონსტიტუციას ნაციონალური კრება დიდხანს ამუშავებდა, დიდის სიძნელით. მონარქისტები ყოველ ძალ-ღონეს ხმარობდნენ, რათა საფრანგეთში ჯერ ისევ 1830 წელს დამზობილი ბურბონების დინასტია აღედგინათ. მაგრამ ბოლოს და ბოლოს კონსტიტუცია შემუშავდა. მცირეოდენი ცვლილებებით იგი საფრანგეთში დღემდის მოქმედებს. ამ კონსტიტუციის სა-

ფუძვლები ასეთია. საკანონმდებლო ხელისუფლება დეპუტატთა პალატას და სენატს ეკუთვნის. დეპუტატთა პალატას ყოველი ნუთს წელიწადში ერთხელ ირჩევენ საყოველთაო პირდაპირი, თანასწორი და ფარული კენჭის ყრით; ამომრჩეველბად ითვლებიან ყველა სრულწლოვანი მამაკაცები, რომელთა უფლებებიც სასამართლო წესით შეზღუდული არ არის და რომლებიც სრულს გონებაზე იმყოფებიან. სენატი შესდგება დეპუტატებისაგან, რომლებსაც ირჩევენ დეპარტამენტების გენერალური საბჭოები (ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოები; ამ საბჭოებს დეპარტამენტები ირჩევენ საყოველთაო საარჩევნო წესით). ყოველი პროექტი, სანამ იგი კანონად გადაიქცეოდეს, მთელი სახემწიფოებრივი ბიუჯეტი და სხვ., გატარებულ უნდა იქნას დეპუტატთა პალატაში და სენატში. შვიდ წელიწადში ერთხელ პალატა და სენატი მართავს საერთო სხდომას, რომელსაც „კონგრესსი“ ეწოდება. ეს „კონგრესი“ იკრიბება ვერსალის სასახლეში და ირჩევს რესპუბლიკის პრეზიდენტს. რესპუბლიკის პრეზიდენტი შვიდ წლის განმავლობაში არ იცვლება, — პირველი შვიდი წლის შემდეგ მისი ხელმოკრედ არჩევა შეიძლება. პრეზიდენტი საფრანგეთის რესპუბლიკის უმაღლესი წარმომადგენელია; უცხოეთის ელჩები წარგზავნილი არიან მის წინაშე. კანონების გამოქვეყნება შეიძლება მხოლოდ მას შემდეგ, როდესაც მათს ტექსტს ხელს მოაწერს პრეზიდენტი. სენატთან შეთანხმებით პრეზიდენტს შეუძლია დეპუტატთა პალატა ვადაზე ადრე დაითხოვოს და ახალი არჩევნები დანიშნოს. პრეზიდენტს მინიჭებული აქვს განუსაზღვრელი უფლება როგორც სასამართლოს წესით მისჯილი სასჯელის შემსუბუქება, ისე სრული პატიება დასჯილისა.

პრეზიდენტი ნიშნავს მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარეს, პირველ მინისტრს და მისი წინადადებით, მინისტრთა საბჭოს ყველა დანარჩენ მინისტრებს. მაგრამ, საფრანგეთში ურყეველად განმტკიცებული პრაქტიკის მიხედვით, მინისტრთა საბჭო პასუხისმგებელია არა რესპუბლიკის პრეზიდენტის, არამედ დეპუტატთა პალატის წინაშე, დეპუტატთა პალატას შეუძლია მინისტრებს უხდობლობა გამოუცხადოს და აიძულოს სამსახურიდან გადადგენ. ამ რიგად, პრეზიდენტი მინისტრებად მხოლოდ ისეთ პირებსა ნიშნავს, რომელთა მინისტრობა იმ დროს დეპუტატთა პალატასა სურს. მინისტრების ბედ-იღბალი სენატისაგან დამოკიდებული არ არის: საფრანგეთის საპარლამენტო ცხოვრებაში რამდენჯერმე ისე მომხდარა, რომ სენატს მინისტრებისთვის უხდობლობა გამოუცხადებია, დეპუტატთა პალატას მათთვის მხარი დაუჭერია და მინისტრები თავის ადგილას

დარჩენილან. მინისტრთა საბჭოს ხელთ უპყრიან მთელი აღმასრულებელი ძალა-უფლებები.

ამ რიგად, მინისტრები დეპუტატთა პალატისაგან არიან დამოკიდებულნი; მაგრამ, სანამ ისინი პალატის ნდობით სარგებლობენ, მათი ძალა-უფლება ძალიან დიდია. საქმე იმაშია, რომ საფრანგეთის მთელი ადმინისტრაციული წყობილება უმთავრესად იმ სახით დარჩა როგორც ჯერ ისევ ნაპოლეონ I შექმნა. მთელი მართვა-გამგეობა დამყარებულია სასტიკ ცენტრალიზაციაზე. ყველაფერი პარიზისაგან არის დამოკიდებული, მინისტრებისაგან, რომლებიც თავიანთ უწყებაში ყოველად ძლიერნი არიან. შინაგან საქმეთა მინისტრი დეპარტამენტებში (პროვინციებში) ნიშნავს პრეფექტებს (გუბერნატორებს) მათს თანაშემწეებს და მოხელეების მთელს უმაღლეს შემადგენლობას. ადგილობრივ მთელი ადმინისტრაციული ძალა-უფლება ამ დანიშნულ მმართველებს ეკუთვნის. მართალია, ყოველ ქალაქში არსებობს არჩეული თვითმმართველობა (მუნიციპალიტეტი); ყოველ დეპარტამენტში არის თავისი არჩეული თვითმმართველობა (მთელი დეპარტამენტისთვის)—ეგრედ წოდებული „გენერალური საბჭო“, მაგრამ ადგილობრივი თვითმმართველობის ყველა ამ ორგანოების მნიშვნელობა ძალიან მცირეა. პრეფექტს შეუძლიან პროტესტი განაცხადოს ყოველი ამა თუ იმ ხარჯის წინააღმდეგ, რომლის გაწევასაც მუნიციპალიტეტი ან გენერალური საბჭო საჭიროდ სცნობს; საზოგადოდ შეუძლიათ სრულიად ადვილად შეაჩეროს ესა თუ ის, მისთვის არა სასურველი, გარდაუწყვეტილება ადგილობრივი თვითმმართველების ორგანოებისა.

ყველა სხვა უწყებაში ასეთივე სასტიკი ცენტრალიზაციაა გამოფეხებული. სასამართლოს უწყებაშიაც, მიუხედავად იმისა, რომ მოსამართლეებისა და გამომძიებლების გამოცვლა არ შეიძლება,—იუსტიციის მინისტრს, რომლის ხელშიაც არის მოსამართლეების დაჯილდოვება ორდენებით და სხვ., ფაქტიურად შეუძლიან ძალიან დიდი ზედგავლენა მოახდინოს მთელს პერსონალზე.

საზოგადოდ, საფრანგეთს სრულიად სამართლიანად უწოდებენ „რესპუბლიკას მონარქიული დაწესებულებებით“. ნაპოლეონის დროიდან დღემდის დარჩა არა მარტო ხელისუფლების ცენტრალიზაცია არა მარტო პროვინციის სრული დამორჩილება ცენტრალური მთავრობის მიერ, არამედ საზოგადოების მრავალი ზნე-ჩვეულებაც. დღენა ორდენებისა, ხშირად უხეში მოპყრობა ხელის უფლების წარმომადგენლებისა (განსაკუთრებით პოლიციისა), ხშირი დარღვევა მოქალაქეთა კანონით აღიარებული პირადი ხელშეუხებლობისა, რაც

თითქმის დაუსჯელად ხდება, — ყველა ეს დამახასიათებელი მოვლენანი მესამე რესპუბლიკამ მემკვიდრეობით მიიღო მეორე იმპერიისაგან. მაგრამ, წინააღმდეგ მეორე იმპერიისა, მესამე რესპუბლიკის კონსტიტუციაში დაკლულია თავისუფლება პრესისა, თავისუფლება სიტყვისა, საჯარო გასამართლება ყველა დამნაშავეთა, მათ შორის სახელმწიფო დამნაშავეთაც.

ასეთია, უათავრესად, სახელმწიფოებრივი წყობილება საფრანგეთისა მესამე რესპუბლიკის დროს. ვნახოთ ეხლა, რანაირი იყო მისი შინაური განვითარება და რანაირი მიმართულება მიიღო მისმა საგარეო პოლიტიკამ მესამე რესპუბლიკის დასაწყისიდან იმ მომენტამდე, როდესაც 1904 წელს საფრანგეთმა დიპლომატიური შეთანხმება დაამყარა ინგლისთან და ამით საფუძველი ჩაუყარა ანტანტას.

გ ლ ე ხ ო ბ ა .

მე-19-ე საუკუნის დასასრულს ისევე, როგორც დასაწყისში, გლახობა საფრანგეთში მცხოვრებთა უდიდესს ნაწილს შეადგენდა; გლახებს შორის კვლავ ძალიან გავრცელებული იყო წვრილი საადგილ-მამულო საკუთრება, რომელიც საფრანგეთის გლახობის უმთავრესს მასსას ტიპიურ წვრილ ბურჟუაზიად ხდიდა. მართალია, მე 19-ე საუკუნის დასასრულს და მე 20-ე საუკუნის დასაწყისში, უმიწა-წყლო ბოგანოებისა და ღარიბი მოიჯარადრეების რიცხვი შესამჩნევლად გაიზარდა; სოციალისტების განსვენებულ პელადს ჟორესს განზრახვა ჰქონდა გლახობის ნაწილის პროლეტარიზაციის საკითხის შესახებ მოეწყო დიდი ანკეტა, რომელიც სოციალისტურ პარტიას უნდა მოეხდინა. მაგრამ საზოგადოდ სოფლის პოლიტიკურ სულიერ განწყობილებას ტონს მიიღც გლეხი — მესაკუთრეებთ აძლევდნენ და არჩევნებში ჩვეულებრივად გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდათ.

ბ უ რ ჟ უ ა ზ ი ა .

რაიცა შეეხება ფინანსიურ, სავაჭრო და სამრეწველო ბურჟუაზიას, საჭიროა უპირველესად ყოვლისა აღინიშნოს, რომ საფრანგეთის ბურჟუაზიული კლასისს ყველა ამ ფენებმა მე-19-ე საუკუნის მთელ მეორე ნახევარში გაცილებით უფრო ნაკლები ცვლილებები განიცადეს, ვიდრე ინგლისსა და გერმანიაში. ინგლისმა, გერმანიამ და შეერთებულმა შტატებმა განიცადეს უდიდესი პროგრესი სამრეწველო კაპიტალიზმისა; მსხვილი მრეწველობა ამ ქვეყნებში უდი-

დესი სისწრაფით იზრდებოდა. საფრანგეთში კი არაფერი ამის მსგავსი არა ყოფილა. თავისუფალი კაპიტალები საფრანგეთში შალიან ბევრი იყო, მაგრამ ფრანგები ამ კაპიტალებს აბანდებდნენ შინაურ და გარეშე სესხებში, წმინდა ფინანსიურ ოპერაციებში და არ ახალი ქარხნების აშენებაში ან ძველ სამრეწველო წამოწყებათა გაფართოებაში. 1914 წლის ომამდე საფრანგეთმა სესხის სახით საზღვარგარეთ 40 მილიარდ ფრანკამდე ოქრო მოათავსა და ამ სესხში დიდი ძალი პროცენტი აიღო. ფინანსიური და სავაჭრო კაპიტალი მეტად ძლიერი იყო; სამრეწველო უფრო სუსტი. ხელოსნობა, წერილი მრეწველობა—აი გაბატონებული ტიპი სამრეწველო მოღვაწეობისა საფრანგეთში. ბანკირი, ბირჟის მოღვაწე, ბანკის აქციონერი, პატრონი დიდი სავაჭრო ფირმისა—აი, უმთავრესად, მსხვილი ფრანგული ბურჟუაზია; მსხვილი ბურჟუაზიის, მსხვილი კაპიტალისტების შორის მრეწველებს უფრო იმვითად შეეხვედებით ვიდრე ბანკირებსა და ვაჭრებს.

მსხვილი ბანკირები, ად მიანები, რომლებიც დიდი ფინანსიური დაწესებულებების სათავეში სდგანან, საფრანგეთში დიდს ძალას წარმოადგენენ. ისინი საჭირონი არიან როგორც საფრანგეთის მთავრობისთვის ისე უცხოეთის მთავრობებისთვის, რომლებიც სესხის განაღდებას მოისურვებენ პარიზის ბირჟაზე; ამ ფინანსიური მეთაურებისაგან არიან დამოკიდებულნი მრავალი გაზეთები; მათს წინაშე ხშირად ლაქუცობენ დეპუტატები და ძლიერი პარტიების მეთაურები; ისინი ხშირად ქვეყნის შინაური და საგარეო პოლიტიკის საიდუმლო ხელმძღვანელები არიან. დიდი ბანკები გავლენას ახდენენ გლეხებზედაც კი, რომლებიც ცდილობენ თავიანთი მომარაგებული ფული სანდო და მომგებიან საქმეში მოათავსონ; ამიტომ ხშირად დაინტერესებულნი არიან, რომ დიდი საბანკო დაწესებულებანი აყვავდეს ფინანსისტების გავლენა ძალიან ხშირად არჩევნების შედეგზედაც მოქმედოს.

მუშათა კლასი.

რაცა შეეხება მუშათა კლასს, ქვეყანაში, სადაც ასე სუსტად არის განვითარებული მრეწველობა, რა თქმა უნდა, მისი მნიშვნელობა გაცილებით უფრო ნაკლები უნდა იყოს, ვიდრე, მაგ., ინგლისის მუშათა კლასის. მაგრამ ძველებურად მუშათა კლასისთვის დიდი სარგებლობა მოაქვს იმ გარემოებას, რომ სწორედ სატახტო ქალაქში, პარიზში, სხვა ადგილებთან შედარებით, ის ძლიერია. დიდი მნიშვნელობა აქვს, რა თქმა უნდა, იმასაც, რომ საფრანგეთის მუშა-

თა კლასი მტკიცე რევოლუციონური ტრადიციების მატარებელია. პარიზის კომუნის ხანმოკლე ბატონობამ დიდი მოგონებანი დასტოვა. სხვადასხვა სოციალისტური მიმდინარეობანი საფრანგეთის მუშათა კლასს კარგა ხანს პატარ-პატარა ჯგუფებად ჰყოფდა. მხოლოდ უკვე 1900 წლებიდან შეიქმნა „გაერთიანებული სოციალისტური პარტია“. ამ ჟამად სოციალისტებს ჩამოსცილდნენ კომმუნისტები, რომლებმაც მე-III-ე ინტერნაციონალის პროგრამმა მიიღეს. დეპუტატთა პალატაში სოციალისტებს ყოველთვის პატარა ჯგუფი ჰყავდათ; პალატის 600 წევრიდან სოციალისტებს დაახლოვებით 40—50—60 წევრი ჰყავდათ. ომის წინ საფრანგეთში ძალიან გაძლიერდა რევოლუციონურ-სინდიკალისტური მიმდინარეობა, რომელიც საზოგადოდ პარლამენტარულ მოღვაწეობას უარყოფითად ეპყრობოდა. ამ მიმდინარეობის წარმომადგენლები ამტკიცებდნენ, მუშათა კლასი უფრო ადვილად „პირდაპირი მოქმედებით“ გაიმარჯვებს, როგორც ეკონომიური, ისე პოლიტიკური ვაფიცვებით, საბოტაჟით, განსაკუთრებით რკინის გზის, ტრანსპორტის მუშებმა, ელექტრონის სადგურების მოსამსახურეთა და სხვ. ვაფიცვით, ვიდრე საპარლამენტო ბრძოლითაო. პარიზის შრომის ბირჟა კარგა ხანს (განსაკუთრებით უკანასკნელ 8 წელიწადს ომის წინ) თითქოს რევოლუციონური სინდიკალიზმის მთავარი შტაბი იყო.

მესამე რესპუბლიკის შინაური პოლიტიკა.

ასეთია მთავარი საზოგადოებრივი კლასები საფრანგეთში მესამე რესპუბლიკის დროს. მრავალი წლის განმავლობაში საფრანგეთი მუშათა კანონმდებლობის წხრით ყველაზე უკან ჩამორჩენილი ქვეყანა იყო. სწორედ ასევე კარგა ხანს საგადასახადო სისტემა საფრანგეთში იმნაირად იყო აგებული, რომ საზოგადოების მდიდარი კლასი დაახლოვებით იმდენსავე იხდიდა, რამდენსაც ღარიბი, ყოველ შემთხვევაში არ იხდიდა იმას, რის გადახდაც შეეძლო და რაც აუცილებლად უნდა გადაეხადა, საგადასახადო ტვირთი ცოტად თუ ბევრად სწავრთლიანად რომ ყოფილიყო განაწილებული. ყოველივე ცდა ცოტად თუ ბევრად სამართლიანი გადასახადის შემოღებისად იდის წინააღმდეგობას იწვევდა დაინტერესებულ პირთა, უპირველესად ყოვლისა მსხვილი კაპიტალისტების მხრით.

საზოგადოდ, მესამე რესპუბლიკის სოციალური კანონმდებლობა გასაოცარია თავისი უკან ჩამორჩენილობით შედარებით, მაგ., გერმანიასთან ან ინგლისთან. საზოგადოთაც მესამე რესპუბლიკის დასა-

წყისიდან დღევანდლამდე ფართო, თამამი რეფორმა ძალიან ცოტა განხორციელდა.

მაგრამ ამ წლებში ძალიან დიდი ენერჯია დაიხარჯა ბრძოლაზე, რომელიც მონარქიული და კლერიკალური გამოსვლების წინააღმდეგ იყო მიმართული; ამ გამოსვლების მიზანი რესპუბლიკანური კონსტიტუციის დამხობა იყო.

მართვა-გამგეობის რესპუბლიკანური ფორმის მტრები ნაწილობრივ ყოფილი თავად-აზნაურობის წრეებში გროვდებოდა, ნაწილობრივ მსხვილსა და საშუალო ბურჟუაზიის წრეებში; კლერიკალები თავიანთ მომხრეებს იმავე წრეებში პოულობდნენ, ნაწილობრივ კი წვრილ სავაჭრო ბურჟუაზიასა და გლეხობაში. კათოლიკური სამღვდელეობა საზოგადოდ მტრულად იყო განწყობილი თავისუფლად მოაზრე რესპუბლიკისადმი. მონარქისტები რამდენიმე ფრაქციად იყოფოდნენ და ეს მათ ასუსტებდა. ყოველ შუქმთხვევაში, თავისი არსებობის დასაცავად, მესამე რესპუბლიკას რამდენჯერმე მოუხდა სერიოზული ბრძოლის წარმოება. თუმცა უნდა ითქვას, რომ რესპუბლიკის მტრებს დიდი, ნამდვილი პოლიტიკური ძალა არა ჰყოლიათ. მათ მხოლოდ ბურჟუაზიის მცირე ნაწილი მისდევდა. რესპუბლიკა თითონ ისე ფრთხილად ეპყრობოდა ყოველგვარ მცირე სოციალურ რეფორმასაც კი, კაპიტალის ინტერესებს იმდენად ერთგულად იცავდა, რომ შეძლებული კლასების თვალსაზრისით, მმართველობის არსებული ფორმის შეცვლას და ახალ მღელვარებათა წარმოშობას არავითარი საჭიროება არ მოითხოვდა. რესპუბლიკას საბოლოოდ თავის მემარჯვენე მტრებზე უნდა გაემარჯვა და, მართლაც, გადარჩა კიდევ. მაგრამ ბრძოლა გაჯიჟტებული და ხშირი იყო. აღვნიშნავთ ამ ბრძოლის მხოლოდ უმთავრესს მომენტებს.

გენერალი ბულანჟე.

რესპუბლიკის დამხობის პირველი ცდა გენერალ ბულანჟეს სახელთან არის დაკავშირებული. გენერალმა ბულანჟემ, რომელიც 1887 წ. სამხედრო მინისტრად დაინიშნა, დიდი ყურადღება დაიმსახურა თავისი მოქმედებით. ყველა იმით თვალში, ვინც გერმანიის სამაგიეროს გადახდაზე („რევანშე“) და ელზას-ლოტარინგიის დაბრუნებაზე ოცნებობდა, გენერალი ბულანჟე მალე გადაიქცა ნაციონალურ გმირად, რომელშიაც განსახიერებელი ძყო ფრანგული პატრიოტიზმი. მონარქიულად განწყობილმა წრეებმა სწორედ ამ გარემოებით ისარგებლეს. მათ სურდათ გენერალი ბულანჟე (რომელიც

მთავრობას წაეჩხუბა და სამსახურიდან გადადგა) აედულებინათ სახელმწიფო გადატრიალება მოეხდინა, ძალა-უფლება ხელში ჩაეგდრო და ტახტზე ბურბონების დინასტია აეყვანა. იყვნენ ისეთებიც, რომლებსაც სურდათ, რომ ბულანყეს ტახტზე ბონაპარტების დინასტია აეყვანა. ერთხანად ბულანყეს პოპულიარობა იმდენად დიდი იყო, საპარლამენტო არჩევნების დროს იმ ოლქში, სადაც ის ყუთს იღვამდა, იმდენად დიდს უმრავლესობას იღებდა, რომ რესპუბლიკელთა შორის, მართლაც, შიში დაიბადა. მაგრამ საბოლოოდ აგიტაცია ბულანყეს სასარგებლოდ მანკ დასცხრა. მთავრობამ ბულანყე სამართალში მისცა, იგი საფრანგეთიდან გაიქცა და მალე თავი მოიკლა. უნდა ითქვას, რომ მუშათა კლასში ბულანყისტურ პროპაგანდას არავითარი გავლენა არა ჰქონდა; ბურჟუაზიის შორის კი სულიერი განწყობილება სხვადასხვანაირი იყო. ბურჟუაზიის ნაწილი ჯერ ისევ მონარქისტულად იყო განწყობილი და ბულანყეს მხარს უჭერდა; მეორე ნაწილი კი (უმრავლესობა) იმ აზრისა იყო, რომ ყოველივე კვად რესპუბლიკის დამხობისა სახიფათო რყევას გამოიწვევს და საქმე რევოლიუციით დამთავრდება. რაიცა შეეხება გლეხობას, მას ძალიან ნაკლებად აინტერესებდა მთელი ის აურზაური, რომელიც ბულანყეს გარშემო ასტყდა. ბულანყეს გაქცევისა და თავის მოკვლის შემდეგ მთელი ეს მოძრაობა საბოლოოდ მოისპო. ამისდამიუხედავად, რესპუბლიკისადმი მტრულად განწყობილი ძალები ისევე სტოცხლობდნენ საფრანგეთის საზოგადოებაში და თავის გამოსაჩენად ახალ შემთხვევას ელოდნენ.

პ ა ნ ა მ ა

ეს შემთხვევა მალე გამოჩნდა, ბულანყისტური მოძრაობის ხუთმ წლის შემდეგ, 1892 წელს. ეს იყო ეგრედ წოდებული „პანამის ისტორია“. საქმე ერთი ფინანსიური წამოწყების მარცხით დაიწყო და დამთავრდა უზარმაზარი პოლიტიკური სკანდალით, რომლითაც რესპუბლიკის მტრებს სურდათ ესარგებლათ სახელმწიფოებრივი გადატრიალების მოსახდენად. საქმე შემდეგში იყო. პანამის არხის გასაყვანად კომპანია დაარსდა; ზმ არხს შშვიდი და ატლანტიდის ოკეანები უნდა შეერთებინა. საქირო საშუალებათა მოსაპოვებლად კომპანიამ (რომლის სათავეშიაც იღვა ცნობილი შარლ ლესსეპსი, სუეცის არხის გამკეთებელი) გამოუშვა აქციები, რომლებიც პარიზის ბირჟაზე ძალიან კარგად იყიდებოდა. მაგრამ საქმე კარგად ვერ მოწესრიგდა, აღმინისტრატორები ხშირად არა კეთილსინდისიერად იქცეოდნენ, და

ყველაფერი მარცხით დამთავრდა. ამ გარემოებით ძალიან დაზარალდენ როგორც ბურჟუაზიის წრიდან, ისე გლეხობიდან, რომლებიც პანამის აქციებს დიდის ნდობით ყიდულობდნენ და შემდეგ კი იძულებული გახდნენ აქციები დიდის ზარალით გაეყიდათ. აღმოჩნდა, რომ თუ თავის დროზე ეს საქმე ადვილად ნება დართეს, თუ პირველი ხანიდანვე ბირჟაზე მას დიდი გასავალი ჰქონდა, — ყველაფერი ეს იმით უნდა აიხსნას, რომ მთავრობა და პარლამენტის გავლენიანი დეპუტატები მას მხარს უჭერდნენ. მთავრობა და დეპუტატები კი კამპანიის მესვეურების მიერ მოსყიდული აღმოჩნდნენ. ერთი ბრალდება მეორეს მოსდევდა. მოსყიდულნი განსაკუთრებით რესპუბლიკანური პარტიების წარმომადგენლები აღმოჩნდნენ, და მონარქისტებმაც ამ გარემოებით მოხერხებულად ისარგებლეს. ნამდვილად კი რესპუბლიკელები აღმოჩნდნენ მხოლოდ იმიტომ, რომ პალატაში გავლენიანი მხოლოდ ისინი იყვნენ და პანამის საქმის მესვეურებისათვის მხოლოდ მათი მოსყიდვა იყო სასარგებლო. მონარქისტებისათვის კი ქრთამი არავის არც შეუძლევია, რადგანაც მონარქისტები პალატაში უმცირესობას შეადგენდნენ და არავითარი გავლენა არა ჰქონდათ. მაგრამ მონარქისტებმა მოხერხებულად დაიწყეს აგიტაცია: ამტკიცებდნენ, რესპუბლიკელები სულ მექრთამენი და გაიძვრები არიან, და პატიოსანი ხალხი მხოლოდ მონარქისტთა შორის შეიძლება გამოიძებნოსო. პანამის მარცხით დაზარალებულ ბურჟუაზიის ნაწილში და გლეხობაში ამ აგიტაციას ერთხანად დიდი გასავალი ჰქონდა. მონარქისტულ გაზეთებში ახდლილად სწერდნენ, რესპუბლიკანური წეს-წყობილება გაიხრწნაო. მონარქისტ დეპუტატების შორის აზრიც კი დაიბადა, საერთო აღშფოთებით ესარგებლათ, აერჩიათ განსაკუთრებული საგამომძიებლო კომისია, რომელიც ჯარს დაემყარებოდა, ძალა-უფლებას ხელში ჩაიგდებოდა და კონსტიტუციის გამოცვლას მოითხოვდა. მაგრამ საქმე აქამდის აღარ მივიდა, ქართველი თანდათან დასცხრა. რესპუბლიკა ამ უამადაც გადაარჩა. ამისდამიუხედავათ რამდენიმე წლის შემდეგ მას კიდევ ახალი მესამე განსაცდელი უნდა გადაეტანა, უფრო სახიფათო ვიდრე ბულანჯიზმი და პანამის ისტორია იყო: ეს იყო დრეიფუსის ცნობილი საქმე.

დრეიფუსის საქმე.

კაპიტან დრეიფუსს ბრალი დასდეს სახელმწიფო დალატში (თითქოს სამხედრო საიდუმლოებანი გერმანიის მთავრობას გადასცა) და სამუდამო დატუსაღება მიუსაჯეს.

გავიდა რამდენიმე წელიწადი, დრეიფუსის მეგობრებმა შესძლეს და დაამტკიცეს, რომ ზოგიერთი დოკუმენტები, რომლის მიხედვი-

თაც დრეიფუსი დამნაშავეთ იქმნა ცნობილი, ბრალდებულისთვის სრულიად არ წარუდგენიათ, ზოგი დოკუმენტი კი პირდაპირ ყალბი აღმოჩნდა. საქმეში ჩაერივნენ პოლიტიკური მოღვაწენი რადიკალური და სოციალისტური პარტიებისა, აგრეთვე ზოგიერთი გამოჩენილი ლიტერატორი (მაგ., ვაჰინილი რომანისტი ზოლა), რომლებმაც დრეიფუსის საქმის გადასასინჯავათ მთელი საზოგადოებრივი მოძრაობა შეჰქმნეს. 1898 წლიდან მოძრაობამ დრეიფუსის სასარგებლოდ ფართო ხასიათი მიიღო. მაგრამ პირველ წლებში წინააღმდეგობაც ძალიან დიდი იყო. სამხედრო წრეების უმრავლესობა დრეიფუსის მოწინააღმდეგე აღმოჩნდა: სამხედრო პირები სავსებით ენდობოდნენ სამხედრო სასამართლოს, რომელმაც დრეიფუსი დამნაშავედ იცნო, და აღუფოთებას გამოსთქვამდნენ იმათ წინააღმდეგ, ვინც „მოლაღატის“ დაცვას ჰბედავდა; დრეიფუსის წინააღმდეგ დიდს აგიტაციას ეწეოდა აგრეთვე კათოლიკური სამღვდელთა. სოფლის ეკლესიებშიაც კი ხშირად ქადაგებდას კითხულობდნენ მოლაღატეებრაელის შესახებ (დრეიფუსი ებრაელი იყო), რომელსაც ერთმორწმუნენი ექომაგებიან და საფრანგეთის დაღუპვა სურთო. წვირილ და საშუალო ბურჟუაზიაში, სავაჭრო წრეებში, სადაც „ებრაულ კონკურენციას“ ისედაც ძალიან მტრულად ეპყრობოდნენ, დრეიფუსის საქმე დიდს მღელვარებას იწვევდა, ხმა-მაღლა ამბობდნენ, რომ საფრანგეთსა ჰყიდიან და სხვ.

რესპუბლიკის ყველა მტრები გაერთიანდნენ შემდეგი ლოზუნგის გარშემო, არავითარ შემთხვევაში დრეიფუსის საქმის გადასინჯვა არ დაუშვან. დაიწყო უსასტიკესი პროპაგანდა მართვა-გამგეობის რესპუბლიკანური ფორმის წინააღმდეგ, რომლის დროსაც შესაძლებელი იყო „დაუსჯელი გამცემლობა“ და სხვ, მეორეს მხრივ, რესპუბლიკელებიც ცდილობდნენ სოციალისტებთან ერთად შეექმნათ მთლიანი ფრონტი რესპუბლიკის დასაცავად. სოციალისტურ ჯგუფთა შორის ამ საკითხის შესახებ თანხმობა არ იყო: ჟიულ გიდის მომხრეები ამტკიცებდნენ, რომ დრეიფუსის საქმე მუშებისთვის გარეშე საქმეა, იგი არის ბრძოლა ბურჟუაზიული კლასის. შიგნით და რომ მუშებმა თავიანთი აქტივობა, თავიანთი ენერჯია თავიანთი საკუთარ კლასიურ ინტერესებს უნდა მოახმარონ; ჟორესის ჯგუფი, პირიქით, იმ აზრისა იყო, რომ დრეიფუსის საქმის ქვეშ იფარება გამწარებული ბრძოლა რესპუბლიკის წინააღმდეგ, მუშებისთვის კი სულერთი არ არის, საფრანგეთში რესპუბლიკა იქნება, თუ მონარქია გამეფდება, ვინაიდან შემდეგი ბრძოლა სოციალისტური წესწყობილებისთვის რესპუბლიკის დროს უფრო ადვილათ იქნება, ვიდრე

მონარქიის დროს. იმ დემონსტრაციებსა და გამოსვლებში, რომლებიც „დრეიფუსის ისტორიის“ წლებში (1898—1901) იმართებოდა, პარიზისა და სხვა დიდი ქალაქების მუშები დიდს მონაწილეობას იღებდნენ. ბრძოლა დრეიფუსის მომხრეებსა და მოწინააღმდეგეების შორის ზოგჯერ ისეთ მწვავე ხასიათს იღებდა, რომ შესაძლებელი იყო სამოქალაქო ომი დაწყებულიყო. გაცხარებული ბრძოლის დროს გარდაიცვალა საფრანგეთის რესპუბლიკის პრეზიდენტი ფელიქს ფორი; მისი დამარხვის დროს ნაციონალისტები შეეცადნენ ერთი გენერალი დაეჯერებინათ იმაში, რომ საჭიროა სახელმწიფო გადატრიალების მოხდენა, გენერალმა ეს ვერ გაბედა. საბოლოოდ დრეიფუსის უდანაშაულობა საგვებით დამტკიცდა. თუმცა ახალმა სამხედრო სასამართლომ იგი კვლავ გაამტყუნა, მაგრამ უმაღლესმა საკასაციო სასამართლომ ეს განაჩენი გააუქმა, და დრეიფუსი კვლავ სამხედრო სასამართლოში იქმნა მიღებული. დრეიფუსას საქმეს შედეგად რესპუბლიკის განმტკიცება მოჰყვა. ამ მძიმე განსაცდელიდან იგი გამარჯვებული გამოვიდა. დეპუტატთა პალატის არჩევნების დროს რადიკალებმა და საზოგადოდ მემარცხენე პარტიებმა უმრავლესობა მიიღეს, და მთავრობამაც მონარქისტებისა და კლერიკალების წინააღმდეგ ენერგიულად დაიწყო ბრძოლა. რესპუბლიკისადმი მტრულად განწყობილი საეკლესიო გავლენის წინააღმდეგ დიდს ბრძოლას განსაკუთრებით კომბის სამინისტრო აწარმოებდა (1902—1905 წ. წ.). კომბმა რამდენიმე გავლენიანი სარწმუნოებრივი საზოგადოება და ბერების ორგანიზაცია მოსპო, სახალხო განათლების საქმე საბოლოოდ გამოპვლიჯა სამღვდელობას და მოამზადა ეკლესიის ჩამოშორება სახელმწიფოსაგან (თვით კანონი ეკლესიის ჩამოშორებისა სახელმწიფოსაგან უკვე კომბის მოადგილის დროს განხორციელდა).

დეპუტატთა პალატის სოციალისტური ფრაქცია, რომლის შეთაურადაც ჟორესი გახდა, ამ ბრძოლაში რადიკალებს ენერგიულად ეხმარებოდა. ამავე დროს მუშათა წრეებში განვითარდა მიმდინარეობა, რომელიც სოციალისტების ასეთს თანამშრომლობას ბურჟუაზიულ რადიკალებთან და საზოგადოდ პარლამენტარულ ბრძოლას მტრულად ეპყრობოდა. ამ მიმდინარეობის წარმომადგენლები (სინდიკალისტები) იმ აზრს გამოსთქვამდნენ, რომ მუშათა კლასი უფრო მეტს შედეგებს მიიღწევს, თუ კაპიტალისტური წესწყობილების წინააღმდეგ ეკონომიური და პოლიტიკური გაფიცების საშუალებით იბრძოლებსო. ბრძოლა ორივე მიმართულების შორის საფრანგეთის

მუშათა კლასში მსოფლიო ომამდე არ შეწყვეტილა, ეს ბრძოლა სხვა და სხვა ფორმით ომის შემდეგაც გრძელდებოდა.

მესამე რესპუბლიკის საგარეო პოლიტიკა.

რაიცა შეეხება მესამე რესპუბლიკის საგარეო პოლიტიკას, აქ უპირველესად ყოვლისა უნდა აღინიშნოს მთელი რიგი ახალი კოლონიების დაპყრობისა. ნამდვილად რომ ითქვას, უმრავლესობა და საფრანგეთის მთავრობა ელზას-ლოტარინგიის დაკარგვას ვერასოდეს ვერ ურიგდებოდა და ერთთავად რევანშზე ოცნებობდა, ე. ი. ცდილობდა 1870—71 წ. წ. დამარცხებისთვის გერმანიისთვის სამაგიერო გადაეხადა. მაგრამ საფრანგეთი გრძნობდა, რომ პირისპირ ბძროლა გაუჭირდებოდა და ამიტომ უპირველესად ყოვლისა მოკავშირეებს ეძებდა. დიდის ცდის შემდეგ ფრანგებმა საფრანგეთ-რუსეთის კავშირი შეჰქმნეს. ეს კავშირი საფრანგეთსა და რუსეთს შორის 1891 წელს დაიდო და თავდაპირველად თავდაცვითი ხასიათი ჰქონდა: იგი რუსეთს ავალებდა გერმანიის წინააღმდეგ გაელაშქრა იმ შემთხვევაში, თუ გერმანია საფრანგეთს დაეცემოდა; სწორედ ასევე საფრანგეთი ვალდებული იყო გაელაშქრა გერმანიის წინააღმდეგ, თუ გერმანია რუსეთს დაეცემოდა. მაგრამ არც საფრანგეთი, არც რუსეთი იმდენად ძლიერად არა გრძნობდნენ თავსა, რომ გერმანიას დასცემოდნენ (მით უფრო იმიტომ, რომ გერმანიას კავშირი ჰქონდა შვედური ავსტრიასა და იტალიასთან).

ფრანგებს არავითარი გადამწყვეტი ნაბიჯები არ გადაუდგამს ევროპაში, ისინი კოლონიების დაპყრობას აფრიკასა და აზიაში შეუდგნენ. ფინანსისტები, მრეწველები, მსხვილი ვაჭრები ამ კოლონიალურ საქმეებში მთავრობას მხარს უჭერდნენ. მესამე რესპუბლიკის არსებობის პირველ ოცდაათ წელიწადშივე დაპყრობილ იქმნა უზარმაზარი კოლონიები, რომლებიც სიდიდით თვით საფრანგეთს რამდენჯერმე აღემატებოდა. ასე, მაგალითად, აფრიკის ჩრდილოეთით დაპყრობილ იქმნა ტუნისი (საფრანგეთის ძველი კოლონიის, ალჟირის, გვერდით), შემდეგ ინდო-ჩინეთი (სამხრეთ-აზიაში); მერე რიგი დადგა ცენტრალურ და დასავლეთ აფრიკაზე, სადაც ფრანგებმა უზარ-მაზარი ადგილები დაიპყრეს; აფრიკის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაპირთან დაპყრობილ იქმნა დიდი კუნძული მადაგასკარი, რომელიც სიდიდით მთელს საფრანგეთს აღემატება. საზოგადოდ, მესამე რესპუბლიკის კოლონიალური მონაპოვარი ძალიან დიდი იყო: 1871 წ. საფრანგეთის კოლონიალური სამფლობელოები $1\frac{1}{4}$ მილ. კვ. კილო-

მეტრს უდრიდა, ხოლო 1914 წ.—10 მილ. მართალია, ფრანგების ცდა ნილის ველში შექრისა უნაყოფოდ დასრულდა: აქ ისინი ინგლისელებს შეეჯახნენ და იძულებული გახდნენ თავი დაენებებინათ პატარა ადგილი ფაშოდისთვის, სადაც ისინი შევიდნენ; კარგა ხნის განმავლობაში ინგლისელები საშუალებას არ აძლევდნენ დამკვიდრებულიყვნენ აფრიკის ჩრდილოეთ-დასავლეთში—მაროკოს მდიდარ იმპერიაში.

და აი, უცბათ, ინგლისის პოლიტიკა, რომელიც აქამდის საფრანგეთის კოლონიალურ დაპყრობას მტრულად ეპყრობოდა, ძირიანფესვიანად შეიცვალა: 1903 წლიდან მთელ ევროპაში ლაპარაკი დაიწყეს იმის შესახებ, რომ ინგლისის ახალი მეფე ედვარდ VII პარიზში აპირებს გამგზავრებას და ძალიან მალე ყველა სადავო საკითხის გამო ინგლისსა და საფრანგეთს შორის სრული თანხმობა დაეყარდება. ~~1904 წლის 8 აპრილს ამ შეთანხმებას ხელიც მოაწერეს.~~ ~~ახლა განვიხილოთ, რანაირი იყო ამ შეთანხმების მნიშვნელობა. 1904 წლის 8 აპრილს მოთხარება ანტანტა, რომელმაც ესოდენ დიდი როლი ითამაშა მსოფლიო ისტორიაში.~~

თავი მეოთხე.

ფროკა ანტანტის შექმნიდან მსოფლიო ომის
დასაწყისამდე [1904—1914 წ. წ.]

I ინგლის-საფრანგეთის შეთანხმება..

X ჩვენ უკვე დავინახეთ, რომ ინგლისის მმართველი კლასი (განსაკუთრებით მრეწველები, ვაჭრები და გემების პატრონები) უკვე მე-19-ე საუკუნის მე-80-ე წლებიდან გერმანიის კაპიტალის სახიფათო კონკურენციის გამო დიდს შიშს განიცდიდა. ჩვენ დავინახეთ აგრეთვე, რომ ვილჰელმ II მოუსვენარი საგარეო პოლიტიკა, მისი მისალოცი დებეშა ბურების პრეზიდენტის კრიუგერისადმი, უმთავრესად კი უზარმაზარი ხარჯები სამხედრო ფლოტის შესაქმნელად; ყველაფერი ეს ინგლისელებს აიძულებდა გერმანიისთვის ეცქირათ არა როგორც მხოლოდ ეკონომიური კონკურენტისთვის, არამედ აგრეთვე როგორც პირდაპირი მტრისთვის, რომელიც უზარმაზარ სამხედრო ფლოტს ამზადებს, რათა ადრე თუ გვიან ინგლისის ფლოტს შეეჯახოს და თუ მოსახერხებელი გახდება, ჯარი თვით ინგლისშიაც გადასხას. ხანგრძლივი გაჭიანურებლი, ინგლისელებისთვის თავდაპირველად მარცხით დაწყებული, ომის დროს ბურების წინააღმდეგ, როდესაც ნათლად გამოჩნდა მტრული განწყობილება ინგლისისადმი გერმანიისა, საფრანგეთისა და რუსეთის მხრით,—ინგლისში ერთხანად ფიქრი დაიწყეს გერმანიასთან კავშირზე, რომელიც რუსეთისა და საფრანგეთის წინააღმდეგ უნდა ყოფილიყო მიმართული; ამნაირი კომბინაციის დროს გერმანია შეიძლებოდა რუსეთსა და საფრანგეთზე მიესიათ და ამით სამივე სახელმწიფო დაესუსტებინათ. ჩაგრამ ინგლისთან კავშირის შეკვრა გერმანიამ არ მოისურვა და თავისი ფლოტის გაძლიერებას შეუდგა. მაშინ ინგლისმა გერმანიის საწინააღმდეგოდ საჩქაროდ მოკავშირეების ძებნა დაიწყო. 1901 წელს, მოხუცი დედოფლის ვიქტორიას გარდაცვალების შემდეგ, ტახტზე ავიდა მისი შვილი, მეფე ედუარდ VII, დიდი დიპლომატიური ნიჭით დაჯილდოვებული ადამიანი. სრულიად ახალი პოლიტიკის წარმოება, მთავრობასთან შეთანხმებით, სწორედ მან დაიწყო.

ეს პოლიტიკა იმაში მდგომარეობდა, რომ აუცილებლად, თუნდაც დიდის მსხვერპლის გაწევით, ინგლისი მის ძველ მტრებთან—საფრანგეთთან და რუსეთთან—შეერიგებინა და გერმანიის წინააღმდეგ ძლიერი კავშირი შეექმნა. მაგრამ რუსეთთან მორიგება ჯერ ადრე იყო: რუსეთი სწორედ ამ დროს შორეულ აღმოსავლეთში ახალი ადგილების დასაპყრობად ემზადებოდა, ეს ინგლისის ინტერესებს ეწინააღმდეგებოდა, და ამიტომ ინგლისი ყოველი მხრით იაპონიას ეხმარებოდა. სამაგიეროდ საფრანგეთთან შეთანხმების დამყარება დაუყოვნებლივ შეიძლებოდა. თუ ინგლისსა სურდა საფრანგეთს მართლა შესთანხმებოდა, მას მსხვერპლი უნდა გაეღო, და ინგლისის მთავრობაც ამ მსხვერპლის გაღებას დასთანხმდა. მან საფრანგეთს წინადადება მისცა უარი ეთქვა ეგვიპტეზე (რომელიც ინგლისელებს ეჭირათ) და ამის ნაცვლად დამკვიდრებულყო მაროკოში, სადაც ფრანგები დიდი ხანია მიიწვედნენ, მაგრამ ინგლისის წინააღმდეგობის გამო ვერაფერს გამხდარიყვნენ. და აი, ინგლისი მაროკოს თითონ სთავაზობდა. საფრანგეთისთვის ეს წინადადება მეტად ხელსაყრელი იყო: უხარ-მაზარი ნაყოფიერი მაროკოს იმპერაა მთელი თავისი სიმდიდრით მოულოდნელად მის ხელში გადიოდა. შეთანხმებას ხელი მოაწერეს, როგორც უკვე ნათქვამი იყო, 1904 წლის 8 აპრილს. უფრო მეტიც: ინგლისი ფრიად გარკვევით აგრძნობინებდა რომ მასა სურდა საფრანგეთთან მჭიდრო კავშირის შეკვრა გერმანიისგან თვის დასაცავად. საფრანგეთში, სადაც გერმანიას ისე უცქეროდნენ, როგორც მუდმივსა და სახიფათო მტერს, ამ წინადადებას დაუყოვნებლივ მიიღებდნენ, მაგრამ მდგომარეობა ცოტა უხერხული იყო: სწორედ ამ დროს რუსეთი იაპონიას ეომებოდა, ინგლისი კი ახდილად იაპონიას უჭერდა მხარსა; საფრანგეთისთვის, რუსეთის მოკავშირისთვის, უხერხული იყო, დაუყოვნებლივ კავშირი შეეკრა ინგლისთან, რომელიც იმ დროს რუსეთისადმი მტრულად იყო განწყობილი.

|| რუსეთ-იაპონიის ომი და მისი დასასრული. გერმანიის გამოსვლა და მაროკო.

ომი, რომელიც 1904 წელს რუსეთის მთავრობამ შორეულ აღმოსავლეთში დაიწყო, თავიდან ბოლომდე რუსეთისთვის ცუდად ვითარდებოდა. ეს ომი ფრიად არა პოპულიარული იყო: არც ერთს საზოგადოებრივ კლასს იგი საჭიროდ არ მიაჩნდა, რადგანაც რუსეთის საეკპრო და სამრეწველო ბურჟუაზიას შორეულ აღმოსავლეთში შექრა

და ეკონომიური სარგებლობის მოპოება უომოდაც შეეძლო (ამ სარგებლობას იღებდა კიდეც). ავანტიურისტების ჯგუფმა, რომელმაც ნიკოლოზ II ეს დამღუპველი ომი დააწყებინა, იაპონიის წინააღმდეგობის ძალა კარგად ვერ ივარაუდა. რუსეთის ჯარი და ფლოტი, მიუხედავად მებრძოლთა სიმტკიცისა და გამირობისა, ერთთავად მარცხდებოდა. მუკდენის დამარცხების შემდეგ (1905 წ. თებერვალს) და რუსეთის ფლოტის დაღუპვის შემდეგ ცუსიმასთან (1905 წ. მაისს), რევოლიუციონურმა მოძრაობამ, რომელმაც 1904 წელს უკვე თავი იჩინა და 1905 წლის 9 იანვარის „სისხლიანი კვირა“ გამოიწვია, — ახალის სიძლიერით იფეთქა. ზაფხულში სახავო მოლოცვა დაიწყო, — და 1905 წლის აგვისტოს პორტსმუტში რუსეთ-იაპონიის ზავი შეიკრა.

რუსეთისთვის ამ უბედურ გაზაფხულს და 1905 წლის ამ ზაფხულს გერმანიის იმპერატორმა ვილჰელმ II პირველად გამოიჩინათავისი მტრული განწყობილება ინგლის-საფრანგეთის ანტანტისადმი. (ფრანგულად შეთანხმება ნიშნავს entente, ამიტომ 1904 წლის შეთანხმებას ინგლის-საფრანგეთის ანტანტი უწოდეს).

საქმე იმაშია, რომ გერმანიაში სამრეწველო და სავაჭრო წრეები უკვე დიდი ხანია აგიტაციას ეწეოდნენ ინგლის-საფრანგეთის შეთანხმების წინააღმდეგ, რომელიც მაროკოს საფრანგეთს უგდებდა ხელში. იმ გაზეთებში, რომლებიც გერმანელი მრეწველების ინტერესებს იცავდნენ პირდაპირ სწერდნენ, რომ მაროკო ეს ერთად-ერთი უკანასკნელი დიდი მდიდარი ადგილია, სადაც გერმანიას მომავალში რაიმე შეუძლიან მოიპოვოს — და აი მაროკო ეხლა მთლიანად საფრანგეთის ხელში გადადის, თუმცა მაროკოში გერმანიას დიდი ეკონომიური ინტერესები აქვს; გაზეთები გერმანიის მთავრობას სისუსტესა სწამებდნენ და მისგან გერმანიის ინტერესების დასაცავად აქტიურ გამოსვლას მოითხოვდნენ. მეორეს მხრით, ვილჰელმი ფიქრობდა, რომ ასეთი გამოსვლისთვის სწორედ ხელ-საყრელი დრო იყო. მანჯურიის მინდვრებში დამარცხებული რუსეთი საფრანგეთს ვერ დაეხმარებოდა, ინგლისი ხმელეთზე ომისთვის მომზადებული არ იყო, — პირისპირ კი საფრანგეთი გერმანიის წინააღმდეგ ვერაფერს გახდებოდა, და აი, ვილჰელმ II თავისი იახტით მაროკოში გაემგზავრა (1905 წ. მაისს), ტანჯერში ნაპირზე გადავიდა და გერმანიის კოლონიის მიერ გამართულ საუბრებზე — დამოუკიდებელი მაროკოს სულთანის სათლევროდელი დალია. ამასთანავე ერთად გერმანულ გაზეთებში აცხადებდნენ, რომ გერმანია არა სცნობს არავითარ ფრანგულ უფლებებს მაროკოზე. ამასთანავე ერთად ისმოდა მუქარაც, თუ სა-

ფრანგეთი მაროკოს დაპყრობას დაიწყებდა. საფრანგეთის მთავრობამ ომის გამოცხადება ვერ გაბედა და დაუთმო. გადასწყდა, რომ მოწვეულ იქმნება სახელმწიფოთა კონფერენცია, რომელიც მაროკოს საკითხს გადასწყვეტავდა. კონფერენცია 1906 წელს შეიკრიბა და მაროკოში ყველა სახელმწიფოს ერთნაირი ეკონომიური უფლებები მიანიჭა, საფრანგეთს კი საშუალება მისცა, ზოგიერთ შემთხვევებში შეიარაღებულ ძალით ჩარეულიყო იმ მოსაზღვრე ადგილების საქმეებზე, რომლებიც ალჟირის მახლობლათ მდებარეობდნენ. ერთის მხრით ეს გამარჯვება იყო გერმანიის დიპლომატიისა, რომელმაც საფრანგეთს მზა-მზარეული ნადავლი ხელიდან გამოაცალა; მაგრამ, მეორეს მხრით, ინგლის-საფრანგეთის შეთანხმება ამით არამც თუ არ დაირღვა, არამედ, პირიქით, უფრო განმტკიცდა. გერმანიის მუქარამ საფრანგეთი და ინგლისი აიძულა თავიანთი შეიარაღება გაეძლიერებინათ და ერთმანეთს უფრო დაახლოვებოდნენ.

III რუსეთის შეერთება ანტანტასთან.

ამავე დროს 1905 წლის ზაფხულს დიდ-მნიშვნელოვანი ამბავი მოხდა: შეიკრა რუსეთ-იაპონიის ზავი. ინგლისის პოლიტიკა რუსეთისადმი მაშინათვე გამომიკვალა. ხანგრძლივი, საუკუნოებრივი მტრობა თითქოს სრულიად მოისპო, — და ინგლისში რუსეთ-ინგლისის შეთანხმების შესახებ უფრო ხშირად დაიწყეს ლაპარაკი. მართლაც: მანჯურიის მინდვრებზე დამარცხებული რუსეთი (ახლო მომავალში მაინც) ინგლისის აზიური სამფლობელოებისთვის აღარავითარ საშინაობას არ წარმოადგენდა და ამიტომ რუსეთთან მტრობას ინგლისისთვის აღარავითარი აზრი არა ჰქონდა. პირიქით, ცხადი იყო, რომ შორეულ აღმოსავლეთში დამარცხებული რუსეთი, გამოსწორდებოდა თუ არა, მაშინათვე დაუბრუნდებოდა არა აზიის, არამედ ევროპის საქმეებს, და აქ ინგლისს შეეძლო ახალი მოკავშირე შეეძინა. მეფე ედვარდ VII ინგლისისა და რუსეთის შეთანხმების შემზადება დაიწყო.

ეს შეთანხმება, ხან-გრძლივი მოლაპარაკების შემდეგ, მოხდა 1907 წლის 27 აგვისტოს: ავღანისტანი და ტიბეტი, როგორც ინდოეთთან მოსაზღვრე ადგილები, ცოტად თუ ბევრად ინგლისის აპეკის ქვეშ დარჩა (თუმცა ფორმალურად ისინი სრულიად დამოუკიდებელი იყვნენ). რაიცა შეეხება სპარსეთს, მისი ჩრდილოეთი ნაწილი რუსეთის „გავლენის“ სფეროდ გამოცხადდა, ხოლო სამხრეთი ნაწილი — ინგლისის „გავლენის“ სფეროდ; სპარსეთის შუა ნაწილი კი ორივე

სახელმწიფოს გავლენის სფეროთა გარეშე ჩიბოდა. არსებითად, ეს იყო სპარსეთის განაწილება ინგლისსა და რუსეთს შორის, ამ ქვეყნის ეკონომიური ექსპლოატაციისთვის: რუსეთს ერგო მდიდარი ნაწილი, სადაც ბევრი ნავთის წყაროები იყო, გარდა ამისა ოლქი, რომელიც კავკასიას საზღვრავდა. ამ რიგად, ინგლისმა საფრანგეთის მეგობრობას მაროკოს მთელი იმპერია შესწირა, ხოლო რუსეთის მეგობრობას მთელი ჩრდილოეთი სპარსეთი, ამ სახელმწიფოს ყველაზე მდიდარი ნაწილი. მაგრამ ინგლისის თვალსაზრისით, საჭირო იყო უდიდესი მსხვერპლის გაწევა, რათა მომავალი ბრძოლისთვის გერმანიის წინააღმდეგ მოკავშირენი შეეძინა. ინგლისის იმპერიალისტურ პრესაში ხშირად იყო ხოლმე გამოთქმული აზრი, თუ საქმე ინგლისსა და გერმანიის შორის შეიარაღებულ ბრძოლამდე მივიდა, — მაშინ ბრძოლა ერთ-ერთი ამ სახელმწიფოთაჯანის სრული განადგურებით დამთავრდებაო. მაშასადამე, წინასწარვე საჭირო იყო მოპოება არა მარტო საფრანგეთის, არამედ რუსეთის დახმარებისაც. ინგლისის იმპერიალისტური წრეები სწორედ ამიტომ სრულიადაც არა სწუხდნენ, რომ ჩრდილოეთი სპარსეთის დათმობა დასჭირდათ და დიდს სიხარულში იყვნენ იმის გამო, რომ რუსეთი ინგლის-საფრანგეთის შეთანხმებას მიემხრო. 1907 წლიდან ანტანტას ეწოდებოდა კიდევ „სამთა შეთანხმება“, „სამთა ანტანტა“.

IV აღმოსავლეთის საკითხი. ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის ანექსია (1908 წ.).

იმ დროს, როდესაც რუსეთი ანტანტას მოემხრო, რუსეთიც მთავრობაში, მთავრობასთან დაახლოვებულ თავად-აზნაურულ წრეებში და, დასასრულ, მსხვილი სავაჭრო-სამრეწველო ბურჟუაზიის წრეები ორი მიმართულება იბრძოდა: ზოგი (განსაკუთრებით ძველი, რეაქციონურად განწყობილი თავად-აზნაურობის წრიდან გამოსული ბიუროკრატები) გერმანიასთან დამეგობრების მომხრე იყო; ესენი აღნიშნავდნენ, რომ ვილჰელმ II ქეშმარიტ-მონარქიული და კონსერვატიული პრინციპების მატარებელია, ინგლისი და განსაკუთრებით კი საფრანგეთი, პირიქით, ხელში აქვთ ჩაგდებული რადიკალებს, რომლებიც გულში რუსეთის ოპოზიციას თანაუგრძნობენ და სურთ, რუსეთის თვითმპყრობელობა დემოკრატიული კონსტიტუციით შეიცვალოს; ეს პირები ამასთანავე ერთად აღნიშნავდნენ, რომ რუსეთი გერმანიასთან ომით ვერაფერს მოიგებს, წაგებით კი ბევრი რამის წაგება შეუძლიან. სხვები კი, თავად-აზნაურობის კლასის უფრო

ლიბერალურად განწყობილი ადამიანები და აგრეთვე სავაჭრო-სამრეწველო წრეების წარმომადგენელი, პირიქით, გერმანიას გულცივად ეპყრობოდნენ, ზოგჯერ მტრულადაც, და ამტკიცებდნენ: გერმანიამ 1904 წელს რუსეთს ხელიდან გამოჰკლიჯა მისთვის საზარალო სავაჭრო ხელშეკრულება, რუსეთის ექსპლოატაციას ეწევა და რუსეთის ხარჯით მდიდრდება; გერმანიასთან კავშირის გაწყვეტა რუსეთს ბევრს ეკონომიურ სარგებლობას მოუტანს; ინგლისთან მეგობრობამ რუსეთს უკვე ჩრდილოეთი სპარსეთი მისცა და მომავალში უფრო მეტი შეუძლიან მისცეს. ზოგიერთნი, უფრო რადიკალურად განწყობილნი, აღნიშნავდნენ, რომ ინგლისთან და სიფრანგეთთან დაკავშირებამ შეიძლება გამოიწვიოს რუსეთისთვის სასარგებლო გაყოფა ოსმალეთისა ამ სამს სახელმწიფოს შორის, — რაც რუსეთის საქონლის ბაზარს ძალიან გააფართოვებს. რუსეთის მთავრობა ერთხანად ამ ორი მიმართულების შორის ირყეოდა, — მაგრამ ინგლისის 1907 წლის შეთანხმების წინადადებამ სასწორი ინგლისისა და საფრანგეთის მომხრეებისკენ გადახარა. ინგლის-რუსეთის ხელშეკრულების დადების შემდეგ (1907 წ. 27 აგვისტოს) გერმანიაში სერიოზული შიში დაიბადა. სამხედრო, სამრეწველო და ფინანსიურ წრეებში ამზობდნენ, რომ გერმანია „გარსშემორტყმულია“ მტრულად განწყობილი ანტანტის მიერ, რომ ამიერიდან გერმანიამ უნდა იფიქროს ომზე სამი უძღურესი სახელმწიფოს — რუსეთის, ინგლისის და საფრანგეთის წინააღმდეგ — თუ გერმანიის დიპლომატია ანტანტის დაშლას ვერ შესძლებს და ერთს სახელმწიფოს მაინც ვერ ჩამოაშორებს. ვილჰელმ II უპირველესად ყოვლისა სურდა გამოეცადა, რამდენად მტკიცე იყო ანტანტა. 1906 წელს ვილჰელმმა ეს პირველად გამოსცადა: ავსტრიამ, რომელიც გერმანიასთან კავშირს ემყარებოდა, თავის ტერიტორიას შეუერთა ორი პროვინცია (ბოსნია და ჰერცეგოვინა) რომლებიც მთლად სერბიელებით არის დასახლებული და რომლებიც ჯერ ისევ 1877 წლიდან ავსტრიის დროებითი ოკუპაციის ქვეშ იმყოფებოდნენ (1877 წლამდე ორივე პროვინცია ოსმალებს ეკუთვნოდა). ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის ეს ანექსია (შეერთება) დიდი ზარალი იყო სერბიისთვის, რომელიც დიდი ხანია ამ ოლქების მიღებას ოცნებობდა. ეს ოლქები სერბიას მისცემდა არა მარტო უზარ-მაზარ სახნავ მიწებს, არამედ გასავალს ზღვაშიაც, ურომლისოდაც სერბია სამუდამოდ ავსტრიის ეკონომიურ მონობისთვის უნდა ყოფილიყო განწირული. ამასთანავე ერთად ავსტრიის ეს საქციელი ზარალს აყენებდა რუსეთის გავლენას ბალკანეთის ნახევარ კუნძულზე, სადაც სერბია რუსეთისთვის ავსტრიის გავლენის საწინააღმდეგო იარაღად იყო გადაქცეუ-

ლი. გერმანიამ ამ საქმეში ავსტრიას სავსებით მხარი დაუჭირა. გერმანიისთვის მისი მოკავშირის ავსტრიის ყოველ-გვარი გაძლიერება ბალკანეთის ნახევარ კუნძულზე, სასარგებლო იყო უპირველესად ყოვლისა ეკონომიურად, რადგანაც გერმანულ საქონელს ფართო გასავალს აძლევდა; გარდა იმისა, ამ გარემოებას რუსეთისთვის უნდა დაენახებინა, რომ მისი მოკავშირენი—ინგლისი და საფრანგეთი—უძლურნი არიან მას გერმანიისა და ავსტრიის წინააღმდეგ დაეხმარნენ. მართლაც, რუსეთის მთავრობამ, იაპონიის ომით და რევოლუციით დასუსტებულმა, შეეჯახა თუ არა გერმანიისა და ავსტრიის წინააღმდეგობას; უკან დაიხია და ბოსნიისა და ჰერცოგოვინას შეერთება ავსტრიასთან დაადასტურა. მაგრამ გერმანიისა და ავსტრიის გამარჯვება ამ საკითხში სრული არ იყო: რუსეთი არამც თუ ანტანტიდან არ გამოვიდა, პირიქით, დამცირებით გაბოროტებული, ცდილობდა ინგლისსა და საფრანგეთს უფრო მჭიდროდ დაჰკავშირებოდა. მაშინ გერმანიამ ანტანტის დაშლა ორჯელ ზედი-ზედა სცადა. ამ ჟამად იერიში მიიტანა უკვე არა რუსეთზე, არამედ საფრანგეთზედ.

V მაროკოს საკითხი. დეზერტირების საქმე (1909 წ.) აგალირი 1911 წ.

გერმანიის სოციალ-დემოკრატიული პარტია დიდი მღელვარებითა და აღშფოთებით ადევნებდა თვალ-ყურს ვილჰელმის მოუფიქრებელ, აჩქარებულ ნაბიჯებს და მოქმედებას კანცლერებისას, რომლებიც მის საქციელს ჰუარავდნენ (1909 წლამდე კანცლერად თ-დი ბიულოვი იყო, ხოლო 1909 წლიდან ბეტმან-ჰოლვეგი: ორივენი არსებითად მხოლოდ ვილჰელმის სურვილის აღმსრულებელი იყვნენ). მუშათა მასები წინააღმდეგი იყვნენ ომისა და ისეთი ავანტიურებისა, როგორც იყო ბოსნიისა და ჰერცოგოვინის ანექსია: ისინი ხედავდნენ, რომ ანტანტის დანაწილების ყოველი ცდა შეიძლებოდა ომით გათავებულიყო. მაგრამ სოციალ-დემოკრატიულ პარტიაში სხვა შეხედულების წარმომადგენელნიც იყვნენ: ისინი ფიქრობდნენ, რომ ანტანტის არსებობა გერმანიისთვის დიდს საშიშროებას წარმოადგენს და მთავრობა არც ისე გასამტყუნარია, როდესაც მთელი თავისი ძალ-ღონითა ცდილობს, ანტანტას ან რუსეთი ჩამოაშოროს, ან საფრანგეთი. ბურჟუაზიულ პრესაში (განსაკუთრებით გაზეთებში, რომლებიც მსხვილი მრეწველების ინტერესებს იცავდნენ) თხოულობდნენ, რათა ანტანტის საშიშროების თავიდან ასაცილებლად მთავრო-

შას გადამწყვეტი ნაბიჯები გადაედგა. ამისთანა პირობებში მოხდა შემდეგი შეტაკება: რამდენიმე კაცი, წარმოშობით გერმანელი, რომლებიც აფრიკაში საფრანგეთის ჯარში მსახურობდნენ, თავიანთი პოლკიდან გაიქცა და დაიმალა გერმანიის კონსულის სახლში, ქალაქ კაზაბლანკაში, მაროკოში. საფრანგეთის ხელისუფლების წარმომადგენლები გერმანელი კონსულის სახლში ძალით შევიდნენ და დამალულები დაატუსაღეს. გერმანიის მთავრობამ სასტიკი პროტესტი განაცხადა გერმანელი კონსულის ბინის ხელშეუხებლობის დარღვევის წინააღმდეგ და ბოდიშის მოხდა მოთხოვა. საფრანგეთის პრეველმა მინისტრმა კლემანსომ ბოდიშის მოხდაზე უარი განაცხადა და წინადადება მისცა საქმე სამედიატორო სასამართლოსთვის გადაეცათ. გერმანიის მთავრობა ომით დაემუქრა და მოითხოვა, რომ საფრანგეთს ბოდიში სამედიატორო სასამართლომდე მოეხადა. კლემანსომ კატეგორიულად უარი სთქვა. ომის გამოცხადება ვილჰელმ II-შიანიც ვერ გაბედა. ხიფათი ამ ჟამად აცილებულ იქნა.

საფრანგეთმა თუმცა არ დაუთმო, მაგრამ ამ გარემოებამ ძალიან შეაშფოთა. საფრანგეთი ამ ისტორიის შემდეგ ისევე, როგორც რუსეთი ბლანისა და ჰერცოგოვინის ანექსიის შემდეგ, თავის მოკავშირეებს უფრო მეტად დაუახლოვდა, რადგანაც გერმანიის მხრით ახალ-ახალ თავდასხმას მოელოდა. აქასთანავე ერთად თვით საფრანგეთშიაც მაროკოს საკითხი თანდათან სახიფათო ხასიათს იღებდა. ძლიერი ფინანსიური და სამრეწველო ჯგუფები საფრანგეთის მთავრობისგან პირდაპირ მაროკოს იმპერიის დაპყრობას მოითხოვდნენ. მაგრამ, რადგანაც ყველა სახელმწიფოების, მათ შორის თვით საფრანგეთის მიერაც მაროკოს დამოუკიდებლობა ცნობილი იყო, ეხლა პირდაპირ დაპყრობის დაწყება უხერხულად მიაჩნდა. ამიტომ ასეთს ხერხს მიმართეს. საფრანგეთის მთავრობამ ხმა გაავრცელა, რომ მაროკოში არეულობაა, რომ საფრანგეთის მოქალაქეთა სიცოცხლე განსაცდელშია; ამ საბაბით იგი სამხედრო ექსპედიციებსა გზავნიდა მაროკოს სხვადასხვა კუთხეში და იქვე სტოვებდა. ამნაირი საშუალებით ფრანგები მაროკოში თანდათან ფეხს იმაგრებდნენ. საფრანგეთის სოციალისტური პარტიის ბელადი ჟორესი ამაოდ ამტკიცებდა მთელი თავისი ძალ-ღონით სიტყვითაც, პრესაშიც, დეპუტატთა პალატის ტრიბუნულიდანაც, მიტინგებზედაც, რომ ასეთი პოლიტიკა სახიფათოა და მას შეუძლიან სხვა ევროპიელ სახელმწიფოებთან შეტაკება გამოიწვიოს. მთავრობა, რომელიც ჰკრძობდა, რომ ფინანსისტები და მსხვილი ვაჭრობა-მრეწველობის წარმომადგენლები მხარს უჭერდნენ, მაროკოში თავის პოლიტიკას განაგრძობდა.

ამ ნიადაგზე საფრანგეთს გერმანიასთან ახალი შეტაკება მოუხდა. გერმანიაში ფრანგების მოქმედებას დიდი ხანია თვალყურს ადევნებდნენ; გერმანიის მთავრობამ გადასწყვიტა მოხერხებული შემთხვევით ესარგებლა, აქტიურად გამოსულიყო და ძალები განეზომა.

1911 წლის 1 ივლისს გერმანიის საკანონირო ნაფი „პანტერა“ მაროკოს ნავთსადგურში ავადირში მივიდა და იქ გაჩერდა.

აღმოჩნდა, რომ გერმანიის მთავრობასა სურდა საზოგადოებრივ მაროკოს ნაწილი და ნავთსადგური მიეღო. ამ ამბავის შემდეგ სამმა კვირამ განვლო,—და ინგლისის მინისტრმა ლოიდი-ჯორჯმა ლონდონში წარმოსთქვა სიტყვა, რომელშიაც აგრძობინა, რომ ინგლისი გერმანიის ჩარევას მაროკოს საქმეებში ვერ შეურიგდება. ლოიდი-ჯორჯის სიტყვის შემდეგ გერმანიაში მღელვარება დაიწყო. მაროკოს გამო ომის დაწყება ვერც ვილჰელმმა და ვერც მისმა მთავრობამ ვერ გაბედეს. ნაფი ავადირიდან უკან გაიწვიეს, ხოლო გერმანიის მთავრობამ საფრანგეთთან მოლაპარაკება გამართა. ეს მოლაპარაკება იმით დამთავრდა, რომ გერმანიამ მაროკოზე უარი განაცხადა და დასთანხმდა, რომ საფრანგეთს იქ თავისი პროტექტორატი გამოეცხადებინა, ამის ნაცვლად საფრანგეთი ცენტრალურ აფრიკაში თავისი სამფლობელოების ნაწილს გერმანიას უთმობდა. მაგრამ მთელმა ამ „ავადირის“ შეტაკებამ საერთო მდგომარეობა ევროპაში უფრო გაამწვავა. ცხადი ხდებოდა, რომ ხელმძღვანელი კაპიტალისტური წრეები და მათგან დამოკიდებული მთავრობანი, თავიდან ფეხამდე შეიარაღებულნი, მხოლოდ მოხერხებულ მომენტსა და შემთხვევას ელოდნენ, რათა ერთმანეთს შესჯახებოდნენ. მღელვარება ბონისა და ჰერცოგოვინის გამო, მღელვარება კახაბლანკის დეზერტირების გამო, მღელვარება ავადირის გამო—ყველაფერი ეს უომოდ დამთავრდა, მშვიდობიანი გზით განიფანტა.

მაგრამ ორი კავშირი დიდი სახელმწიფოებისა კვლავ პირისპირ იდგა: ერთის მხრით ინგლისი, რუსეთი, საფრანგეთი; მეორეს მხრით გერმანია და ავსტრია. რაიცა შეეხება იტალიას, იგი თუმცა ფორმალურად გერმანიისა და ავსტრიის მოკავშირედ ითვლებოდა, მაგრამ ძალიან საეჭვო იყო, მომავალი ომის დროს მათ დახმარებოდა.

ავადირის შემდეგ ევროპა ერთთავად ახალი ამბების მოლოდინში იყო. ანტანტის ქვეყნებში ელოდნენ, რომ ვილჰელმ II საფრანგეთისა, რუსეთის და ინგლისის განცალკევებას მუქარით კიდევ შეეცდებოდა. გერმანიასა და ავსტრიაში, თავის მხრით, ელოდნენ.

რომ ანტანტა ახალი ადგილების დასაპყრობად ნაბიჯებს გადას-
დგამდა.

და აი, ამისთანა მღელვარე დროს უცბად საშინლად გამწვავ-
და აღმოსავლეთის საკითხი. აღმოსავლეთის საკითხს წილად ერგო
საბედისწერო აფეთქება გამოეწვია.

VI. ევროპის სახელმწიფოები და ოსმალეთი.

ბალდაღის გზა და მისი მნიშვნელობა.

ოსმალეთი და მისი მომავალი ბედ-ილბალი ამ დროს ევროპის
ყველა დიდს სახელმწიფოს აინტერესებდა. უპირველესად ყოვლისა,
უკვე მე-19-ე საუკუნის მე-90-ე წლებიდან სავაჭრო-სამრეწველო
წრეები ოსმალეთს და განსაკუთრებით კი აზიის მის სამფლობელო-
ებს ისე უცქეროდნენ, როგორც გერმანიის მომავალი კოლონიზაციის
ასპარეზს. ჩვენ დაგიგვიანეთ და აფრიკის გაყოფაში მონაწილეობა
ვერ მივიღეთ, მაგრამ ყოველივე ამას ოსმალეთი აგვინაზღაურებს, —
ასე სწერდა რეინ-ვესტფალიის რაიონის მრეწველების ერთი ორგანო
იმპერატორი ვილჰელმ II მოგზაურობის გამო მე-19-ე საუკუნის
მე-90-ე წლებში. ძალიან მალე ამ მოგზაურობის შემდეგ გერმანიამ
ოსმალეთის მთავრობისგან ნებართვა მიიღო რკინის გზის გაკეთები-
სა სტამბოლიდან (უკეთ რომა ვსთქვათ, ბოსფორის აზიის ნაპირზე
მდებარე სკუტარიდან) ბალდაღამდე; ამასთანავე ერთად განზრახული
იყო შემდეგში ეს გზა სპარსეთის ზღვის ყურეში გაეგრძელებინათ.
ბალდაღის რკინის გზის (რომელიც ძალიან მალე და კარგად შენდე-
ბოდა) ეკონომიური მნიშვნელობა ფრიალ დიდი იყო. გერმანიის კა-
პიტალს შეეძლო იმედი ჰქონოდა, რომ მთელს მდიდარს მესოპოტა-
მიას თავისი მონოპოლიური გავლენის ქვეშ მოაქცევდა, სპარსეთის
უზარ-მაზარ ბაზარს დაიპყრობდა და იქ რუსებსა და ინგლისელებს
კონკურენციას გაუწევდა. ამ ეკონომიური მნიშვნელობის გარდა,
ბალდაღის რკინის გზას გერმანელებისთვის უდიდესი პოლიტიკური
და სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა. ჯერ ერთი, რაკი გერმანიი
აესტრიასთან დაკავშირებული იყო, ხოლო ბულგარიასთან და ოსმა-
ლეთთან მეგობრული განწყობილება ჰქონდა, მას სრული იმედი უნდა
ჰქონოდა, რომ ამიერიდან მას შეეძლო ხმელეთით (ბოსფორის პატა-
რა გადასავლელი რომ არ მივიღოთ მხედველობაში) თავისი საქონე-
ლი გერმანიიდან ოსმალეთის შუაგულში გაეგზავნა, ბალდაღისკენ და
უფრო შორსაც; აქ მას ინგლისის ფლოტის შიში აღარ უნდა ჰქო-

ნოდა; თვით გერმანელებს კი, პირიქით, თუ საქიროება მოითხოვდა, შეეძლოთ თავიანთი ჯარი ჩქარი და უხიფათო გზით პირდაპირ სპარსეთის საზღვრებამდე მიეყვანათ და იქიდან ინგლისის სამფლობელოს ინდოეთს დამუქრებოდნენ. გარდა ამისა, ამ გზის წყალობით, გერმანელებს შეეძლოთ უდიდესი ზედგავლენა მოეხდინათ მთელს ოსმალეთის პოლიტიკაზე. ამას ზედ ერთოდა კიდევ ის გარემოება, რომ თვით სტამბოლში გერმანიის საელჩო წლითი-წლობით უფრო მეტსა და მეტს გავლენას ახდენდა სულთანზე. ეილჰელმ II ხშირად დემონსტრატიულად თავის თავს ყველა მაჰმადიანების მეგობრად სთვლიდა და ოსმალეთის საშუალებით სურდა ინდოეთის მაჰმადიანებზე გავლენა მოეხდინა.

რამდენადაც ბალდადის გზა შენდებოდა, ინგლისსა და რუსეთში, განსაკუთრებით იმპერიალისტურად განწყობილ წრეებში, უკრო ხშირად და ხშირად ლაპარაკობდნენ, ოსმალეთს მალე გერმანელი შრეწველები, ვაჭრები და ფინანსისტები დაიპყრობენ და ოსმალეთს გერმანიის კოლონიად გადააქცევენო.

ავსტრო-უნგრეთი და ოსმალეთი.

გერმანიას აღმოსავლეთის პოლიტიკაში ძალიან ეხმარებოდა ავსტრია. ამ ქვეყანამ 1848 წლის რევოლუციის შემდეგ ბევრი დამარცხება განიცადა და ბევრი რამ დაკარგა (1859 წელს, ნაპოლეონ III და სარდინიის სამეფოსთან ომის შემდეგ, დაჰკარგა ლომბარდია და ვენეცია; 1866 წელს—პრუსიასთან ომის შემდეგ, იძულებული გახდა უარი ეთქვა გერმანიის საქმეებში ჩარევაზე), მაგრამ ამისდამიუხედავად იგი დიდს სიცოცხლის უნარს იჩენდა. 1867 წელს გაბსბურგების იმპერია ორ ნაწილად გაიყო: ავსტრიად და უნგრეთად; ორივე ნაწილის სათავეში იმპერატორი ფრანც-იოსები იდგა. იმპერიის ორივე ნაწილს სრული შინაური თვითმმართველობა ჰქონდა; მაგრამ საგარეო პოლიტიკის საერთო ხელმძღვანელობა და ჯარის საერთო სარდლობა იმპერატორისა და მის მიერ დანიშნული მოხელეების ხელში იყო. ავსტრიაშიც და უნგრეთშიც, ორი ვაბატონებული ერის—გერმანელებისა და უნგრელების გარდა—სცხოვრობდნენ აგრეთვე სლავიანებიც (ჩეხები, პოლონელები, რუსინები; სლოვაკები, უკრონელები, სერბები), რომლებიც თავიანთი მდგომარეობით უკმაყოფილონი იყვნენ და დამოუკიდებლობისკენ მისწრაფებოდნენ. ავსტრიის საკონსტიტუციო წყობილება იმნაირი იყო, რომ საკანონმდებლო დაწესებულების (რეიხსტაგის) ხელისუფლება ძალიან უმნიშ

შენელო იყო, უნგრეთში კი მთელი უპირატესობა უნგრელების მსხვილ და საშუალო მიწად მფლობელობის პატარ ჯგუფის ხელში იყო. გერმანიასთან კავშირი ავსტრო-უნგრეთში გამეფებულ ჰაბსბურგთა დინასტიას დიდს დახმარებას უწევდა, გერმანიის მთავრობა ჰაბსბურგებსა და ავსტრიის გერმანულ მოსახლეობას ისე უტყუროდა, როგორც უმთავრესს დასაყრდნობ ძალას გერმანიის მოძრაობის საქმეში აღმოსავლეთისკენ.

ავსტრო-უნგრეთი უნდა ყოფილიყო ის უზარ-მაზარი ხიდი, რომელიც გერმანიას ოსმალეთთან და გერმანია-ბალდადის რკინის გზასთან დააკავშირებოდა. აი სწორედ ამიტომ ავსტრიის ყოველ გვარ გაფართოვებას აღმოსავლეთისკენ გერმანია თანაუგრძნობდა და მხარს უჭერდა. ჩვენ უკვე დავინახეთ, რომ, როდესაც ავსტრიამ თავის სამფლობელოებს ბოსნია ერცოგოვინა მოუმატა, მაშინ სწორედ გერმანიამ აიძულა რუსეთი ყოველგვარ პროტესტზე უარი ეთქვა და მომხდარი ფაქტი დაედასტურებინა.

ამისთანა მდგომარეობაში საქმე იმით დამთავრდა, რომ ავსტრიამ და რუსეთმა დროებით თითქოს დაივიწყეს თავიანთი საუკუნოებრივი მტრობა იმავე ოსმალეთის გამო და ცდილობდნენ გერმანიის გავლენის ზრდისთვის ოსმალეთის იმპერიაში საერთო ძალ-ღონით შეეშალათ ხელი.

და აი, სწორედ ოსმალეთში მოხდა ამბები, რომლებმაც ისედაც გამწვავებული მდგომარეობა აუფრო მეტად გაამწვავეს.

1908 წლის ოსმალეთის რევოლუცია.

1908 წელს ოსმალეთის ჯარებში, რომლებიც სალონიკსა და სტამბოლში იდგნენ, რევოლუციამ იფეთქა; ძველი დესპოტი, სულთან აბდულ-ჰამიდი თავის უფლებებში ჯერ ძალიან შეზღუდეს და შემდეგ სრულიად ჩამოაგდეს ტახტიდან. მთელი ძალა-უფლება ხელში ჩაუვარდათ სამხედრო გადატრიალების ხელმძღვანელებს, ეგრედ წოდებულ ახალგაზრდა ოსმალებს, რომლების მთავარი კომიტეტიც („გაერთიანება და პროგრესი“) ერთად-ერთ, ნამდვილ ხელისუფლებად გადაიქცა (აბდულ-ჰამიდის მოადგილე სავსებით ახალგაზრდა ოსმალებს დაემორჩილა), გამოცხადებულ იქმნა კონსტიტუცია, მაგრამ ახალგაზრდა ოსმალთა კომიტეტს ძალა უფლება მტკიცედ ეჭირა ხელში, ხოლო სახალხო წარმომადგენლები ნაციონალურ კრებაში არავითარ ზომებს არ იღებდნენ, ძალა-უფლება კომიტეტის ხელიდან გამოეგლიჯათ.

ახალგაზრდა ოსმალებს განზრახვა ჰქონდათ რეფორმები მოეხდინათ მმართველობაში, ფინანსებში, სასმართლოში, ჯარის მოწყობაში, რათა ამ გზით ოსმალეთი ევროპულ ცივილიზაციასთან დაეახლოვებინათ. მათი უმთავრესი მიზანი იყო—მთელი იმპერიის მართვა-გამგეობის ცენტრალიზაცია მოეხდინათ და მისი მთლიანობა შეენარჩუნებიათ; ამიტომ სომხებისა და სხვა ერების მისწრაფებას დამოუკიდებლობისკენ დიდის სიმკაცრით აქრობდნენ. ახალგაზრდა ოსმალეთის გადატრიალება მცხოვრებლებმა მორჩილებით მიიღეს. რაიცა შეეხება საგარეო პოლიტიკას, ახალგაზრდა ოსმალების ხელში გერმანული გავლენა ყოველ-წლივ იზრდებოდა. ახალგაზრდა ოსმალებმა ასეთი აზრი შეითვისეს: გერმანიასა სურს ოსმალეთში ეკონომიური სარგებლობა ჰპოვოს, მაგრამ მას განზრახვა არა აქვს არც ოსმალეთი გაიყოს, არც სხვა რამ ზიანი მიაყენოს ოსმალეთის პოლიტიკურ დამოუკიდებლობას; რუსეთში კი საზოგადოების გავლენიანი წრეები ოცნებობენ, ღდესმე სტამბოლი და სრუტეები დაიპყრონ, ინგლისელებს კი ძალიანა სურთ დაიპყრონ არაბეთი, მესოპოტამია, პალესტინა და თითქმის დაიპყრეს კიდევ ოსმალეთის ძველი სამფლობელო ეგვიპტე. როგორც რუსეთს, ისე ინგლისს ოსმალეთის საზღვრებთან სამფლობელოები აქვთ (რუსეთს—კავკასია, ინგლისს—ეგვიპტე); რუსეთმა და ინგლისმა სპარსეთი თითქოს გაიყვეს და ყოველდღე ამასვე უმზადებენ ოსმალეთს. გერმანიას კი ოსმალეთის ანლოს არავითარი საზღვარი არა აქვს; კიდევ რომ მოესურვა, ოსმალეთის დაუყოვნებლივ დაპყრობის დაწყებას ვერ შესძლებდა. ამიტომ ახალგაზრდა ოსმალებმა გადასწყვიტეს (როგორც უწინ დამხობილმა სულთანმა აბდულ-ჰამიდმა), რუსებისა და ინგლისელების წინააღმდეგ ბრძოლის დროს გერმანელებს დაპყრობონ.

ოსმალეთის ომი იტალიისა და ბალკანეთის სახელმწიფოების კავშირის წინააღმდეგ.

მაგრამ პირველი თავდასხმა ოსმალებმა არც რუსებისგან განიცადეს და არც ინგლისელებისგან: პირველად მათ იტალია დაეცამას შემდეგ, რაც იტალია გაერთიანდა (ეს გაერთიანება დამთავრდა 1870 წლის 20 სექტემბერს, როდესაც იტალიის ჯარმა პაპის განკარგულებაში მყოფი რომი დაიჭირა), ამ ქვეყანამ ჩრდილოეთში (განსაკუთრებით ლომბარდიაში) მრეწველობის დიდი და ჩქარი ზრდა განიცადა. დაიბადა სუოვილი კოლონიების დაპყრობისა, მით უფრო იმიტომ, რომ იტალიიდან სამხრეთ ამერიკაში და ჩრდილოეთ აფ-

რიკაში ყოველწლიურად მიდიოდა აუარებელი ხალხი, მიდიოდნენ ისეთები, რომლებსაც არავითარი საშუალება არა ჰქონდათ სახლში სარჩო ეშოვათ. აბისინიის დაპყრობა სცადეს, მაგრამ ცდამ უნაყოფოდ ჩაიარა: აბისინელებმა იტალიის რაზმი დაამარცხეს და გააძევეს (ეს ჯერ ისევ მე-19-ე საუკუნის მე-90-ე წლებში მოხდა). მას შემდეგ იმპერიალისტები ერთთავად ტრიპოლიტანიის დაპყრობაზე ოცნებობდნენ (ტრიპოლიტანია აფრიკის ჩრდილოეთით მდებარეობს. იტალიის სამხრეთი ნაპირების მახლობლად). ტრიპოლიტანიაში ბევრი იტალიელი გადასახლებულები სცხოვრობდნენ. ეს ქვეყანა (სადაც აგრეთვე არაბები სცხოვრობდნენ) ოსმალეთის საკუთრებად ითვლებოდა, მაგრამ, რადგანაც ოსმალეთს ფლოტი არა ჰქონდა, ხოლო ტრიპოლიტანიიდან იგი ეგვიპტით იყო მიუწვდელი (ეგვიპტე ინგლისელებს ეჭირათ), ცხადია, ოსმალებს ტრიპოლიტანიის დაცვა ვერ შეეძლოთ. ახალგაზრდა ოსმალთა გადატრიალების პირველსავე წლებში იტალია ომის სამზადისს შეუდგა, ხოლო 1911 წელს იგი მოაულოდნელად თავს დაესხა, ტრიპოლიტანიის ჩრდილოეთი ნაწილი დაიჭირა და მთელი ტრიპოლიტანიის დაპყრობა დაიწყო. ოსმალებმა წინააღმდეგობა სცადეს, ადგილობრივი არაბები შეაიარაღეს, მაგრამ საბოლოოდ ეს წინააღმდეგობა იტალიელებმა ადვილადა სძლიეს, ტრიპოლიტანია ოსმალეთს ჩამოაშორეს და იტალიას შეუერთეს.

ამ ომმა ოსმალეთის იმპერიის ისეთი სისუსტე გამოააშკარავა, რომ საბერძნეთსა, სერბიას, ჩერნოგორიას და ბულგარეთს კვლავ იმედი გაუღვიძა, რომ ოსმალეთს რამეს შეიძლება გამოარჩენოდნენ. მართალია, ბალკანეთის ეს სახელმწიფოები ერთი-ერთმანეთს ძალიან ეჭვიანოდ ეპყრობოდნენ, ზოგი შორს მკვერტელი ადამიანი აღნიშნავდა, საერთო ძალ-ღონით მათ ოსმალეთის დამარცხება კიდევ რომ შესძლონ, შემდეგ ნადავლის გაყოფის დროს აუცილებლად ერთმანეთში ჩხუბი მოუხდებათო. მაგრამ, ამისდამიუხედავად, რუსეთის დიპლომატიის საიდუმლო დახმარებით, კავშირი საბერძნეთსა, სერბიასა, ბულგარეთსა და ჩერნოგორიის შორის შეკრულ იქმნა და 1912 წელს მოკავშირენი ოსმალეთს დაეცნენ. ახალგაზრდა ოსმალების მთავრობამ მთელი თავისი ძალ-ღონე მოიკრიფა, რომ თავისი ქვეყნის მთლიანობა გადაერჩინა. მაგრამ ძალიან მძიმე მღვდმარეობა შეიქმნა. ერთის მხრით, ახალგაზრდა ოსმალებმა უკვე დაიწყეს, მაგრამ ჯერ კიდევ არ დაემთავრებინათ შინაური რეფორმების განხორციელება. მათ ძველი წყობილება ძირიან-ფესვიანად შეარყიეს და ახლის განმტკიცება კი ჯერ ვერ მოასწრეს. მეორეს მხრით, ბალკანეთის სახელმწიფოების კავშირი ძალიან ძლიერი და ამისთვის მომზა-

დებულები აღმოჩნდა. რსმალეები ამ ომში დამარცხდნენ, ბალკანეთს ნახევარ კუნძულზე დაკარგეს ყველა თავისი სახელმწიფოები გარდა სტამბოლისა და პატარა ნაჭერი მიწისა სრუტეების გასწვრივ. ამ ომის გათავებისთანავე მაკედონიის გაყოფისთვის სერბიასა და ბულგარეთის შორის ომი დაიწყო. საბერძნეთი და რუმინია სერბიის მხარეს დადგნენ, და ბულგარეთმა თავისი ნადავლის ნაწილი დაჰკარგა: მაკედონიის სადავო ნაწილი სერბიის ხელში გადავიდა, ოსმალეთმა (რომელიც ბულგარეთის მტრებს მიემხრო) ადრიანოპოლი დაიბრუნა (ეს უკვე 1913 წელს მოხდა). სერბია და საბერძნეთი 1912—1913 წ. წ. ომიდან გაძლიერებული გამოვიდნენ, აგრეთვე რუმინიაც, რომელმაც ბულგარეთის ტერიტორიის ნაწილი მიიღო. ამ დღიდან ცხადი გახდა, რომ ბულგარეთი სერბიასთან ანგარიშის გასასწორებლად მხოლოდ შემთხვევას ელოდა.

Handwritten signature or mark in red ink.

VII დიდი სახელმწიფოები 1914 ომის წინ.

Handwritten mark in red ink. ბალკანეთის ომები უფრო მრისხანე ამბების წინამორბედი იყო. ურთიერთობა ანტანტასა და გერმანია-ავსტრიის შორის თანდათან მწვავედებოდა. გერმანიის მთავრობამ რეიხსტაგისგან მოითხოვა (და მიიღო კიდევ) ერთი მილიარდი ოქრო განსაკუთრებული სამხედრო საჭიროებისათვის; საფრანგეთში ორწლელი სამხედრო სამსახურის ნაცვლად სამწლელი სამსახური დააწესეს; რუსეთში სახელმწიფო სათათბირომ მიიღო მთელი რიგი კანონ-კროექტებისა, რომლებსაც 1916—17 წ. წ. რუსეთის ჯარის რიცხვი და ომის უნარიანობა შესამჩნევად უნდა გაეზარდა. გავლენიანი პრესისა რომელიც ფოლადის მრეწველობის წარმომადგენლების ინტერესებს იცავდა, საზოგადოდ ყველა იმ მრეწველების ინტერესებს, რომლებსაც შეეძლოთ ამით ესარგებლათ, ნაციონალურ მტრობას ყოველისმხრით აღვივებდა, სახელმწიფოთა შორის არსებულ ინტერესთა ყველა წინააღმდეგობას აღვივებდა და საერთო მდგომარეობას, რომელიც ისევ გამწვავებული იყო, უფრო მეტად ამწვავებდა და უფრო სახიფათოდ ხდიდა. გერმანიის სოციალ-დემოკრატიულმა პარტიამ, მაგ., აღმოაჩინა, რომ გერმანიის იარაღის დამამზადებელი მრეწველობის ზოგიერთი წარმომადგენლები ფულსაც კი ხარჯავდნენ რათა მესამე პირთა საშუალებით, ჩუმ-ჩუმად, **ფრანგულ** გაზეთებში გერმანიის საწინააღმდეგო წერილები ებეჭდათ. — ყველაფერი ეს იმიტომ ხდებოდა, რომ გერმანიის რეიხსტაგი აქძულეებინათ იარაღის დასაკვეთად ახალ ახალი ხარჯი გაეწია.

სწორედ ასევე იქცეოდნენ მსხვილი მრეწველები ინგლისისა, საფრანგეთისა, ავსტრიისა და სხვა სახელმწიფოებისა.

ყველა სახელმწიფო ომისთვის ემზადებოდა. გამარჯვებაზე და დაპყრობაზე ოცნებობდნენ ის წრეები, რომელთა ხელშიაც იყო ძალა უფლება, ხელმძღვანელობა ეკონომიური და საერთო პოლიტიკისა. მუშათა კლასს კი, რომელსაც ომი არ სურდა, შემუშავებული არა ჰქონდა შეთანხმებული და ენერგიული ტაქტიკა იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა შეეშალა ხელი ომისთვის. ისეთი მდგომარეობა შეიქმნა, რომ ხელმძღვანელ კლასებს შეეძლოთ მოულოდნელად შეტაკება გამოეწვიათ;—და თავიანთი ხალხი უკვე მომხდარი ფაქტის წინაშე დაეყენებინათ.

მაგრამ ამ საბედისწერო 1913—1914 წლებში მმართველ წრეებსაც დაავიწყდათ ფრიდრიხ ენგელსის წინასწარმეტყველება: **პირველ** ხანში მსოფლიო ომს შეუძლიან დიდი შოვინისტური გრძნობები გააღვიძოს და არსებული წესწყობილება განამტკიცოს; მაგრამ თუ ომი გაჭიანურდა და ხალხი გააწვალა,—მაშინ საქმე შეიძლება რევოლუციით დამთავრდეს და კაპიტალისტური რეჟიმი უფსკრულის პირამდე მიიყვანოს.

საზღვაო და ხმელეთის ჯარის შეიარაღებით გამოწვეული დიდი ხარჯები ევროპის ერებს მიძიმე ტვირთად დააწვა. გერმანიაში, ინგლისში, საფრანგეთში, რუსეთში, ავსტრიაში, იტალიაში სამხედრო ხარჯები წლიდან წლამდე იმდენად იზრდებოდა, რომ ამ ქვეყნებში უფრო და უფრო ხშირად იზადებოდა სახიფათო აზრი: უკეთესი არ იქნება დაუყოვნებლივ გამოყენებულ იქმნას თავისი ძალები, სანამ სრული ფინანსიური დასუსტება არ მომხდარა. ყოველ-გვარი ცდა შეიარაღების პროტესტისა სრულიად უნაყოფოდ რჩებოდა. ჰააგაში დიდი სახელმწიფოების წარმომადგენლები გროვდებოდნენ (1907 წ.) და 1907 წ.) ბჭობდნენ განიარაღებაზე—მაგრამ პირმოთენ ფრაზების გარდა, რომლისაც არავის არაფერი სჯეროდა, ამ სამშვიდობო კონფერენციიდან არაფერი გამოდიოდა. ინგლისიც ორჯელ შეეცადა გერმანიასთან დათანხმებულიყო და ახალი გემების აშენება შეეჩერებინა, მაგრამ ამ ცდამაც ვერავითარი ნაყოფი ვერ გამოიღო. გერმანიის მთავრობა ფიქრობდა, რომ ასეთი შემცირება გერმანიას სამუდამოდ საშვალებას დაუკარგავდა ისეთი ფლოტი ჰქონოდა, რომელიც ინგლისის ფლოტს პირისპირ გაუსწორდებოდა. შეთანხმება ვერ მოხერხდა და ორივე სახელმწიფო გააფთრებული განაგრძობდა ახალ-ახალი სამხედრო გემების აშენებას.

მდგომარეობა კიდევ უფრო მეტად იმიტომ მწვავედებოდა, რომ დიდი სახელმწიფოები კვლავ ორ ბანაკად იყვნენ გაყოფილნი; თვითეულ მათგანს თავისი თავი უფრო ძლიერად მიაჩნდა. თუმცა გერმანია ანტანტის დაშლასა ცდილობდა, მაგრამ 1914 წლისთვის იგი გაცილებით უფრო განმტკიცებული აღმოჩნდა, ვიდრე როდისმე. მეორეს მხრით, გერმანია და ავსტრიაც მტკიცეთ იყვნენ დაკავშირებულინი. მხოლოდ იტალიის შესახებ არ არსებობდა მტკიცე რწმენა, ვის მხარეს დაიჭერდა.

ყოველ ქვეყანაში არსებობდა წრეები, რომლებსაც ომი სურდათ (განსაკუთრებით მსხვილი მრეწველები და ვაჭრები, ზოგ ადგილას კი, მაგ. გერმანიაში—აგრეთვე მსხვილი მიწადმფლობელნი); ყველა ქვეყანაში იყვნენ ისეთი კლასებიც, რომლებსაც სამხედრო შეტაკება არა სურდათ (უპირველესად ყოვლისა—მუშათა კლასსი). მაგრამ მდგომარეობა ისეთი შეიქმნა, რომ გადამწყვეტ მომენტში კაპიტალისტური ფენები და მათი სურვილების მიხედვით მომქმედო მთავრობები უფრო ძლიერნი აღმოჩნდნენ, ვიდრე მუშათა კლასსი, რომელსაც ომი არა სურდა. როდესაც მსოფლიო ომის შემდეგ ერთს სოციალ-დემოკრატიულ კონგრესზე ლაპარაკი ჩამოვარდა სოციალ-დემოკრატიის საქციელის შესახებ ომის გამოცხადების მომენტში, გერმანიის დელეგატმა განაცხადა; ჩვენ რომ გვცოდნოდა, რა იქნებოდა ეს ომი, მაშინათვე, 1914 წლის ივლისში, რევოლიუციას გამოვიწვევდით, რომ ამ ომისთვის ხელი შეგვეშალა. მაგრამ საქმეც იმაშია, რომ კაპიტალისტურ და მუშათა წრეებში წარმოდგენაც არა ჰქონდათ, თუ ომი ოთხი წელიწადი გაგრძელდებოდა და აღამიანთა ამოდენ სიცოცხლეს და ამდენ სიმდიდრეს შეიწირავდა. ძალიან გავრცელებული იყო აზრი, რომ ომი რამოდენიმე თვის მეტი ვერ გაგრძელდებოდა,—შედეგი კი, მათის წარმოდგენით, ძალიან კარგი შეიძლებოდა ყოფილიყო, განსაკუთრებით მრეწველობის და საზოგადოდ ეკონომიური ცხოვრების განვითარებისთვის. გასაკვირვებელიც არ არის, რომ, თუ მუშათა კლასებში (ყველა ქვეყანაში) უარყოფითი დამოკიდებულება არსებობდა ომისადმი, — მაინც გადამწყვეტ მომენტში ვერ აღმოჩნდა საკმაო რევოლიუციონური აღფრთოვანება, რათა თავიანთი მთავრობების წინააღმდეგ დაუყოვნებლივ დაეწყათ აჯანყება, მით უფრო იმიტომ, რომ არ არსებობდა რწმენა, დაიწყებენ თუ არა ასეთსავე აჯანყებას სხვა ქვეყნებში, უპირველესად ყოვლისა მტრების ბანაკში.

ყველანი ომისათვის ემზადებოდნენ და იარაღდებოდნენ,—ყველა ქვეყანაში არსებობდნენ იმპერიალისტურად განწყობილი წრეები,

რომელთაც სრულიად გარკვეულად ომი სურდათ. მაგრამ ანტანტის-
თვის უფრო ხელსაყრელი იყო, ომი დაეწყო არა 1914 წელს, არამედ
ცოტა უფრო გვიან. ჯერ ერთი რუსეთის ჯარი უფრო მომზადებული
და შეიარაღებული იქნებოდა მხოლოდ 1917 წლისთვის, მეორეც,
საფრანგეთის საარტილერიო საწყობები ჯერ კიდევ საკმაოდ სავსე
აო იყო; მესამეც, ინგლისს ჯერ ხელ-ფეხი ჰქონდა შეკრული მღე-
ლვარებით, რომელიც ირლანდიაში ხდებოდა და რომელიც ზოგჯერ
პირდაპირ რევოლუციის ხასიათს იღებდა. თუ 1913-1914 წ. ანტანტის
რომელიმე სახელმწიფოები აცხადებდნენ „ომისთვის მზათა ვართ“,
ეს სახელმწიფო მხოლოდ რუსეთი იყო. მაგრამ ინგლისსა და საფრან-
გეთში, ამასთანავე ერთად რუსეთშიაც მთავრობის პირთა უმრავლეს-
ობას სურდა ომი უფრო გვიან დაეწყოთ; ეს, რა თქმა უნდა იმას
არა ნიშნავს, თითქოს ანტანტას საზოგადოდ ომი არა სურდა, თი-
თქოს ის „მშვიდობიანად“ იყო განწყობილი და სხვა; პირიქით, და-
ბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ, იგი ომს დაიწყებდა იმ მომენ-
ტშივე, რა წამს თავის თავს საკმარისად მომზადებულად ჩასთვლიდა.
მაგრამ, ვიმეორებთ, 1914 წელს იგი ჯერ თავის თავს მომზადებუ-
ლად ვერა სთვლიდა. გერმანიისაგან იგი მხოლოდ ამით განსხვავდებ-
ოდა. რაცა შეეხება გერმანიას, აქ მდგომარეობა სულ სხვანაირი
იყო. სამხედრო პირები გერმანიაში ხშირად იმ აზრს გამოსთქვამდ-
ნენ. რომ დრო ანტანტის სასარგებლოდ და გერმანიის საწინააღმდე-
გოდ მუშაობს; ამოტომ მოთმინებით ცდა, სანამ ანტანტა ვაცლიე-
ბით უფრო ძლიერი აღმოჩნდება, გერმანიას დაეცემა და მას გაანა-
დგურებს, — მეტისმეტად სახიფათოა; რა კი ომი აუცილებელია, სა-
ჭიროა თავდასხმისთვის ხელ-საყრელი მომენტი თვით გერმანიამ შეა-
რჩიოს. გერმანიის საომრად განწყობილი პირების აზრით საჭირო
იყო „ომის დასწრება“, სანამ ანტანტა გერმანიასთან ომს თითონ დაი-
წყებდეს, თავისთვის უფრო ხელსაყრელ პირობებში. გერმანიის,
ამ საომრად განწყობილ მოღვაწეებს ძალიან ხელს უწყობდა პროპა-
განდა ასევე საომრად განწყობილი ადამიანებისა. რუსეთში, რომლე-
ბიც 1913 წელს და განსაკუთრებით კი 1914 წლის დასაწყისიდან
გაზყთებში და აგრედ წოდებულ „სლოვიანურ სადილებზე“ განუწყ-
ვეტლივ მტრულად ლაპარაკობდნენ გერმანიასა და ავსტრიის წინაა-
ღმდეგ, ჰქადაგებდნენ ავსტრიასა და ოსმალეთის მოსპობაზე, ყველა-
სლავეიანების გაერთიანებაზე რუსეთის მეთაურობით და სხვ. რა თქმა
უნდა, გერმანიასა და ავსტრიის იმპერიალისტები ამ მოუფიქრებელსა
და საწინააღმდეგო სიტყვებს თვალ-ყურს ადევნებდნენ და აღნიშ-
ნავდნენ, რომ რუსეთი დღეს თუ არა, ხვალ გერმანიას თავს დაესხმება

და რომ სასჭიროა ამ თავდასხმაზე თვით გერმანიამ დაასწროს და რუსეთსა და მის მოკავშირეებს ომი გამოუცხადოს.

უნდა ითქვას, რომ 1913 წლის დასასრულს და 1914 წლის პირველ ნახევარს თავი იჩინა კიდევ ერთმა ფრიად თვალსაჩინო გარემოებამ: რუსეთსა და ინგლისს შორის ერთგვარი უთანხმოება იმ გარემოებამ გამოიწვია, რომ ორივე სახელმწიფო ცდილობდა სფერო თავისი გავლენისა სპარსეთში გაეთართოვებინა. მართალია, ვილჰელმ II და კანცლერი ბეტმან-ჰოლვეგი უფრო ფრთხილნი რომ ყოფილიყვნენ, გაიგებდნენ, რომ რუსეთ-ინგლისის უთანხმოება არც ისეთი ორმა იყო, ამ უთანხმოებაზე მომავალი გეგმების აშენება მოხერხებულყო. გერმანიის მმართველებმა კი თავიანთი-თავი დაარწმუნეს, ინგლისი არავითარ შემთხვევაში რუსეთს მხარს არ დაუჭერს, თუ რუსეთ-გერმანიის ომი დაიწყავო. ამასთანავე ერთად, ირლანდიაში რევოლუციონური მოძრაობა ძლიერდებოდა, — ცხადია ამისთანა პირობებში ინგლისს ვერ შეეძლო დიდს ევროპულ ომში ჩაერეულიყო. რაკი გერმანიის მთავრობამ თავისი თავი დაარწმუნა, რომ ინგლისი არ გამოვიდოდა, მაშინათვე ფეხ-ქვეშ მტკიცე ნიადაგი იგრძნო. გერმანია და ავსტრია რომ რუსეთსა და საფრანგეთს დაამარცხებდნენ, ამაში გერმანიის ყველა სამხედრო საეციალისტი დარწმუნებული იყო. გარდა ამისა, საფრანგეთში ახლად იყო განხორციელებული სამხედრო რეფორმა რომელიც ორ წლიან სამხედრო ბეგარას სამწლიანი ბეგართა სცვლიდა; საფრანგეთის ჯარის რიცხვი ამ რეფორმას მხოლოდ ორი-სამი წლის შემდეგ შეეძლო გაედიდებინა. რაიცა შეეხება შეიარაღებას, სწორედ 1914 წლის ზაფხულს აღმოჩნდა, რომ საფრანგეთის ციხეები და მთელი საფრანგეთის არტილერია ყუმბარებით საკმაოდ არ არის მომარაგებული: საფრანგეთის სენატში ეს საჯაროდ განაცხადეს. დასასრულ, რუსეთიდან ცნობები მოდიოდა, რომ საქარხნო ცენტრებში რევოლუციონური მოძრაობა კვლავ ძლიერდებოდა და რომ რუსეთის ჯარი, მიუხედავად სამხედრო მინისტრის სუბომინოვის მკვებარა განცხადებისა, ომისთვის მაინც მომზადებული არ არის.

ყოველივე ეს თითქოს იმასა მოწმობდა, რომ გერმანიის და ავსტრიისთვის დადგა ისეთი ხელსაყრელი მომენტი, რანაირიც შემოღებში იქნება აღარც კი იყოს: ინგლისი ომს არ დაიწყებს, ხოლო რუსეთი და საფრანგეთი ომისთვის მზათ არ არიან.

კაპიტალისტური ბურჟუაზია, თავად-აზნაურული წრიდან გამოსული უმადლესი მოხელეობა და სამხედრო პირები კი ვილჰელმზე და მთავრობაზე დიდს გავლენას ახდენდნენ. იმპერიალისტური მსა-

მართულებების გაზეთებში სწერდნენ კიდეც, „ხალხი“ იმპერატორს არ აპატიებს, გერმანია თუ თავისი ძლიერებით ვერ ისარგებლებს, ახალ, მდიდარ კოლონიებს ვერ მოიპოვებს და რუსეთისა და საფრანგეთის მტრობისგან თავის თავს საბოლოოდ არ უზრუნველყოფსო. „ამ ზღვ- ხულს გერმანიის ბედი უნდა გადასწყდეს“, 1914 წლის გაზეთხულს სწერდა მაქსიმილიან გარდენი, გერმანიის იმ დროინდელი პოპულია- ლური ჟურნალისტი, რომელიც მთავრობას სისუსტეს სწამებდა.

ასეთი იყო საქმის ვითარება, როდესაც 1914 წლის 28 ივნისს საღამოთი მთელ ევროპას მოედო მოულოდნელი ცნობა: ავსტრიის ტახტის მემკვიდრე ფრანც-ფერდინანდი და მისი ცოლი ქალაქ სერაევოში მოჰკლა სერბმა გავრილა პრინციპამ.

ეს ცნობა სწორედ ის ნაპერწკალი იყო, რომელმაც თოფის წამლის საწყობი ააფეთქა.

VIII. ავსტრიის ულტიმატუმი და მსოფლიო ომის დასაწყისი.

ჯერ კიდევ ერცჰერცოგის მოკვლამდე ავსტრიის მთავრობის წრეებში ძალიან გაბოროტებული იყვნენ სერბიაზე. სერბია ცდი- ლობდა ადრიატიკის ზღვაზე გასავალი მოეპოვა (და ამით ავსტრიის ეკონომიური გავლენისგან განთავისუფლებულიყო), მაგრამ ამ ცდამ ვერავითარი ნაყოფი ვერ გამოიღო; როგორც ვიცით, ავსტრიამ 1913 წელს ამას ხელი შეუშალა. მაგრამ რადგანაც მძლავრი ეკონო- მიური მოთხოვნები მანაც თავს იჩენდა, სერბიაში ავსტრიის წი- ნალმდეგ პროპაგანდა ძალიან გაძლიერდა. სერბიის პოლიტიკოსთა შორის უფრო მეტად და მეტად მტკიცდებოდა აზრი, რომ სერბიის ერთად-ერთი ხსნა არის მომავალი დაშლა ავსტრია-უნგრეთის მო- ნარქიისა; ამასთანავე ერთად სერბიელებით დასახლებული ბოსნია და ჰერცეგოვინა, რა თქმა უნდა. სერბიას უნდა შეერთებოდა; ამ გზით სერბია მდიდარ სახნავ მიწებსაც მიიღებდა და ზღვაში გასა- ვალსაც. სერბია, რასაკვირველია, რუსეთზე დიდს იმედებს ამყარებ- და, სერბიელები ძალიან ენდობოდნენ რუს მთავრობას იმ ჯგუფებს, რომლებიც სწორედ ამ დროს მოუფიქრებლად ლაპარაკობდნენ რუ- სეთზე, როგორც სლავიანების დამხმარებზე, ბევრს ლაპარაკობდნენ სლავიანების განთავისუფლებაზე ავსტრიის მონობისაგან და სხვ. სერბიელები ამ ჯგუფის მოღვაწეებს, რომლებიც პეტერბურგში „სლავიანურ საზღვრებზე“ ხმაურობდნენ და ზოგიერთ გაზეთში მკვე- ხარა და მუქართ სახეს წერილებს ათავსებდნენ, გაცილებით უფრო მეტს მნიშვნელობასა და გავლენას აწერდნენ, ვიდრე ნამდვილად

ჰქონდათ. რუსეთის გარეშე საქმეთა სამინისტრო კი არც 1913, არც 1914 წელს ავსტრიის წინააღმდეგ ომს არ აპირებდა; იგი, მაგ., უკმაყოფილო იყო, როდესაც გრაფი ბობრინსკი და სხვა პირები სააგიტაციო მიზნით ავსტრია-უნგრეთის სლავიანურ სამფლობელოებში გაემგზავრნენ. მაგრამ, ამასთანავე ერთად, თავისი სუსტი ხასიათისა და მერყეობის გამო, რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი საზონოვი, რომელსაც არა სურდა გავლენიან პირებთან და ჯგუფებთან უსიამოვნება მოსვლოდა, არც ერთხელ სლავიანური განთავისუფლების ამ პროპაგანდისტებისგან ახდილად და გარკვეულად არ გაიმიჯნა, არც ერთხელ მათი გამომწვევი საქციელი არ დაჰგმო. ამიტომ სერბიაში ბევრი დარწმუნებული იყო, რომ რუსეთის დანებება და რუსეთ-ავსტრიის ომი მოახლოვებულიაო. ავსტრიაში გაბოროტება მიმართული იყო როგორც სერბიის, ისე რუსეთის წინააღმდეგ. სერბიაში წარმოებულ ანტი-ავსტრიულ აგიტაციას ისე უცქეროდნენ, როგორც ავსტრია-უნგრეთის მონარქიის არსებობის წინააღმდეგ მიმართულ პირდაპირ მუქარას. ამიტომ, როდესაც 23 ივნისს სერაევოში (ბოსნიაში) ამ პროპაგანდით ნაციონალისტურად გამწყობილმა ანაღგაზრდა სერბიელმა გავრილო პრინციპმა ავსტრიის ტახტის მემკვიდრე ფრანც-ფერდინანდი და მისი ცოლი მოჰკლა, ავსტრიის დიპლომატია ამ შემთხვევას ჩაებლუჯა, რათა ბოლო მოეღო არა მარტო სერბიის ანტი ავსტრიული პროპაგანდისტის, (თუმცა პრინციპი ავსტრიის ქვეშევრდომი იყო, და არა სერბიისა), არამედ ამასთანავე ერთად სერბიის დამოუკიდებელი პოლიტიკისთვისაც. 1914 წლის 23 ივლისს (ძვ. სტილით 10 ივლისს) ავსტრიამ სერბიას გაუგზავნა ულტიმატუმი, რომელშიაც სერბიისთვის ძალიან დამამცირებელი პირობების შესრულება მოსდებოდა; სხვათა შორის მოითხოვა, რომ სერბიას დაეკეტა ყველა გაზეთი და საზოგადოება, რომლებიც ანტი ავსტრიულ პროპაგანდას აწარმოებდნენ, გაესამართლებინა ყველანი, რომლებსაც ფრანც-ფერდინანდის ძოკლაში რაიმე წილი ედოთ; ამასთანავე ერთად გასამართლებაში მონაწილეობა უნდა მიეღოთ ავსტრიის მოხელეებს თვით სერბიაში; კიდევ ბევრი ამისთანა დამამცირებელი მოთხოვნილება იყო წამოყენებული. შემდეგში ავსტრიის სოციალ-დემოკრატიულმა პრესამ ამ ულტიმატუმს „ბოროტი პროვოკაცია“ უწოდა. როდესაც ეს ულტიმატუმი ჯერ ისევ მზადდებოდა, ავსტრიაში მყოფმა გერმანიის ელჩმა ავსტრიელებს უჩინა მეტი ზომიერება გამოეჩინათ; მაგრამ იმპერატორი ვილჰელმი ძალიან უკმაყოფილო იყო ამგვარი რჩევით და ვენაში მყოფ გერმანიის ელჩს სულელიც კი უწოდა. ის პირიქით, ყოველ-გვარ ზომებს იღებდა,

რათა ავსტრიის მოხუცი იმპერატორი ფრანც-იოსები და ავსტრიის მთავრობა სერბიის წინააღმდეგ აემხედრებინა (ვილჰელმის ნამდვილი საქციელი ამ საკითხში გამოჩეკავდა მხოლოდ 4 $\frac{1}{2}$ წლის შემდეგ, როდესაც კარლ კაუციმ ომის ხანის საიდუმლო დოკუმენტები გამოაქვეყნა). სერბიამ, რომლის წინაშეც დაუყოვნებლივ ომის ხიფათი აღიმართა, ყველაფერი დაუთმო; იგი მხოლოდ თხოულობდა, რომ ავსტრიის მოხელეებს თვით სერბიაში არ მიეღოთ მონაწილეობა გამოძიებაში და რომ ეს საკითხი გადატანილი ყოფილიყო ჰააგის სამედიატორო სასამართლოში. ამისდა მიუხედავად ავსტრიამ სერბიას ომი გამოუცხადა და სერბიის სატახტო ქალაქს, ბელგრადს, დაუყოვნებლივ ყუმბარები დაუშინა.

რუსეთში ულტიმატუმის გაგზავნის პირველ მომენტიდანვე დაბნეულობა იყო. ავსტრიასთან (და, მაშასადამე, ავსტრიის მოკავშირე გერმანიასთან) დაუყოვნებლივ ომის დაწყება რუსეთის მთავრობას 1914 წლის ივლისში, როგორც უკვე ნათქვამი იყო, არა სურდა; იგი ამჯობინებდა ომი გადაედო იმ დროისთვის, როდესაც ჯარის ხელ-ახალი შეიარაღება დასრულდებოდა. ამისდა მიუხედავად, ავსტრიის შესაჩერებლად, გადასწყდა რუსის ჯარის ნაწილობრივი მობილიზაცია გამოეცხადებინათ. მაგრამ ავსტრიის თავდასხმა სერბიაზე ამან მაინც არ შეაჩერა. დღითი-დღე მდგომარეობა მწვავედებოდა. ინგლისის მთავრობამ ბევრი სცადა ავსტრიისა და სერბიის შეტაკება მშვიდობიანი გზით გადაეწყვიტათ, სამედიატორო სასამართლოს საშუალებით, — მაგრამ ინგლისის ეს წინადადებანი ავსტრიამა და გერმანიამ უარჰყვეს. დღითი-დღე ცხადი ხდებოდა, რომ ეს საქმე ავსტრია-სერბიის შეტაკებით ვერ გათავდებოდა, რომ სერბიას მხარს დაუჭერდა რუსეთი, ხოლო ავსტრიას — გერმანია; რუსეთს კა შეიძლებოდა მოჰყოლოდა საფრანგეთი და იქნება ინგლისიც. 1917 წლის ოქტომბრის შემდეგ რუსეთში გამოქვეყნებული დოკუმენტები (1919—1922 წ.წ.) ნათლად მოწმობენ, რომ არა მარტო რუსეთში არამედ საფრანგეთშიაც იყვნენ ჯგუფები, რომლებსაც ომი სასურველად მიაჩნდათ და ამ ომისგან ახალ-ახალ ადგილების დაპყრობას მოელოდნენ. მაგრამ იმ მომენტში, როდესაც ავსტრიის თავდასხმა მოხდა სერბიაზე, საფრანგეთი თავის თავს უფრო ნაკლებად მომზადებულად ჰგონებდა, ვიდრე გერმანია; ამიტომ მას ძალიან სურდა, რომ იძულებული არ გამხდარიყო, ომი დაეწყო. რაიცა შეეხება ინგლისს, მან გადასწყვიტა არ ჩარეულიყო, თუ ომში გერმანია-ავსტრიისა და რუსეთის შეტაკებით განისაზღვრებოდა. მაგრამ ომში თუ საფრანგეთიც ჩაეროდა და ამ ომში საფრანგეთს გერმა-

ნის ჯარი გაანადგურებდა, — მაშინ ინგლისს შიში უნდა ჰქონოდა, რომ გერმანია ძალიან გაძლიერდებოდა და ინგლისელები იძულებული გახდებოდნენ გერმანიის წინააღმდეგ პირისპირ ეომათ, მოკავშირეების დაუხმარებლათ. შემდეგში (როდესაც ომი უკვე გათავდა) გერმანიის მთავრობის მოღვაწენი ამტკიცებდნენ, 1914 წლის საშინელ ივლისის დღეებში რომ გვცოდნოდა, რომ ინგლისი გამოვიდოდა და ომში ჩაერეოდა ჩვენ არავითარ შემთხვევაში ომს არ გამოუცხადებდით არც რუსეთსა და არც საფრანგეთსაო. გერმანიის მთავრობას სურდა დარწმუნებული ყოფილიყო, რომ ინგლისი ბოლომდის ნეიტრალიტეტს დაიცავდა; ამიტომ მან ინგლისს შესთავაზა, როდესაც გერმანია საფრანგეთს დაამარცხებს, მისი კოლონიები ჩვენს შორის გაიყოსო. მაგრამ ეს წინადადება ინგლისმა მაშინათვე უარყო. უკვე გამოქვეყნებული დოკუმენტებიდან და მოგონებებიდან ჩვენ ვგებულობთ, რომ თვით ვილჰელმი უკანასკნელ წუთამდე ყოყმანობდა; ხოლო, როდესაც გააგებინეს, თვით ინგლისის მეფე ირწმუნება, ინგლისელები ომში არ ჩაერევიანო, მაშინ ვილჰელმმა მოქმედების დაწყება გადასწყვიტა. რუსეთმა საერთო მობილიზაცია გადასწყვიტა; ამის საპასუხოდ ვილჰელმ II ივლისის ძველი სტილით (1 აგვისტოს ახალი სტილით) წინადადება მისცა, ეს მობილიზაცია გაუქმებინა. როდესაც ეს მოთხოვნა უპასუხოდ დარჩა, ვილჰელმ II რუსეთს ომი გამოუცხადა. ორი დღის შემდეგ გერმანიამ ომი გამოუცხადა აგრეთვე საფრანგეთსაც. გერმანიის შემდეგ რუსეთს ომი გამოუცხადა ავსტრიაშეც.

IX ინგლისის ჩარევა ომში.

ასე დაიწყო ეს ხოცვა-ჟლეტა, რომლის მაგალითიც მსოფლიო ისტორიას არ ახსოვს, — ხოცვა ჟლეტა, რომელიც 4½ წელიწადს მძვინვარებდა, მილიონობით ხალხი იმსხვერპლა, ევროპა გაანადგურა და სისხლით დასცალა. მას შემდეგ კატასტროფის გამოწვევას ორივე მხარე ერთმანეთს აბრალებდა. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ყველა ქვეყნის ბელმძღვანელ წრეებში (როგორც ანტანტაში, ისე მის მოწინააღმდეგეებში) გარკვეული სურვილი ჰქონდათ ახალი ადგილების მოპოებისა, თუნდაც ომის საშუალებით; ამიტომ ვერც ერთი მხარე ვერ დაიტრამაზებს თავისი განსაკუთრებული მშვიდობიანობით, კაცთმოყვარეობით და კეთილშობილებით. ჩვენ დავინახეთ აგრეთვე, რომ გერმანიასა და ავსტრიას ეგონათ, თითქოს 1914 წლის ივლისის ხელსაყრელი მომენტი დადგა და ამ მომენტით სარგებლობა საჭიროა.

მაგრამ აქ, პირველი ნაბიჯებიდანვე, აღმოჩნდა, რომ ვილჰელმ II და მისმა კანცლერმა ბეტმან—ჰოლვეგმა გერმანიისთვის დამლუპველი შეცდომა ჩაიდინეს. (კრონპრინცი, ვილჰელმის შვილი, ამ შეცდომას მხოლოდ ბეტმან-ჰოლვეგს აბრალებს, მაგრამ ყველა დოკუმენტის მიხედვითა სჩანს, რომ ვილჰელმიც არა ნაკლებ შესცდა). ეს შეცდომა იმაში მდგომარეობს, რომ, მათის აზრით, ინგლისი ომში არ ჩაერეოდა; ამიტომ მათ გადასდგეს საბედისწერო ნაბიჯი,—ნაბიჯი, რომელმაც, შეიძლება ითქვას, გერმანია დალუპა: ისინი ბელგიაში შეიჭრნენ და მისი ნეიტრალიტეტი დაარღვიეს.

იმის გასაგებად, თუ როგორ მოხდა ეს ამბავი, საჭიროა მხედველობაში მივიღოთ, რომ გერმანიაში დიდი ხანია შემუშავებული იყო გეგმა ომისა „ორ ფრონტზე“—საფრანგეთისა და რუსეთის წინააღმდეგ. (ეს გეგმა გენერალური შტაბის უფროსმა, გენერალმა შლიფფენმა შეიმუშავა). შლიფფენის გეგმით, გერმანიას, რომელიც ნედლი მასალის შემოტანისა და ვაჭრობის მხრით სხვებისგან იყო დამოკიდებული, დიდ-ხანს ომი ვერ შეძლო; ომი რაც შეიძლება მალე უნდა გაეთავებინა, უკეთეს შემთხვევაში რვა კვირის განმავლობაში. მოკლე ხნის განმავლობაში ომის გასათავებლად, გერმანია მთელი თავისი ძალ-ღონით უნდა დასცემოდა საფრანგეთს, ამასთანავე ერთად არა საფრანგეთ-გერმანიის საზღვართან, სადაც ფრანგებმა პირველხარისხოვანი ციხეებია აგეს და სადაც, მაშასადამე, ჩქარი გადასვლა შეუძლებელი იქნებოდა,—არამედ ბელგიის მხრიდან, რადგანაც აქ ფრანგებს ციხეები არა ჰქონდათ და ამიტომ შეეძლოთ შეუჭრებოდნენ პარიზისკენ წასულიყვნენ და პარიზი აეღოთ: პარიზის დაკარგვის შემდეგ საფრანგეთი ზავს შეჰკრავს,—და მაშინ მთელი გერმანული ჯარი პარიზიდან რკინის გზებით გადაყვანილ იქმნება რუსეთის საზღვარზე, სადაც რუსებს დაამარცხბის, პოლონეთსა და ბალტიის მხარის პროვინციებს დაიპყრობს და იქ რუსეთის საზავო წინადადებას დაუკლის. ყველაფერი ეს რვა კვირას შიდათხდეს. შლიფფენის გეგმა იმაზე იყო დამყარებული რომ რუსეთის მობილიზაცია ძალიან ნელა ხდება, და ამიტომ გერმანელები ფრანგებთან გასწორებას შესძლებენ იმაზე ადრე, ვიდრე რუსეთის ჯარი საბრძოლველად გამოეწყობა. გერმანიის ჯარში შეეჩვივნენ იმ აზრს, რომ საჭიროა მხოლოდ შლიფფენის გეგმის განხორციელება; მთავარ შტაბს აზრათაც არ მოსვლია, რომ ამ გეგმაში რაიმე ცვლილებები შეიძლება იქმნას შეტანილი. ამიტომ, როდესაც რუსეთსა და საფრანგეთს ომი გამოუცხადეს, გერმანიის ჯარი მაშინათვე ბელგიის საზღვრებისკენ გაემართა,—და 3 აგვისტოს ეს ჯარი საზღვარს გადავიდა.

საქმე ამ ნაბიჯმა გადასწყვიტა. ჯერ კიდევ, სანამ გერმანელები ბელგიის საზღვარს გადალახავდნენ, ინგლისმა საფრანგეთსა და გერმანიას მომართა შეკითხვით, სურთ თუ არა ბელგიის ნეიტრალიტეტი დაიცვან. გერმანიამ ამ შეკითხვას პასუხი არ გასცა. ინგლისს კი დიდი ხანია გადაწყვეტილი ჰქონდა, არც ერთი დიდი სახელმწიფოსთვის ბელგიის დაპყრობის საშუალება არ მიეცა, რადგანაც ბელგია სწორედ ინგლისის ნაპირების პირდაპირ მდებარეობდა. რაკი გერმანიისგან პასუხი არ მიიღო, ინგლისმა სულ სხვანაირი კილოთი დაუწყო ლაპარაკი. მართალია, ანტანტა ყველა თავის წევრს არ ავალეზდა, რა წამს რომელიმე მათგანს ვინმე დაეცემოდა, მაშინათვე ომში ჩარეულიყო, მაგრამ მაინც ადვილი საფიქრებელი იყო, რომ ინგლისი საფრანგეთისა და რუსეთის განადგურების გულგრილ მოწმედ ვერ დარჩებოდა. ამისდამიუხედავად, ინგლისის მთავრობამ პირველი დღიდანვე არ გადასწყვიტა ომში ჩარევა, რადგანაც ინგლისში ყველასთვის გასაკები არ იქნებოდა, რად უნდა ეომათ შორეული ციმბირისთვის, ან მხოლოდ საფრანგეთისა და რუსეთის დასახმარებლად. მაგრამ ეხლა, ბელგიის ნეიტრალიტეტის დარღვევით, გერმანიამ ინგლისს თითონ მისცა ხელსაყრელი საბაბი, დაუყოვნებლივ ომში ჩარეულიყო: ინგლისის ინტერესები რომ ბელგიის დაცვას მოითხოვდა,—ეს ყველამ პატარაობიდანვე იცოდა. „გერმანელების ბელგიაში შესევის ერთი დღის წინათ თითქმის მთელი ინგლისი ომში ჩარევის მომხრე იყო“, ასე ამბობდა შემდეგში ამ დღეების შესახებ ინგლისის მინისტრი ლლოიდ-ჯორჯი. მუშათა პარტიაშიც კი, რომელიც ძალიან მშვიდობიანად იყო განწყობილი, ბელგიაში შესევის შემდეგ უთანხმოება დაიწყო. გერმანიაში სოციალ-დემოკრატიის მემარცხენე ფრთამ კარლ ლიბკნეხტის მეთაურობით სხვა პარტიებზე ადრე დაინახა მთელი დამღუპველობა ბელგიაში შესევისა. თვით კანცლერმა ბეტმან-ჰოლვეგმა, შესევის მეორე დღეს განაცხადა, ბელგიას „უსაპართლოდ“ მოვეყარით, „გაჭირვებამ კანონი არ იცის“, ხოლო გერმანიისთვის, თავისი საკუთარი გადარჩენისთვის, ბელგიაზე გავლა აუცილებელი იყო. ეს მან რეიხსტაგის ტრიბუნიდან განაცხადა 1914 წლის 4 აგვისტოს. იმავე დღეს საღამოთი ინგლისის ელჩმა მას გადასცა ინგლისის ულტიმატუმი: ბელგიიდან დაუყოვნებლივ ჯარი გაიყვანეთო; უარი რომ ეთქვა, ინგლისის ელჩს მაშინათვე ბერლინი უნდა დაეტოვებინა. გერმანიის კანცლერმა უარი განაცხადა,—და ინგლისმა მეორე დღეს გერმანიას ომი გამოუცხადა.

თავი მეხუთე.

მსოფლიო ომი და ვერსალის ზავი.

I მსოფლიო ომი მარნას ბრძოლამდე.

ინგლისის მოულოდნელმა ჩარევამ ომში გერმანიის მდგომარეობა ძალიან გააუარესა. ჯერ ერთი, ომის გამოცხადების პირველ დღიდანვე ინგლისის მმართველებმა [განაცხადეს, რომ იარაღს მხოლოდ სრული გამარჯვების შემდეგ დაჰყრიან. მთელი ძველი გულში დაგუბებული მტრობა გერმანიისადმი, რომელიც მისი სავაჭრო-სამრეწველო კონკურენციით იყო გამოწვეული. ეხლა სრულიად აშკარად გამოჩნდა. მეორეც, ინგლისმა პირველი დღიდანვე ივარაუდა, რომ ომი ძალიან გაჭიანურდებოდა, ხანგრძლივი იქნებოდა; ინგლისისთვის საჭირო იყო დრო, რათა თავისი ძალები გაეშალა, ხმელეთის ჯარი შეეკმნა და შეეიარაღებინა, დასასრულ გერმანულ კოლონიების დაპყრობა მოესწრო და გერმანელები თავისი კოლონიებიდან გაეძევებინა. გერმანიისთვის კი ყოველი გაჭიანურებული ომი ფრიად მანებელი და პირდაპირ სახიფათო იყო. მესამეც, ინგლისის ფლოტმა პირველ დღეებიდანვე გერმანიას ბლოკადა გამოუცხადა, ყველა წყალქვეშა კაბელები გადაუჭრა, გერმანია მთელ დანარჩენ ქვეყნიერებას ჩამოაშორა, გერმანიის მთელი საზღვაო ვაჭრობა მოსპო, ზღვით ნედლი მასალისა და სურსათის შემოტანა გერმანიისთვის შეუძლებელი გახადა. მეოთხეც, ინგლისმა მთელი თავისი ძლიერება, მთელი თავისი გავლენა ზღვაზე და მთელს ქვეყანაზე ამოძრავა, რათა ომის განმავლობაში გერმანიის წინააღმდეგ ახალ-ახალი მტრები აემხედრებინა და გერმანიის ვაჭრობა ყველა ქვეყნიდან გაეძევებინა. ინგლისის შემდეგ მაშინათვე სრულიად მოულოდნელად იაპონიამაც გამოუცხადა ომი გერმანიას და წაართვა კოლონიები ჩინეთში. შემდეგ (ინგლისის პირდაპირი ზედ-გავლენით) გერმანიას ომი გამოუცხადეს სამხრეთ ამერიკის დიდმა და პატარა სახელმწიფოებმა, სულ ბოლოს კი ჩინეთმაც გამოუცხადა ომი. ყოველი ასეთი ომის გამოცხადება იწვევდა გერმანული ქონების კონფისკაციას (ომის დასასრულამდე), ხშირად გერმანული მოქალაქეების დატყვევებას კონცენტრაციულ ბა-

ნა,ში, გერმანული ქარხნებისა, კანტორებისა, გემების და სხვ. რეკ-
ვიზიციას.

ინგლისის ომში ჩარევა შლიფფენის გეგმის განხორციელებას
ძალიან აძნელებდა. თითქმის შეუძლებლად ხდიდა: ცხადი იყო, გერ-
მანიის არმიას პარიზი კიდეც რომ აეღო,—ფრანგები, რომლებმაც
იცოდნენ, რომ მათს მხარეზე რუსეთის გარდა ინგლისიც არის, არა-
ვითარ შემთხვევაში ზავს არ შეჰკრავენ; მაშასადამე, ჯარის გადაყ-
ვანას რუსეთისკენ და ომის დასრულებას რვა კვირის განმავლობაში
ვერავითარ შემთხვევაში ვერ შესძლებენ.

მაგრამ უკან დახევა უკვე აღარ შეიძლებოდა. პირველი მოქმე-
დება უზარ-მაზარი, მშვენიერად მომზადებული და შეიარაღებული
გერმანელი ჯარისა ფრიად კარგი იყო: აგვისტოსა და სექტემბრის
განმავლობაში აიღეს მთელი ბელგია, ბელგიის ციხეები, აუარებელი
სიმდიდრე; გერმანელებმა ფრანგების წინააღმდეგ გზა (შარლერუას-
თან) ძლევამოსილად გადალახეს და დიდის სისწრაფით პარიზისკენ
გაემართნენ. ინგლისელებს ამ ხანში ძალიან ცოტა ჯარი ჰყავდათ
და გერმანელების შეტევის პირველი ცდისთანვე უკუქცეულ იქნენ.
ფრანგებმა უკან დაიხიეს თავისი სატახტო ქალაქისკენ და გადას-
წყვიტეს გენერალური ბრძოლა გაემართათ პარიზის სიმაგრეებთან,
რომლებიც ქალაქს გარედ იყვნენ გატანილნი.

მაგრამ საფრანგეთის მთავარსარდალს გენერალ ჟოფორს იმდე-
ნად სუსტი იმედი ჰქონდა სატახტო ქალაქის დაცვისა, რომ მისი
რჩევით რესპუბლიკის პრეზიდენტი და მთელი მთავრობა პარიზიდან
ბორდოში გადავიდნენ. და ამ სწორედ ამ გადამწყვეტ მომენტში
რუსეთის ჯარი აღმოსავლეთ პრუსიაში შეიჭრა. შლიფფენის გეგმის
მიხედვით, რუსეთის საზღვრისთვის არავითარი ყურადღება არ უნდა
მიექციათ და მთელი თავიანთი ძალ-ღონე პარიზის დაპყრობისთვის
მოეხმარებინათ. მაგრამ მსხვილ მიწად-მფლობელების კლასის გავლე-
ნამ გერმანიის მოქმედებაზე სწორედ აქ იჩინა თავი: რადგანაც აღ-
მოსავლეთ პრუსიაში ბევრი თავად-აზნაურული მამულები მდებარეობდა
მიწადმფლობელნი აყაყანდნენ და სამხედრო ხელისუფლება აიძულეს
პარიზისკენ მიმავალ ჯარისთვის რამდენიმე კორპუსი ჩამოეცილები-
ნათ და აღმოსავლეთ პრუსიაში გადაეყვანათ, რათა იქიდან რუსეთი
გაერეკათ. ამ რიგად კრიტიკულ მომენტში დასუსტებული გერმანე-
ლი ჯარი 1914 წ. სექტემბერში მდ. მარნას უზარ-მაზარ ნაპირებთან
ფრანგებს შეეჯახა.

სასტიკი და სისხლის მღვრელი ბრძოლის შემდეგ, რომელიც
რამდენიმე დღე გრძელდებოდა, გერმანიის ჯარი შედრკა და ჩრდი-

ლოებით დაიხია. მართალია, თვით ფრანგებიც იმდენად დასუსტდნენ, ყუმბარები ბრძოლის დასასრულს იმდენად შემოაკლდათ, რომ დევნა და გერმანელების გაძევება საფრანგეთის საზღვრებიდან ვეღარ შესძლეს. პარიზიდან, დაახლოებით 80—90 ვერს მანძილზე, გერმანელები გაჩერდნენ და თბრილებში ჩასხდნენ; ფრანგებმაც გერმანელების შავალითს მიჰბადეს და ისინიც თბრილებში ჩასხდნენ.

შლიფფენის გეგმა ჩაიფუშა. პარიზი ვერ აიღეს, ომი რვა კვირის განმავლობაში ვერ გათავდა. პარიზთან ეხლა ხანგრძლივი, გაქიანურებული სისხლის ღვრა იყო მოსალოდნელი.

II მსოფლიო ომი მარნას ბრძოლიდან გერმანიის 1916 წლის 12 დეკემბრის საზავო წინადადებამდე.

არა მარტო გერმანია—ყველა შესცდა, როდესაც იფიქრეს, რომ ომი მალე გათავდებოდა. რა წამს, მარნას ბრძოლის შემდეგ, გამომჟღავნდა, რომ ომს გაქიანურებულ ხასიათი ეძლეოდა, ორივე მხარემ მაშინათვე ახალ-ახალ მოკავშირეების ძებნა დაიწყო. გერმანიის მთავრობამ 1914 წლის ოქტომბერს ოსმალეთი აიძულა, ანტანტის წინააღმდეგ გაელაშქრა. ოსმალეთი გამოვიდა, ჯერ ერთი, იმიტომ, რომ ეშინოდა გამარჯვებულ ინგლისსა და რუსეთს ერთმანეთ შორის არ გაეყოთ. ოსმალეთი ისევე, როგორც სპარსეთი. მეორეც, ახალგაზრდა ოსმალთა მთავრობას იმედი ჰქონდა, რომ რუსეთს ისევ უკან წაართმევდა ყარსს. ინგლისი იძულებული გახდა თავისი სამხედრო ძალების ნაწილი აღმოსავლეთში გაეგზავნა ოსმალეების წინააღმდეგ. რამდენიმე თვის შემდეგ გერმანიას, ავსტრიას და ოსმალეთს მიემხრო აგრეთვე ბულგარეთიც, რომელსაც იმედი ჰქონდა, რომ სერბიელებს მაკედონიას წაართმევდა. ომის პირველ წელიწადს გერმანიამა და მისმა მოკავშირეებმა არამც თუ რუსის ჯარისგან გასწმინდეს აღმოსავლეთი პრუსია, არა მარტო გაანთავისუფლეს აღმოსავლეთი გალიცია ლეოვისა და პერემიშლითურთ, რომლებიც რუსის ჯარსა ჰქონდათ დაპყრობილი, არამედ თითონ დაიპყრეს და შეინარჩუნეს რუსეთის პოლონეთი და ლატვიისა და ბელორუსიის ნაწილი: გერმანიის გამარჯვება რუსებზე აიხსნება უპიროველესად, ყოველისა ყუმბარების ნაკლებულობით, აუარებელ უწყეს-რიგობით, რომლის მიზეზიც იყო უყურადღებობა და ბოროტი უმოქმედობა სამხედრო და სამოქალაქო ადმინისტრაციული პოსტისა, მინისტრი სუბომლინივიდან დაწყებული.

მაგრამ გერმანიის საქმეები აღმოსავლეთით თუ ბრწყინვალედ გიდიოდა, დასავლეთის ფრონტზე ასევე არ იყო. ჯერ ერთი, 1915 წლის გაზაფხულს ანტანტას მიემხრო იტალია, რომელსაც იმედი ჰქონდა, რომ ავსტრიის განადგურების შემდეგ იტალიელებით დასახლებულ ავსტრიულ პროვინციებს ტრენტინოსა და ტრიესტს მიიღებდა. ამ რიგად იტალიამ, რომელიც 1914 წლამდე გერმანიისა და ავსტრიის მოკავშირე იყო, არამც თუ მხარი არ დაუჭირა, არამედ მათ წინააღმდეგ იარაღიც კი მომართა. მეორეც, ინგლისმა საყოველთაო სამხედრო ბეგრის კანონი განახორციელა და ყოველ თვე ახალ-ახალს ჯარსა ჰგზავნიდა გერმანელების წინააღმდეგ. მესამეც, იარაღისა და ყუმბარების დასამზადებლად მარტო საფრანგეთისა და ინგლისის ქარხნები კი არა მუშაობდნენ, არამედ ანტანტისთვის მუშაობდა არეთვე უზარ-მაზარი მრეწველობა ამერიკისა. ზღვა მთლიანად ინგლისელების ხელში იყო, ამიტომ გერმანელები ამერიკიდან ვერაფერს იღებდნენ, ანტანტა კი იღებდა ყველაფერს, რასაც მოისურვებდა. ყველა ამ მიზეზების გამო 1915—1916 წ. წ. დასავლეთით ისეთი მდგომარეობა შეიქმნა, რომ თუმცა მოკავშირეებმა, მიუხედავად დიდი ცდისა, გერმანული ჯარები ვერ გააძევეს ჩრდილოეთ საფრანგეთიდან და ბელგიიდან, სადაც ისინი ომის პირველ თვეებშივე შეიჭრნენ, მაგრამ თვით გერმანელებმაც წინ წაწევა ვერ შესძლეს. ვერდენის ციხის აღების ცდამ 1916 წ. დიდი მსხვერპლი შეიწირა, მაგრამ გერმანელებმა მისი აღება მაინც ვერ შესძლეს.

მართალია, საფრანგეთის ზარალიც ძანლიან დიდი იყო, მაგრამ ფრანგებს ახალ-ახალი დამხმარე ძალები მოსდიოდათ ინგლისიდან, ინგლისის უზარ-მაზარი კოლონიებიდან, დასასრულ, თვით საფრანგეთის კოლონიებიდან, სადაც ადგილობრივ შავ-კანიანებს სასწრაფოდა სწოთენიდენ და საომრად ამზადებდნენ. გერმანელების განკარგულებაში კი არაფერი ამის მსგავსი არ იყო.

ომის მეორე წლიდანვე თავი იჩინა იმ ბლოკადის შედეგმა, რომელიც ინგლისის ფლოტმა შექმნა. გერმანიის მომარაგებულნი ნეღლი მასალა თანდათან ილეოდა. მცხოვრებლებს დააკლდათ ერბო, ხორცი, მატერიები და ტყავი. უკვე 1916 წელს ექიმები აღნიშნავდნენ, რომ სიკვდილი და ავადმყოფობა (განსაკუთრებით ბავშვებისა) ძალიან გახშირდა. ინგლისის ფლოტის უპირატესობის გამო ინგლისის ბლოკადის გარღვევა შეუძლებელი ხდებოდა. გერმანიის ფლოტმა სცადა ზღვაში გასულიყო და ინგლისელების ფლოტს შესტაკებოდა. ბრძოლა მოხდა სკაგერაკში (1916 წელში), სადაც საქმე გერმანელებისათვის კარგად დამთავრდა, მაგრამ ბრძო-

ლის შემდეგ გერმანიის ფლოტი იძულებული გახდა თავის ნაპირებს დაპირუნებოდა და კილის არხში დამალულიყო. 1916 წ. გერმანიის მთავრობა უკვე ომის გათავებაზე ფიქრობდა: დასავლეთის ფრონტზე, მუხნადავად დიდი ცდისა და ზარალისა, ვერდენის აღება მაინც ვერ შესძლეს, ჩრდილოეთ საფრანგეთში სისხლის მღვრელი ბრძოლები მთელი კვირაობით გრძელდებოდა, მაგრამ ეს ბრძოლები უშედეგოდ რჩებოდა; დასასრულ, აღმოსავლეთის ფრონტზე გენერალი ბრუსილოვის სარდლობით მოულოდნელად დიდი იერიშები დაიწყო; ავსტრიის ჯარის განადგურებისა და უკან დახევის შემდეგ გერმანიის უმაღლესი მთავარ-სარდლობა იძულებული გახდა, ბრუსილოვის შესაჩერებლად ავსტრიაში ახალ-ახალი ძალები გადაეყვანა, 1916 წლის ზაფხულის დასასრულს ანტანტამ რუმინია აიძულა, ომში ჩარეულიყო. რუმინიას იმედი ჰქონდა, რომ ავსტრიას მეზობლად მდებარე პროვინციას ტრანსილვანიას წაართმევდა, მაგრამ გერმანელების ჯარებმა რუმინელები მალე დაიპარცხეს და მთელი რუმინია დაიპყრეს. უკვე 1916 წელიწადი თავდებოდა, ომის დასაწყისიდან უკვე მესამე ზამთარი იწყებოდა, მაგრამ ბრძოლას კი დასასრული არ უჩანდა. როგორც ავსტრიაში, ისე თვით გერმანიაში მუშათა წრეებში სერიოზული უკმაყოფილება იწყებოდა, კარლ ლიბკნეხტი, რომელიც აშკარად ჰქადაგობდა ომის წინააღმდეგ და თავის პროკლამაციებში პროტესტს აცხადებდა ხოცვა-ჟლეტის წინააღმდეგ, დიდი ხანია ციხეში იჯდა. მაგრამ დაღლილობა, ზოგჯერ კი ბრძოლის უიმედობით გამოწვეული სასოწარკვეთილება უფრო მეტადა და მეტად ვრცელდებოდა გერმანიასა და ავსტრიაში, მუშებში, წვრილ ბურჟუაზიაში. დაღლილობა ანტანტის ქვეყნებშიც, განსაკუთრებით კი რუსეთში, ძალიან დიდი იყო. მაგრამ ანტანტის მატერიალური მდგომარეობა ბევრ მხრით მაინც გაცილებით უფრო კარგი იყო, კიდევ ავსტრიისა და გერმანიის მდგომარეობა. ინგლისსა და საფრანგეთში საქონელი ზღვით განუწყვეტლივ შედიოდა. ამ რიგად, მთელი დედამიწის ყველა საშუალებანი მოკავშირეთა განკარგულებაში იყო. მართალია, ერთის შეხედვით 1916 წ. დასასრულს ადამიანს შეიძლებოდა ისე ეოსჩვენებოდა, თითქოს გერმანიამ გაიმარჯვა: გერმანიის ჯარსა და მის მოკავშირეებს ეჭირათ ხელში ბელგია, მთელი ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთი საფრანგეთი, მთელი რუსეთის პოლონეთი და ლატვია, მთელი სერბია და ჩერხოვორია, მთელი რუმინია, ზოგიერთი ჩრდილოეთის ადგილები იტალიისა. ყოველივე ეს ისეთი მონაპოვარი იყო, რომლებითაც თამამად შეიძლებოდა ანაზღაურებულიყო აფრიკაში დაკარგული კოლონიები, რომლებიც ფრანგებმა და ინგლისელებმა დაიპყრეს. მაგრამ

ყველაზე ცუდი ის იყო, რომ გერმანიის გადაკრულ სიტყვას ზავის ჩამოგდების შესახებ ანტანტს ან უარით უპასუხებდა ან სრულიად არ უპასუხებდა. ანტანტის ბელადები დარწმუნებული იყვნენ, რომ გაჭიანურებული ომით გერმანიასა და ავსტრიას შეუძლიანთ მხოლოდ იზარალონ, რადგანაც მათ ყველა თავისი ძალა გამოიყენეს და ახალი ძალების აღმოჩენა აღარსაიდან შეეძლოთ. ანტატას კი ჯერ კიდევ ყველა თავისი ძალა არა ჰყავდა გამოყენებული და იმიტომ ომის გაგრძელება სურდა. გერმანიის ჯარის ძღვევამოსილი სარდლებიც კი, გენერალი ჰინდენბურგი და მისი თანამემწე გენერალი ლიუდენდორფი 1916 წლის დასასრულს ფიქრობდნენ, რომ გაზაფხულისთვის მდგომარეობა შეიძლებოდა გაუარესებულიყო და ამიტომ, საზოგადოდ, უკეთესი იყო, დაუყოვნებლივ გერმანიისთვისა და ავსტრიისთვის ხელსაყრელი ზავი შეეკრათ, თუ ეს მოსახერხებელი იქნებოდა.

III გერმანიის საზავო წინადადება.

1916 წლის 12 დეკემბერს გერმანიის კანცლერმა ბეტმან—ჰოლვეგმა რეისტაგში განაცხადა, გერმანიის მთავრობამ და მისმა მოკავშირეებმა გადასწყვიტეს, მოწინააღმდეგებს საზავო წინადადებით მიმართონ. ეს წინადადება, მართლაც, ნეიტრალური სახელმწიფოების საშუალებით ანტანტს გაეგზავნა, მაგრამ ანტანტამ კატეგორიული უარი განაცხადა. ეს კიდევ ცოტააო. თავის პასუხში ანტანტამ პირდაპირ განაცხადა, რომ გერმანიამ, რომელმაც ომი დაიწყო, არამც თუ ომით გამოწვეული ზარალი უნდა აანაზღაუროს, იგი ამასთანავე ერთად უნდა დაისაჯოს კიდევ; სანამ ეს არ მომხდარა, ზავზე ლაპარაკი ნაადრევიაო. ანტანტის პასუხის განზრახ შეურაცმყოფელი ტონი და ნათლად გამოხატული დაპყრობითი სურვილები ნათლად მოწმობდნენ, რომ ომი ჯერ კიდევ დიდხანს უნდა გაგრძელებულიყო. სწორედ ამავე დროს შუამავლად საზავო წინადადებით ამერიკაც გამოვიდა; შეერთებული შტატების პრეზიდენტმა ვილსონმა, როგორც ნეიტრალური სახელმწიფოს მეთაურმა, მებრძოლ მხარეებს მიმართა შეკითხვით, რანაირ პირობებით სურდათ მათ ზავის შეკვრა. ამ ცდიდანაც არაფერი გამოვიდა; ანტანტამ ისეთი პასუხი გასცა, რომელიც მოლაპარაკების გაგრძელებას შეუძლებლად ახდოდა.

VI დაუნდობელი წყალქვეშა ომის გამოცხადება.

+ ეხლა რაღა ვქნათ? აი, რანაირი კითხვა აღიმართა შავს აჩრდილად გერმანიის წინაშე, როდესაც ანტანტამ ზავის ჩამოგდების

შესახებ ლაპარაკიც კი არ მოისურვა. ცხადი იყო, რომ გერმანიის ბლოკადის გამო ამ ქვეყნის მდგომარეობა თვიდან თვით უნდა გაუარესებულყო. ბლოკადის მოხსნა კი, პინდენბურგისა, ლიუდენდორფისა და გერმანული გამოჩენილი გენერლებისა და ადმირალების აზრით, შესაძლებელი გახდებოდა მხოლოდ მაშინ, თუ გერმანია დაუნდობელ წყალქვეშა ომს გამოაცხადებდა. 1917 წლის იანვრის პირველ რიცხვებიდან წყალქვეშა ომის საკითხი იმპერატორისა, კანცლერისა და სამხედრო საზღვაო პირების საიდუმლო მსჯელობათა საგნად გადაიქცა. ამ ომის განმავლობაში საკითხი წყალქვეშა ომის შესახებ პირველად არ დასმულა. გერმანია თავის წყალქვეშა ნაევბში ხელავდა ბრძოლის ერთად-ერთს სერიოზულ იარაღს ინგლისის საზღვაო ბატონობის წინააღმდეგ. მართალია, წყალქვეშა ნაევბი თითქმის უსარგებლო იყო სამხედრო გემების საწინააღმდეგო ბრძოლაში, მაგრამ მათ ძალიან ადვილად შეეძლოთ დაეღუპათ დიდი და პატარა სავაჭრო გემები. მათ შეეძლოთ დიდი ზიანი მიეყენებინათ ინგლისისთვის და მიაყენეს კიდევ, — მაგრამ ამ ნიადაგზე უკვე სახიფათო უთანხმოება დაიბადა ამერიკასთან. 1915 წელს გერმანიის წყალქვეშა ნაემა უზარ-მაზარი გემი „ლუზიტანია“ დაღუპა; დაღუპულთა შორის (ათას კაცზე მეტი იყო) 90 კაცი ამერიკელი მოქალაქე იყო. პრეზიდენტმა ვილსონმა მაშინ პირდაპირი მუქარის საშუალებით გერმანია აიძულა, პირობა მიეცა, რომ გაუფრთხილებლათ გემებს აღარ დაღუპავდა და პასსაჟირებს გადარჩენის საშუალებას მისცემდა. ეს პირობა წყალქვეშა ნაევბის უფროსებს ძალიან ზოღდავდა: კომერციული გემები შეიარაღდნენ; როდესაც წყალქვეშა ნავი წყლიდან ამოვიდოდა, კომერციულ გემზე დადგმულ ზარბაზანს შეეძლო იგი ჩაეძირა. ამ გემის გასაფრთხილებლად კი ნავი აუცილებლად წყალს ზევით უნდა ამოსულიყო. გარდა ამისა, გერმანიას ვერ შეეძლო დაეღუპა ნეიტრალურ გემები, რომლებიც ნეიტრალური ბაირალით დადიოდნენ; ინგლისთან კი სწორედ ეს ნეიტრალური გემები ვაჭრობდნენ. „ლუზიტანიის“ შემდეგ მოხდა კიდევ რამდენიმე შემთხვევა ისეთი გემების დაღუპვის, რომლებშიდაც ამერიკელები იმყოფებოდნენ; ყოველი ასეთი შემთხვევის შემდეგ გერმანიას პრეზიდენტი ვილსონისთვის სახიფათო განმარტებანი და ახალ-ახალი დაპირებანი უნდა ეძლია. ეხლა, 1917 წლის დასაწყისში, გერმანიის სამხედრო პირებმა საკითხი ასე დასვეს. ყველა დაპირებანი, რომელიც ვილსონს მივეცით, უკან უნდა წამოვიღოთ და „დაუნდობელი წყალქვეშა ომი დავიწყოთ. სხვანაირად რომა ვსთქვათ: წინდაწინვე უნდა განვაცხადოთ, რომ ყოველ გემს, რომელიც, საფრანგე-

თის, იტალიის, რუსეთის და სხვა მოწინააღმდეგეთა ნაპირებიდან გახსნაზღოვულ მანძილზე იქნება შემჩნეული, გერმანიის წყალქვეშა ნავები გაუფრთხილებლივ დაღუპავს. ამასთანავე ერთად მხედველობაში არ იქნება მიღებული, მტრისაჲ ეს გემი, თუ ნეიტრალური ქვეყნისა, კომერციული თუ პასაჟირებისო. მხოლოდ ამნაირი გზით, მხოლოდ დაუნდობელი წყალქვეშა ომით შეგვიძლიან ინგლისს მოუსპოთ საშუალება სურსათის მიტანისა ნეიტრალური ქვეყნებიდან და კოლონიებიდან და ამით ზავის შეკვრა ვაიძულოთო“, უმტკიცებდნენ ვილჰელმს ამ წინადადებას მომხრენი. „ექვსი თვის დაუნდობელი წყალქვეშა ომის შემდეგ ინგლისი ჩვენს წინაშე დაიჩივებს“. განაცხადი უკმა გერმანიელთა ადმირალმა. ცხადი იყო, საქმე აქამდისაც რომ არ მისულიყო, დაუნდობელი წყალქვეშა ომი ინგლისს მაინც ძალიან ცუდს მდგომარეობაში ჩააყენებდა. მაგრამ გერმანიის წინაშე მეორე საშიშროება იბადებოდა: ყოველის მხრიდან მოდიოდა ცნობები, გერმანიამ თუ დაუნდობელი წყალქვეშა ომი გამოაცხადა, შეერთებული შტატების პრეზიდენტი მას ომს გამოუცხადებსო. თუმცა არა მარტო გერმანიის სოციალ-დემოკრატიული პრესსა, არამედ შემარცხენე ბურჟუაზიული პარტიებიც დიდს შიშს განიცდიდნენ ამ ნაბიჯის გამო, თუმცა თვით კანცლერი ბეტმან-ჰოლვეგი დიდ ხანს ყოყმანობდა და აღნიშნავდა, რომ ვილსონის მხრით ხიფათი მოგველისო, — მაგრამ სამხედრო პირებმა მაინც თავისი გაიყვანეს და იმპერატორი ვილჰელმი მათს მხარეზე დადგა. 1917 წლის 1 თებერვალს გერმანიამ დაუნდობელი წყალქვეშა ომი გამოაცხადა.

V ომის გამოცხადება შეერთებული შტატების პრეზიდენტის მიერ.

რა წაშს პრეზიდენტმა ვილსონმა ეს გარემოება გაიგო, მაშინათვე გერმანიის იმპერიასთან დიპლომატიური ურთიერთობა გასწყვიტა; ორი თვის შემდეგ კი, 1917 წლის 2 აპრილს, გერმანიას ომი გამოუცხადა. გერმანიისთვის ეს იყო საშინელი უბედურება, რომელმაც მისი ბედი გადასწყვიტა. სახელმწიფოს წინააღმდეგ, რომელიც უკვე დატანჯული იყო სამი წლის გააფთრებული ბრძოლით ყოველის მხრიდან გარშემორტყმული მტრებთან, დასუსტებული გერმანიის წინააღმდეგ გაილაშქრა ახალმა, მეტად მძლავრმა მტერმა, რომელიც საშიში იყო მაშინაც კი, ბრძოლა რომ პირისპირ დაეწყო. მცხოვრებთა რიცხვით შეერთებული შტატები თითქმის ორჯელ მეტი იყო გერმანიისზე; ტერიტორიით იგი თითქმის 17 მეტი იყო;

ნელი მასალის მხრით შეერთებული შტატები თითქმის ალურიცხველი იყო; ფინანსები მშვენიერ მდგომარეობაში ჰქონდა, რადგანაც ომის დროს ევროპიდან ამერიკაში აუარებელი ოქრო გადავიდა ამერიკული მრეწველობა ძალიან განვითარდა და ტექნიკურად გაუმჯობესდა. რა წამს შეერთებული შტატები ომში ჩაერიო, მაშინათვე იქ საყოველთაო სამხედრო ბეგარა განხორციელდა, და ვილსონმაც განაცხადა, რომ ბრძოლა უკანასკნელ კაცამდე და უკანასკნელ დოლარამდე გაგრძელდებოდა.

ასეთი იყო გერმანიისთვის დაუნდობელი წყალქვეშა ომის გამოცხადების შედეგი. მაგრამ ჯერ ჯერობით გერმანიაში მაინც სწამდათ, რომ ტქესის თვის წყალქვეშა ომის შემდეგ ინგლისი ზავს მოითხოვს, — და, მაშასადამე, ამერიკა მის დახმარებას ვერ შესძლებსო. გარდა ამისა, აღმოსავლეთში მომხდარ ამბებს, როგორცა სჩანდა, საერთო ზავი უნდა დაეჭარბინა: ვილსონის მიერ ომის გამოცხადების წინ რუსეთში 28 თებერვალს (ძველი სტილით) დიდხანს მომწიფებულმა რევოლიუციამ იფეთქა.

VI რუსეთის რევოლიუცია და მისი გავლენა მსოფლიო ომის მსვლელობაზე.

გადატრიალება და ის ამბები, რომლებიც ამ გადატრიალებას მოჰყვა, რუსეთის მონაწილეობის გაგრძელებას ომში ცხადად შეუძლებლად ახდიდა. ხალხის მასსას ფრონტსა და სახელმწიფოს შიგნით ომი აღარა სურდა. „ჯარისკაცთა და მუშათა დეპუტატების საბჭომ“ მებრძოლ სახელმწიფოს მიმართა წინადადებით, ზავი ჩამოეგდოთ „უანექსიოთ და უკონტრიბუციოთ, ერთა თვითგამორკვევის საფუძველზე“. მაგრამ ანტანტის სახელმწიფოებში, რომლებსაც უკვე შეერთებული შტატების დახმარების იმედი ჰქონდათ, საზავო წინადადება უარჰყვეს, ხოლო სოციალისტური პარტიების ყრილობის მოწვევა სტოკჰოლმში საზავო მოლაპარაკების პირობების შესამუშავებლად ვერ მოხერხდა, რადგანაც ინგლისმა, საფრანგეთმა და შეერთებულმა შტატებმა თავიანთ სოციალისტებს სტოკჰოლმში წასვლის ნებაც კი არ მისცეს. დასავლეთის ფრონტზე სისხლის მღვრელი ომები, რომლებიც 1917 წლის მთელი ზაფხულის განმავლობაში განუწყვეტლივ სწარმოებდა, უნაყოფოდ დამთავრდა. რუსეთის ფრონტზე რუსებმა უკანასკნელადა სცადეს იერიშით წასვლა, მაგრამ ეს იერიში ტარნეპოლთან დამარცხებით დამთავრდა. ცხადი იყო, რომ მეოთხე ზამთარშიაც ხანგრძლივი ომი უნდა გაგრძელდებოდა. მუშათა

მასსების ზედგავლენა რეიხსტაგის სოციალ-დემოკრატიულ პარტიაზე იმდენად დიდი იყო, რომ სოციალ-დემოკრატიის მემარცხენე ფრთას „(დამოუკიდებელი“) დღითი-დღე უფრო მეტი და მეტი მნიშვნელობა და ფასი ეძლეოდა. მემარჯვენე სოციალ-დემოკრატებს, რომლებიც მთავრობის დახმარების ძველს პოლიტიკას განაგრძნობდნენ შეეძლოთ სრულიად დაეკარგათ გავლენა მუშათა მასსებზე. ამიტომ მემარჯვენე სოციალ-დემოკრატების ბელადმა შეიდემა ნმა დაუყოვნებლივ ზავის შეკვრა უფრო მტკიცედ მოითხოვა.

წკრილი ბურჟუაზიის და სამხრეთ-გერმანიის გლეხობის ნაწილმა ასეთივე ზედგავლენა მოახდინეს ცენტრის პარტიაზე და მოითხოვეს დაუყოვნებლივ ომის შეწყვეტა, თუნდაც ამისთვის საჭირო გამხდარიყო უარის თქმა ახალი ქვეყნების დაპყრობაზე. ამ ორმა პარტიამ (სოციალ-დემოკრატებმა და ცენტრმა), რეიხსტაგის სხვა პარტიების ზოგიერთ დეპუტატების დახმარებით, 1917 წლის ივლისში შესძლეს რეიხსტაგში ეგრედ წოდებული „სახავო რეზოლიუციის“ გაყვანა. რეზოლიუცია აქაც საზოგადოდ იმ აზრზე იყო დამყარებული, რომ ზავი უანექსიოდ და უკონტრიბუციოდ უნდა ყოფილიყო შეკრული. მაგრამ ანტანტამ ყველა ეს ცდა უყურადღებოდ დასტოვა. 1917 წლის ოქტომბერში რუსეთში მოხდა გადატრიალება, და ძალაუფლება ხელში ჩაუვარდათ კომუნისტებს, რომლებიც ომის გაგრძელების სასტიკი მოწინააღმდეგენი იყვნენ. რუსეთმა მოლაპარაკება დაიწყო მებრძოლ სახელმწიფოებთან—და 1918 წლის თებერვალში ქალაქ ბრესტ-ლიტოვსკში რუსეთმა ზავი შეკვრა გერმანიასთან, ავსტრიასთან, ოსმალეთთან და ბულგარეთთან. რუსეთის დღევანდელი როგორც ბრესტ-ლიტოვსკის მოლაპარაკების დროს, ისე ამ მოლაპარაკების დასასრულს გერმანელი გენერლების დამპყრობელი გეგმების წინააღმდეგ პროტესტს აცხადებდა და თავდაპირველად ტრაქტატს ხელი არც კი მოაწერა. გერმანელები რუსეთის შუაგულში შეიჭრნენ, შევიდნენ ესტონეთში და უკრაინაში,—და ზავიც შეიკრა, მაგრამ რუსეთის მთავრობამ რუსეთისა და ევროპის მთელი ხალხის წინაშე საჯაროდ განაცხადა, რომ ბრესტ-ლიტოვსკის ზავი ნაძალადევი და მტაცებლობითი ზავიაო.

ბრესტ-ლიტოვსკის ზავი რომ გერმანიის მთავრობისა და მისი სამხედრო პირების უდიდესი შეცდომა იყო, —ამაში ეხლა თვით გერმანიაში აღარავის ეჭვი არ შეაქვს. მაგრამ მაშინ გერმანიისა და ავსტრიის დამშეული მცხოვრებლები დარწმუნებული იყვნენ, რომ უკრაინა გერმანიისა და ავსტრიას გამოჰკვებავს და ამრიგად ბლოკადა ზღვიდან თუ არა ხმელეთიდან მაინც გარღვეული იქნება. გერ-

მანიაში პირველ ხანებში ზეიმობდნენ ის წრეებიც, რომლებიც ახალი ქვეყნების დაპყრობაზე ოცნებობდნენ; ეგონათ, რომ გერმანიის ჯარს, რომელიც ჩრდილოეთით ასკოვსა და ნარვამდე იყო მოსული და სამხრეთით—ოდესასა, ყირიმსა და კავკასიამდე, — მთელი რუსეთი მტკიცედ ეჭირა ხელში. ნამდვილად კი უკრაინიდან ცოტა პური გაიტანეს, ჯარი კი დიდი უნდა დაებანდებინათ, რადგანაც მცხოვრებლები გერმანელებს მტრულად ეპყრობოდნენ. ყველაზე ცუდი, ყველაზე მავნებელი გერმანიის ინტერესებისთვის ის შთაბეჭდილება იყო, რომელიც ბრესტ-ლიტოვსკის ზავმა დასავლეთში მოახდინა. უნდა ითქვას, რომ მუშათა მასსები ბრესტ-ლიტოვსკის მოლაპარაკებას დიდის ინტერესით აღევნებდნენ თვალყურს. როდესაც ზავის პირობები გამოცხადდა, როდესაც გამოქვეყნდა საბჭოთა მთავრობის პროტესტი ამ პირობების წინააღმდეგ, — მაშინ საფრანგეთში, ინგლისში, იტალიაში, ჩრდილოეთ ამერიკაში იმათაც კი, რომლებსაც ზავის შეკვრა სწყუროდათ, ყოყმანი დაიწყეს. აღმოჩნდა, რომ გერმანიის გენერლებმა რეიხსტაგის „საზავო რეზოლიუციას“ არავითარ ყურადღება არ მიაქციეს და მოპირდაპირის თავდაუქერელი გაძარცვის პროგრამმა მთლიანად განახორციელეს. შემდეგში საფრანგეთის მემარცხენე სოციალისტებმა განაცხადეს, რომ ბრესტ-ლიტოვსკის ზავმა მათს აგიტაციას ომის წინააღმდეგ ძალიან ხელი შეუშალა. რაიცა შეეხება გერმანიასა და ავსტრიას, აქ დამოუკიდებელი სოციალ-დემოკრატები, რამდენადაც კი სასტიკი საცენზურო პირობები საშუალებას აძლევდა, ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო პირობების წინააღმდეგ ილაშქრებდნენ; მემარჯვენე უმრავლესობა კი (შეიდეგმანისა და ებერტის მეთაურობით) ამას ძალიან მალე შეურიგდა, თუცა შემდეგ ხშირად ირწმუნებოდა, ბრესტ-ლიტოვსკის ზავს გულში ყოველთვის ვგმობდიო. ანტანტის მთავრობებმა ძალიან კარგად ისარგებლეს იმ საბედისწერო შეცდომით, რომელიც გერმანიამ ბრესტ-ლიტოვსკში ჩაიდინა. საფრანგეთისა და ინგლისის პრესსამ საჩქაროდ განაცხადა, რომ ომი გერმანიის წინააღმდეგ გაგრძელდება სრულს გამარჯვებამდე და რომ ანტანტა გერმანიას აიძულებს უარი სთქვას ბრესტ-ლიტოვსკის ზავზე. ბრესტ-ლიტოვსკის ზავის შემდეგ გერმანიამ და მისმა მოკავშირეებმა მალე ზავი შეჰკრეს (ბუქარისტში) რუმინიასთან და მასაც მეტად მძიმე პირობები დაუდევს.

ამრიგად, აღმოსავლეთის ორონტზე გერმანიამ სრულს ზავს მიადწია. იგი მზადებას შეუდგა, რათა გადამწყვეტი იერიში მიეტანათავისი მოპირდაპირეების წინააღმდეგ დასავლეთით. მაგრამ ანტან-

ტაც სასტიკი ბრძოლისთვის ემზადებოდა. დიდი სისხლის ღვრა მომავალში ჯერ კიდევ უნდა მომხდარიყო.

VII. გაზაფხულისა და ზაფხულის იერიშები გერმანიის ჯარისა დასავლეთით. გარდატეხა ომის მსვლელობაში.

(1918 წლის მარტი—ივლისი).

1917—1918 წლის მთელი ზამთრის განმავლობაში დღე და ღამ გერმანიის ჯარი რუსეთის დამშვიდებული ფრონტიდან დასავლეთით გადაჰყავდათ, ბელგიასა და ჩრდილოეთ საფრანგეთში. მთელი ომის განმავლობაში გერმანიის უმაღლეს მთავარ-სარდლობას პირველად მიეცა საშუალება ებრძოლა არა ორ ფრონტზე, არამედ—ერთზე. 23 მარტს გერმანიის ჯარების იერიშები დაიწყო. იერიშის პირველ დღეებში გერმანელებმა გაიმარჯვეს, ასი ათასობით ტყვეები ჩაიგდეს და ხელთ იგდეს ბევრი ყუმბარა და სურსათი. მაგრამ მოკავშირეთა ფრონტის გარღვევა მაინც ვერ შესძლეს. აპრილის პირველ დღეებშივე იერიში შეჩერდა. აპრილის დასასრულს დაიწყო მეორე იერიშები—ესეც თავდაპირველად ბრწყინვალედ დაიწყო, მაგრამ საბოლოო გამარჯვებას მაინც ვერ მიაღწიეს. ასეთივე ხასიათი ჰქონდა გერმანელების მესამე იერიშს (მაისში) და მეოთხე იერიშს (ივლისის შუა რიცხვებში). გერმანელებმა მარნაზე გადასვლაც კი შესძლეს, მაგრამ მაშინათვე უკან დაახევინეს. ივლისის შუა რიცხვებში გერმანიის მთავარ-სარდლისთვისა და მისი თანაშემწე ლიუდენდორფისთვის ცხადი გახდა, რომ ვერც პარიზისკენ და ვერც კალესკენ (ლამანშის ნაპირზე) ფრონტს ვერ გაარღვევდნენ. უამისოდ კი არავითარი იმედი არ იყო, რომ ომი მალე გათავდებოდა და მტერი იძულებული გახდებოდა, ზავი ეთხოვა. ახალ-ახალი, მშვენიერად შეიარაღებული ამერიკელი ჯარი კი ოვე და თვე გადმოდიოდა საფრანგეთში და ფრონტზე იგზავნებოდა. გამოანგარიშებული იყო, ომი რომ კიდევ ერთ წელიწადს გაგრძელებულიყო, ექვს მილიონამდე ამერიკელი ჯარისკაცი დაიწყებდა ბრძოლას გერმანიის წინააღმდეგ. საფრანგეთის, ინგლისის და იტალიის მასხები ძალიან დასუსტებული იყვნენ ომით, მაგრამ მათი მთავრობები ამხნეებდნენ იმ დახმარებით, რომელსაც ამერიკა უწევდა. საფრანგეთში გამეფებული იყო რკინის დიქტატურა ფინანსთა საბჭოს თავმჯდომარის ჟორჟ კლემანსოსი, რომელიც ყოველ-გვარ უქმყოფილებას საფრანგეთის შიგნით სასტიკად აკრობდა. ინგლისში პირველი მინისტრი ლლოიდ-ჯორჯიც ჰქადაგებდა

ბრძოლას სრულს გამარჯვებამდე. გერმანიაში, სადაც მთელს იმედებს გაზაფხულისა და ზაფხულის იერიშებზე ამყარებდნენ და სადაც დაინახეს, რომ ამ იერიშებმა საბოლოო გამარჯვება ვერ მიანიჭეს, — დიდი რყევა დაიწყო. არა მარტო მუშებში, არამედ ჯარის-კაცებშიაც ისმოდა ხმები, რომ მთავრობა მათ ატყუებს, რომ ეს ხოცვა-ყლეტა არასოდეს არ გათავდება და რომ საჭიროა, მთავრობას ზავის შეკვრა აიძულონ.

+ *Handwritten signature*

VIII 1918 წლის 8 აგვისტოს ბრძოლა და გერმანიის ჯარის უკან დახევა საფრანგეთიდან. ბულგარეთის კაპიტულაცია.

X 1918 წლის 8 აგვისტოს, გერმანიის უმაღლესი მთავარ-სარდლებისთვის სრულიად მოულოდნელად, ინგლისელები ფრონტის ერთს ადგილას აუარებელი ჯავშნიანი მანქანების (ტანკების) დახმარებით იერიშზე გადავიდნენ, ყველაზე სახიფათო გერმანელ უფროსებისთვის ის იყო, რომ ამ დღეს ზოგიერთი რაზმების ჯარისკაცებს ბრძოლა სრულიად აღარა სურდათ და ზოგიერთ რაზმებს, რომლებიც წინ მიდიოდნენ, უყვიროდნენ: „ომის გამგრძელებლები შტრეიკებენერები არიან“. 8 აგვისტოს შემდეგ დაიწყო დასასრული იმ დიდი დრამისა, რომელიც უკვე ოთხ წელიწადს გრძელდებოდა. ანტანტის ჯარმა საერთო იერიში დაიწყო მთელ ფრონტზე, აგვისტოსა და სექტემბერის განმავლობაში მთელ უზარმაზარ ფრონტზე განუწყვეტელი ბრძოლა სწარმოებდა; ეს ბრძოლა ხან ერთ ადგილას იფეთქებდა, ხან მეორე ადგილას. ამერიკელების რაზმი მილიონიან არმიად ხდებოდა; მის განკარგულებაში იყო უზარმაზარი საჰაერო ფლოტი მძიმე არტილერია, ჯარის ახალ-ახალი ნაწილები. გერმანიის ჯარი, რომელსაც ყოველის მხრიდან მტერი აწევებოდა, არტილერიის განუწყვეტელი ცეცხლის ზედგავლენით, ნელ-ნელა, მაგრამ შეუჩერებლივ უკან იხევდა. სექტემბრის შუა რიცხვებში მდგომარეობა აუტანელი გახდა: ბალსანიეთის ნახევარ კუნძულზე, სადაც ჯერ ისევ 1915 წლიდან ქალაქ კალონიკში ფრანგებისა და სერბიელებისაგან შემდგარი რაზმი იდგა, ბულგარეთის წინააღმდეგ იერიში დაიწყო. ამ რაზმმა ფრონტი გაარღვია, და ბულგარეთი, რომელიც ხანგრძლივი ომით ისეც დასუსტებული იყო, სრულს კაპიტალიაციას დასთანხმდა. ანტანტამ ბულგარეთი დაიპყრო, ბულგარეთის ჯარი განაიარაღა და მის რეზინს გზებს დაეპატრონა. ცხადი იყო, რომ გერმანიასა და ავსტრიისგან მოწყვეტილი ოსმალეთი, რომელიც მესსოპატომიის, პალესტინაში და

სირიაში ინგლისელების იერიშებს განიცდიდა, — დღეს არა ხვალ, იძულებული გახდებოდა აგრეთვე სრულს კაპიტულაციას დასთანხმებოდა. გარდა ამისა, ბულგარეთის დაპყრობის შემდეგ, ანტანტას ჯარს შეეძლო სრულიად დაუბრკოლებდად ავსტრიაში შეჭრილიყო. ბულგარეთის კაპიტულაციამ გერმანიის მთავარსარდლობას გამარჯვების სრული იმედი დაუკარგა. ჰინდენბურგმა და ლიუდენდორფმა ვილჰელმს კატეგორიულად განუცხადეს, რომ საჭიროა დაუყოვნებლივ დროებითი ზავი ჩამოეარდეს.

იმპერიის კანცლერი ჰერტლინგი, როგორც ორივე წინანდელი კანცლერი, ბეტმან-ჰოლვეგი და მიხაელისი (ეს უკანასკნელი კანცლერად სულ რამდენიმე თვე იყო), უფერული პიროვნება იყო, იმპერატორის სურვილების მორჩილ-აღმსრულებელი. მაგრამ ეხლა ცხადვრება, რომ გააუთრებულ მტრისთვის საზავო წინადადებით უნდა მიემართა არა ამისთანა ადამიანს, არამედ სრულიად ახალს მთავრობას, რომელიც მემარცხენე პარტიებისგან შესდგებოდა, დაწყებული სოციალ-დემოკრატებიდან. იზედი ჰქონდათ, მტერი მემარცხენე პარტიებს უფრო მეტის ნდობით მოეპყრებოდა, ვიდრე იმპერატორის ძველ მსახურებს. გარდა ამისა, მღელვარება ხალხში, განსაკუთრებით მუშათა მასებში, იმდენად ძლიერი იყო, რომ დაწყებული რევოლუციონური მოძრაობა მხოლოდ მთავრობაში სოციალ-დემოკრატების მონაწილეობას შეეძლო შეეჩერებინა. ახალი კაბინეტის სათავეში დადგა პრინცი მაქს ბადენისა, რომელიც ცნობილი იყო თავისი მშვილობიანი განწყობილებით და აგრეთვე პირადი კარგი დამოკიდებულება ჰქონდა სოციალ-დემოკრატებთან. მის კაბინეტში შევიდნენ შეიდემანი და ზოგიერთი სხვა სოციალ-დემოკრატი, ცენტრის პარტიის ბელადი ერცპერგერა და მემარცხენე ბურჟუაზიული პარტიების წარმომადგენლები.

1918 წლის 4 ოქტომბერს პრინცმა მაქსმა შერთებულ შტატების პრეზიდენტს ვილსონს მიმართა თხოვნით, რომელშიაც აღნიშნავდა, რომ იგი მზათ არის ჩამოაგდოს დროებითი ზავი და დაიწყოს მოლაპარაკება ზავის შესახებ იმ საფუძვლებზე, რომლებიც უწინ თვით ვილსონმა წამოაყენა. აქ მხედველობაში ჰქონდათ უმთავრესად ეგრედ წოდებული „14 პუნქტი“, რომლებიც ვილსონმა ჯერ ისევ 1918 წლის დასაწყისში შეიმუშავა. ამ პუნქტების მიხედვით, გერმანიას ამა თუ იმ სახით უარი უნდა ეთქვა ელზას-ლოტარინგიანზე და ზოგიერთ ადგილებზე, რომლებიც პოლონელებით იყო დასახლებული და ჯერ ისევ მე-18-ე საუკ. მიიღო პოლონეთის გაყოფვის დროს. მაგრამ მდგომარეობა იმდენად საშინელი იყო, რომ გერმანია ამნაირ

მსხვერპლის გაღებას წინასწარვე სთანხმდებოდა. მაგრამ ვილსონმა თავის პასუხში და შემდეგ ნოტებში წამოაყენა მთელი რიგი ახალ მოთხოვნები, ურომლისოდაც მას არც კი სურდა გერმანიის თხოვნა დროებითი ზავის ჩამოგდების შესახებ მოკავშირეებისთვის გადაეცა. ეს მოთხოვნები იმაში გამოიხატებოდა, რომ გერმანიას დაუყოვნებლივ უნდა შეეწყვიტა წყალ-ქვეშა ომი და თავისი ჯარი საფრანგეთიდან და ბელგიიდან გაეყვანა. გარდა ამისა, პრეზიდენტმა ვილსონმა მტკიცედ აგრძნობინა, რომ არც მას და არც მის მოკავშირეებს მოლაპარაკების გამართვა ვილჰელმს II არა სურთ. გერმანიის მთავრობა ყველაფერს უთმობდა. ვილჰელმის გადასარჩენათ კი, ორი კვირის განმავლობაში რეიხსტაგში გაიყვანა მთელი რიგი კანონებისა, რომლებიც გერმანიის კონსტიტუციას სრულიად სცვლიდა და გერმანიის იმპერატორს ყოველ-გვარ დამოუკიდებელ უფლებებს ართმევდა. მაგრამ ამან ვერ უშველა. მუშათა მასშტაბში გაბოროტება ვილჰელმის წინააღმდეგ იზრდებოდა, ყოველის მხრიდან. ისმოდა ხმები, ზავის ჩამოგდების უმთავრესი მოწინააღმდეგე ვილჰელმიაო. გერმანიის მოკავშირენი კი ამ დროს მტრებს ნებდებოდნენ: ოსმალეთმა და ავსტრიამ ანტანტას დროებით ზავის ჩამოგდება სთხოვეს. ლიუდენდორფი, რომელიც გერმანიის მილიტარიზმის უმთავრეს წარმომადგენელად ითვლებოდა, სამსახურიდან დაითხოვეს. მაგრამ ყველა ეს დათმობა უკვე უსარგებლო იყო: 1918 წლის ნოემბერში კილში მატროსების აჯანყებამ იფეთქა, — და მთელ გერმანულ ფლოტზე 3—4 დღის განმავლობაში წითელი ბროში აფრიალდა. ეს იყო რევოლუციის დასაწყისი.

IX. რევოლუცია გერმანიასა და ავსტრიაში. 1918 წლის 11 ნოემბრის დროებითი ზავი და მისი შედეგები.

რევოლუცია ბერლინში 9 ნოემბერს დაიწყო. ვილჰელმ II და ჰოგენცოლლერნების მთელი დინასტია დაამხეს (ვილჰელმი და კრონპრინცი იმავე დღეს გაიქცნენ ჰოლლანდიაში, სადაც თავი შეფარეს როგორც რევოლუციას, ისე ანტანტის დევნას). ამავე დროს რევოლუცია მოხდა გერმანიის ყველა სახელმწიფოში და ავსტრიაში. გერმანია და ავსტრია რესპუბლიკებად გადაიქცნენ. გარდა ამისა, ავსტრიას ჩამოშორდნენ და თავიანთი დამოუკიდებლობა გამოაცხადეს უნგრეთმა და ჩეხო-სლოვაკიამ; ბორსნია და ჰერცოგოვინა სერბიას შეუერთდა და ჩერნოგორიასთან ერთად სამხრეთ-სლავიის სამე-

ფო შეიქმნა. გალიცია პოლონეთს შეუერთდა; ტრანსილვანია-რუმინას (რომელმაც ხელმოკოოდ გამოუცხადა ომი გერმანიასა და ავსტრიას, როდესაც დაინახა, რომ ისინი დამარცხებული არიან); სამხრეთი ნაწილები უკვე 1918 წლის ოქტომბერსა და ნოემბერში იტალიელებს ჰქონდათ დაპყრობილი და იტალიას შეუერთდა. ყოფილი ავსტრიდან დარჩა ტერიტორიის პატარა ნაწილი ნ მილიონი მცხოვრებით; ამიერიდან ავსტრია ტერიტორიის ამ პატარა ნაწილს ეწოდა.

11 ნოემბერს, გერმანიის რევოლუციის ორი დღის შემდეგ, გერმანიის რწმუნებულებმა დროებითს ზავს ხელი მოაწერეს. ეს მოხდა მოკავშირეთა ჯარების მთავარსარდლის ფოშის ვაგონში. ფოშის პირობები გერმანიისთვის მართლაც რომ საშინელი იყო: მას მტრისთვის იმდენი იარაღი, ვაგონი და ორთქლმავალი უნდა გადაეცა, რომ არსებითად ამის შემდეგ სრულიად განიარაღებული და უმწეო ხდებოდა; გარდა ამისა, იგი ვალდებული ხდებოდა გაენთავისუფლებია არა მარტო საჟარანგეთისა და ბელგიის დაპყრობილი ადგილები, არამედ აგრეთვე ელზას-ლოტარინგი და უზარ-მაზარი ტერიტორია თვით გერმანიისა: მდინარე რენის მთელი მარცხენა ნაპირი და ნაწილობრივ მარჯვენა ნაპირიც. ეს ადგილები დაუყოვნებლივ გამარჯვებულთა ჯარმა დაიჭირა. გერმანიას დაუყოვნებლივ უნდა გაენთავისუფლებინა ტყვეები; გერმანიის ტყვეები კი, რომლებიც ანტანტას ჰყავდა, ისევ ტყვეებად უნდა დარჩენილიყვნენ (ეს ტყვეები ანტანტამ მხოლოდ 1¹/₂ წლის შემდეგ გაანთავისუფლა) გერმანია ვალდებული ხდებოდა უარი ეთქვა რუსეთთან დადებულ ბრესტ-ლიტოვსკის ზავზე და რუმინასთან დადებულ ბუქარესტის ზავზე; იგი ვალდებული ხდებოდა ანტანტისთვის გადაეცა ოქრო, რომელიც რუსეთისაგან მიიღო. დასასრულ, გერმანიის ნაპირების ბლოკადა, რომელმაც გერმანია სიმშლიამდე მიიყვანა, არ იქმნა მოხსნილი. მიუხედავად იმისა, რომ გერმანიის რწმუნებულები ყველაზე მეტად ამასა სთხოვდნენ. გერმანიის სამხედრო და ნაწილობრივ სავაჭრო ფლოტი დაუყოვნებლივ ინგლისელებს გადაეცა. დროებითი ზავის ეს საშინელი პირობები წინასწარვე მოწმობდა, რანაირი საშინელი საბოლოო ზავი იქნებოდა დადებული გერმანიასთან.

X. გერმანიის ამბები 1918 წლის 11 ნოემბრის დროებითი ზავიდან 1919 წლის 28 ივნისის ვერსალის ზავამდე.

რევოლუცია გერმანიაში მთელი 1918 წლის დასასრულის და 1919 წლის გაზაფხულის განმავლობაში გრძელდებოდა. ვეიმარში სა-

ყოველთაო საარჩევნო უფლების ნიადაგზე მიწვეულ იქმნა დამფუძნებელი კრება, რომელმაც ახალი, რესპუბლიკანური კონსტიტუცია შეიმუშავა; ეს კონსტიტუცია იმაზე იყო დამყარებული, რომ რეიხსტაგს (ხალხის წარმომადგენლების კრებას) მთელი საკანონმდებლო ძალა უფლება ჰქონდა მინიჭებული, ხოლო აღმასრულებელი ხელისუფლება, ე. ი. ნამინისტრო პასუხისმგებელი იყო რეიხსტაგის წინაშე; მინისტრებსა ნიშნავს არჩეული პრეზიდენტი, რომელიც სახელმწიფოს მეთაურად ითვლება. გერმანიის ცალკე სახელმწიფოებში დამოუკიდებელი პარლამენტები და სამინისტროები. დარჩა. მაგრამ ამ მღელვარე დროს რევოლიუციონურ მოძრაობას ნაკლებად აინტერესებდა ვეიმარში რა ხდებოდა. მუშათა მასები ორს უმთავრესს მიმდინარეობად იყოფოდა: უმრავლესობის სოციალ-დემოკრატები („შეიდემანელები“) რევოლიუციონური მოძრაობის დაუყოვნებლივ შეჩერებას მოითხოვდნენ, უკიდურესი ზემარცხენი (კომუნისტი — „სპარტაკელები“), რომელთა სათავეშიც შესანიშნავი აგიტატორები და ორატორები, კარლ ლიბკნეხტი და როზა ლიუქსემბურგი იდგნენ, მომხრენი იყვნენ იმისა, რომ რევოლიუცია გაგრძელებულიყო, გაღრმავებულიყო და სოციალურ გადატრიალებამდე მისულიყო. კარლ ლიბკნეხტი ჯერ ისევ ომის დროს საშინლად ილაშქრებდა ხოცვა ქლეტის დამწყობთა წინააღმდეგ და ამისთვის ციხეშიც კი დაამწყვდიეს. ციხიდან მხოლოდ რევოლიუციონური აფეთქების წინა ხანებში გაანთავისუფლეს. მის კეთილშობილებას, მის ცხოველ ნიქს დიდის პატივისცემით ეპყრობოდნენ უსაშინელესი მტრებიც კი იმ იდეებისა, რომლებისთვისაც კარლ ლიბკნეხტი იბრძოდა. დროებით, აქა-იქ სპარტაკელები იმარჯვებდნენ (ასე, მაგალითად, შემდეგში მათ ბავარიაც კი დაიპყრეს), მაგრამ საზოგადოდ სოციალური გადატრიალება გერმანიაში 1919 წელს და მახლობელ წლებში ვერ მოხერხდა. ლიბკნეხტი და როზა ლიუქსემბურგი მოჰკლეს სამხედრო პირებმა, რომლებმაც ისინი დაატუსაღეს და ციხეში მიჰყავდათ; მოჰკლეს იმ მიზეზით, თითქოს ისინი გაქცევას აპირებდნენ.

ომითა და ბლოკადით დატანჯული მუშათა მასები, რომლებიც ხედავდნენ, რომ ომის დასაწყისიდანვე მათ ყოველ ნაბიჯზე ატყუებდნენ, 1919 წელს და შემდეგ წლებში ძალიან გაბოროტებული იყვნენ. მაგრამ 1919 წელს მუშებისა და გერმანიის მცხოვრებთა სხვა კლასების ყურადღება თითქოს ორად გაიყო; ერთის მხრით, ყველა შინაურ საქმეებზე, განვითარებულ რევოლიუციონურ მოძრაობაზე ფიქრობდა; მეორეს მხრით იძულებული ხდებოდნენ ყური დაუგდოთ იმ საბედისწერო ხმებისთვის, რომლებიც პარიზიდან მოდიოდა: პა-

რიზში დიდის საიდუმლოებით ანტანტანის ბელადები ამზადებდნენ საზავო ხელშეკრულებას გერმანიასთან.

Handwritten signature and date: 1917.26

XI ვერსალის ზავი.

ხანგრძლივი ომის დროს, როგორც უკვე ვსთქვით, ინგლისისა და შეერთებული შტატების ზედგავლენით, გერმანიას ბევრმა სახელმწიფომ გამოუცხადა ომი; ამ სახელმწიფოების დიდი ნაწილი თუმცა სამხედრო მოქმედებაში პირდაპირ მონაწილეობას არ იღებდა, მაგრამ გერმანელებს მაინც სდევნიდნენ, მათს ვაჭრობას ანადგურებდნენ, ქონებას ართმევდნენ: გერმანიას 27 სახელმწიფო ეომებოდა, მაგრამ, როდესაც გერმანიასთან საზავო ხელშეკრულების დრო დადგა, აღმოჩნდა, რომ მთელი საქმე ხელში ჩაუვარდა სამი უდიდესი სახელმწიფოს წარმომადგენელს: შეერთებული შტატების პრეზიდენტს ვილსონს, ინგლისის პირველ მინისტრს ლლოიდ-ჯორჯს და საფრანგეთის რესპუბლიკის პირველ მინისტრს კლემანსოს. თათბირში მონაწილეობას იღებდა აგრეთვე იტალიის მინისტრიც, — მაგრამ მას ძალიან ცოტა მნიშვნელობა ჰქონდა, თუმცა „ოთხთა საბჭოს“ წევრად ითვლებოდა. შეერთებული შტატების, ინგლისის და საფრანგეთის ინტერესები ერთნაირი არ იყო, მათ შორის სრული თანხმობა არ არსებობდა და ამიტომ საზავო ხელშეკრულების შემუშავება ძალიან გაჭიანურდა. ერთში კი ყველა გამარჯვებული შეთანხმებული იყო, სახელდობრ, იმაში, რომ გერმანიასთან არავითარი მოლაპარაკება არ გაემართათ, უგერმანიოთ შეემუშავებინათ ხელშეკრულება, შემდეგ გერმანიის წარმომადგენლები მოეწვიათ და ებრძანათ, ხელშეკრულებაზე ხელი მოეწერათ; უარი, რომ ეთქვათ, დაუყოვნებლივ ომი უნდა განეხლებინათ. ამ რიგად, ისინი უგერმანიოდ მუშაობდნენ, მაგრამ შეთანხმებამდე მაინც ძალიან მალე ვერ მივიდნენ. შეერთებული შტატები ომში ჩაერია, ჯერ ერთი იმიტომ, რომ ანტანტას ამერიკის დიდი ვალი დაედო; გერმანიას რომ გაემარჯვა, ანტანტა ვაკოტრდებოდა და ვალებს ვეღარ გადაუხდიდა. მეორეც, გერმანიის მიერ 1917 წელს გამოცხადებული დაუნდობელი წყალქვეშა ომი ამერიკის ვაჭრობას ძალიან აზარალებდა; გერმანიას რომ გაემარჯვა, ყოველი შემთხვევის დროს ამ საშინელ იარაღს მიმართავდა. მესამეც, საზოგადოდ, გერმანიის გამარჯვება შეერთებულ შტატებს ძალიან ცუდს მდგომარეობაში ჩააყენებდა ჩინეთში, სადაც გერმანიის ვაჭრობა ამერიკულს ვაჭრობას ებრძოდა, და იაპონიაში, რომელთანაც გერმანიას ყოველთვისა სურდა მეგობრული ურთიერთობა დაემყარებინა და ია-

პონია შეერთებული შტატების წინააღმდეგ აემხედრებინა. ყველა ამ მიზეზების გამო ვილსონი 1917 წელს ომში ჩაერია. მაგრამ ახლა, 1919 წელს, საზავო პირობების გამორკვევის დროს პარიზში, ის ლლოიდ ჯორჯსა და კლემანსოს ძალიან ეკამათებოდა. შეერთებული შტატების მთელი მიზანი მიღწეულ იქმნა იმით, რომ გერმანია დაბარცხდა. — ამის მეტი მას სხვა აღარაფერი უნდოდა. ამერიკელ კაპიტალისტებს სრულიადაც არა სურდათ, რომ ინგლისი და საფრანგეთი დამარცხებულის ხარჯით უზომოდ გაძლიერებულიყვნენ. ამერიკას, პირიქით, სურდა, რომ გერმანიას, როგორც დამოუკიდებელ სახელმწიფოს, არსებობა განეგრძო და ინგლისისა და საფრანგეთის ერთგვარ მოპირდაპირე ძალად დარჩენილიყო. საფრანგეთის ინტერესები, მისი პირველი მინისტრის კლემანსოს აზრით, პირდაპირ ამის საწინააღმდეგო იყო. მან მტკიცედ გადასწყვიტა, გერმანია საბოლოოდ დაესუსტებინა და ამით მისი თავდასხმა მომავალში შეუძლებელი გაეხადა. ვარდა ამისა, საფრანგეთის მეტალურგიული მრეწველობის წარმომადგენლებსა სურდათ, ასე თუ ისე, ხელში ჩაეგდოთ გერმანული ნახშირი, ან ვიდრე ეს შეუძლებელი გახდებოდა, გერმანია აედულებინათ ნახშირი საზავო ხელშეკრულობის ძალით ეძლია საფრანგეთისთვის. შემდეგ რმი საფრანგეთის ტერიტორიაზე სწარმოებდა. საფრანგეთის ათამდე დეპარტამენტი სასტიკად განადგურებული აღმოჩნდა. ამ დეპარტამენტების მცხოვრებლები დახმარებასა თხოულობდნენ, — და კლემანსომაც წამოაყენა ლოზუნგი: „ყველაფერს გერმანელი გადაიხდის“. საფრანგეთის მთავრობის მიზანი უპირველესად ყოვლისა იმაში მდგომარეობდა, რომ რაც შეიძლება მეტად დაესუსტებინა გერმანია, იგი უძლურ კოლონიად გადაექცია და შემდეგ ისე მოჰქცეოდა, როგორცა სურდა; ვარდა ამისა, ფრანგებსა სურდათ გერმანიისგან დიდძალი ოქრო მიეღოთ იმ ზარალის ასანაზღაურებლად („რეპარაციისთვის“), რომელიც ომმა საფრანგეთის განადგურებულ დეპარტამენტებს მიაყენა. რაიცა შეეხება ინგლისს, მისი მთავარი მიზანი მოღწეულ იქმნა იმით, რომ გერმანიას მთელი სამხედრო ფლოტი და თითქმის მთელი სავაჭრო ფლოტი წაართვა და გერმანიის ვაჭრობა ევროპის გარეშე ბაზრებზე სრულიად მოსპო; ინგლისის მრეწველები კმაყოფილნი იყვნენ იმისიც, რომ ელზას-ლოტარინგია აუარებელი რკინის მაღანით გერმანიას წაერთვა; ამიერიდან გერმანიის მრეწველობა, როგორც მათ ეგონათ, საშინლად განადგურდა და ამიტომ გერმანიის საქონლის კონკურენციის შიში აღარ უნდა ჰქონოდათ. ვარდა ამისა, გერმანიის ყველა კოლონიები ჯერ ისევ ომის დროს ინგლისელებმა და ფრანგებმა და-

იპყრეს, — მაშასადამე, როგორც კოლონიალური სახელმწიფო, გერმანია აღარ არსებობდა. ინგლისელი იმპერიალისტები გერმანიისგან სხვა აღარაფერს არცა თხოულობდნენ. მაგრამ მათი ინტერესების წარმომადგენელი პირველი მინისტრი ლლოიდ-ჯორჯი აღშფოთებულ იყო კლემანსოს მოქმედებით; კლემანსოსა სურდა გერმანიის ხალხის დამოუკიდებელი არსებობისთვის საფუძველშივე ძირი გამოეთხარა. ინგლისელებს შეეშინდათ, საფრანგეთი ძალიან არ გაძლიერდეს; ლლოიდ-ჯორჯი და ვილსონი თათბირობდნენ და ზოგჯერ ცდილობდნენ გერმანია კლემანსოს დაუნდობელი და აღვირ-ახსნილი მოქმედებისგან დაეცვათ. მაგრამ, საზოგადოდ, ისინი ამას ვერ ახრებებდნენ. ვილსონი ამ დროს ძალიან გატაცებული იყო „ერთა ლიგის“ გეგმით „ერთა ლიგა“ უნდა ყოფილიყო კრება მთელი ქვეყნის განათლებული სახელმწიფოების წარმომადგენლებისა; ეს კრება უნდა ყოფილიყო უმაღლესი ხელისუფლების მსგავსი რაღაც, რომელიც საერთაშორისო უფლების წესების დაცვას თვალყურს ადევნებდა, ყველას სამართლიან ინტერესებს დაიცავდა, ომებსა და ქიშპობას შეუძლებლად გახდიდა და სხვ. ვილსონი ფიქრობდა, რომ თუ ლლოიდ-ჯორჯი და კლემანსო ამნაირ „ერთა ლიგის“ შექმნას დასთანხმდებოდნენ, შემდეგში შეერთებული შტატები შესძლებდა ამ „ლიგის“ საშუალებით ევროპის საქმეებში ჩარეულიყო; საზავო ხელშეკრულებაში მეტის-მეტად სასტიკი მუხლებიც, რომ გარეულიყო, შემდეგში „ერთა ლიგის“ საშუალებით ამ მუხლების გამოსწორება შესაძლებელი გახდებოდა, სასტიკი მუხლები ხელშეკრულებაში მოხვდა, „ერთა ლიგიდან“ კი არაფერი გამოვიდა. თუმცა ეს „ერთა ლიგა“ შეიქმნა (და დღესაც არსებობს), მაგრამ იგი ინგლისისა და საფრანგეთის მთავრობათა უბრალო იარაღად გადაიქცა. დასასრულ, მრავალი თვეების საიდუმლო მსჯელობათა და დავის შემდეგ, საზავო ხელშეკრულება დამზადდა. გადასწყდა, რომ საზავო ხელშეკრულებას ხელს მოაწერდნენ ქალ. ვერსალში (პარიზის მახლობლად არის, ნახევარი საათის სავალზე რკინის გზით). ამ ხელშეკრულების შესახებ გერმანელმა დამოუკიდებელმა სოციალისტმა ბრეიტშეილმა განაცხადა, გერმანელებს რომ გაემარჯვებოდათ, ისინი ასეთი დაუნდობელი იქნებოდნენ დამარცხებული მტრისადმიო.

1919 წ. 7 მაისს გერმანიის დელეგაცია მოიწვიეს ვერსალში (პირველად), ხელშეკრულება ჩააბარეს და ხელისმოწერა მოითხოვეს.

ვერსალის ხელშეკრულობის პირობები. მღელვარება გერმანიაში.
ულტიმატუმი. ვერსალის ხელშეკრულობის ხელისმოწერა 1919 წლის
28 ივნისს.

ამ დრომდე გერმანიამ დანამდვილებით არ იცოდა, რას უპირებდნენ; მხოლოდ ბუნდოვანი, შავ-ბნელი ხმები დადიოდა, ესლა კი საშინელი ჭეშმარიტება გაიგო; ამ ჭეშმარიტებამ ყოველგვარ მოლოდინს გადააჭარბა.

გერმანია ჰკარგავდა ელზას-ლოტარინგიას, ყველა მიწებს, რომლებიც პოლონეთის გაყოფის დროს ერგო, შლეზვიგის ჩრდილოეთ ნაწილს, რომელიც ჯერ ისევ ბისმარკის დროს დანიისგან მიიღო ბელგიასთან მოსაზღვრე ოლქს, ქალაქ მემელს, ქალაქ დანცინგს ოლქით, საზოგადოდ მთელი თავისი მიწების $\frac{1}{6}$. გარდა ამისა, გერმანია ჰკარგავდა ყველა თავის კოლონიას. ხარალი ძალიან დიდი იყო (მცხოვრებთა 67 მილიონიდან მხოლოდ 58 მილიონი რჩებოდა); დაკარგული ადგილები მდიდარი იყო მადნეულობით და ქვანახშირით. გერმანია ომამდე ქვა-ნახშირით ძალიან მდიდარ ქვეყნად ითვლებოდა; ესლა კი იგი გადაიქცა ისეთ ქვეყნად, რომელსაც თავისი საკუთარი მოთხოვნილებაც კი ვერ შეუძლიან დააკმაყოფილოს (ქვა ნახშირის გატანაზე გასაყიდად ხომ ლაპარაკიც არ შეიძლება). გარდა ამისა, გერმანიას უნდა მიეცა საუკეთესო ნაწილი თავისი სავაჭრო ფლოტისა; იგი ჰკარგავდა ყოველ-გვარ ქონებას, სადაც კი არ უნდა ყოფილიყო იგი, გარდა თვით გერმანიისა. ყველა სახელმწიფომ, რომელსაც კი გერმანიასთან ომი ჰქონდა გამოცხადებული, წინანდელი სავაჭრო ხელშეკრულებანი გააუქმა. ყველაფერი ეს გერმანიის საგარეო ვაჭრობას ძირს უთხრიდა.

გერმანიას აუარებელი გადასახადები დააკისრეს. იგი ვალდებული იყო მიეცა აუარებელი საქონელი და ფრინველი ყოველივე იმის ასანახლაურებლად, რაც მისმა ჯარმა საფრანგეთიდან და ბელგიიდან გაიტანა; იგი ვალდებული იყო ყოველთვისურად ეძლია დიდძალი ქვა-ნახშირი იმ მაღაროებიდან, რომლებიც მის განკარგულებაში დარჩა. შემდეგ, გერმანია ვალდებული იყო გადაეცა იმდენი ოქრო, რამდენსაც 1921 წლის 1 მაისისთვის დაუსახელებდნენ (1921 წ. მას მოსთხოვეს 132 მილიარდი მარკა ოქრო, 6 მილიარდი ბელგიის სასარგებლოდ, სამხედრო ხარჯების ასანახლაურებლად, სულ 138 მილიარდი მარკა). სანამ ყოველივე ეს გადახდილი არ იქნება, მდინარე რეინის მთელი მარცხენა ნაპირი, 15 წლის განმავლობაში, მოკავშირეთა ხელში უნდა დარჩენილიყო. ეს ვადა შემ-

დედში შეიძლება გაგრძელებულიყო. გერმანიის ყველა მდინარე ნავთსადგური „ინტერნაციონალურ“ ნავთსადგურებად გამოცხადდა, ე. ი. გერმანიას უფლება არა ჰქონდა ვისმესთვის მათი სარგებლობა ეკრძალა. რათა გერმანიას აღარავითარი იმედი არა ჰქონოდა ან ხელშეკრულობის ძალით გაუქმებისა, — მისი ჯარი გაუქმებულ იქნა: გერმანიას უფლება არა ჰქონდა ჯარი და ფლოტი ჰყოლოდა, გარდა 100.000 კაცისა და რამდენიმე პატარა გემისა. რამდენიმე პატარა ზარბაზნის გარდა, გერმანიას უფლება არა ჰქონდა სხვა რამ საარტილერიო იარაღი გაეჩინა. ზარბაზნების გაკეთება და ყიდვაც კი გერმანიას სამუდამოდ აეკრძალა. გარდა ამისა, გერმანია ვალდებული იყო აეფეთქებინა ყველა თავისი ციხე და ახლები აღარ აეშენებინა. მას უფლება არა ჰქონდა სამხედრო ჰაეროპლანები ჰყოლოდა. რეინიდან ორმოცდაათი კილომეტრის მანძილზე (აღმოსავლეთით) მას უფლება არა ჰქონდა შეიარაღებული ხალხი ჰყოლოდა. ან რაიმე სამხედრო დაწესებულებანი ჰქონოდა

ასეთი იყო ვერსალის ხელშეკრულობის მთავარი მუხლები: იგი გერმანიას ანტანტისგან დამოკიდებულ, დამორჩილებულ სახელმწიფოდ ხდიდა; იგი გერმანიის ეკონომიური ცხოვრების ცოტად თუ ბევრად ნორმალურსა და დამშვიდებულ განვითარებას ყოველად შეუძლებლად ხდიდა; იგი გერმანიას საშუალებას უკარგავდა სხვა ერებთან ერთად თანასწორი ადგილი დაეჭირა. წარმოუდგენელი გადასახადები, თუნდაც რამდენიმე წლით განაწილებული, გერმანიის ხალხს ხდიდა მონებად, რომლებსაც თავიანთი ბატონებისთვის უნდა ემუშავათ; მათ თავს ერთთავად დასტრიალებდა მუქარა ახალი ქვეყნების დაკარგვისა. როდესაც ეს ხელშეკრულება გამოქვეყნდა, გერმანიაში რამდენიმე დღით ნაციონალური გლოვა გამოცხადდა. საზოგადოების ყველა კლასები და პარტიები შიშმა და აღშფოთებამ მოიცვა. გერმანიის დელეგაცია ცდილობდა პირობები შეემსუბუქებინა, მაგრამ ყოველივე ცდამ უნაყოფოდ ჩაიარა. ანტანტამ რამდენიმე ხნით ვადა გადაუდო, შეიტანა მცირეოდენი შესწორებანი, რომლებიც გერმანიის მდგომარეობას რულიადაც არ ამსუბუქებდნენ, და ხელისმოწერა მოსთხოვა. გერმანიის ნაციონალურ კრებაში აზრი გაიყო. კომუნისტები და დამოუკიდებელი სოციალ-დემოკრატების ნაწილი ფიქრობდნენ, რომ შეიძლება ხელშეკრულებას ხელი არ მოვაწეროთ და განვაახლოთ რევოლიუციონური მოძრაობა, რომელიც შეიძლება საფრანგეთსაც მოედოსო; ვერსალის პირობები მაშინ თავის თავად მოისპობაო. მეორეს მხრით, მემარჯვენე ნაციონალისტების ნაწილიც ხელისმოწერის წინააღმდეგი იყო. მაგრამ უმრავლესო

ბამ, დიდი ყოყმანის შემდეგ, გადასწყვიტა ხელი მოეწერა, რადგანაც ანტანტამ წარუდგინა ულტიმატუმი: ან დაუყოვნებლივ ხელისმოწერა ან ომის განახლება. განიარაღებულ და დატანჯულ გერმანიას კი ომი ვეღარ შეეძლო. 1919 წლის 28 ივნისს ვერსალის სასახლის დარბაზში, — იმ ადგილას, სადაც 1871 წლის 18 იანვარს პრუსიის მეფე ვილჰელმ I გერმანიის იმპერატორად გამოცხადდა და გაერთიანებულ გერმანელ იმპერიას საფუძველი ჩაეყარა, — ხელი მოაწერეს ხელშეკრულებას, რომელმაც გერმანია დაპყრობილ, დამოკიდებულ სახელმწიფოდ გადააქცია.

საზავო ხელშეკრულებანი ავსტრიასთან, უნგრეთთან, ოსმალეთთან და ბულგარეთთან.

ანტანტამ ამის შემდეგ მალე საზავო ხელშეკრულება დასდო ავსტრიასთან (სენ-ჟერმენში); ამ ხელშეკრულებით ავსტრია გადაიქცა სრულიად პატარა, ლატაკ ქვეყნად (მხოლოდ მილიონ მცხოვრებით), რომელიც ეკონომიურად და პოლიტიკურად მთლიანად ანტანტას დაემორჩილა. უნგრეთთან დადებული ზავი (ტრიანონში) უნგრეთს უკარგავდა მდიდარ ოლქებს, რომლებიც რუმინიის ხელში გადადიოდა. ბულგარიასთან დადებული ხელშეკრულება (ნელში) ბულგარეთის ტერიტორიის უდიდეს ნაწილს სერბიას აკუთვნებდა. ოსმალეთთან დადებული ხელშეკრულება (1920 წელს, ქალაქ სევრში) ოსმალეთს უკარგავდა: 1) სირიას, რომელიც საფრანგეთის ხელში გადავიდა, 2) მესოპოტამიას, არაბეთს, პალესტინას და იმიერ იორდანეს, რომლებიც ინგლისელებს ერგო, 3) მცირე აზიისა და ფრაკიის ნაწილს, რომლებიც ბერძნების ხელში გადავიდა. მაგრამ ნაციონალურ განმთავისუფლებელმა მოძრაობამ, რომელიც 1919—1922 წ.წ. ოსმალეთის განკარგულებაში დარჩენილ ტერიტორიაზე აღმოცენდა; ანტანტა აიძულა სევრის ხელშეკრულება გადაესინჯა: 1923 წ. ლოზანნაში ხელი მოაწერეს ახალ ხელშეკრულებას, რომელიც ოსმალებს ფრაკიისა და მცირე აზიის ნაწილს უბრუნებდა. ოსმალეთის მთავრობა და მისი ნაციონალური მოძრაობის ბელადი ქემალ-ფაშა დაბინავდნენ სტამბოლში, რომელიც 1918 წლის დასასრულიდან ინგლისელებს ეჭირათ.

XII. ერთა ლიგა*

ასე გათავდა ევროპის უდიდესი ომი. იგი დამთავრდა გერმანიისა და მისი მოკავშირეების საშინელი განადგურებით. და ისეთი

„საზავო ხელშეკრულობით“, რომელიც არსებითად უდრიდა არა ზავს, არამედ ომის გაგრძელებას. როგორც უკვე ვსთქვით, „ერთა ლიგამ“, რომელსაც მშვიდობიანი ურთიერთობა უნდა დაემყარებინა სახელმწიფოთა შორის, ვერავითარი ნაყოფი ვერ გამოიღო. ინგლისი და საფრანგეთი ამ დაწესებულებით სარგებლობდნენ ყოველთვის, როდესაც კი რაიმე მიზნის მიღწევა სურდათ, და „ლიგაც“ ამისთანა შემთხვევებში მათს მორჩილ იარაღად ხდებოდა. შეერთებული შტატების კონგრესი ვილსონის აზრს არ დაეთანხმა, და ამიტომ შეერთებული შტატები „ლიგაში“ არავითარ მონაწილეობას არ იღებდა. იმ იშვიათ შემთხვევებში, როდესაც დამარცხებული ქვეყნების სასარგებლოდ სუსტი ხმა გაისმოდა, იგი უყურადღებოდ რჩებოდა. „ლიგამ—ვერავითარი ზნეობრივი ავტორიტეტი ვერ მოიპოვა და ევროპის საქმეებში მას არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს.

XIII საერთაშორისო პოლიტიკის უმთავრესი საკითხები ვერსალის ზავის შემდეგ.

ვერსალის ზავის შემდეგ ევროპა მეტად მღელვარე და მერყევე მდგომარეობაში იმყოფება. 1) დასავლეთის ორი უძლიერესი სახელმწიფო საფრანგეთი და ინგლისი უმთავრესს საკითხებში ერთმანეთს ვერ უთანხმდებიან. საფრანგეთი თავის უმთავრესს მიზნად ძველებურად გერმანიის ეკონომიურსა და პოლიტიკურ დამორჩილებას ისახავს, ინგლისს კი სურს, რომ გერმანიის ეკონომიური ცხოვრება უფრონორმალურ კალაპიტში ჩადგეს, რადგანაც გერმანიის ქალაქის ფულის ფასის დაცემის გამო გერმანული საქონელი ძალიან იაფად მზადდება, ინგლისის ბაზარზე ძალიან იაფად იყიდება და ამით ინგლისში უმუშევრობას იწვევს. შემდეგ, სრული გალატაკების გამო, გერმანია ინგლისისაგან აღარა ყიდულობს მრავალ იმ საქონელს, რომელსაც უწინ ყიდულობდა (განსაკუთრებით კოლონიალურ ნედლეულს). გარდა ამისა, ინგლისი დიდის შიშით უცქერის საფრანგეთის პოლიტიკურ გაძლიერებას, მისი ჯარის შეიარაღებას, ისედაც ძლიერი საჰაერო ფლოტის უფრო მეტად გაძლიერებას, კავშირის განმტკიცებას ბელგიასთან, რომელიც სამხედრო საქმის მხრით პირდაპირ საფრანგეთის მთავარ შტაბს ემორჩილება. გერმანიის დამორჩილება, რომლისკენაც საფრანგეთი მისწრაფვის, ინგლისელებს არა ხელსაყრელად და სახიფათოდ მიაჩნიათ მით უფრო იმიტომ, რომ საფრანგეთის კაპიტალისტები ეკონომიურად და, მასთან

დამე, პოლიტიკურადაც სავსებით დაეუფლნენ პოლონეთს, ჩეხოსლოვაკიას, სამხრეთ-სლავიას, ნაწილობრივ უნგრეთს და რუმინიას; საფრანგეთის გავლენის უპირატესობა ამ ქვეყნებში (განსაკუთრებით კი პოლონეთში) ინგლისის იმპერიალიზმის წარმომადგენლებს აბრაზებს და აწუხებს, 2) თუ საფრანგეთისა და ინგლისის ქიშპობა ყველა სადავო საკითხში 1919 წლიდან ფრანგების გამარჯვებით თავდებოდა, — ეს იმით უნდა აიხსნას, რომ ინგლისის აღმოსავლეთში ხელფები შეკრული აქვს. ინგლისმა ოსმალეთის სამფლობელოთა უდიდესი ნაწილი ჩაიგდო, მაგრამ ქემალ-ფაშას მოხერხებული ხელმძღვანელობით და რუსეთის დახმარებით აღდგენილი ოსმალეთის სახელმწიფო ინგლისის ამ ახალ სამფლობელებისთვის მუქარას წარმოადგენს. ფრანგებს, რომლებიც დასაწყისში ქემალ-ფაშას მხარს უჭერდნენ, 1922 წელს დაეხმარნენ და საშუალება მისცეს ბერძნებისათვის წაერთმიათ მცირე აზის დასავლეთი ნაწილი და ფრაკია, ძალიან ადვილად შეეძლოთ დიდი ვნება მოეტანათ ინგლისელებისთვის, თავიანთი დახმარება რომ განეკრძათ. ამიტომ ინგლისი იძულებული ხდება ფრანგებს საშუალება მისცეს, როგორცა სურს გერმანიას ისე გაუსწორდეს, ოღონდ კი ფრანგებმა საშუალება მისცენ, ქემალ-ფაშას ებრძოლონ და მესოპოტომიაში და სხვა ახლად დაპყრობილ ადგილებში ფეხი მტკიცედ მოიკიდონ, მაგრამ ამ ადგილებში ინგლისის კაპიტალი, რომელსაც სურს ბუნებრივ სიმდიდრეს და განსაკუთრებით კი ნავთს დაეუფლოს, იძულებული ხდება ანგარიში გაუწიოს შეერთებული შტატების კაპიტალის კონკურენციას. 3) თანამედროვე საერთაშორისო პოლიტიკის ერთს უმთავრესს საკითხად ითვლება საკითხი რუსეთის მთავრობის იურიდიულად ცნობისა დასავლეთ ევროპის მიერ. ევროპის ზოგიერთი მეცნიერისა და პოლიტიკოსის აზრით, დასავლეთ ევროპის ომით დანგრეული ეკონომიური ცხოვრების ნორმალური აღდგენა შეუძლებელი გახდება, თუ რუსეთი საერთო მსოფლიო ეკონომიურ ცხოვრებაში არ ჩაერთა.

ასეთია უმთავრესი საკითხები ევროპიული პოლიტიკისა ევროპის ზავის შემდეგ. ევროპის სრული და ჩქარი აღდგენა ომის შემდეგ ძალიან გაძნელებულია აგრეთვე იმითაც, რომ ყველაზე მდიდარი ქვეყანა ეხლანდელი დროისა — ამერიკა (შეერთებული შტატები) — ევროპიულ საქმეებს სრულიად ჩამოსცილდა და არა სურს მიმართოს ცოტად თუ ბევრად თვალსაჩინო ფინანსაურ ოპერაციებს, რომლებიც ევროპიულ სახელმწიფოების ეკონომიური ცხოვრების გასაჯანსაღებლად ასე ძალიან არის საჭირო,

რაიცა შეეხება კლასიური ბრძოლის შინაგან მდგომარეობას ევროპის სხვადასხვა სახელმწიფოებში ვერსალის ზავის შემდეგ, — აქ უნდა აღვნიშნოს ამ ბრძოლის გამწვავება გერმანიაში, რომელიც ამ ქვეყნის საერთო საშინელი ეკონომიური მდგომარეობით უნდა აიხსნას. ინგლისში, სადაც ჯერ ისევ ომამდე მმართველი კლასები იძულებული გახდნენ დათმობაზე წასულიყვნენ და სოციალური რეფორმები მოეხდინათ, მუშათა კლასმა 1920—21—22 წლებში, სამუშაო ხელფასის გადიდების მიზნით, დიდი გაფიცვები მოაწყო ქვა-ნახშირის მალაროებში, ტრანსპორტზე, ნაწილობრივ საქსოვ მრეწველობაში. ეს გაფიცვები უმეტეს წილად, თუმცა არა ყოველთვის და არა ყველგან, მუშების გამარჯვებით სრულდებოდა. საფრანგეთის მუშათა კლასის ისეთი გამარჯვებით ვერ იამაყებს რანაწრითაც ინგლისის მუშათა კლასსი, მაგრამ ბრძოლა, აქაც არ შეწყვეტილა.

მაგრამ დაწვრილებითი ისტორია მუშათა მოძრაობისა ევროპაში უკანასკნელი წლების განმავლობაში, ისტორია, რომელიც მჭიდროდ არის დაკავშირებული მე-II-ე და მე-III-ე (კომსუნისტური) ინტერნაციონალების ბრძოლასთან, — უკვე სცილდება ჩარჩოებს ამ შრომისას, რომლის მიზანსაც შეადგენდა მოთხრობა მხოლოდ ვერსალის ზავამდე მიეყვანა.

ვერსალის ზავის შემდეგ ევროპის ისტორიაში სრულიად ახალი თავი იწყება; მაგრამ ევროპის ისტორიის ამ პატარა ნარკვევში ეს თავი უკვე ვეღარ შევა.

შინაარსი:

თავი I. ევროპა ვენის კონგრესიდან 1848 წლის რევოლუციონურ მოძრაობამდე და 1849—51 წ.წ. რეაქციამდე.

	83
I. ევროპის სოციალურ-ეკონომიური და პოლიტიკური ბრძოლის საერთო ხასიათი და ფორმები მე-19-ე საუკუნის პირველ ნახევარში	5
II. „წმინდა კაჯშირი“	10
III. რესტავრაციის დრო საფრანგეთში	11
IV. ასი დღე	16
V. ბურბონების მმართველობა	17
VI. 1830 წლის ივლისის რევოლუცია	18
VII. ინგლისი 1814—1832 წ.წ. საარჩევნო კანონების რეფორმა 1832 წ.	20
VIII. ინგლისი 1832 წლის საპარლამენტო რეფორმიდან ჩარტისტული მოძრაობის დასასრულამდე (1848 წ.)	25
IX. „ივლისის მონარქიის“ დრო საფრანგეთში (1830—1848 წ.წ.)	28
X. 1848 წლის თებერვლის რევოლუცია საფრანგეთში და მეორე რესპუბლიკა	33
XI. ლუი—ნაპოლეონ ბონაპარტეს პრეზიდენტობა	39
XII. გერმანიის სახელმწიფოები და ავსტრია ვენის კონგრესიდან 1848 წლის მარტის რევოლუციამდე	42
XIII. რევოლუცია იტალიანურ სახელმწიფოებში	52
XIV. რევოლუციონური მოძრაობის განვითარება ევროპაში ფრანკფურტის პარლამენტი	53
XV. რეაქცია ავსტრიაში, გერმანიაში და იტალიაში	54
XVI. რეაქციის განმტკიცება ევროპაში (1849—1851 წ.წ.)	58

თავი II. ევროპა 1851—1871 წ.წ.

I. მეორე იმპერიის ხანა საფრანგეთში	60
II. ევროპა პარიზის ზავის შემდეგ. იტალიის გაერთიანება	63

III. გერმანიის გაერთიანება. ბზმარკა	65
IV. მეორე იმპერიის უკანასკნელი წლები საფრანგეთში	71
V. 1870 წლის ომი	75
VI. 1871 წლის 18 მარტის—28 მაისის პარიზის კომმუნა	80

თავი III. ევროპის დიდი სახელმწიფოები 1871 წლიდან ანტანტის შექმნამდე.

I. საერთო შენობენები	86
II. გერმანია 1871 წლის ომიდან მე-20-ე საუკუნის დასაწყისამდე	89
III. ინგლისი მე-19-ე საუკუნის მეორე ნახევარში	99
IV. საფრანგეთი 1871 წ. ანტანტის დასაწყისამდე	107

თავი VI. ევროპა ანტანტის შექმნიდან მსოფლიო ომის დასაწყისამდე (1904—1914 წ.წ.).

I. ინგლის-საფრანგეთის შეთანხმება	120
II. რუსეთ-იაპონიის ომი და მისი დასასრული გერმანიის გამოსვლა და მაროკო	121
III. რუსეთის შეერთება ანტანტასთან	123
IV. აღმოსავლეთის საკითხი. ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის ანექსია. (1908 წ.)	124
V. მაროკოს საკითხი. დებერტირების საქმე (1909 წ.). აგადისი. (1911 წ.)	126
VI. ევროპის სახელმწიფოები და ოსმალეთი	129
VII. დიდი სახელმწიფოები 1914 წლის ომის წინ	134
VIII. ავსტრიის ულტემატუმი და მსოფლიო ომის დასაწყისი	139
IX. ინგლისის ჩარევა ომში	142

თავი V. მსოფლიო ომი და ვერსალის ზავი.

I. მსოფლიო ომი მარნას ბრძოლამდე	1
II. მსოფლიო ომი მარნას ბრძოლიდან გერმანიის 1917 წლის 12 დეკემბრის საზავო წინადადებამდე	12
III. გერმანიის საზავო წინადადება	13
IV. დაუნდობელი წყალქვეშა ომის გამოცხადება	15

წინასიტყვაობა.

ეს მოკლე ნარკვევი, რომელიც შიზნად ისახავს მკითხველს მისთვის წარმოდგენა დასავლეთ—ევროპის ისტორიის განვითარების უმთავრესი გზების შესახებ უკანასკნელი ასი წლის განმავლობაში, პირველად განზრახული მქონდა როგორც დამხმარე სახელმძღვანელო ლექციების, რომლებსაც მოზრდილ, მაგრამ ნაკლებად მომზადებულ აუდიტორიას ეუკითხავდი. მე ვცდილობდი რაც შეიძლება მოკლე ნარკვევი მომეცა, ამასთანავე ერთად გავურბოდი ყოველივე იმას, რის გამოტოვებაც კი შეიძლებოდა ისე, რომ მოთხრობის საინტერესო ძირითადი მომდინარეობა არ დარღვეულიყო. უპირველესად კლასიკური ავტორებისა და იმ საერთაშორისო ურთიერთი დამოკიდებულებების შესახებ, რომლებიც ევროპულ ერთა ეკონომიური მისწრაფებების წინააღმდეგობებიდან პირდაპირ გამომდინარეობდა უკანასკნელი ასი წლის განმავლობაში.

მე მხედველობაში მყავს მკითხველი, რომელსაც ამავე დროს (ან წინასწარ) თუნდაც მოკლეთ შესწავლული აქვს რუსეთის ისტორია იმავე პერიოდისა, —რუსეთს მე აქ სრულიად არ ვეხები. —აგრეთვე შესწავლული აქვს მე-19—20 საუკ. სოციალისტურ მოძღვრებათა ისტორია. (ამ საგანს მე მსურს განსაკუთრებული წიგნი ეუძღვნა).

ჩემი მთავარი ამოცანა იყო ნაკლებად მომზადებული მკითხველისთვის მიმეცა ისეთი წინასწარი გზის მაჩვენებელი, რომელიც მას საშუალებას მისცემდა, უახლოესი ისტორიის აუარებელ მრავალფეროვან ფაქტებში თავიდანვე არ დაბნეულიყო. თუ ამ წიგნის შემდეგ ჩემს მკითხველს სურვილი დაებადება, ეს ჩემი მოკლე მოთხრობა უფრო ვრცელი წიგნების წაკითხვით შეავსოს და უფრო ვრცლად შეისწავლოს ამ წიგნში დასმული საკითხები, მაშინ ჩემი მიზანი მიღწეული იქნება.

რაც უფრო მეტად ვუახლოვდები მსოფლიო ომს, ჩემი მოთხრობა მით უფრო დაწვრილებითი ხდება. მე იმითი ვხელმძღვანელობდი, რომ ახლად დაწყებული მკითხველი ომის წინა ხანას, თვით ომს და მის დასასრულს უფრო ნაკლებად იცნობს, ვიდრე, მაგ. მე-19-ე საუკუნის ისტორიას, რადგანაც სახელმძღვანელოთა დიდი უმრავლეს-

სობა მე-20-ე საუკუნის პირველ 20 წელიწადს ნაკლებად ეხება. ჩემი მოთხოვნა გრძელდება მსოფლიო ომის დასასრულამდე და თავდება ვერსალის ზავის დახასიათებით.

მსურველთ დასავლეთი ევროპის უახლოესი ისტორიის გასაცნობად შეგვიძლიან ვურჩიოთ შემდეგი წიგნები (რუსულ ენაზე):

გრეგუარი. საფრანგეთის ისტორია მე-XIX-ე საუკ.

ხ. ინსაროვი. თანამედროვე საფრანგეთი.

კაუფმანი. გერმანიის პოლიტიკური ისტორია მე-XIX-ე საუკ.

მერინგი. გერმანიის სოციალ-დემოკრატიის ისტორია.

კ. მარქსი. რევოლუცია და კონტრ-რევოლუცია გერმანიაში.

მიუუევი. ინგლისის ისტორია მე-XIX-ე საუკ.

ფ. ენგელსი. მუშათა კლასის მდგომარეობა ინგლისში.

ბოლტონ კინგი. იტალიის გაერთიანების ისტორია.

დებიდური. ევროპის პოლიტიკური ისტორია ჯენის კონგრესის შემდეგ.

ფ. ნიტტი. ევროპა უზავოდ.

ნ. კარევი. ნარკვევები ევროპის სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიისა უახლოეს დროს.

ხენიოზისი. ევროპის პოლიტიკური ისტორია მე-19-ე საუკ.